

Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II

Ali Ergin Demirhan James Petras Claudio Katz Süleyman Dirlik Münür Rahvancıoğlu
Yüksel Akkaya Kasım Akbaş Nazım Sinan Odabaşı Kıvılcım Turanlı Yücel
Murat Özveri Nail Dertli Denizcan Kutlu

Editörler

Yalçın Bürkev • Metin Özügürlü • Yasemin Özdek • Ersin Vedat Elgür

**NOTA
GENE**

2. BASKI

Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla

Hak Mücadeleleri

Cilt II

Editörler

Yalçın Bürkev
Metin Özuğurlu
Yasemin Özdek
Ersin Vedat Elgür

NotaBene Yayınları

**Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla
Hak Mücadeleleri - II**

Kitap Editörleri:

Yalçın Bürke

Metin Özuğurlu

Yasemin Özdek

Ersin Vedat Elgür

Düzeltili:

Damla Öz

Mizanpaj, Dizgi:

Erkal Tülek

Çağrı Yılmaz

Baskı ve Cilt: Hermes Ofset

Kâzım Karabekir Cd. 39/16 İskitler / ANKARA

2. Baskı

Mart 2011

ISBN: 978-605-5513-04-7

www.notabeneyayinlari.com

**© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44**

İçindekiler

Sunuş	9
 II. Bölüm - Dünyada Toplumsal Hareketler ve Hak Mücadeleleri	
Özsavunmanın Sınırlarında Neoliberalizme Karşı Toplumsal Hareketler.....	15
<i>Ali Ergin Demirhan</i>	
Latin Amerika'nın 21.Yüzyıl Sosyalizmine Tarihsel Bir Bakış	37
<i>James Petras</i>	
Toplumsal Hareketler, Ulus Sorunu ve Alt-Emperyalizm Üzerine	63
<i>Claudio Katz</i>	
Türkiye'de Hak Mücadeleleri: Yarım Asırlık Bilanço Denemesi	77
<i>Süleyman Dirlik</i>	
Kıbrıs: Halk Olma Hakkı İnkâr Edilmiş Bir Halkın Hakları	107
<i>Münür Rahvancıoğlu</i>	
 III. Bölüm - Tarihten Bugüne Mücadeleler Ekseninde Haklar	
18. ve 19. Yüzyıllar: Yıkımın, Direnişin, Uzlaşmanın Yüzyılları	119
<i>Yüksel Akkaya</i>	
Sovyet Anayasal Gelişmeler Tarihi: Burjuva Hukuk Düzenine Sosyalist Bir Yanıt mı?	133
<i>Kasım Akbaş</i>	
Sosyalist Küba'da Haklar Üzerine Notlar	155
<i>Nazım Sinan Odabaşı</i>	
Halkların Hakları	193
<i>Kıvılcım Turanlı Yücel</i>	
Sosyal Haklar	209
<i>Murat Özveri</i>	
Türkiye'de Sosyal Güvenlik Reformları: Sosyal Güvenlik Hakkının Gaspı	233
<i>Nail Dertli</i>	
Küresel Meta Zincirleri ve Esneklik Gölgesinde	
Türkiye'de Çalışma ve Hak: Kopmakta Olan Bir İlişki Üzerine Notlar	259
<i>Denizcan Kutlu</i>	

EKLER - *Hak Mücadeleleri Belleği: Tarihten Belgeler*

Köylülerin 12 Maddesi (1525)	286
Halkın Anlaşması (1647)	288
Eşitlerin Manifestosu (1796)	290
Halkın Şartı (1837)	294
Komünist Partinin Talepleri (1848)	296
Paris Komünü Manifestosu (1871)	298
Erfurt Programı (1891)	301
Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Programı (1903)	305
Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi (1918)	312
SSCB Anayasasından Parçalar (1936)	314
Kara Panter Partisi'nin 10 Maddelik Programı (1966)	318
Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi (1976)	321
Küba Cumhuriyeti Anayasasından Parçalar (1976)	325
Bolivya Halkına Manifesto (2007)	330

Yasa tıkıyor hapse erkeği ve kadını
Çaldığında ortak toprağın üzerinde tek bir kazı
Ama kazın altından çalanlar toprağı
Büyük hain onlar ama
Serbest elleri kolları

15. yüzyıl İngiliz Halk Şiiri
(İngilizceden çeviren: Cenk Saraçoğlu)

SUNUŞ

Bu kitabın fikri mülkiyeti, neoliberal sermaye talanına karşı direnen kadın ve erkek emekçilere aittir. Onları gecekondü damlarında, dere yataklarında, çokça da direniş çadırlarında görmek mümkündür. Barınma, su, çevre, iş, sağlık, eğitim, ulaşım gibi insanca yaşamın bilinen-bilinmeyen alanlarında savunma hattı inşa edenler, kendi eylemlerine ad da koymuşlardır: *Hak Mücadeleleri...*

Emekçilerin dünyasında direnişin adı olan hak kavramı, düşünce dünyasında hala liberalizmin kapalı av alanı içindedir. Elinizdeki derleme, bu paradoksun emekçilerin bulunduğu yerden çözüme kavuşturulması çabasının ürünü olarak görülmelidir. İtiraf etmeliyiz ki, bu gecikmiş bir çabadır. Bunda, Türkiye sosyalist hareketinin son 25-30 yıldır devrimci bir yenilenme arayışını sürekli erteleyen tutumundan izler bulmak mümkündür. O nedenle bu kitap, işçi hareketinde ve solda uzun yıllardır inatla bir yenilenme çabası verenlerin yarattığı kolektif basıncın ürünü olarak da görülmelidir.

Emekçilerin hak mücadelesi; emeğin yeniden üretiminin meta-dışı alanlarını zapt eden sermaye tahakkümüne karşı hem direnişin hem de kolektivist yeniden insanın olanaklarını içinde barındıran bir kapsama sahiptir. İşçi sınıfı sosyalizmi bakımından bu kapsam, yaşadığımız tarihsel dönemde güncelin devrimcileşmesi-devrimin güncelleşmesi sarmalında somutlaşır. Hak mücadelelerinin barındırdığı devrimci potansiyeli açığa çıkartmak, düşünce kulvarları üzerinde hakimiyet tesis etmiş bulunan ideolojik karartmalarla hesaplaşmayı da gerektirir. Bu hesaplaşmanın bir gereği olarak derlemenin eleştirel konumlanması; liberal hak kavrayışının ikiyüzlülüğünü ve biçimselliğini teşhir etmeye odaklandığı kadar, bu mücadeleyi iktidar mücadelesinden kopartan sol liberal tezleri de karşısına aldı. Aynı şekilde, sınıf hareketinin yeni oluşum dinamiklerini ve işçi sınıfının yeniden siyasallaşma kanallarını kavramaktan uzak olan ve bu nedenle de hak kavramını liberalizme terk eden Marksizmin dogmatik yorumlarıyla da araya mesafe konuldu. Bu kapsam ve konumlanış içindeki derleme, sosyalizmin yeniden inşa sürecinde hak mücadelelerinin kritik rolünü açığa çıkartabildiği ölçüde amacına ulaşmış sayılmalıdır. Takdir elbette okurlarıdır.

Elinizdeki derlemede hak mücadeleleri; kuramsal, tarihsel ve güncel boyutlarıyla kavranıyor. Bu bütünselliği eş anlı yayınlanacak iki cilt halinde tanzim etmeye çalıştık. Birinci ciltte hak mücadelelerinin kuramsal boyutuna dair yazılara yer verdik. İlk dört yazı (Y. Bürkev-M. Özügurlu, Y. Özdek, M. Lebowitz ve A. Özügurlu) doğrudan hak mücadelelerine ilişkindir. İlk iki makale tarihsel bir perspektifle güncel analizler yaparken, bu derleme için yüzyüze görüşme yaptığımız M. Lebowitz'in (birçok önemli konuya değinen) söyleşi ve A. Özügurlu'nun makalesi Marx'ın günümüzde yeniden yorumlanmasının yaratacağı devrimci sonuçlara vurgu yapıyor. Bunları tartışmayı genişleten katkılar (K. Boratav, S. Amin, E. Yıldızoğlu, S. Bayramoğlu, U. Karatepe) izliyor. Bu katkılar, günümüz Türkiye'sinde hak mücadeleleri ve toplumsal muhalefetin savunacağı somut bir ekonomik program (K. Boratav) ve hak mücadelesi zemininin doğrudan bağlantılı olduğu güvencesizlik (S. Amin), orta sınıfların proleterleşmesi (E. Yıldızoğlu), siyasal rejimlerin sistematik biçimde baskılaşması (S. Bayramoğlu) ve hak kavrayışının yerini dinsel hayırseverliğin alması (U. Karatepe) gibi konuları içeriyor. Bu katkılarla, hak kavramı ve hak mücadelesinin iç içe geçtiği alanların çapı da ortaya konmuş oluyor. Bunları hak kavramını kamusal bağlamında ele alan yazı bloğu (Ç.

Çıdamlı, F. Zabcı, E. V. Ergül-A. Aydın) izliyor. Yazı bloğu bir bütün olarak hak mücadelelerinin ana eksenini kavramsallaştırılan kamusalığın devrimci bir bakış açısıyla yeniden inşasını sorunsallaştırıyor. Bu çerçevede “kamu yararı” kavramı, sermaye egemenliğini meşrulaştırmadaki rolüne dikkat çekilerek eleştiriliyor; bu eleştiriye, Arendt’in reformcu kamusalılık yorumunun eleştirisi tamamlıyor. Birinci Cilt’in son yazı bloğu, sorunu hukuk alanının içinden tartışan katkılardan oluşuyor. Liberalizmin hukuk zeminine eleştirel darbeler indiren A. M. Özdemir-E. Aykut’un katkısı ile hukuk zeminini emekçilerin direniş olanakları bakımından ele alan O. Karahanoğulları’nın katkısı, Birinci Cilt’e damgasını vuran kuramsal tartışmaların “aykırı” görüntüsünü güçlendiriyor.

İkinci Cilt ise dünyadaki güncel hak mücadeleleri pratikleri ve tarihten bugüne mücadeleler ekseninde haklar üzerine kurulu iki bölüm ve tarihsel hak belgelerini içeren ekler bölümünden oluşuyor. Birinci bölümde A. E. Demirhan, ülkeleri ve mücadeleleri tasnif ettiği makalesinde uluslararası planda hak mücadelelerinin doyurucu bir panoramasını sunuyor. J. Petras, “21. yüzyıl sosyalizmi” kavramının bayraktarlığını yapan üç ülkeyi (Venezuela, Bolivya, Ekvador) mercek altına alıyor; adı geçen ülke yönetimlerine tarihsel kıyaslamalar yaparak sert eleştiriler yöneltiyor. Yüzyüze görüştüğümüz C. Katz ise söyleşisinde son dönemdeki Latin Amerika toplumsal hareketlerinin deneyimlerini yorumluyor; Katz’ın ulus sorunu ve “alt emperyalizm” üzerine düşünceleri, Türkiye bağlamında ayrıca anlam kazanıyor. Bu bölümün son iki makalesinde (S. Dirlik, M. Rahvancıoğlu) bir ilk denenerek, Türkiye ve Kıbrıs’taki toplumsal muhalefet hareketlerinin, hak mücadeleleri eksenindeki bilançoları çıkartılıyor. İkinci Cilt’in izleyen bölümü, hak hareketlerinin 18.-19. yüzyıllardaki tarihsel gelişimiyle (Y. Akkaya) başlıyor. Bunu SSCB anayasal sisteminin (K. Akbaş) ve oldukça ayrıntılı olarak Küba deneyiminin (S. Odabaşı) hak kavramı bağlamındaki analizi izliyor. K. Turanlı Yücel’in halkların hakları kavramını ele alan çalışmasını sırasıyla, sosyal haklar (M. Özveri) ve sosyal güvenlik (N. Dertli) hakkının gasp edilmiş serüveni ve güvencesizlik kısılcasına alınan çalışma hakkı (D. Kutlu) kavramsallaştırması izliyor. Bu cildin ekler bölümünde ise “aşağıdan” gelişen ve tarihe damga vuran hak mücadelelerinin yansıdığı belgelere yer verildi. Bu belgeler hak mücadelelerine dair tarihsel belleğimizi yeniden canlandırırken, mücadele coşkusu her satırda hissettiriyor. Alman köylülerinin dirençlerine karşın

lütuf bekleyen tavırlarından, İngiltere’de Levellers hareketinin tarihsel önem taşıyan ama bugünden bakıldığında son derece “ölçülü” taleplerine; Fransız “Baldırıcıplaklarının” muazzam devrimci coşku ve atılımlarından, İngiliz Çartist hareketin taleplerine; Paris Komünü’nün tüm Fransız halkına yönelik devrimci haykırışından, Avrupa’daki önde gelen komünist partilerin 1848’den 1903’e kadar programlarının sosyal haklar açısından biçimleniş ve değişimine; sosyalist rejimlerin tarihteki en ileri sosyal haklar içeren anayasalarından alınan bölümlerden, Afrika’da yeni-sömürgeciliğe karşı yükseltlen halkların haklarına; ABD’deki Kara Panterlerin başlıca programatik taleplerinden son dönemde neoliberal yıkıma karşı ayaklanan Bolivya halkının “aşağıdan” dinamizmini yansıtan anayasa hazırlık belgesi niteliğindeki manifestoya kadar, özenle seçilmiş belgeler hak mücadelelerinin tarihsel gelişiminin adeta bir resmi geçidi mahiyetini taşıyor.

Bu derleme çalışması, fiilen başladığı Ekim 2009’dan bu yana adeta kolektif bir hareketin ürünü oldu. Hiçbir karşılık beklemeksizin 29 yazar özgün bir çalışma ortaya koymak suretiyle entelektüel emeklerini bu derlemeye akıttılar. Onları buna hiç kuşku yok ki halkın hakları mücadelesi ikna etti. Bir bu kadar insan da, önerileri, çevirileri, tashihleri ve nihayet dizgi ve baskıya hazırlık çalışmalarıyla derlemenin elinize ulaşmasına katkı sağladılar. Emegi geçenlerin tümüne, burada isimlerini sayamadığımız dostlarımıza, teşekkürü bir borç biliriz.

Aralık 2010, Ankara

Yalçın Bürkev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür

II. Bölüm

Dünyada Toplumsal Hareketler ve Hak Mücadeleleri

Özsavunmanın Sınırlarında Neoliberalizme Karşı Toplumsal Hareketler

Ali Ergin Demirhan

Neoliberal rüya bitti. Kapitalizmin merkez ülkelerinde, yeni yükselen güçlerinde ve yeni sömürgelerinde sınıflar mücadelesini ve işçi sınıfının sermaye karşısındaki bağımsız çıkarlarını yok sayan, küçümseyen yanılsamalar bir bir dağılıyor. Mülkiyet ve iktidar ilişkileri sorunu neoliberalizme karşı gelişen toplumsal hareketlerin gündemine çok daha yakıcı bir şekilde girerken, özsavunmadan anti-kapitalist bir karşı atağa geçişin zeminleri oluşuyor.

İşçi sınıfının kazanılmış haklarına yönelik sermaye saldırılarının 2008’de patlak veren ekonomik krizle birlikte daha da şiddetlenmesi, özellikle Batı Avrupa’da yıllardır mayalanmakta olan yeni bir hareket dalgasını tetikledi. Sanayi işçilerini, enformel sektör işçileri, kamu emekçileri, göçmenler, üniversite ve lise gençliği ile seferber eden bu yeni kitle hareketleri dalgası, 2007’den bu yana Fransa, Yunanistan, İtalya ve Almanya hükümetlerinin karşısına dikiliyor. Hükümetlerin neoliberal politikaları uygulamadaki ısrarı, hareketlerin de radikalleşmesini ve Avrupa’nın 1968’de dahi görülmemiş kitlesellik ve militanlıkta işçi ve gençlik hareketlerine sahne olmasını beraberinde getiriyor.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin yerini kapmaya aday gösterilen Çin, bunu ekonomik büyümede olduğu kadar sınıfsal öfke patlamasında da doğruluyor. 2006’da 90 bin, 2008’de 120 bin işçi eyleminin gerçekleştiği Çin’de sadece

2009'un ilk üç ayında grev, sokak protestosu, yol kesmelerden oluşan 58 bin eylem gerçekleşti. Bu eylemler çoğu zaman patron ve yöneticileri hedef alsa da, işsizliğin ve hak gasplarının yarattığı tepki, kimi zaman etnik ayrımlar temelinde sınıf içi gerginlikleri tetikledi. 2009 yılında Sincan'da patlak veren etnik çatışmalar da böylesi bir zeminde gelişti.

Neoliberal politikalarda Latin Amerika'yı geriden takip eden Ortadoğu ve Güney Asya'da ise emperyalizm ve Siyasal İslam'ın kriz emareleri ile Müslüman toplumlara ilişkin ezberleri bozan emekçi hareketleri eş zamanlı olarak yükseliyor. 2009 yazındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında İran'da patlak veren siyasi krizin temelinde ekonomi politikalarının egemenler arasında yarattığı bir gerilim bulunmakla birlikte, bu gerilim 2000'li yıllarda hız verilen neoliberal politikalara karşı yeni bir toplumsal hareketin nüvelerini oluşturan kesimlerin de kendi çıkarları temelinde çatışmaya müdahil olmasına olanak tanıdı. Muhalefetin Müslüman Kardeşler, işçilerin de devlet güdümlü sendikaların kısılcasında yer aldığı Mısır'da, 2007 itibariyle bağımsız sendikaların öncülüğünde örgütlenen işçi direnişleri 2009'da yeni bir evreye girdi ve on binlerce işçi greve çıktı. Aynı dönemde Bangladeş, tekstil işçilerinin isyanlarıyla sarsılıyordu.

Radikal sol hükümetlerin ve güçlü toplumsal hareketlerin 2000'li yıllara damga vurduğu Latin Amerika'da ise, sınıf savaşı daha ileri bir düzeyde cereyan ediyor. Neoliberal politikalara karşı 1980'lerin ortalarından 2000'li yılların başına kadar yükseliş içinde gelişen proleter nitelikli halk hareketleri, 2000'li yılların ortalarında solun baskın olduğu yeni bir siyasi harita oluşturduktan sonra 2009 itibariyle emperyalist kapitalist sistemin karşı saldırı hamleleriyle yüz yüze geldiler. Neoliberal dünyaya karşı toplumsal faydayı temel alan bir alternatif oluşturma çabasındaki sol hükümetler başarılı başarısız çeşitli darbeler, oligarşilerin istikrarsızlaştırma girişimleri ve ABD'nin bölgeye yönelik askeri yığınağı ile karşılaştılar. Toplumsal hareketler, hükümet olmanın iktidar olmaya yetmediği ve oligarşi ile ezilen sınıflar arasındaki zoraki uzlaşmaların geçici olduğu gerçeğini güncel deneyimleri üzerinden bir kez daha gördüler.

ABD emperyalizminin egemenlik krizi ve neoliberalizmin krizinden türeyen tüm bu toplumsal çatışmalar, sınıflararası ve uluslararası dengeleri yeniden şekillendirmektedir. Günümüz dünyasının sahne olduğu işsiz isyanları, radikal köylü hareketleri, kamulaştırma talepli yoksul hareketleri, yağma hareketleri, çete hareketleri, darbeler, rejim değişiklikleri, devrimci kalkışmalar; var olan dengeye aykırı geçici aşırılıklar olmaktan çok, yeni oluşmakta olan dengede pay sahibi sınıfsal tepkilerdir. Toplumsal-ekonomik-siyasal yapının

kaçınılmaz yeniden şekillenişinde belirleyici etken, keskinleşen sınıf mücadeleleri olacaktır. Emperyalist-kapitalist sistem saldırganlaşırken, uzlaşmaz karşıtlıkları yok sayarak taraf olmayı reddeden ya da ihmal edenler ise iktidar, mülkiyet, bölüşüm ilişkilerinde daha şiddetli bir dışlanmayla karşı karşıya kalacaktır. Burjuvazi bunun çok iyi farkındadır. Ne var ki, çatışma bu noktaya gelirken, ezilen sınıfları devrimci bir saflaşmaya yöneltebilecek ideolojik-politik-örgütsel önderlik ya da bir başka deyişle sosyalizm hedefine ilişkin net bir devrimci stratejinin bulunmadığı da ortadadır.

Halk kesimlerinin neoliberalizme karşı özsavunma eylemi içinde bugüne kadar oluşturduğu birikim “21. yüzyıl sosyalizmi”ni gerçekleştirme iddiasına ulaşmıştır. Ancak bu, henüz bir iddiadır ve düzen karşısında, *işçi sınıfının iktidar ve mülkiyet ilişkilerinden dışlanması* temel sorununu merkezine alan nihai bir mücadeleye girmekten uzak durmaktadır. Sorun, neoliberalizme karşı özsavunma eylemi içinde gelişen sorgulayışların, kapitalizmin kökten eleştirisini içeren bir atağa dönüşüp dönüşmeyeceğidir.

Bu, aynı zamanda bir sosyalist strateji tartışmasıdır. İşçi sınıfının gündelik çıkarlarına odaklanan, sektörel, yerel özsavunma hareketlerinin, işçi sınıfının tarihsel çıkarlarına odaklanan, bütünsel ve ulusal çaplı hareketlere evrimi hangi koşullarda olanaklıdır? İdeolojik, politik öncünün ve yeni bir politik hareket kuşağının oluşumu nasıl gerçekleşecektir?

Neoliberalizme karşı hareketler yeni sömürgeler dünyasından, “refah devleti” uygulamalarını terk etmekte olan gelişmiş kapitalist toplumlara ve reel sosyalizm sonrası toplumlara kadar geniş bir alanda özgün biçimler altında gelişimini sürdürmektedir. Bu hareketlerin farklı toplumsal koşullarda nasıl bir gelişim seyri izlediği ve bugünkü durumda nasıl bir çatışmanın tarafı haline geldiği üzerine bir inceleme, solun günümüz koşullarında değerlendirmesi gereken olanaklar ve çözüm bulması gereken sorunlara ilişkin önemli ipuçları verecektir.

I. Yeni Sömürgeler

Yeni sömürgelerde, neoliberalizme karşı hareketler, ülke ekonomisinin kapitalist dünya piyasasına eklenme biçimlerine ve emperyalizmle kurulan siyasal bağımlılık ilişkilerine göre farklı biçimlerde açığa çıkmaktadır. İthal ikameci bir dönemden geçerek görece sanayileşmiş ve neoliberalizmle birlikte hızlı bir sanayisizleşme ve güvencesizleştirme süreci yaşayarak ihracata yönelik üretime yönelen ülkelerde işçi, işsiz ve bunlarla iç içe geçen kent yoksulları hareketleri öne çıkmaktadır. Dünya piyasasına petrol-gaz,

maden tedarikçisi olarak eklemelenen ülkelerde kent ve kır yoksulları, yeraltı zenginliklerinin kamulaştırılması ve maden-petrol şirketlerinin yarattığı çevresel tahribatın önlenmesi talepleri ile harekete geçmektedir. Yine dünya piyasasına gıda ve tarımsal-türev tedarikçisi olarak eklemelenerek tarımsal-sanayi şirketlerini teşvik eden ülkelerde yerli ve köylü hareketleri; toprakların özel mülkiyetleştirilmesinin ve doğanın metalaştırılmasının durdurulması, toprak reformuna gidilmesi, serbest ticaret anlaşmalarından çıkılması, GDO'lu tarımın önlenmesi gibi talepler etrafında seferber olmaktadır. Ayrıca çokuluslu finans kurumları ile anlaşmaların iptal edilmesi, dış borçların ödenmemesi, (ülke siyasetini yönlendirmenin etkin bir aracı olan) ABD askeri üslerinin kapatılması, stratejik sektörlerin ve temel hizmetlerin kamulaştırılması, bütün bu sektörel hareketlerin ortak talepleri olarak savunulmakta ve bu hareketlerin sektörellikten ulusallığa, gündelik/ekonomik taleplerden genel/politik taleplere ilerlemesini kolaylaştırmaktadır.

Neoliberalizme karşı direniş hareketlerinin sektörel talep hareketlerinden ulusal çaplı politik hareketlere evrilebilmeleri ve iktidar değilse bile, hükümet olma sorununu somut bir gündem olarak önlerine koymaları, farklı toplumsal kesimlerin taleplerini ülkenin genel çıkarları içinde bütünleştirebilen bir programa sahip örgütlerin oluşması ile mümkün olmaktadır. Ne var ki, güçlü bir merkez-sol ya da popülist geleneğin varlığı, neoliberalizmin mağdurlarının gündelik taleplerine kısmi de olsa çözümler üretebildiği sürece, bu hareketleri kendine bağlayarak etkisizleştirebilmektedir. Böylece sınıf içi ayrılıkların giderilmesi engellenmekte ya da geciktirilmekte ve sistem varlığını ciddi bir tehdit olmaksızın koruyup tahkim edebilmektedir. Latin Amerika'da Arjantin'in Peronistleri ya da Brezilya'nın İşçi Partisi gibi merkez sol hükümetlerin oynadığı bu rol, Afrika ve Beş Deniz havzasında (Geniş Ortadoğu) ise Siyasal İslam ve etnik milliyetçilik tarafından üstlenilmektedir. Ancak düzenin bu politik aktörlerinin iktidar deneyimleri, neoliberalizme karşı gelişen hareketlerin daha bağımsız ve eleştirel pozisyonlara yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Neoliberalizmin olgunlaşma döneminin yarattığı çelişkiler, söz konusu yönelimin sol açısından umut verici bir kopuşa evrilmesinin olanaklarını da yaratmaktadır.

a) Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Direniş

Neoliberal modelde kapitalist üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişki, bir dışlama ve terk biçiminde kendini gösterdi. Kapanan fabrikalar

ve işsizler; ekilmeyen topraklar ve topraksızlar, ekilmesi yasaklanan tarımsal ürünler ve aç köylüler; kent yoksulları (geçim araçlarını yitirerek kent çeperlerine yığılan halk kitleleri) ve metalaştırılan yaşamsal gereksinimler, özelleştirilen temel hizmetler... Bu manzara, bir anlamda, devletin tüm yaşam ve geçim araçlarını sermayeye teslim etmesi ve sosyal devlet anlayışını terk etmesinin ürünüydü. Bu nedenle, devletin çekilmesi şeklinde de tanımlandı. Latin Amerika toplumsal hareketleri de devletin terk ettiği bu alanlarda, yani neoliberal devletin “*yumuşak karınlarında*” serpildi. Burada “yumuşak karın” derken, zor aygıtının ulaşamadığı alanlardan söz etmiyoruz. Devletin kendini toplumun “ortak” çıkarlarını temsil eden bir aygıt olarak gösteremeyerek meşruluğunu yitirdiği alanlardan söz ediyoruz.

Neoliberal devlet, bu meşruiyet kaybını ve kitlesel hoşnutsuzluğu, Dünya Bankası ve güdümlü Sivil Toplum Kuruluşları aracılığıyla yürütülen mikro-kredi ve yerel kalkınma projeleri ve doğrudan gelir destekleri ile gidermeye çalıştı. Bu strateji, hedefteki yoksul kesimlerden, hatta onların sol yönelimli örgütlü kesimlerinden ilkesel bir reddedişle pek karşılaşmadı; kimi örneklerde hareketleri etkisizleştirirken, kimi örneklerde de hareketlerin gelişkinliği ölçüsünde etkisiz kaldı.

Neoliberal devlet kırdan ve kentten çekilirken yerli, köylü, işçi ve kent yoksulu kitlelerini sermayenin yağmasıyla ve bu yağmayı güvence altına almak için seferber olan zor aygıtıyla baş başa bıraktı. Peru, Kolombiya, Bolivya, Ekvador, Meksika, Brezilya ve Paraguay’da kır yoksulları; Arjantin’de ve Uruguay’da geleneksel işçiler; Venezuela, Bolivya, Orta Amerika ve Karayipler’de kent yoksulu güvencesiz işçiler devlet tarafından kendi kaderlerine, daha doğrusu bu yağma sürecinin kucağına terk edildiler. Yeni toplumsal hareketlerin öznelerini işte bu terk edilenler oluşturdu. Solun 1980’lerde yaşadığı savrulmalardan kaçınan kimi devrimci hareketler ya da eski sendikal ve sol kadrolar bu kitleleri yaşam ve geçim araçlarını savunma/ yeniden ele geçirme mücadelesinde seferber ederek hızla kitleselleştirdiler ve önemli toplumsal güçler haline geldiler.

Bu hareketlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: Arjantin’de işsiz işçiler hareketi *piqueteros* (barikatçılar); Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST) ve işgal fabrikaları hareketi; Meksika’da Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN); Kolombiya’da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC); Bolivya’da koka köylüleri hareketi *cocaleros* ve Mahalle Meclisleri Federasyonu (FEJUVE); Ekvador’da Yerli Halklar Kongresi (CONAIE); Venezuela’da Chavez hükümeti

aracılığıyla ‘Bolivar Çemberleri’, ‘Sosyal Misyon Komiteleri’ ve ‘Komünal Konseyler’ gibi çeşitli formlarda örgütlenen kent yoksulları hareketi.

Kimisi etkinliğini yitirmiş kimisi durağanlaşmış kimisi de ilerleyerek başka örgütsel formlar kazanmış olan bu hareketler; milyonlarca yoksulu doğrudan eylemlerde seferber ederek, hükümetler devirerek, hükümetler kurarak kıtanın son 10-15 yılına oluşum halindeki yeni işçi sınıfının damgasını vurmuştur.

Oldukça farklı koşullarda gelişen bu hareketler günümüz toplumsal mücadelelerinin karakterini tayin eden kimi ortak özelliklere sahiptir. Bu hareketlerin tamamı neoliberalizmin yıkımına uğrayan kitlelerin doğrudan eyleme dayalı özsavunma hareketleri olarak gelişmiştir. Ulusal sorun, toprak sorunu, çevre sorunu gibi toplumsal dönüşümün temel sorunlarını oluşturan çeşitli mücadele konuları neoliberalizme karşı direniş çerçevesinde ifade edilmiştir. Emperyalist kurumlar, neoliberal politikaların uygulanmasında doğrudan rol oynadığı için mücadelenin anti-emperyalist bir karakter kazanması kolaylaşmıştır. Hareketlerin çoğu, dışlananların geçici-yerel hükümetleri biçiminde özyönetim organları oluşturdukları için halk demokrasisine dayalı bir başka toplum kurma (yarını bugünden kurarak mücadele etme) perspektifleri kuvvetlidir. Ancak bu hareketler, hangi örgütsel forma ve yazılı siyasal programa sahip olursa olsun, gündelik çıkar temelli bir mücadele üzerinden yükselmektedir ve bu da önemli bir zaafa işaret etmektedir. Muhalefetteki hareketler, gündelik çıkarlara kısmi de olsa yanıt üretebilen düzen içi kanallar karşısında, hükümet olmayı başaran hareketler de gündelik çıkarların sürekliliğini zora sokan karşıdevrimci saldırılar karşısında gerileyebilmektedir. Hareketler farklı toplumsal kesimlerle dayanışmaya, eylem birlikleri kurmaya açıktır; ancak çoğunlukla bu eylem birliklerini sürekli platformlara dönüştürecek araçlardan yoksundur. Bu hareketler sosyalizmi kurma iddiasını sahiplenseler bile, mücadelenin hedefini ve stratejisini ortaya koyan ideolojik-politik bir netliğe sahip değildir.

Latin Amerika toplumsal hareketlerinin neoliberal egemenlik ilişkilerine karşı yürüttükleri mücadeleler sonucunda, 21. Yüzyıl Sosyalizminin nasıl kurulacağına ilişkin olarak, toplumsal dönüşümün öznesi ve stratejisi üzerine somut tartışmalar yürütülebilecek bir manzara açığa çıktı. 1980’lerin sonundan bugüne uzanan süreçte, neoliberal yıkımın açığa çıkardığı yeni işçi kitlelerinin emperyalizm ve kapitalizm karşısında bağımsız politik çıkarlara sahip bir sınıf olarak kendi bilincine varması ve toplumsal değişimin yollarına ilişkin çeşitli yaklaşımları sınaması açısından önemli ilerlemeler kaydedildi.

Bu yeni toplumsal mücadele süreci, “*çatışmacı evre: 1989-2005*”, “*barışçıl evre: 2006-2008*” ve “*karşı saldırı evresi: 2009 sonrası*” olarak üçe ayrılabilir.

Toplumsal Hareketler Yükseliyor

Yeni toplumsal hareketler, neoliberal ekonomik modelin temellerini atan askeri diktatörlükler döneminin ardından, neoliberal politikaların sivil yönetimler eliyle tavizsiz sürdürüldüğü dönemde gelişmişti. Bu sivil neoliberal iktidarlar döneminde yoksulluğun giderilmesine yönelik vaatler boş çıktı. Kitlelerin yaşam koşullarını değiştirmenin neoliberal yolu olan mikro-kredi ve yerel kalkınma planları işe yaramamıştı. Doğrudan eylemlerin kazanımlarına süreklilik kazandırmak ise mevcut egemenlik ilişkileri içinde mümkün değildi ve kitle hareketleri yaşam ve geçim araçlarının savunmasında daima karşısında politik iktidarı buluyordu. Sivil neoliberallerin yoksulluğa, yolsuzluğa ve baskıya son verme iddialarıyla iktidara geçmelerinin ardından on-on beş yıl gibi bir süre içinde kıta ölçeğinde büyük isyanlar patlak verdi.

Venezuela kent yoksulları 1989 *Caracazo* isyanıyla, Chiapas (Meksika) yerlileri 1994 Zapatista isyanıyla, Brezilya topraksızları 1980’ler ve 1990’lar boyunca hızla yayılan toprak işgalleri ve kitlesel protestolarla neoliberal programların durdurulmasını istediler. Kolombiyalı köylüler ile oligarşi arasında 1990’larda şiddetlenen mücadele gerilla hareketine sıçramalı bir büyüme dönemi yaşattı. Arjantin’de (2001), Bolivya’da (2003 ve 2005) ve Ekvador’da (2000, 2003 ve 2005’te) başkanlık saraylarını kuşatan kitleler neoliberal iktidarları devirdiler.

Ne var ki, bu kitle hareketleri iktidarı almaya yönelik bir politik program ve önderlik etrafında harekete geçmemişti. O nedenle de James Petras’ın sözleriyle, “*Başkanlık sarayının kapısına dayandılar ama o kadar. İktidarı almaya hazır olmadıklarını söylüyorlardı. Kapıdan içeri girmedi, geri döndüler.*” Temel hedef neoliberal hükümetlerin durdurulması ve yeni kurulacak olan hükümetlerin kitle baskısıyla halkın taleplerine yanıt vermeye zorlanmasıydı.

Ancak kitle hareketleri de artık bu isyanlardan önceki kitle hareketleri değildi. Bu isyanlar neoliberal programa karşı olan farklı toplumsal kesimleri eylem birliklerinde yan yana getirdi. Ekvador’da yerliler ve kentli orta sınıfların yoksullaşma sürecindeki kesimleri; Bolivya’da maden işçileri, koka köylüleri ve kent yoksulları; Arjantin’de yoksullaşan orta sınıflar ve işsiz işçiler eylem birliklerinde buluştu. Yönetilenlerin artık eskisi gibi yönetilmek istemediği, yönetenlerin de eskisi gibi yönetemediği ulusal kriz durumlarında gerçekleşen

bu buluşma, taleplerin düzeyini gündelik/ekonomik taleplerden genel/politik taleplere taşıırken, hareketlerin kitle temelini de yerelden ulusala dönüştüğü momentler oluştuyordu. Ancak bu momentler, her zaman örgütsel politik bir sıçramayla sonuçlanmıyordu.

Çatışmacı evrede, toplumsal hareketler ile neoliberal iktidarlar arasındaki çatışmalar genel olarak üç farklı biçimde sonuçlandı. Birinci durumda, *neoliberal deli gömleği* içinde yönetebilme kabiliyetini yitirmiş hükümetler, yerlerini toplumsal hareketlerle olumlu bir etkileşim içinde açığa çıkan radikal sol hükümetlere bıraktı. Bu hükümetler halkın talep ve ihtiyaçlarını temel alarak neoliberal dönüşümü tersine çevirme iddiasında sosyalizm vurgulu yeni anayasalar ile ülkelerinin yeniden kuruluşuna giriştiler. *Venezuela, Bolivya ve Ekvador* bu birinci durumun farklı yollardan yaşandığı ülkeler olarak öne çıktı. İkinci durumda, kendi başına politik bir seçenek oluşturamayan toplumsal hareketlerin kimi taleplerine yanıt üretip neoliberal programları tahkim ederek ilerleyen merkez-sol iktidarlar belirdi. *Brezilya, Arjantin, Şili ve Uruguay* “insani yüzlü” neoliberalizmi tecrübe etti. Üçüncü durumda ise kendi alanında ne kadar güçlü olursa olsun sektörelliği ve popülist ilişki ağlarını aşamayan hareketler karşısında, ABD desteğini de ardına alarak “vahşi yüzlü” bir neoliberalizmi sürdüren sağ iktidarlar varlığını korudu. *Kolombiya, Meksika ve Peru* da bu üçüncü kategoriye oluşturdu.

Kıtanın diğer ülkeleri ise bu üç odağın oluşturduğu güç dengelerine tabi olarak bir konum belirledi. Örneğin, ekonomi politikasında Brezilya lideri Lula da Silva’nın “insani yüzlü neoliberalizm”ini benimseyen Nikaragua lideri Daniel Ortega, ABD’nin tehditleri nedeniyle kendisine göre daha solda duran Hugo Chavez’e yaklaştı.

Kıtanın politik haritasını yeniden şekillendiren çatışmacı dönemin seyri üzerinden sosyalist hareketin bugünkü temel sorunlarına ışık tutan önemli dersler çıkarmak mümkün.

Toplumsal hareketler, diğer sektörel hareketlerin taleplerini de kapsayan ortak bir program etrafında hareket edebildiklerinde ve daha da önemlisi kendi mücadelelerini toplumun genelinin çıkarları için verilen bir mücadele olarak ifade edebildiklerinde etkin bir politik rol edinebilmiştir.

Koka köylüsü yerlilerin sendikal mücadelesine dayanarak kurulan Sosyalizme Doğru Hareket (MAS), kent yoksulları ve işçi sendikaları gibi diğer sektörel hareketlerin taleplerini, yerli (ezilen ulus) sorununun çözümünü de içeren ortak bir program etrafında birleştirmeyi başararak iktidara gelmiştir. Brezilya’da

MST'nin kırla sınırlı bir hareket çizgisine; Meksika'da EZLN'nin Chiapas eyaletindeki yerlilerin mücadelesine; Kolombiya'da FARC'ın köylü tabanına sıkışmışlığı, bu hareketler ne kadar güçlü olurlarsa olsun ülkelerinin politik kaderini tayin eden etkili müdahalelerde bulunmalarının önünde bir engeldir.

Militan kitle mücadelesi ile parlamenter mücadele yöntemlerini bir arada kullanan bir çizgiyle hükümetin ele geçirilebileceği ve egemen sınıflarla çatışma halinde çeşitli reformlara girişilebileceği görülmüştür.

Bolivya'daki MAS iktidarı, Venezuela'daki Hugo Chavez iktidarı, Ekvador'daki Rafael Correa iktidarı farklı özellikler göstermekle birlikte bu ilişki biçiminin somut örnekleridir. Hükümetleri iktidara taşıyan da, egemen sınıfların saldırılarına karşı savunup iktidarda tutan da, halkçı politikalar izlemelerini sağlayan ve teşvik eden de toplumsal hareketlerin dinamizmidir. Toplumsal hareketler Bolivya ve Ekvador'da neoliberal iktidarlara devirip sol iktidarlara yol açtığı gibi Venezuela'da da darbe ve lokavt gibi egemen sınıf saldırılarını bertaraf ederek hükümeti elde tutmanın gerçek güvencesi olduklarını göstermiştir. Hükümetlerin yasal altyapısını hazırladığı ancak egemen sınıfların direnç gösterdiği kamulaştırma ve toprak reformu gibi adımlarda da, kitle seferberlikleri ile yasalarda yazılı olanı hayata geçirerek ilerici süreçlerin gerçek motoru olmuşlardır.

Toplumsal hareketlerin hükümetlerden bağımsızlıklarını koruması gerek kendi varlıklarını sürdürmeleri gerekse mücadelenin kazanımlarının parlamenter tuzaklara kurban gitmemesini güvenceye almaları açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Bolivya'da COB, FEJUVE gibi toplumsal hareketlerin MAS hükümetiyle mesafeli ilişkisi, MAS ile egemen sınıflar arasındaki ilişkinin hükümeti sağa çekme eğilimi karşısında önemli bir direnç oluştururken, hükümetin ileri adımlarını kolaylaştırmıştır. Toplumsal hareketlerin bağımsızlığını koruması, hükümetlerin iktidarda kalabilmek adına uzlaşmacı siyasetlere yönelmesi karşısında kitlelerin yollarını ayırıp devrimci bir alternatifi öne çıkarma seçeneklerini de güvence altına almaktadır. Kıtanın sol bloğunda sayılan Ekvador'un Rafael Correa yönetimi, çevreyi ve yerli halkların geçim araçlarını gözetmeyen bir madencilik yasası hazırladığında yerli hareketinden gelen önemli bir dirençle karşılaşmıştır. Soldaki toplumsal hareketlerin, sol iktidarlara karşı eleştirel tutumu, gerek kendi çizgilerinin sürekliliği gerek hükümetlerin halkın çıkarlarını gözetmesi noktasında bir güvence oluşturmaktadır.

Arjantin ve Brezilya örnekleri bu tespiti tersten doğrulamaktadır. *Piqueteros* hareketi Sol Peronist Kirchner iktidarına, MST de Lula iktidarına verdiği destek nedeniyle örgütsel anlamda zayıfladı, iç krizler yaşadı, politik iddiasını ilerletemedi ve bu merkez sol iktidarların sermayenin çıkarlarını önceleyen politikalarına razı gelmek zorunda kaldı. İki hareket de kendi kitlelerinin gündelik ve sektörel çıkarlarının (işsizlik ödenekleri, gıda yardımı ve sınırlı toprak reformu) karşılanması karşılığında bu hükümetlerden bağımsızlıklarını yitirerek, hareket kapasitelerini sınırlandırmak durumunda kaldı. Sonuçta hareketler etkisizleşti, bürokratlaştı ve bir süre sonra hükümetler eski sınırlı vaatlerini de yerine getirmez hale gelince, mücadele yeteneklerinin aşındığını gördüler. Bu süreç kitlelerde güvensizlik ve hoşnutsuzluk yaratarak hareketten uzaklaşmaya yol açmıştır.

İktidar olmadan toplumsal değişim, toplumsal hareketlerin gelişiminde geçici bir durumu ifade etmekte ve bu geçici durumun idealleştirilmesinden türeyen politik tutumlar, ağır yenilgilere yol açmaktadır.

Neoliberalizm mağduru kitlelerin doğrudan eylemlerle seferber edilmesi, kendi politik örgütlerinden yoksun halk kesimlerine bir politik varlık kazanma şansı tanımakta, yerel ve gündelik anlamda geçerli olan bir toplumsal değişim pratiği sunmaktadır. Ancak bu biçimde elde edilen kazanımların kalıcılığı sağlanamamakta, kitle seferberliği durduğunda ya da devlet saldırıya geçtiğinde ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle, MST'nin işgal ettiği topraklarda kurduğu hayat ve EZLN'ye bağlı özyönetim organlarının örgütlediği toplumsal ilişkiler ağı, siyasal iktidarı ele geçirmeden oluşturulan sosyalist adacıklar gibi görülsede bu, anın fotoğrafından ibarettir. Her iki örnekte de iktidar kapitalist üretim ilişkilerinin devamının güvencesidir ve gerektiğinde bu adacıklara müdahale edip, iktidar ve mülkiyet ilişkilerinde çok başlılığa izin vermeyeceğini hatırlatmaktadır.

Meksika, Zapatistaların siyasal iktidar mücadelesini yadsıyan, parlamenter mücadeleyi her koşulda reddeden, otonomist tavrının faturasını 2006'da ağır ödemıştır. Başkanlık seçimlerine hile karıştırılması sonrasında yüz binlerce Meksikalının aylarca, başkent meydanlarını doldurarak gerçekleştirdiği demokrasi mücadelesini yok sayan EZLN, aynı dönemde Oaxaca eyaletini aylarca sokaktan yöneten ayaklanmayla organik bir bağ geliştirmeyi de reddetmiştir. Bu muhalefet odaklarının kendi sınırları içinde kalması, sağ iktidarın saldırılarına karşı direnememeleri sonucunu doğurdu.

Geçici Denge, Yalancı Barış

Neoliberalizme karşı direniş hareketleri, 1989-2005 arası dönemde *sol hareketin ideolojik-politik yetersizlikleri, karşıdevrimci şiddet ve neoliberal sosyal politika* tarafından belirlenen sınırlara dayanıncaya kadar sürekli çatışma halinde gelişti. Bu sınırlara dayanıldığında ise, ne egemen sınıfların kitle hareketinin kazanımlarını geri alabildiği ne de ezilen sınıfların daha ileri ataklara girişebildiği yeni bir denge durumu oluştu. Parlamentarizmde somutlaşan barışçıl mücadele yöntemleri öne çıktı.

Ortadoğu'daki işgallerde batağa saplanan ABD, Latin Amerika'yla "yeterince ilgilenemediği" için yeterli destekten uzak kalan oligarşiler bu dönemde halk hareketleri karşısında sınırlı saldırılara girişebildi. 2001-2007 arasında dünya piyasasının sürekli genişlemesi de, hem egemen hem de ezilen sınıfların beklentilerine kısmen de olsa yanıt üretebilecek çeşitli bölüşüm mekanizmalarının işletilmesine olanak sağladı.

Latin Amerika'da 2005-2006 yılları neoliberalizme karşı gelişen kitle mücadelelerinin sonuçlarının alındığı bir dönem oldu ve kıta yeni bir politik haritaya sahip oldu: Venezuela, Bolivya, Ekvador'da toplumsal hareketlerin desteğine sahip radikal sol hükümetler; Arjantin ve Brezilya'da bir tür neoliberal sosyal politikayla kitle hareketlerini sönmülendirerek neoliberal programları ilerleten merkez sol hükümetler; Meksika, Peru ve Kolombiya'da ABD desteğiyle ayakta kalan gayrı meşru neoliberal sağ hükümetler.

Küba ile ittifak içindeki Venezuela ve Bolivya'nın "21. Yüzyıl Sosyalizmini kurma" iddiasını ortaya koyması, Ekvador ve Nikaragua liderliklerini de etki alanlarına alması ile Latin Amerika bir kez daha sosyalizme doğru giden yolları tartışmaya başladı.

21. Yüzyıl Sosyalizmi kavramı, Marx ve Engels'in Bilimsel Sosyalizm'ine kıyasla, Latin Amerika toplumsal politik hareketlerinin ideolojik-politik sınırlarına işaret eden bir tür ütöpik sosyalizmler kümesinin ortak adı olarak da ifade edilebilir. Neoliberalizme karşı insani gelişimin koşullarını garanti altına alma ilkesine odaklanan hareketler, üretim araçlarının özel mülkiyeti karşısında açık bir reddedişe girişmemiştir. MAS'ın ulusal bir burjuvazi ve karma ekonomi yaratmayı hedefleyen And Kapitalizmi yaklaşımı da; Chavez yönetiminin devlet mülkiyetini, kolektif mülkiyeti ve özel mülkiyeti bir arada savunan insani gelişim odaklı karma ekonomi hedefi de bu çelişkiyi barındırmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların ve insani gelişimin önceliği iki ülkedeki ilerici süreçlerin temel sürükleyicisi iken, üretim araçlarının özel

mülkiyetine gösterilen tolerans bu ilerici süreçlerin önüne ciddi engeller çıkartmakta ve ön kapıdan kovulan neoliberalizmi arka kapıdan davet etmektedir. Diğer yandan, mevcut hareketler politik iktidar mücadelesinde, henüz hükümet olmanın, parlamenter mücadele kanallarının ötesinde bir pratik geliştirebilmiş değildir. Bu hareketlerin, eski devlet aygıtının halkın aşağıdan hareketiyle yıkılarak bir işçi sınıfı devletinin inşa edilmesine yönelik bir stratejisi yoktur. Şimdilik en ileri örnekler, devlet aygıtının hükümet kanalıyla kontrolünün ötesine geçememektedir. Ancak 2009 itibarıyla gündeme gelen karşıdevrimci saldırılar, hükümet olmanın da iktidar olmaya yetmediğini ve kalıcı bir toplumsal değişim olanağı sunmadığını göstermiştir.

Emperyalizm Karşı Saldırıda Neoliberalizm Arka Kapıda

“Arka bahçesi” Latin Amerika’ya gerekli ilgiyi gösterememesinin sonuçlarından mustarip olan ABD, George W. Bush yönetiminin son demlerinde bu ihmali gidermek için adımlar atmaya başladı. Latin Amerika sularını kontrol etmek için Soğuk Savaş döneminde kullanılan 4. Filo 2008’de yeniden aktifleştirildi. Daha sonra 2009’da Barack Obama döneminin başlamasıyla Kolombiya’da 7 yeni ABD askeri üssü kurulması için anlaşma imzalandı ve 28 Haziran 2009’da Honduras’ta sol popülist Manuel Zelaya hükümetine darbe yapıldı. Honduras darbesinin ardından Paraguay, Guatemala, Bolivya ve Ekvador gibi ülkelerde de darbe beklentileri gündeme geldi. 2010 sonbaharında Ekvador’da küçük çaplı bir darbe girişimine dönüşen polis ayaklanması ordunun Correa hükümetine sahip çıkmasıyla bastırıldı. Venezuela’da ise karşı saldırı Kolombiyalı paramiliterlerin ve işbirlikçi oligarşinin kullanıldığı bir içerden saldırı süreci olarak yaşanmakta. Paramiliterlerin saldırılarının derinleştirdiği güvenlik sorunu, iç pazarda etki sahibi olan oligarşinin ve sağcı bürokratların kılık ve karaborsayı teşvik eden adımları, sağcı muhalefetin şiddete başvurduğu sokak eylemleri 2009 ve 2010’da tırmandı.

Kolombiya’daki yeni askeri üsler ve Honduras darbesini, yeni darbe tehditlerinin izlemesi karşısında kıta çapında daha etkin mücadeleyi önüne koyan girişimler gündeme geldi. Honduras’ta sendikalardan gençlik örgütlerine uzanan geniş bir bileşime sahip olan Darbeye Karşı Ulusal Cephe oluştu. Bu hareket “Askeri darbeye karşı halkın darbesi” sloganıyla militan sokak eylemlerine yöneldi. FARC’ın ve Venezüella Komünist Partisi’nin kilit rol oynadığı, bünyesinde irili

ufaklı komünist partileri, silahlı örgütleri ve yerli örgütlerini barındıran Kıtasal Bolivarıcı Koordinasyon Aralık 2009'da bir kongre düzenleyerek Kıtasal Bolivarıcı Hareket'e dönüştü. Hareket emperyalizmin ve oligarşilerin saldırılarına karşı silahlı mücadeleyi ve militan kitle mücadelelerini öne çıkartmayı ve bunların kıta çapında birbirini desteklemesini öngörüyor. Ne var ki, toplumsal hareket bağları zayıf olan bu oluşumlar mücadelenin kaderini adeta bir dış müdahaleye bağlamış görünmektedir. Bu da emperyalizmin içerideki temsilcisi olan oligarşi ile halklar arasında süregiden çatışma karşısında etkisiz bir pozisyonu temsil etmektedir.

Karşıdevrim cephesinin istikrarsızlaştırma girişimleri karşısında Venezuela hükümetinin yanıtı yine yoksul halkın örgütlü gücüne başvurmak ve yukarıdan aşağı örgütlenen kent yoksulları hareketini bu kez milis güçleri olarak seferber etmek oldu. Bundan önce pek çok kez karşıdevrim saldırılarını bertaraf etmeyi başaran kent yoksulları şimdi de cinayet, adam kaçıрма, gasp, silah ve uyuşturucu ticareti ile karşılarına dikilen tehdide karşı harekete geçiyor. Bu milis güçlerinin, aynı zamanda olası bir askeri saldırı ihtimalini de gözetererek oluşturulan bir halk ordusu nüvesi olduğu öne sürülüyor. Silahları, resmi ordunun cephaneliğinde saklanan bu "halk ordusunun" bir memurlar ordusu mu, yoksa bağımsız halk örgütlenmesi mi olduğunu ise zaman gösterecektir.

Ancak, hala kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bu ülkelerde, karşıdevrimci tehdidi görmek için sınırların ötesine bakmaya gerek yok. Ne Venezuela'da ne Bolivya'da ne de Ekvador'da egemen sınıf işçi sınıfıdır. Oligarşiler ayakta durmakta, toplumsal hayatı kapitalist üretim ilişkileri belirlemektedir. Burjuvaziyi 'insani gelişim hedefine hizmet ettiği ve yerel çıkarları savunduğu sürece kollama' siyaseti, karşıdevrimci tehdidin basıncı arttıkça, burjuvazi ile uzlaşma kanallarını açık tutma kaygısıyla giderek daha baskın hale gelmektedir. İnsani gelişimi ve sözde ulusal burjuvaziyi teşvik ettiklerini sanan ilerici hükümetlerin, zaman içinde kapitalist üretim ilişkilerini tahkim ettiği anlaşılmaktadır. Sınırların ötesinden görünen tehdit, işini uzaktan görmekte; içerideki ilerici eğilimleri baskı altına almakta, gerici eğilimleri teşvik etmektedir.

Venezuela'da 2007'de kuvvetli bir sosyalizme geçiş vurgusu ile halka sunulan Anayasa reformu oylamasının kaybedilmesinin ardından Chavez hükümeti, sağcı bürokrasiyi ve oligarşiyi de gözeten uzlaşmacı bir rotaya girdi. 1998'de, Hugo Chavez başkan seçilmeden önce, özel sektörün ekonomi içindeki ağırlığı yüzde 64,7 iken 2008'in üçüncü çeyreğinde bu oran yüzde 70,9'a yükselmiştir. Temel hizmetlerin ve stratejik sektörlerin devletleştirilmesi, burjuvaziye kaynak

aktarım mekanizmalarını koruyarak gerçekleştiği sürece uzlaşma konusu da olabilmektedir. Devrimci bir kadro kuşağından yoksun Chavez iktidarının ülke yönetimini teslim ettiği Venezuela bürokrasisi iktidar olanaklarıyla zenginleşmiş ve bugün artık Boli-Burjuvazi (Bolivarcı Burjuvazi) diye anılan yeni bir sınıf oluşturmuştur. Emekçi sınıflardan ayrılmış çıkarları olan bu sınıf, devrimci süreci içten içe çürütme kapasitesiyle en büyük tehditlerden birisini oluşturuyor. Ekim 2010'da gerçekleşen parlamento seçimlerinde sandıktan birinci çıkmasına karşın Chavez iktidarı nitelikli çoğunluğu kaybetti. Bugüne kadar yaslandığı gerçek kitle temelini hem nitel hem nicel olarak aşındıran parlamentarist ve uzlaşmacı siyasetten vazgeçmemesi halinde Bolivarcı Devrim, alt edemediği sistem tarafından alt edilecek ve sönecektir.

Aynı süreçte 500 bin işçiyi işten çıkaracak, sosyal ücretlerde kesintiye gidecek, yabancı yatırımların ve özel teşebbüsün önünü açacak bir "reform" paketi açıklayan Küba ise, referans niteliğindeki rolü ile, kıtada sol yönetimlerin yeni dönem yönelimine ilişkin kaygıları büyüttü.

Venezuela'dakinin aksine hükümetten bağımsız toplumsal hareketlerin bulunduğu Bolivya'da ise Morales iktidarının neoliberalizmi sınırlama iddiasına rağmen kapitalist üretim ilişkilerinin özüne dokunmamasında somutlaşan çelişki, Bolivyalı emekçilerin isyanıyla daha da görünür hale geldi. Hükümetin seçimlerde neoliberalizme karşı bir söylemle yüzde 80 oy aldığı Potosi'de Ağustos 2010'da patlak veren grevler ve kitle eylemleri Morales için bir kırılma noktasına işaret ediyor. 2005'ten bu yana Morales'i destekleyen pek çok hareket hükümetle yollarını ayırdı. Bu durum Morales'i anti-kapitalist bir rotaya girmekle geçmiş neoliberal iktidarların mirasını devralmak arasında bir tercih yapmakla yüz yüze getirdi.

Latin Amerika'da 2010 itibarıyla açığa çıkan yeni durum, artık bir dönemin sonuna gelindiğini göstermektedir. Sosyalizmin temel sorunu olan, "işçi sınıfının iktidar ve mülkiyet ilişkilerinden dışlanması sorunu", neoliberalizme karşı toplumsal hareketlerin önünde görmezden gelinemez, üstünden atlanılamaz bir eşik olarak durmaktadır.

b) Beş Deniz'de Neoliberalizme Karşı Direniş

Beş Deniz havzası (Ortadoğu) ve Güney Asya da, Latin Amerika'daki toplumsal-politik hareketlerle kıyaslanabilecek gelişkinlikte olmasa da neoliberalizmin krizleri ve yeni toplumsal hareketlerin yükselişine sahne olmaktadır. Mısır, Bangladeş, İran, Pakistan, Irak ve Körfez ülkelerinde

2000’li yıllarda çeşitli işçi, gençlik, köylü ve kadın hareketleri açığa çıktı. Bunlar Beş Deniz havzasına başka bir gözle bakabilmemize olanak tanıyor.

Bölgenin görece sanayileşmiş ve/veya neoliberal dönemle birlikte ucuz emek cenneti olarak öne çıkan merkezlerinde işsizlik, özelleştirmeler, çok düşük ücretle ve kölelik koşullarında çalışma dayatması, Körfez ülkelerindeki göçmen emek yığılması, toprak reformu kazanımlarını korumaya çalışan kır yoksullarının piyasa kuşatması altına alınması yeni bir militan işçi hareketleri dalgasını tetikliyor. Bu gelişme, söylemsel düzeyde sosyalizm kadar kapitalizme de karşı olduğunu öne süren ve sınıfsal ayrımları silikleştirdiği şeklinde bir tür yanılsama yaratan, ancak emperyalist-kapitalist sistemle bütünleşip neoliberal politikaları uygulamaktan geri durmayan Siyasal İslam’ın kriz emareleri ile de çakışmaktadır.

Uluslararası ucuz tekstil sektörünün gözdesi Mısır ve Bangladeş son yıllarda giderek şiddetlenen tekstil işçileri direnişlerine sahne olmaktadır. Düşük ücret, hak gaspları, özelleştirmeler ve sendikal baskılar on binlerce işçinin katıldığı grev ve direnişleri tetikliyor. Devlet kontrolündeki sendikaların tekeli ve grev yasaklarını kıran bu hareketlerde sol unsurlar aktif rol alıyor. İran’da 2000’li yıllarda hız verilen neoliberal politikaların yarattığı tahribat, militan bir işçi ve gençlik hareketinin gelişimini de beraberinde getirdi, bu hareketler İslam Cumhuriyetinin baskıcı rejimine karşı mücadelelerle etkileşim içinde gelişti. ABD işbirlikçisi otoriter bir iktidar ile Siyasal İslam’ın çeşitli formları arasında sıkışan Pakistan’da, sol, neoliberal politikalarla karşı direnen gecekondu, köylü ve çevre hareketlerini Halkın Hakları Hareketi çatısı altında bir araya getirdi. Irak’ta komünistler işgalin ardından emperyalizme ve Siyasal İslam’a karşı emek ve hak mücadeleleri üzerinden bir hareket örgütlemeyi başardı. Irak Özgürlükler Kongresi (IFC), farklı etnik ve mezhepsel kökenlerden emekçi kesimleri kapsama yeteneğinde bir hareket olarak sahne aldı.

Emek hareketindeki bu kıpırdanmalar Siyasal İslam’ın tesadüf olmayan genel kriziyle de çakıştı. Mısır’da, Lübnan’da, Ürdün’de, Irak’ta İslamcı hareketler neoliberal değişim süreçlerine ya yardımcı oldu ya da işbirliği yaptı. İran rejimi tüm yanılsamaların aksine katı bir neoliberalizmi benimsedi. Siyasal İslam’ın tabanının ağırlıkla yoksullardan oluşması bir şeyi değiştirmiyor. Sol, geniş halk kitlelerinin neoliberalizme karşı tepkilerini örgütleme noktasında, Siyasal İslam engelini yoksul kitleler üzerindeki tekeli kırabiliyor. Bu durum henüz ilerici politik arenada birebir yansımaları bulamadı. Ancak henüz çok başında da olsa örgütsel ve politik bir yeniden oluşum sürecinin olanakları da görülmektedir.

Neoliberalizme karşı gelişen emek ve hak hareketleri, sol açısından şimdiye kadar çok büyük kazanımlar getirmemiştir. Ancak emperyalizmin askeri müdahaleleri ile önemli ölçüde “dize getirilen” Beş Deniz havzasında sınıf temelli çelişkilerin giderek öne çıkması, solu sahneye davet eden bir geleceği haber vermektedir. Yoksul halk içinde önemli bir örgütlülüğe sahip olan Siyasal İslam’ın krizi neoliberal politikaların etkisiyle derinleşecek ve burada avantaj, ezilen kitlelerin temsilciliğini geçici olarak yitirmiş olan sola geçebilecektir. Ancak bu, solun anti-emperyalist mücadele ile emek ve hak temelli mücadeleleri birleştirme becerisi gösterebildiği ölçüde yaşam bulacaktır.

II. Gelişmiş Kapitalist Ülkeler

Gelişmiş kapitalist ülkelerde ise, “refah devleti” uygulamalarının terk edilmesi; emeğin güvencesizleştirilmesi, yoksullaşma ve bunlarla iç içe büyüyen göçmen sorunu etrafında gelişen hareketleri tetiklemektedir. 1980’lerin başında işçi hareketlerini ve solu ezerek ya da teslim alarak elde edilen zaferin ardından, neoliberalizme karşı ilk büyük karşı çıkış Dünya Ticaret Örgütü toplantısının engellendiği 1999 Seattle protestoları ile sahne alan küreselleşme karşıtı hareketten geldi. Ancak uluslararası zirvelerin protestosu ile sınırlı olan ve gerek bileşimi gerekse talepleri açısından oldukça amorf bir nitelik taşıyan bu hareket, en geniş anlamıyla sermayenin insanlık üzerindeki mutlak tahakkümüne itiraz ettikten ve deyim yerindeyse sermayenin çokuluslu örgütlerinin façasına bir çizik attıktan sonra birkaç yıl içinde geri çekildi. Tabii, bu geri çekilmeyle neoliberal saldırının yarattığı çelişkiler ortadan kalkmadı, yeni ve daha ileri bir karşı çıkış öncesi bir birikim süreci başladı.

Avrupalı emekçilerin kazanılmış haklarının ortadan kaldırılmasını öngören Avrupa Anayasası Mayıs-Haziran 2005’teki oylamalarda işçi sendikalarının etkin kampanyalar yürüttüğü Fransa ve Hollanda referandumlarında reddedildi. Neoliberalizmin yoksullaştırıcı ve güvencesizleştirici etkisi ile yurttaşlık haklarından dışlanma sorunu yaşayan göçmenler, önemli bir göçmen ve mülteci nüfusu barındıran Fransa ve Yunanistan’da anlık patlamalarla tetiklenen kitlesel ayaklanmalarla sahneye çıktı. Son yıllarda eğitimde özelleştirme ve iş güvencesini ortadan kaldırmaya yönelik girişimler Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere ve Yunanistan’da kitlesel öğrenci eylemlerini tetikledi. Milyonları sokağa dökerek neoliberal yasaların geçişini durduran öğrenci hareketi, veliler ve eğitim emekçileri ile birlikte hareket ederek, işçi ve göçmen eylemleriyle dayanışarak gençlik mücadelesine toplumsal harekette sürükleyici bir işlev kazandırdı.

Yunanistan'da 2008 yazında patlak veren isyanda öğrencilerin, göçmenlerin ve kamu emekçileri sendikalarının aynı anda harekete geçmesi tesadüfi bir çakışma değil, çıkarları ortak olanların çıkarları karşıt olanlara karşı bir araya gelerek toplumsal dönüşümün yeni öznesinin oluşumunda ileri bir adım atmasıdır. Aynı şekilde Fransa'da 1968'i geride bıraktığı söylenen 2009-2010 grevleri öğrenci gençliği, kamu emekçilerini ve işçileri hep birlikte seferber etmektedir.

Ancak geleneksel sol partiler Avrupa'daki bu hareketlerin gelişimini ilerletmek bir yana, bu hareketlerin taleplerini karşısına alan programlara sahiptir. Avrupa sol partilerinin bu krizi Alman Die Linke gibi yeni oluşumları tetiklerken, merkez-solun eleştirisi ve yeni hareketlerin taleplerini kucaklama hedefi üzerine inşa edilen bu partilerin sokakta oluşan tepkiyi ilerletebileceği oldukça şüphelidir. Bu partiler emperyalizm ve kapitalizm karşısında köklü bir eleştiri getirmekten kaçınmaktadır. Geleneksel merkez-solun ve onun eleştirisi içinde gelişen yeni sol partilerin bu geri pozisyonu yakın gelecek açısından iki olası sonuca işaret etmektedir. Neoliberalizme karşı hareketler içinde, merkez sola umut bağlamakla fazla vakit kaybedilmeden, radikal sol oluşumlar tetiklenebilir. İşçi, gençlik ve göçmen hareketinin dinamizmi ve bir araya gelme eğilimleri bu olasılığı desteklemektedir. Neoliberalizme karşı tepkileri ilerletecek bir sol çizginin oluşturulamaması durumunda ise, ikinci olasılık devreye girecek, orta sınıf ve işçi sınıfı içinde ırkçı/milliyetçi eğilimler tırmanacak ve aşırı sağ güçlenecektir. Aşırı sağın Avrupa genelindeki yükselişi ve kriz sonrasında göçmen işçi karşıtı söyleme sarılan bir sendikal çizginin varlığı ise bu tehdidin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

III. Reel Sosyalizm Sonrası Ülkeler

Neoliberalizme karşı mücadele eski reel sosyalist ülkelerde de özgün biçimler altında ortaya çıkmaktadır. Kapitalizme geri dönüşle birlikte piyasa ilişkilerinin ve metalaşmanın sosyal haklar alanında yarattığı tahrifat; devlet korumasının kalkması ve toprağın özel mülkiyetleştirilmesi tehdidi kentsel ve kırsal kesimde, reel sosyalizmin hala yitirilmemiş kazanımlarını korumaya yönelik itirazları, hareketleri tetikledi. Doğu Avrupa ülkelerinde özellikle Avrupa Birliği'ne giriş süreci ile piyasa zorlaması altında yıkıma sürüklenen çiftçiler, tarımsal üretimin piyasa koşullarına teslim edilmesine karşı çıkıyor. Örneğin Polonya'da, bu çiftçilerin kurduğu örgütlerden en radikali olan Öz Savunma (Sammobra) Partisi tarımda devletçiliği savunmakta, ekonominin bütünüyle piyasaya terk edilmesine karşı çıkmaktadır. Hatta kapitalist dönüşümde dışlananların partisi

olarak anılmaktadır. Öz Savunma küçük burjuva karakterli bir örgüt olmasına karşın, işçi ve köylülerin ittifakı sloganını yeniden dillendirmekte ve maden işçilerini, hastabakıcıları ve öğretmenleri destekleyerek, sınıf mücadelesinin çeşitli biçimleriyle kaynaşmaya yönelmektedir.

Bir diğer örnek, Mao sonrası Çin için verilebilir. Hızlı bir kapitalistleşme yaşayan Çin’de, tarımsal üretim piyasaya yönlendirilmiş olmakla birlikte, mülkiyet ve tarımsal üretime katılım biçimleri açısından Mao döneminin reformları ana hatlarıyla korunuyor. Çin’in 400 milyonluk köylü nüfusu güçlü iç örgütlülüğünü ve dinamizmini korumakta ve rejim, bu örgütlülük karşısında tarımsal arazilerin kullanımı konusunda kapitalist bir dönüşümü en azından orta vadede gerçekleştirmeyeceğine ilişkin taahhütte bulunmaktadır. Tarım arazilerine zarar verecek biçimde maden ocağı vb. tesislerin işletilmesinin binlerce kişinin katıldığı köylü ayaklanmaları ile karşılanması, köylü hareketinin dinamizmine ilişkin bir ipucu verebilir. Çin, bilgi akışı önündeki engeller ve egemen medyanın seçiciliği nedeniyle dış dünya tarafından pek bilinmeyen büyük bir işçi dinamizmine sahiptir. 2000’li yıllarla birlikte her gün yüzlerce militan işçi eylemine sahne olan Çin’de, devlet güdümlü Tüm Çin İşçi Sendikaları Federasyonu’nun tekeli kırıldı. Hükümet yetkilileri, yasal anlamda temsilci olarak kabul etmedikleri işçi militanları ile pazarlık masasına oturmak zorunda kaldı. 2008’de açığa çıkan bu gelişmenin, sınıf mücadelesi açısından “birkaç yıl öncesine kadar hayal bile edilemez” derecede büyük bir değişim olduğu belirtiliyor. Komünist Partinin kapitalist, ülkenin tek sendikası olan resmi sendikanın da işçi sınıfının sermaye karşısındaki çıkarı konusunda ilgisiz olduğu Çin’de, kölelik dahil ağır çalışma koşulları altında çok düşük ücretlerle çalışan işçiler haklarını ancak militan çıkışlarla savunabilmektedir. Ancak bu tepkiler bütünlükten, organik bir ilişkiden, sistemin kökten eleştirisinden yoksundur. 2009’daki Sincan olaylarında görüldüğü gibi, sınıf içi çelişkilerin etnik çatışmalar biçiminde ortaya çıkabildiği geri eğilimler, yeni sınıf hareketinin önünde ciddi bir sorun olarak durmaktadır.

Bu dinamizm iç ve dış tüm engellerine rağmen Çin’in politik hayatında solun yeniden filizlenmesine de eşlik etmektedir. Neoliberalizmin 1980’ler boyunca bütün düşünce hayatını teslim aldığı Çin’de 1990’ların ortalarına doğru aydınlar, neoliberal fikirleri eleştirmeye başlayarak 1990’ların sonları ve 2000’li yılların başında “Çin’in Yeni-Sol”u diyebileceğimiz yeni bir eğilimi ortaya çıkarttı. Yeni-Sol terimi bugünün Çin’i bağlamında sosyal demokratlardan ulusalcılara, sol-ulusalcılardan Marksist sola oldukça geniş bir kesim için kullanılıyor. Bu farklı

kategorilerin hepsi de neoliberalizme karşı eleştirel bir tutum içindeler ve farklı vurgularla Maoist döneme ilişkin olumlu bir tutuma sahipler.

Özsavunmanın Sınırlarında

Küresel ekonomik krizin de etkisiyle yeni bir aşamaya geçen neoliberal saldırılar, *mülkiyet ve iktidar ilişkileri* sorununu neoliberalizme karşı gelişen özsavunma hareketlerinin gündemine çok daha yakıcı bir biçimde sokarak, özsavunmadan anti-kapitalist bir karşı atağa geçişin zeminlerini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, kriz neoliberalizme karşı hareketlerin sosyalizmin temel sorunu olan *işçi sınıfının mülkiyet ve iktidar ilişkilerinden dışlanması* sorununu mücadelelerinin asli bir unsuru haline getirmeleri açısından bir fırsattır.

Krizle birlikte yeniden imdada çağrılan devlet müdahalesi, kaynakları doğrudan sermayeye akıtmakta, gelir dağılımını düzeltmeye, istihdam yaratmaya ya da sosyal harcamaların yani diğer adıyla dolaylı ücretlerin artırılmasına yönelik önerileri büyük ölçüde reddetmektedir. Devlet, bir sınıfın bir başka sınıf üzerinde egemenlik kurma aygıtı olarak toplumsal bölüşüm ve mülkiyet ilişkilerini düzenleyen temel araç olduğunu en çıplak biçimde göstermektedir.

Kriz, radikal sol liderliklerin hükümette bulunduğu Venezuela, Ekvador ve Bolivya gibi ülkelerde de bir yandan halkçı politikalar izlerken bir yandan sermayenin taleplerine yanıt verme siyasetinin sonuna işaret etmektedir. Bu sol liderliklerin izinden giden Honduras lideri Manuel Zelaya'ya yönelik darbe, uyarıcıdır. Radikal sol liderlikler artık hükümet olmanın iktidar olmaya yetmediği gerçeğiyle yüz yüzedir. Bu durum neoliberalizme karşı gelişen hareketler açısından tereddütle yaklaşılan *iktidarı ele geçirme* sorununun daha ciddiyetle ele alınmasını gerektiriyor. Zira çelişkilerin keskinleşmesi ne sol iktidarların devamına, ne de Lula (Brezilya) ya da Kirchner (Arjantin) gibi sosyal-liberal iktidarların toplumun bütününün çıkarlarına hitap edebildiği yönündeki yanılsamanın devamına izin veriyor.

Neoliberalizme karşı yaşam ve geçim araçlarını savunma mücadelesi içinde oluşmakta olan özne, kendi oluşumu açısından bir gereklilik olan özsavunma eyleminin tek başına yeterli olmadığını, *iktidar ve mülkiyet ilişkilerinden dışlanma sorunuyla* karşı karşıya gelerek görüyor. Neoliberalizme karşı hareketlerin bu eşiğin gerisinde bu biçimiyle daha fazla beklemesi mümkün görünmemektedir.

Bu eşiğin aşılması aynı zamanda sosyalizme doğru köklü bir siyasal dönüşüm anlamına gelmekte ki, burada ciddi bir ideolojik engel kendini göstermektedir.

Neoliberalizme karşı özsavunma hareketlerinin gelişim koşulları, sosyalist hareketin 20. yüzyıl sosyalizminin yenilgisinden sonra da devam etmekte olan krizi ile neoliberalizmin krizinin çakışması tarafından belirlenmektedir. Yani neoliberalizme karşı hareketler, bugünün kapitalizminin bir eleştirisinin yanı sıra 20. yüzyılın sosyalizm deneyiminin yadsımayla karışık bir eleştirisini de içermektedir. Reel sosyalizmin, yenilgi süreci içinde geliştirilen eleştirisi, ‘bürokratizme ve devlet kapitalizmine’ yönelik haklı tepkinin ‘üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine ve proletarya diktatörlüğüne’ karşı bir reddiye ile birbirine karıştığı ideolojik karmaşayı henüz aşamamıştır.

Bu da ideolojik mücadelenin artan önemine işaret etmektedir. Bu ideolojik mücadelenin başarılı olma şansı, ancak neoliberalizme karşı direniş hareketlerinin pratikteki örgütleyicilerinin de bunu asli bir görev olarak benimsemesi ile mümkündür. Örneğin, Venezuela’da Bolivarcı devrim hareketi, hükümeti elinde bulundurmasına rağmen, sosyalizm tartışmasını taban örgütlenmeleri içinde gündelik yaşamın ve çalışmanın bir parçası haline getirilen ideolojik-politik eğitime paralel olarak ilerletmektedir. Bu 2005 yılında “sosyalizm” sözcüğü konusunda bile ciddi şüpheleri bulunan kitlelerin, adım adım devrimci sürecin asli taşıyıcıları haline gelmelerini ve karşıdevrim önündeki en ciddi engeli oluşturmalarını sağlamıştır. Arjantin’de ise sürecin sınırları kitle hareketinin kendiliğinden niteliği ile belirlenmiş, bu da işgal fabrikaları ve işsiz işçiler hareketlerinin kısa sürede düzene eklenmesine yol açmıştır. Bu arada kitle hareketinin güncel-pratik sorunları ile somut bir bağı olmayan politik bildirgeler, programların vs. ise olumlu ya da olumsuz pek bir etkisi olmamıştır. Görülmektedir ki, neoliberalizme karşı özsavunma eylemleri içinde, kitlelerin sınıf bilinci kazanmasına olanak veren ilerici eğilimler ve olanaklar vardır, ama bunlar ancak bu hareketlerin önderlerinin iradi müdahalesi ile olumlu sonuçlar verebilmektedir.

Bugün, ABD liderliğindeki emperyalist kapitalist sistemin mevcut üstünlük araçları hem egemenler hem ezilenler tarafından ciddi bir sorgulamaya maruz kalmaktadır, ancak derinleşen bir egemenlik krizi içindeki ABD’nin yerini alabilecek sistem kurucu bir başka güç adayı da henüz ortaya çıkmış değildir. Sonunun nereye varacağı kestirilemeyen kaçınılmaz bir değişim yaşanmaktadır. Taşlar yerinden oynamıştır ve küçük bir kuvvetle dahi hareketin yönünü etkilemek mümkündür. Yani, emperyalist kapitalist sistemin bugünkü krizi tarihin determinist/kaderci değil, volantarist/iradeci bir anına işaret etmektedir. Bu da, toplumsal değişim amacı ile ortaya konan her

iradenin, “denge” ya da “istikrar” koşullarında mümkün olmayan bir etki potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Öyleyse, emperyalist kapitalist sistemin kader, ABD emperyalizminin de dünyanın mutlak belirleyeni ilan edildiği yenilgi sürecindeki politik tutukluğu terk etmenin ve sosyalizm iddiasını öne çıkaran bir politik atılganlık dönemini başlatmanın tam vaktidir. Kitleler açısından yalnızca yaşam ve geçim araçlarını savunma değil, aynı zamanda başka bir gelecek, başka bir toplumsal düzen arayışı da sıcak bir gündem haline gelmiştir. Bu durumda, neoliberalizme karşı özsavunma hareketlerinin yaygınlaştırılarak örgütlenmesinin yanısıra, bu hareketlerin işçi sınıfının politik iktidar mücadelesine doğru derinleştirilmesi görevi de ertelenebilir ya da ihmal edilebilir olmaktan çıkmış, öncelikli bir görev haline gelmiştir.

Neoliberalizme karşı özsavunma hareketleri, böylesi bir politik mücadelenin nasıl örgütlenebileceğine dair önemli deneyimler biriktirmiştir. Bu deneyimler ışığında şunlar söylenebilir: Farklı sektörel hareketlerin taleplerini bir araya getirerek, ülke gündemini belirleyen temel toplumsal sorunların ilerici çözümüyü bütünleştiren ve bunları işçi sınıfının iktidar mücadelesine tercüme eden bir politik program oluşturulmalıdır. Birlik, örgütler arası koordinasyonla değil ancak böylesi bir program etrafında örgütlenen kitle hareketleri temelinde sağlanabilmektedir; fraksiyoner ve sektör eğilimleri etkisizleştirmenin yolu da budur. Özsavunma hareketlerinin, yoksulların kimi beklentilerine yanıt verebilen düzen içi (sağ ya da merkez-sol) unsurlar karşısında bağımsızlığı korunmalıdır; diğer yandan, alternatifsizlikten düzen içi siyasete mahkum bırakılmış kitlelerin, egemen siyasetin krize girdiği dönemlerdeki dinamizminin, aynı zamanda ezilenlerin düzen karşısındaki öfke ve hoşnutsuzluğunun dile geldiği ve bağımsız bir politik önderliğin müdahaleleriyle radikalleştirilebilir zeminler sunduğu unutulmamalıdır.

Tarihin yeniden hızlandığı ve işçi sınıfını sahneye çağırdığı bir zamandayız. İşçi sınıfı bu kavgaya henüz hazır olmadığı bir anda yakalanmamıştır, gerekli hazırlığını zaten bu kavganın içinde tamamlayacaktır.

KAYNAKÇA

Amin, Samir (2008) *İşçi ve Köylü Mücadeleleri*, (Çev. Şule Ünsaldı), İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Beinin, Joel (2007) *Mısır: Mahalla al-Kubra'nın Militanlığı*, (http://5deniz.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=2296, 02.10.2007).

Dessaux, Nicolas (2007) *Irak'ta Sol Muhalefet (İşgale, İslamcılığa, Kapitalizme Karşı Direnişler)*, (Çev. Ahmet Aslan), İstanbul: Versus Kitap Yayınları.

Li, Minqi (2008) *The New Left in China*, (<http://mrzine.monthlyreview.org/li220808.html>, 22.08.2008).

Karimi, Askar (2005) *İran Emek Hareketindeki Ana Gelişmeler*, (http://5deniz.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=2310, 12.04.2005)

Katz, Claudio (2007) *Strategies of Left in Latin America*, (<http://katz.lahaine.org/todos.php?cat=7>, 30.07.2007).

Petras, James, Henry Veltmeyer (2007) *Latin Amerika'da Devlet İktidarı ve Toplumsal Hareketler*, (Çev. Ali Ergin Demirhan), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Risal Collectives, *Garcia Linera ile Söyleşi*, (http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=379, 06.01.2010).

Toussaint, Eric (2010) *Bolivarian Venezuela at the Crossroads*, (www.venezuelanalysis.com).

Webber, Jeffery R. (2010) *The Rebellion in Potosí: Uneven Development, Neoliberal Continuities, and a Revolt Against Poverty in Bolivia*, (<http://upsidedownworld.org/main/bolivia-archives-31/2643-the-rebellion-in-potosi-uneven-development-neoliberal-continuities-and-a-revolt-against-poverty-in-bolivia>, 16.08.2010).

Latin Amerika'nın 21. Yüzyıl Sosyalizmine Tarihsel Bir Bakış

*James Petras**

Giriş

Merkez sol rejimlerin en azından üç Latin Amerika ülkesindeki seçim zaferi ve yönetimlerini meşrulaştırabilmek için girdikleri ideolojik kimlik arayışı, ideologları ve görevdeki devlet başkanlarını 21. yüzyıla ait yeni bir sosyalizmi temsil ettikleri fikrini benimsemeye yöneltti.

Seçkin yazarlar, akademisyenler ve rejimin resmi sözcüleri, 20. yüzyılın başarısız olan Sovyet tipi sosyalizminden tamamen farklı olarak nitelendirdikleri yeni ve farklı bir sosyalizmi kutladılar. 21. yüzyıl sosyalizminin avukatları ve tanıtıcıları, daha önce var olan serbest piyasaya dayalı neoliberal rejimlerden ve sosyalizmin SSCB, Çin ve Küba'da uygulanan “devletçi” versiyonundan radikal bir kopuşa dayanan yeni bir politik-ekonomik modele sahip oldukları iddiasındalar.

*Bu makale 7 Ekim 2010 tarihinde James Petras'ın kişisel web sitesinde “Latin America's Twenty-First Century Socialism in Historical Perspective” adıyla yayınlanmıştır (<http://lahaine.org/petras/index.php?p=1823&c=1>, 10.10. 2010).

Çeviri: Göksenin Üstün, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans öğrencisi.

James Petras, Binghamton Üniversitesi'nden emekli sosyoloji profesörüdür. 29 dilde 62'inin üzerinde kitabı ve çok sayıda makalesi bulunan yazarın, “Maskesi Düşen Küreselleşme, 21. Yüzyıl Emperyalizmi”, “Latin Amerika'da Toplumsal Değişimin Dinamikleri”, “Latin Amerika'da Toplumsal Hareketler ve Devlet İktidarı”, “Küreselleşme ve Direniş” adlı kitapları Türkçeye de çevrilmiştir.

Bu çalışmada, 21. yüzyıl sosyalizmi tarafından neoliberalizme ve 20. yüzyıl sosyalizmine yöneltilen eleştirileri inceleyecek, iddialarının yenilik ve özgünlük açısından aslına uygun olup olmadığına bakacak ve gerçek performanslarının eleştirel bir analizini yapacağız.

21. Yüzyıl Sosyalizminin Neoliberalizm Eleştirisi

21. yüzyıl sosyalizmi, Latin Amerika'yı 1970'lerin ortalarından 1990'ların sonuna kadar etkisi altına alan neoliberal rejimlerin krizleri ve yok oluşlarıyla beraber ortaya çıktı. Bu yok oluş, neoliberal sosyoekonomik doktrinlerin reddine ve büyük çoğunluğu gözeten bir temel değişimler vaadine dayanan merkez sol rejimlerin yükselişini sürükleyen bir dizi kitlesel ayaklanmanın etkisiyle hızlandı. 21. yüzyıl sosyalist rejimleri, aralarında önemli yönetsel değişiklikler bulunmakla beraber, neoliberal politikaların 5 özelliğinin eleştirilmesinde hemfikirdi:

1) Yalnızca kapitalist sınıfın kâr maksimizasyonu mantığının kamusal politikaları şekillendirmesi olarak addettikleri piyasanın, devlet üzerinde ayrıcalık ve hâkimiyete sahip olması gerektiği fikrini reddettiler. Piyasa tarafından yönetilen kapitalizmin 2000-2002 yılları arasındaki durgunluk döneminde çökmesi ve yaygın yoksullaşma; bankaların ve işletmelerin iflaslarının tavan yapması, orta sınıfın birikimlerini kaybetmesi ve sokakların, plazaların iş sahibi olmayan işçi ve köylülerle dolmasıyla “rasyonel piyasa” doktrinini gözden düşürdü.

2) 21. yüzyıl sosyalist rejimleri, aşırı üretime dayanan kapitalizmin spekülâtorlerin ortaya çıkmasına meydan veren “ekonominin kuralsızlaştırılması” anlayışını mahkûm etti. Büyük Bunalım'ın sona ermesinden sonra onun yerine uygulanan sermaye kontrol politikaları ve finansal gözetim, yürürlükteki düzenleme kanunlarının himayesindeki piyasa aktörlerinin kendi kurallarını yarattıkları “kendi kendini düzenleyen” neoliberal rejim lehine askıya alınmıştı. 21. yüzyıl sosyalistlerinin eleştirilerine göre, bu da spekülasyona, finansal dolandırıcılığa ve hem kamusal hem özel hazinelerin yağmalanmasına sebep oluyordu.

3) Finansın üretime üstünlüğü, 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin anti-kapitalist söylemlerinin ana temasını oluşturuyordu. Mal ve hizmet üretimi olmadan zenginlik kazanan “kötü” kapitalizm ile toplumsal fayda değeri üretmiş olan “iyi” kapitalizm arasında kesin bir fark vardı.

4) Neoliberalizme yönelik genel eleştiriye bağlı olarak 21 yüzyıl sosyalizmi, Gümrük duvarlarının düşürülmesine, kamu işletmelerinin gerçek piyasa

değerlerinin altında özelleştirilmesine, stratejik kaynakların mülkiyetinin yabancılara devrine ve eşitsizlikteki muazzam artışa ilişkin spesifik bir eleştiriydi.

5) 21. yüzyıl sosyalistlerine göre neoliberal rejimler, ekonomik vasıtaları vadesi geçmiş harcamalarla kaynak aktarımı yaparak ekonomiyi canlandırmak yerine, daraltıcı tedbirleri dayatan (IMF gibi) özel ve yabancı bankalara teslim etti. Merkez solun politik liderleri bu neoliberalizm eleştirisini ve üstü örtülü bir gelecek taahhüdünü, kapitalizmden özgül bir kopuş vaad etmeksizin, neoliberal kapitalizmden nihai olarak ayrılmak amacıyla kullandılar.

Merkez solun neoliberal kapitalizm eleştirisi geniş kitlelere hitap ederken, 20. yüzyıl sosyalizmine ilişkin reddiyeleri orta sınıfa ve özel mülkiyete bir bütün olarak dokunulmayacağına dair yüksek gelirli üretici sınıfa güvence vermeye yönelikti.

20. Yüzyıl Sosyalizminin Eleştirisi

21. yüzyıl sosyalizminin savunucuları aynı zamanda, neoliberalizm karşıtlıkları karşısında bir tür dengeleyici politik hamle olarak, “20. yüzyıl sosyalizmi” diye tanımladıkları kavramla aralarına mesafe koydular. 21. yüzyıl sosyalizmi, kısmen politik bir taktik olarak geçmiş sosyalist rejimlere yönelik çok sayıdaki güçlü eleştirileri silahsızlandırıp etkisiz hale getirmek için, kısmen de günün gerekleri ile uyum içinde, yeni ve güncel bir sosyalizm iddiasıyla; aşağıdaki eleştirileri yapmakta ve 20. yüzyıl sosyalizmiyle arasındaki farkı vurgulamaktadır:

1) Eski sosyalizm; kaynakları yanlış dağıtan, yaratıcılığı ve kişisel tercihleri tıkayan hantal bir bürokrasi tarafından idare ediliyordu.

2) Eski sosyalizmde yönetim, iki yönden son derece anti demokratikti; seçimlerin organizasyonu ve tek partili devlet sistemi. 21. yüzyıl sosyalizmi anlatısında, baskılanan siyasal haklar ve her türlü piyasa faaliyetleri daha geniş bir görünüm arz eder.

3) 21. yüzyıl sosyalizmi, demokrasiyi seçim yoluyla iktidara gelmeyi ya da rejimi değiştirmeyi sağlayan bir sistem olarak bütünselleştirir. Vaka, her üç sosyalist hükümet de kitlesel ayaklanmaları takip eden seçimlerle iktidara gelmişler; silahlı mücadele sonunda gerçekleşen hükümet değişikliklerini -özellikle gerilla hareketlerini- tasvip etmemişlerdir.

4) 21. yüzyıl sosyalist rejimleri tarafından ortaya atılan önemli argümanlardan biri de, geçmişteki sosyalist hareketlerin her ülkenin öznel koşullarını hesaba katmakta başarısız oluşudur. 21. yüzyıl sosyalizmini şu

anda tanımlamakta kullanılan ırksal, etnik, coğrafi, kültürel, tarihi gelenekler ve politik uygulamalardaki vb. farklılıklara somut vurgu yapmaktadırlar.

5) Bir önceki maddeyle bağlı olarak, 21. yüzyıl sosyalizmi kendi politikalarını ve potansiyellerini şekillendiren 21. yüzyıl küresel güç ilişkilerini vurgulamaktadır. Yeni etkenlere örnek olarak şu olayları gösteriyorlar: eski SSCB'nin yok oluşu ve Çin'in kapitalizme yönelmesi; ABD merkezli küresel ekonominin yükselişi ve nispi düşüşü; Asya'nın -özellikle Çin'in- yükselişi; Venezuela destekli bölgesel girişimlerin ortaya çıkışı; Latin Amerika genelinde "merkez-sol" rejimlerin ortaya çıkışı; Asya'da, Latin Amerika'da, Orta Doğu'da ve başka yerlerde piyasaların farklılaşması.

6) 21. yüzyıl sosyalist rejimleri, "toplumun ve devletin yeni yapısı"nın geçmişteki ya da günümüzdeki herhangi bir sosyalist devletin *kopyası* olmadığını iddia ediyorlar. Öyle ki, neredeyse her türlü tedbir, politika ya da kurum bu rejimlerin tasarısı gibidir. Özgünlük ya da yenilik, anti-komünist sağ siyasetten iç ve dış eleştiriler gelmeden önce rejimin meşruluğunu geliştirmek ve soldan gelecek kayda değer eleştirilere son vermek için kullanılan bir argüman konumundadır.

7) 21. yüzyıl sosyalist rejimleri, liderliklerinin geçmişte ya da günümüzde komünizmle hiçbir bağının olmadığını vurgulamaya özen gösteriyor; hatta Bolivya ve Ekvador örneklerinde Marksizmi bir analiz aracı veya politika kılavuzu olarak kullanmayı açıkça reddediyorlar. Marksizmden ve Simon Bolivar'ın ulusalcı fikirlerinden esinlenmiş bir ideolojiye sahip başkan Chavez bu durumun istisnasıdır. Gerek Correa gerekse Morales sınıf ayrımından sakınıyor ve bozulmuş parti oligarşisine karşı bir "yurttaş devrimi" ve "Avrupa oligarşisi"ne karşı kültürel olarak ezilmiş Andlı-Yerli toplulukları koyuyorlar.

21. Yüzyıl Sosyalist Rejimlerinin Eleştirisi

21. yüzyıl sosyalist rejimleri, ne olmadıklarını, geçmiş sağ ve sol rejimlerde neleri reddettiklerini az çok belirtip, genel anlamda ne olduklarını ortaya koyarlarken, uygulamaları, politikaları ve kurumsal düzenlemeleri; devrimci iddiaları, özgünlükleri ve seçmen kitlesinin beklentilerini karşılama kapasiteleri konusunda ciddi güvensizlik yarattı.

Bazı ideologlar, politik liderler ve eleştirmenler kendilerini 21. yüzyıl sosyalisti olarak tanımlamalarına rağmen, hem teoride hem de pratikte bu kişiler arasında çok büyük farklar vardır. Ülkelerin yaşadığı tecrübelerle yönelik yapılacak eleştirel bir inceleme, hem rejimler arası farklılıkları hem de özgünlük iddialarının geçerliliğini gösterecektir.

Venezuela: 21. Yüzyıl Sosyalizminin Doğum Yeri

21. yüzyıl sosyalizminin ilk ve önde gelen savunucusu ve uygulayıcısı Başkan Chavez'di. Her ne kadar Latin Amerika'da, Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da onu takip eden başkanlar ve aydınlar bu harekete katılmış olsalar da kamusal söylemle uyumlu genel geçer bir uygulama yoktur.

Başkan Chavez'in söylemi ve Venezuela hükümetinin politikaları birçok yönden, Washington'un savaş politikalarına meydan okuyan bir dış politikayı ve yurt içindeki sosyoekonomik reformları kapsayacak şekilde 21. yüzyıl sosyalizminin radikal dış sınırlarını tanımlıyor. Yine de, Venezuela tipi 21. yüzyıl sosyalizminin yenilikçi ve farklı özellikleri bulunmakla beraber, Latin Amerika radikal halkçı-ulusalcı rejimleri ve Avrupalı refah devleti reformları ile kuvvetli benzerlikleri bulunmaktadır.

Venezuela tipi 21. yüzyıl sosyalizminin en dikkat çekici yeni ve özgün özelliği; "tarihi" Bolivarcı ulusalcılık, 20 yüzyıl Marksizmi ve Latin Amerika halkçılığının sağlam bir karışımı olmasıdır. Başkan Chavez'in 21. yüzyıl sosyalizmi anlayışı, Venezuela bağımsızlığının 19. yüzyıl önderi Simon Bolivar'ın yazıları, konuşmaları ve eylemlerini okumasıyla bağlantılı olarak formüle edilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Chavez'in emperyalist güçlerle olan ilişkisini keskin bir biçimde kesme ve kendi ayrıcalıklarını korumak için ülkeyi satabilecek güvenilirmez "yerli" elitlere karşı kitlesel desteğe dayanma anlayışı, Simon Bolivar'ın yükselişi ve düşüşü okumalarıyla iç içe geçmiştir. Chavez'in, Bolivar'ı Marksizmle tanımlarken bir bahanesi yoksa da, ideoloji ve uygulamalarındaki yerli ve ulusal köklerine ilişkin olarak, Bolivar sağlam bir delil oluşturmaktadır. Bir yandan Küba devrimini destekleyip Fidel Castro ile yakın ilişkisini korurken, kitle örgütlenmesinin belirli özelliklerini Venezuela gerçeklerine uyarlamasına rağmen Küba modelini kopyalamaya ya da benzetmeye yönelik herhangi bir çaba göstermiyor.

Chavez'in ekonomi uygulamaları; petrol endüstrisinin geniş kesiminde yapılan kapsamlı millileştirme ve -bedelini ödemek koşuluyla- kamulaştırmayı; sermaye ile işçi sınıfı arasında çatışmayı kapsayan pragmatik-politik düşüncelere dayalı kilit şirketleri kapsayan (çelik, çimento, telekomünikasyon gibi) alanları seçici bir şekilde millileştirmeyi ve daha geniş bir gıda güvenliği arayışını (toprak reformu) içeriyor. Politik gündemi; çok partili bir sistem çerçevesinde kitlesel ve mücadeleci bir sosyalist parti yapısını ve anayasal reformları güvence altına almak için özgür ve açık referandum çağrılarını içeriyor. Yenilik; Chavez'in etkisiz, muhalif ve bozulmuş bürokrasi yerine

mahallelerde konumlanmış tutucu olmayan *komünal konseyler* oluşturarak desteklediği *yerel özyönetim modelinde* yatıyor.¹ Chavez'in hedefi, zaman içerisinde profesyonel politikacı sınıf tarafından yürütülen "temsili" seçim politikası yerine, fabrikalarda ve mahallelerde özyönetime dayanan doğrudan demokrasiyi yerleştirmek olarak ortaya çıkıyor. Sosyal politika anlamında, Chavez; işçi sınıfını, kendi işinde çalışanları, yoksulları, çiftçileri ve kadın hane üyelerini kapsayan nüfusun %60'ının hayat standardını artırmak amacıyla hazırlanan programlara yüklü miktarda bütçe ayırdı. Bu reformlar, genel ve ücretsiz sağlık ile üniversiteyi de kapsayan eğitim haklarını içeriyor. Yirmi bini aşkın Kübalı doktor, diş hekimi ve teknisyenin görevlendirilmesi ve kliniklerin, hastanelerin ve gezici ünitelerin inşasını kapsayan muazzam program; daha önce kapitalist rejimler ve özel sağlık personeli tarafından görmezden gelinen dar gelirlielerin yaşadığı mahallelere öncelik vererek tüm kırsal alanı kapsadı. Chavez rejimi; gıda ve diğer ilgili hane ihtiyaçlarının dar gelirli ailelere düşürülmüş fiyatlarla satıldığı geniş bir kamusal süpermarket ağı kurdu ve bu ağı finanse etti. Dış politikada Orta Doğu'da ve Güney Asya'da süren ABD savaşlarına ve tüm emperyalist savaşların mantığının dayandığı *Terörle Mücadele* doktrinine ısrarla karşı çıktı.

Eleştiri: Venezuela'nın 21. Yüzyıl Sosyalizmi Ne Kadar Yenilikçi?

21. yüzyıl sosyalizminin Venezuela versiyonuyla alakalı birkaç soru ortaya çıkıyor:

1) Gerçekten "sosyalist" mi ya da daha iyisi, tüm çeşitleriyle 20. yüzyıl sosyalizminden ayrılığı temsil ediyor mu?

2) Ekonominin geçmişteki ve şimdiki kapitalist özellikleriyle Chavez dönemindeki sosyalist reformlar arasındaki "denge" nasıldır?

3) Bu dönüşüm döneminde, toplumsal değişimler eşitsizlikleri ne ölçüde giderebildi veya büyük çoğunluk için daha etkili bir güvenlik sağlayabildi mi?

Venezuela bugün bankacılık, tarım, ticaret ve dış ticarete özel sektörün hâlâ baskın olduğu, karma ekonomik bir sistemdir. Devlet mülkiyeti genişledi ve petrol kaynaklarının paylaşımında ulusal toplumsal öncelikler belirleyici hale geldi. Venezuela'nın karma ekonomisi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan sosyal demokrat düzenlemeleri andırıyor olsa da önemli bir farkı vardır: En kârlı ihracat sektörüne sahip olan ve dış ticaretin başlıca kazananı devlettir.

¹ Çevirenin notu: italikler bize ait.

Hükümet, kamusal harcamaları önceki sosyal demokrat hükümetlerin bazılarına kıyasla büyük çapta artırmış olsa da, -İskandinav ve başka yerlerde olduğu gibi- artan oranlı vergiler yoluyla zenginliğin ve gelirlerin üst sınıfların elinde birikimini azaltmadı. Eşitsizlikler hâlâ diğer Latin Amerika toplumlarına ve 20. yüzyıldaki sosyalist toplumlara kıyasla oldukça fazla. Ayrıca, özellikle petrol endüstrisinde ve onunla ilgili diğer endüstrilerdeki devlet bürokrasisinin üst ve orta-üst sınıf seviyelerinde, tıpkı İngiltere ve Fransa'daki millileştirilmiş sanayi alanlarında olduğu gibi, kapitalist ortaklarıyla kıyaslanacak miktarda ücretlendirme söz konusu.

Venezuela'da görece yeni bir fikir olarak ortaya çıkan *kamu girişimlerinin öz yönetimi*, Alman sosyal demokrasisinin ortak katılım planının sınırlarını aşsa da, yarım düzineden daha az büyük girişimle sınırlıdır; 1940-1980 arasındaki sosyalist Yugoslavya'da kurulan kapsamlı ve ülke çapında yaygın ağıdan çok uzaktadır.

Chavez rejiminin tarım reformu teklifleri, radikal amaçlara ve Başkan Chavez'in bizzat zorlamasıyla uygulanmasına rağmen, kır işçileri ve çiftçilerle büyük toprak sahipleri arasındaki ilişkiyi düzeltmekte başarısız oldu. Nerede toprak dağıtımına yönelik engellemeler olsa; hükümet bürokrasisi orada toprak reformunun hak sahiplerine genişleme hizmeti, sermaye desteği, altyapı ve güvenlik sağlamada başarısız oldu.

Ulusal Güvenlik ister yetkiyle ister ihmalle olsun, toprak reformunun liderlerinin ve destekçilerinin büyük toprak sahipleri tarafından ve onların sahip oldukları silahlarla gerçekleştirilen suikastlarına engel olamadı. 2009'un sonuna kadar, çiftçilerin katledildiği iki yüzün üzerinde aydınlatılmamış vaka kayıtlara geçti.

21. yüzyıl sosyalizminin gazetecileri, hükümetin petrol teşebbüslerini sahiplerinden alarak kamulaştırması üzerine vurgu yaparken; Avrupa Birliği, İran, Rusya ve Çin'den gelen çokuluslu yeni ortak girişimlerdeki artışı gözden kaçırdılar. Başka bir deyişle, ABD kaynaklı çokuluslu şirketlerin rolü azalsa da, özellikle büyük Orinoco katran havzasında olmak üzere, maden ve petrol alanlarında yapılan yabancı sermaye yatırımı artıyor. Petrolde yatırım ortaklarının değişmesi, Venezuela'nın ABD baskısına karşı stratejik zaafını azaltıyorsa da, bu durum ekonomiye sosyalist bir karakter kazandırmıyor. Ortak girişimler, Venezuela'nın karma kamu-özel ekonomisinin 20. yüzyıl ortalarındaki sosyal demokrat modele benzerliği üzerine yapılan tartışmaları alevlendiriyor.

Venezuela'nın sosyalizm iddiasındaki en kuşkulu durum, ihracat gelirlerinin yüzde 70'i için tek bir mala (petrol) ve tek bir pazara -açıkça düşman ve değişken bir ticaret ortağı olan ABD'ye- devam eden bağımlılığıdır. Chavez rejimi, Obama'nın Kolombiya Başkanı Alvaro Uribe ile yedi üssün kontrolünü içeren bir askerî ittifak kurmasıyla beraber ticaret ortaklarını çeşitlendirebilmek üzere çaba harcıyor.

Lümpen-proleter grupların büyümesi ve Kolombiyalı uyuşturucu tacirleriyle, asker ve sivil yöneticilerle bağlantılı olarak suç oranının tavan yapması, Chavez sosyalizminin temelini eşit ölçüde tehdit eden bir başka konudur. Hâkimiyet elde etmek için kargaşa ve şiddeti kullanan lümpenler, pek çok mahallede komünal konsey liderleri ile hegemonya yarışı içindeler. İçişleri Bakanlığı ve polis teşkilatının etkisizliği ve mahalle organizasyonları ile yetersiz işbirliği içinde çalışmaları sivil toplumu harekete geçirmede ciddi bir zayıflığa ve komünal konsey hareketinin etkinliğinin sınırlarına işaret etmektedir.

Chavez hükümeti tarafından yapılandırılan dikkate değer reformlar ve Bolivarıcı-özgürlükçü-antikolonyalizm ile Marksizm ve antiemperyalizmin özgün sentezi; son çeyrek yüzyılı aşkındır Latin Amerika'da her yere yayılan ve çağdaş başka rejimlerde hâlâ geçerli olan baskın neoliberal uygulamalarla araya bir sınır koyuyor.

Burada şüphe götürmeyen bir durum ise sosyalizmin bu yeni versiyonunun, ekonominin stratejik sektörlerinde hâkimiyeti kapitalist mülkiyet ilişkilerine bırakıp bırakmayacağı ve hem özel sektörde hem de kamu sektöründe sınıfsal eşitsizliğin devam edip etmeyeceğidir.

Unutulmamalıdır ki, sosyalizm statik bir kavram değil, devam eden bir süreçtir. Son önlemlerin büyük bir kısmı toplumsal gücü fabrikalara ve mahallelere yayma eğilimi gösteriyor.

Ekvador

Ekvador'da, Başkan Correa 21. yüzyıl sosyalizmi anlayışını benimsedi ve bu anlayış bir dizi dış politika hamlesi neticesinde güvenilirlik kazandı. Bunların arasında Manta'daki ABD askerî üssünün kapatılması; önceki rejimlerin sebep olduğu dış borçların sorgulanması; Kolombiya'nın sınır ihlalleri eleştirisi ve Kolombiya'daki gizli gerilla kampına askerî operasyon düzenlenmesi; ABD serbest ticaret politikalarını eleştirmesi ve Venezuela'nın bölgesel entegrasyon

programı ALBA'ya² destek vermesi sayılabilir. Başkan Correa; New York Times, The Financial Times'in de dâhil olduğu medya ve hem Kuzey'den hem de Güney'den çok sayıda solcu gazeteciler tarafından "solcu başkanların yeni dalgası" olarak tanımlanıyor.

İç politika şartları açısından, Başkan Correa'nın 21. yüzyıl sosyalizminin kurucu bir üyesi olduğu iddiasının altında yatan neden, geleneksel sağ partiler ve oligarşiye yönelttiği eleştirilerdir. Başka bir deyişle Correa'nın sosyalizmi, herhangi bir sosyal yapı değişiminden çok onun neye ya da kime karşı olduğuyla tanımlanıyor.

Correa'nın yerel başarılarının sebebi, iktidardaki siyasi partileri kötülemesi, "yurttaş hareketi" liderliği ile ona olan desteği ve bu hareketin sağcı-ABD destekli Lucio Gutierrez'in baskıcı rejimini indirip anayasal meclisle beraber yeni bir anayasa yazma başarısını göstermesidir. Bu yasal ve politik dönüşümler Correa'nın radikalizminin sınırlarını çizerken, onun 21. yüzyıl sosyalisti olduğuna dair iddiasına temel oluşturunuyordu. İç ve dış politikadaki bu değişimler, özellikle ilk üç yıllık dönemdeki sosyal harcamalar bağlamında değerlendirildiğinde, Correa'nın "merkez sol"da yer aldığını gösterse de, özellikle geniş bir sosyoekonomik çerçeveden bakıldığında, bu politikaların sosyalist bir anlayışı ifade ettiğini söylemek zor görünüyor.

Ekvador'un 21. Yüzyıl Sosyalizmi Deneyiminin Eleştirisi

Sosyalizm iddiasına olan inançta en ciddi kopuş, madenler ve enerji gibi stratejik kaynaklar üzerindeki özel yabancı kapitalist mülkiyetinde ısrar ve genişlemedir. Ülkede petrolün %57'si uluslar arası deniz aşırı petrol şirketleri tarafından çıkarılıyor. Yabancılar ait maden şirketlerine ithalat ve ihracat sektörlerinde kontrolün çoğunluğunu veren uzun dönemli ve geniş kapsamlı madencilik anlaşmaları imzalandı ve yenilendi. Daha da kötüsü, Correa çokuluslu şirketlere tahsis ettiği bu topraklarda yaşayan ve çalışan And ve Amazon yerli toplulukların uzun süredir dile getirdikleri taleplerini şiddetle bastırarak reddetti. Correa, talepleri reddettiği görüşmelerde 4 ana yerli hareketini ve onların müttefiki ekoloji hareketlerini "bir avuç geri unsur" olarak niteleyerek kapı dışarı etti. Suyun, havanın ve toprağın yabancı petrol şirketleri tarafından kirletilmesi sonucunda ciddi hastalıkların ve ölümlerin yaşandığı ABD mahkemelerinde ispatlandı. Bu davalar sonucunda Texaco 1

² Çevirenin notu: Bolivarian Alliance for the Americas (Türkçe'ye Latin Amerika için Bolivarıcı Alternatif olarak çevirilmektedir.)

milyar dolar tazminatla karşı karşıya kaldı. Aleyhteki mahkeme kararlarına rağmen, Correa yabancıların maden sömürüsünü gayretle sürdürerek kendi “gelişim stratejisinin” merkezine yerleştirmiş durumda.

Correa; Guayangil bölgesinde bulunan ve sahilinden geçimini sağlayan tarım-ticaret kapitalisti sınıfa kuvvetle saldırırken And bölgesinde yerleşmiş Quito kapitalist sınıfını aynı ölçüde destekledi ve sübvans etti. Onun anti-oligarşi söylemi 21. yüzyıl sosyalizmini benimseyiş şeklinden anlaşılacağı üzere hiç şüphesiz anti-kapitalist değildir.

Başkan Correa’nın kitlesel bir seçmen yurttaş hareketi yaratmadaki başarısı, etkileyici seçim zaferleri, çok partili rekabette sandalyelerin çoğunluğunu elde etmesi ve anayasal oyların %70’inden fazlasını alması ile ölçülüyor. Sahip olduğu popülerliğe karşın, Correa’ya olan toplumsal destek genel olarak kısa dönemli imtiyazlar sayesinde gerçekleşti. Bunların arasında maaş ve gelir artırımını, küçük işletmelere kredi ayrıcalıkları gibi dünya ekonomik bunalımının başlangıcında sürdürülebilir olmayan tedbirler sayılabilir. Sistemik sorunların üstüne gitmeyiip iletişim tekellerini özel şirketlere devretmesi, toprak reformuna karşı olması, sendika grevlerine getirdiği kısıtlamalar, grev ve protestolarda artışa neden oldu. Daha önemlisi, özellikle yabancı kaynaklı sermayenin, stratejik nitelikli bankacılık, ticari ihracat ve maden sektörlerindeki kontrolünün güçlenmesi, 21. yüzyıl sosyalizmi iddiasını yalnızca sembolik ve sözde bir uygulamadan ibaret bırakıyor. Açık olan şu ki, 21. yüzyıl sosyalizmi temellerini; sınıf ilişkilerinde, özel mülkiyette ve toplumun gücündeki değişikliklerden çok, dış politika açıklamalarıyla atmıştır. Ekvador örneğindeki “21. yüzyıl sosyalizmi”, yenilikçi dış politika uygulamaları ile neoliberal *modernizasyon* gelişim stratejilerinin pratik bir karışımı olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca, ilk baştaki köklü tedbirler, (zamanından önce yükselen solcu sevinç nidalarına sebep olan) dış borcun sorgulanması ve tam borç ödemelerine rağmen ardından gelen tutucu eskiye dönüşü engel olamıyor.

Bolivya Sosyalizmi: Beyaz Sermaye, Yerli Emek

20. ve 21. yüzyıl “sosyalizmleri” arasındaki en büyük fark; Evo Morales’in (2005-) şimdiki yönetimi ile J.J. Torres’in (1970-1971) kısa ömürlü başkanlığı arasında bulunmaktadır.

Morales beş farklı kıtadan çokuluslu maden ve mineral işletmelerini, doğal gaz, petrol, odun, demir, lityum, çinko, kalay, altın, gümüş ve daha pek doğal kaynakları sömürmek üzere açıkça ve resmen davet ederken, 20. yüzyıldaki

Torres yönetiminde yabancı ve yerli kapitalist firmalar millileştirildi ve kamulaştırıldı. Milyarlarca kâr, ticari mal patlaması esnasında ve sonrasında yeniden ülkeye dönerken; Torres ile beraber, sermaye akışı ve dış ticaret üzerindeki devlet kontrolü ülkenin kapitalizmden arınışının sınırını belirledi. Evo Morales, en zengin tarım ihracatçılarına yüzlerce milyon kredi, ihracat desteği ve vergi indirimi sağlayıp, yüzlerce topraksız çiftçiye geniş arazilerden sürerken, Başkan Torres döneminde toprak devralmaları rejimin tarımsal reformlarını ilerletmek amacıyla desteklendi. Onun görevde olduğu süre boyunca sosyalist politikalar uygulanırken Morales rejiminde onun tam zıttı sosyal liberal politikaların uygulandığını ispat eden çok sayıda sosyoekonomik veri mevcuttur. Aşağıdaki bölümlerde Bolivya'da kendince ilân edilen 21. yüzyıl sosyalizmi politikalarının anlamını layıkıyla değerlendirebilmek üzere, Morales rejiminin temel sosyal ve liberal politikaları üzerinde duracağız.

Sosyal Değişimler

Morales yönetiminin iktidardaki ilk 5 yılında (2005-2009) çok sayıda sosyal değişim gerçekleştirildi. Bu noktada asıl soru, uygulanan liberal ekonomi politikalarının kapsamı ve derinliği düşünüldüğünde bu değişikliklerin en geniş tanımıyla sosyalizmin hatta yakın zamanda veya uzak gelecekte sosyalizmi işaret edecek geçiş politikalarının bir parçası olup olmadığıdır.

Morales, dokuz politika alanında sosyopolitik değişiklik gerçekleştirdi. En önemli değişiklik, yerli halkın politik -kültürel- yasal hakları alanındadır. Rejim, yerli belediyelere yerel yönetim hakkı tanıdı; yerel işlerin ve eğitimin yürütülmesi için çok dilliliği destekledi ve resmen tanıdı; yerli dini ve resmi kutlamalara ulusal düzeyde önem verdi ve yerlilerin siyasal haklarını ihlâl edenlere ve bu konuda baskı yapanlara cezaî işlem uygulayacağını duyurdu.

Devlet, Morales yönetiminde çokuluslu şirketlerle yaptığı ortak yatırımlardaki gelir payını ve Brezilya ile Arjantin'e sattığı gazın fiyatını hafifçe artırdı. Bunları taşra yönetimleri karşısında ve üzerindeki ulusal hükümete giden payı artırarak yaptı. Yerel yönetimler gelirlerini, 2005-2008 arasında Bolivya'nın tarım ve maden alanındaki ihracat mallarından rekor gelir elde etmesi sayesinde, üretim ve hizmet sektöründeki yatırımlar bürokratik engeller yüzünden geri kalmasına rağmen artırdılar.

Morales, yaşam standartlarını hissedilmeyecek ölçüde geliştiren aşamalı asgari ücret ve maaş zammını kabul etti. Ancak, maaş artırımları Morales'in seçim döneminde sözünü verdiği asgari ücretin ikiye katlanması hedefinden

oldukça uzaktaydı ve kesinlikle yükselen emtia ile gelen beklenmedik yüksek kârlarla orantılı değildi.

Morales'in yerli aktivistlerin öldürülmesiyle ilgili olarak yerel memurlara, Pando eyaleti valisine ve sağcı teröristlere ceza vermesi, beyazların yerli yurttaşlara yönelik saldırılarla ilgili dokunulmazlıklarına son verdi.

Rejimin en çok övündüğü konular; ödemeler dengesinin iyiye gidişi, toplumsal harcamaların sıkı denetimi, malî disiplinin artışı ve dolar rezervlerinin 2 milyardan 6 milyara çıkmasıydı. Bu bakımdan Morales'in uygulamaları, sosyalist ve sosyal demokrat rejimlerin kapsayıcı ekonomik uygulamalarından çok IMF ile uyumlu uygulamalara benziyordu.

Yoksulluk seviyesinin özellikle yerlilerin yaşadığı kırsal kesimlerde %60 dolaylarında devam ettiği gerçeği karşısında, kaynakları 3 misline çıkarmış olmak, sosyalist nüvelerinin olduğunu ispat etmeye çalışan bir rejim için yenilikçi bir politikadır. Kuzey Amerika ve Avrupa Birliği'ndeki çağdaş kapitalist rejimler dahi Morales'in politik, kültürel, devrimci rejimi kadar geleneksel olmamıştır.

Morales, sendikal organizasyonları destekledi ve maden işçileri ve çiftçi hareketlerini çoğu zaman baskı altına almaktan kaçındı. Ancak aynı zamanda onların başkanlarıyla işbirliği yaparak toplumda devam eden eşitsizliklere rağmen grevlerin sayısını ve bağımsız sınıf hareketlerini azalttı. Fiilen genişleyen hoşgörü daha ziyade yönetim ile sivil toplumun destek gören kesimleri arasındaki artan *korporatist* ilişki ile bağlantılıdır.

Morales'in ekonomik stratejisi tarım ve madencilik alanındaki çokuluslu şirketler, küçük ve orta ölçekli kapitalistler, yerli ve sendikal hareketler arasındaki üçlü ittifaka dayanıyor. Morales milyonlarca kişiyi teşvik ederek "kooperatif" adı verilen ama aslında, işçi ücretlerini büyük organizasyonlarda çalışan madencilerinkine eşit ya da onlarınkinden daha aşağı seviyede tutarak emek sömüren, küçük-orta büyüklükteki maden sahipleri tarafından işletilen yerlere yığdı.

Morales rejimi dönemindeki temel değişiklik, dış politika ve söylemlerindedir. Morales, Küba'yı desteklemekte, ALBA'ya katılmakta, İran ile bağlarını güçlendirmekte ve hepsinden önemlisi ABD politikalarına birkaç önemli noktada karşı çıkmakta Venezuela'ya uyum sağladı. Bolivya; Küba'ya uygulanan ABD ambargosuna, Kolombiya'da bulunan yedi askerî üsse, Honduras'taki darbeye ve gümrük uygulamalarını yükseltmesine karşı

çıkıyor. Aynı şekilde, Bolivya US DEA'nın³ varlığına son verdi ve bazı sağcı sosyopolitik organizasyonları destekleyerek düzen karşıtı hareketlere giriştiği için AID'nin⁴ bazı uygulamalarını sınırladı. Morales konuşmalarında, ABD'nin Irak ve Afganistan'daki savaşlarına şiddetle karşı çıktı; İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarını kınadı, başka devletlerin iç işlerine karışılmaması gerektiğini -Haiti'ye yardım amaçlı gönderdiği askerî birlik hariç- savundu.

Bolivya Tipi 21. Yüzyıl Sosyalizminin Eleştirisi

Bolivya'nın ekonomi politikasında en göze çarpan şey, yabancıların sahip olduğu çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) maden çıkarmaya yönelik sermaye yatırımlarının genişlik ve faaliyet alanlarındaki artıştır. Yaklaşık yüz ÇUŞ düşük ücretler ve zayıf çevresel düzenlemeler gibi kârlı şartlarda Bolivya'nın maden ve enerji kaynaklarını sömürmeye devam ediyor. Dahası, Morales Madrid'te elit banker ve yatırımcılara yaptığı bir konuşmasında (Eylül 2009), siyasete ve ortak mülkiyete müdahale etmedikleri müddetçe yatırımlarının hoş karşılanacağını ifade etti. Bolivya'nın yabancı sermaye güdümlü maden ihracatı stratejisi değeri ne olursa olsun (ki tarihi kayıtlar pek iç açıcı görünmüyor), proleter ve köylüler yerine deniz aşırı CEO'lar ve yerel teknokratları koyarak "21. yüzyıl sosyalizmi"ni tuhaf bir biçimde saptırıyor. Herhangi bir yüzyıldaki "sosyalizm" pratiğindeki bu yeni yol, serbest piyasa kapitalizmine daha uygun gibi görünüyor.

Morales, doğal madenlerin çıkarılmasına yönelik sermayeye ilişkin "açık kapı" politikası doğrultusunda, Media Luna gibi tarım bölgelerinde büyük toprak sahiplerinin rejimin istikrarını bozucu bir biçimde aşırı sağ politikacıları desteklemesine rağmen tarım işletmeciliği sektöründe cömert ödenekler ve düşük faizli krediler sağladı ve onları güçlendirdi. Morales'in tarımsal işletme sektörünün elitlerinin siyasî düşmanlığına göz yummaktaki ve genişlemelerini desteklemekteki istekliliği, köylüleri ve topraksız kır işçilerini kapsayan alternatif bir gelişim anlayışı yerine ortodoks kapitalist büyümeye verdiği önceliğin açık bir göstergesidir.

Kentlerdeki kenar mahallelerde ve kırsal bölgelerde yapılan incelemeler sınıfsal eşitsizliklerin değişmeyen doğası ile ilgili raporları destekler niteliktedir. Santa Cruz'un en zengin yüz ailesi, ekilebilir alanların %80'ini

³ Çn: United States Justice Department Drug Enforcement Administration (ABD Adalet Bakanlığı Narkotik Şubesi).

⁴ Çn: Agency for International Development (Uluslararası Kalkınma Ajansı).

elinde bulundurmamayı sürdürürken; çiftçilerin ve kırsal yerlilerin %80'inden fazlası yoksulluk sınırının altındadır. Madenlerin mülkiyeti; toptan ve perakende ticaret, bankacılık ve krediler; son yıllarda farklı ekonomik sektörler arasında portföyünü çeşitlendiren ve bunu küresel kapitalist aktörlerle daha sıkı bağlar kuran daha bütünlük bir yönetici sınıf yaratarak gerçekleştiren oligarşinin elinde birikmeye devam ediyor.

Morales, birden fazla sektörde faaliyet gösteren geleneksel ekonomik eliti koruyup kollamaya yönelik sözünü tutmakla beraber, yönetici sınıfa çoğunluğu yabancı CEO'lar ve yüksek ücretli memurlardan oluşan özel ve bürokrat girişimcileri kamu-özel sektör ortaklıklarını yönetmeleri için eklemledi ve onları teşvik etti.

Sosyalistlerin (hangi yüzyıllıklar olursa olsun) neredeyse tamamı, sosyalizme geçişin büyük toprak sahiplerine dayandırılmayacağı konusunda hemfikirken; Morales yerel gıda üretimini çiftçi aileler yerine ihracata dayalı tarımsal üretime bağımlı hale getirdi ve destekledi. Daha da kötüsü, çiftlik işçilerinin koşulları neredeyse hiç iyileşmedi; bazı uç örneklerde, Morales iktidarının üçüncü yılında ve sonrasında, binlerce yerli hâlâ köle-işçi olarak çalıştırılarak sömürülmektedir. Çiftlik işçileri üzerindeki ağır sömürü koşulları üretim ile ihracattaki artıştan ve düzen için devlet gelirlerinin yükselmesinden daha önemli değil. İşçilerin çalışma koşullarını kolaylaştıran “çalışma yasası” kabul edilmiş olmasına karşın, ‘Media Luna’ bölgesi⁵ gibi iş müfettişlerinin gerginlik yaşamaktan kaçındığı güçlü toprak sahibi birliklerinin bulunduğu taşra bölgelerinde bu yasa adam akıllı uygulanmıyor. Topraksız kır işçileri tarafından gerçekleştirilen az sayıdaki toprak işgalleri de hükümet tarafından itham edildi. Toprak reformu için baskı yapan herhangi bir taban hareketi, sadece ekili alanların kamulaştırılmayacağına ilişkin kendi çıkardığı kuralı çiğneyen hükümet tarafından şiddetle reddedildi.

21. yüzyıl sosyalizminin “kültürel ve politik” yanı üzerine yapılan vurguya bakacak olursak, rejim tarafından verimli toprakların kamulaştırılması ve gıdasız kalan yerli topluluklara dağıtılması yerine yerli festivalleri, şarkıları ve danslarına daha çok zaman ve para harcanması şaşırtıcı değildir.

Rejimin, topraksız yerlileri uzak tropik bölgelerdeki kamu arazilerine yerleştirerek, tarım reformu üzerindeki dikkati dağıtma çabası tam bir felaketti.

⁵ Çevirenin notu: Yarım Ay bölgesi olarak adlandırılan bu bölge Santa Cruz, Beni, Pando ve Tarija'yı kapsayacak şekilde dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölgeler, Bolivya haritası üzerinde bir yarım ay oluşturdukları için bu adla anılırlar ve Morales yönetimine muhaliftirler.

Sözde tarım reformu enstitüsü tarafından organize edilen bu “sömürgeleştirme planı” ile dağlarda yaşayan yerliler; tarım aletleri, tohum, gübre ve hatta barınacak yerleri olmayan henüz temizlenmemiş hastalıklı arazilere yerleştirildi. Doğal olarak iki haftadan daha kısa bir süre içinde yerliler, fakirleştirilmiş köylerine geri dönmek için otobüs ulaşımı ve bu üçra, sıtmal, eğreti planlanmış yerleşimlerin geliştirilmesini talep ettiler. Evo Morales, kapsamlı bir yeniden toprak dağıtım programının eksikliğini telafi etmek amacıyla, toplumsal dönüşümün bütünleyici parçası olmak yerine, politik patronaj fırsatı sağlayan “hediye” traktörlerin orta ve küçük ölçekli çiftçiye dağıtıldığı şatafatlı kutlamalar gerçekleştirdi.

Morales'in ekonomik ve politik stratejisinde en çok öne çıkan iki konu, geleneksel çıkarılabilir maden ihracatına ve seçim mekanizmasına bağlı korporatist-patronajın inşasına verilen önemdir.

İktidarın beşinci yılında, çokuluslu şirketlerle yapılan ortaklık anlaşmaları ile değerli madenler çıkarılıp, çok az bir katma değerle ihraç edildi. Ciddi bir sanayi istihdamı yaratabilecek olan sanayileşme ve nihai mal üretiminde çok az ilerleme kaydedilebilmesi çok şaşırtıcıdır. Aynı durum tarımsal ihracat için de söz konusudur: Yoksullukla boğuşan topraksız yerlilere büyük iş imkânı sağlayabilecek çoğu tahıl ve diğer tarım ürünlerinin işlenmesi Bolivya'da gerçekleşmiyor. Rejim çok fazla rezerv biriktirmesine rağmen sermayenin ve orta seviyedeki dayanıklı malların ithalatının yerine ikame edebileceği yerel endüstriyi teşvik etmeyi başaramadı.

Morales'in politik stratejisi, yarım yüzyıl önceki Ulusalçı Devrimci Hareket'in (Nationalist Revolutionary Movement- MNR) sendikaları ve özellikle köylü hareketlerini egemen parti devleti ile işbirliğine sokan yöntemleriyle yakın benzerlikler içeriyor. Önemli sosyoekonomik değişikliklerin yokluğunda, hükümet parti destekçilerinin yerel ihtiyaçlarına yönelik bir biçimde süren ve sendikaların, çiftçi ve yerli grupların liderleri aracılığıyla yönetilen kamusal patronaja dayandı. Morales stili kayırmacılık, politik patronaj ilişkisindeki alıcı ve verici arasındaki “dayanışma”yla ve “yerli” etnik kimliğini yeniden tanıyan sembolik jestlerle sürekli güçlendiriliyor.

Morales'in politik pratiğindeki 21. yüzyıl sosyalizmi tarz olarak yenilikten ve “sosyalist” olmaktan ne kadar uzaksa, politik olarak 20. yüzyıldaki korporatist seleflerine o kadar yakındır. Bolivya ve geçmişi ile ilgili kısıtlı bilgi sahibi olan gözlemciler, izlenime dayanan sembolik politika sevdalısı gazeteciler, serbest piyasa doktrinini söylemsel düzeyde sorgulayan politikacılara ayırım gözetmeksizin “sosyalist etiket”ni yapıştıran ekonomi

yazarları, Morales rejiminin “radikal” ya da 21. yüzyıl sosyalizmi imajını desteklemeyi sürdürdüler. Buraya kadar ifade ettiğimiz 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin somut uygulamaları ışığında, Latin Amerika halkları üzerindeki olası etkilerini anlayabilmek için daha ayrıntılı bir tarihsel karşılaştırma çerçevesine oturtalım.

21. Yüzyıl Sosyalizminin Üç Örneğinin Karşılaştırmalı-Tarihî Analizi

Rejim yanlılarının iddialarına rağmen, 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin en dikkat çekici özelliği, uyguladıkları politikada herhangi bir yeniliğin ya da farklılığın bulunmayışıdır. Karma ekonomi tercihleri ve liberal kapitalist devletin yapısal kurallarına göre politika yapmaları, Avrupa Sosyal Demokrat partilerinin 1940’ların sonundan 1970’lerin ortalarına kadarki hallerinden pek de farklı olmadıklarını gösteriyor. 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin uyguladıkları ulusalcı politikalar (ki burada ulusalcılıktan kasıt kamulaştırma ve kamu mülkiyeti anlamındadır), 1930’lardan 1970’lerin ortalarına kadar alınan tedbirlerin soluk birer yansıması gibidir. Chavez rejimi istisna olmak kaydıyla, 21. yüzyıl sosyalizmi olarak kabul edilenlerin geri kalanları, en fazla iflas etmiş özel şirketleri millileştirdi; ortak yatırımlardaki paylarını artırdı ve tarım-maden ihracatında vergileri yükseltti.

“İndigenismo”⁶ en çok iki Andlı rejim, Bolivya ve Ekvador tarafından 1930’ların “Amerikan Yerliliği” söyleminin bir yansıması olarak güçlü bir şekilde ifade ediliyor. Bu söylem; Şili Sosyalist Partisi, bazı Bolivyalı ve Meksikalı yazarlar, Nikaragua gerilla lideri Augusto Sandino ve El Salvadorlu devrimci lider Farabundo Marti kadar Perulu Marksist yazar Mariatagu ve APRA’nın⁷ siyasi lideri Haya de la Torre tarafından da etkin biçimde telaffuz edilmişti. 21. yüzyıl sosyalizminin *indigenista*’larının aksine, Orta Amerika’daki selefleri milyonlarca dönüm kamulaştırılmış verimli toprak üzerinde restorasyonu içeren köklü reformlara imza atarken; ihracatçı tarım işletmeleri modelini kesin şekilde reddettiler. Yerli hareketinin ilk biçimleri, temel ve derin değişikliklerle sembolik bir kimliği harmanlarken, şimdiki yenilikçiler dikkat çekmek amacıyla yapılan sembolik jestler ve kimlik politikalarını benimsediler.

1960’ların Hristiyan Sosyal Demokrat karşı-devrimci rejimlerce

⁶ And ülkelerindeki yerliler tarafından ortaya çıkarılan siyasal-toplumsal bir hareket.

⁷ Çevirenin notu: Alianza Popular Revolucionaria Americana (American Popular Revolutionary Alliance)- Latin Amerika Devrimci Halk Dayanışması.

uygulanmaya başlanan J.F. Kennedy'nin Kalkınma İttifakı'nda ifade edilen, ortak girişimlere dayalı güncel politikalar, Küba devrimine karşı reformist alternatiflerle doludur. Şili Hristiyan Demokrat hükümeti (1964-1970), ekonominin sosyalizasyonunu savunan 20. yüzyıl sosyalistlerine ve komünistlerine karşı olarak, Evo Morales ve Correa'nın "ortak girişim" anlayışına benzeyen alternatif bir *Şililileşmeyi* destekledi. Başka bir deyişle 21. yüzyıl sosyalizminin ekonomik modeli, anti-sosyalist ABD destekli reformist 1960'lar modeline, geçmişteki sosyalist yönetimlere olduğundan çok daha yakındır.

21. Yüzyıl Sosyalizmi ve 20. Yüzyıl Sosyal Demokrasisi

21. yüzyıl sosyalizmi tarafından gerçekleştirilen sosyoekonomik değişimlerin niteliği ve kapsamı, 20. yüzyıl rejimlerinin yapısal değişiklikleriyle uyuşmazken, 21. yüzyıl sosyalizmi nasıl reformcu ya da sosyal demokrat tanımlarının içinde yer alıyor?

Seçim sistemine dayanan 3 tür sosyal demokratik rejim akla geliyor: Guatemala'daki Arbenz rejimi (1952-54), Brezilya'daki Goulart rejimi (1962-64) ve Şili'deki Allende rejimi (1970-73). Her üç sosyal demokrat rejim, çağdaş 21. yüzyıl sosyalizmine oranla, binlerce hak sahibi köylünün faydalandığı toprak reformlarını uygulamaya çok daha fazla önem veriyordu. Üç çağdaş 21. yüzyıl sosyalizmi sosyal demokrat rejiminin ikisinden daha önemli millileştirme hamleleri gerçekleştirmişlerdi (Venezuela dikkat çekici sayıda firmayı kamulaştırdı).

Dış politika anlayışı ve uygulamaları açısından, anti-empyalist politik söylemlerin aynı olmasına karşın; geçmişteki sosyal demokrat rejimler yabancı sermayeye el koymaya daha yakındı. Örneğin Arbenz, United Fruit'i, Allende Anaconda Copper'ı kamulaştırmış, Goulart ise ITT'yi millileştirmişti. 21. yüzyıl sosyalistlerimiz ise, aksine, yabancı tarım işletmelerini, çokuluslu maden şirketlerini, toprak ve maden kaynaklarını çıkarmaları için davet edip desteklediler. Farklı dış ekonomik politikalar, 20. ve 21. yüzyıl sosyal demokrasileri arasındaki farklı sınıfsal ilişkilere ve ekonomik ittifaklara dayanıyor. Geleneksel hataların aksine 21. yüzyıl sosyalistleri; rejimin teknokratları, çokuluslu şirketler ve ülkedeki tarım-maden elitleri arasında, karar alma süreçlerinde yerli ve işçi seçmen kitlelerinden çok daha etkili olacak anlaşmalar tesis ettiler. Oysa işçi ve köylü hareketleri, 20. yüzyıl sosyal demokrat rejimlerinde de bunların dışında da, geniş bir eylem bağımsızlığına ve temsiliyete sahiptiler.

21. Yüzyıl Sosyalizmi: Yeni Bir Tarihsel Yapı mı, Konjonktürel Politik Bir Süreç mi?

Latin Amerika tarihinin son 60 yılı incelendiğinde, iktidarın sağ ve sol rejimler arasında dalgalanarak sürekli el değiştirdiği konjonktürel bir sürecin varlığı görülür. “Sürekli” kelimesi burada, bir tarafı emperyalist ABD’nin doğrudan işgalleri, desteklediği askeri diktatörlükler, kukla sivil rejimler; diğer tarafı ise kitlesel demokratik, sosyalist hareketler ve rejimler olan bir mücadeleyi ifade ediyor. Sorulması gereken soru, “merkez sol” rejimlerin son dalgasının temelinde bu konjonktürel sürecin güncel hali mi olduğu, yoksa esas değişikliklerin iç ve dış yapısal ilişkileri daha dayanıklı bir sürece doğru mu yönlendirdiği? Geçmişteki sağ ve sol politikalar arasındaki konjonktürel gidiş gelişleri özetledikten sonra, sol siyasetin hegemonyası için ciddi bir devamlılık oluşturabilecek çağdaş küresel ve bölgesel gelişmelerden önemli olanlarına dair bir tartışmayla devam edeceğiz.

2. Dünya Savaşı sonrası Latin Amerika tarihi, sol ve sağ egemenliği arasında 5 kez ciddi şekilde yaşanan döngüleri tecrübe etti. 2. Dünya Savaşı’nın hemen ardından, faşizmin yenilgisini takiben, demokrasinin egemenliğinin, sömürgecilik karşıtlığının ve sosyalist devrimlerin dünya çapında gerçekleştiğine şahit olundu. Latin Amerika da bir istisna değildi. Merkez sol sosyal demokrat, ulusalcı-halkçı yönetimler ve halkçı cephe hükümetleri; Şili’de, Arjantin’de, Venezuela’da, Kosta Rika’da, Guatemala’da, Brezilya’da ve Bolivya’da 1945-52 arasında iktidarı ele aldılar. Juan ve Eva Peron, demir yollarını millileştirdi; en gelişmiş refah programlarından birini uyguladı ve ABD’den bağımsız olarak bölgesel bir “üçüncü yol” dış politikasını inceliklerle hayata geçirdi. Sosyalistlerden, komünistlerden ve radikallerden oluşan koalisyon, geniş çaplı işçi reformları ve sosyal reform sözü vererek Şili’deki 1947 seçimlerini kazandı. Politik bir ayaklanma Kosta Rika’da ulusal orduyu dağıttı. Venezuela’da sosyal demokrat bir parti (Accion Democratica) petrol kaynakları üzerindeki kamu kontrolünü ve vergi gelirlerini artırma sözü verdi. Guatemala’nın çiçeği burnunda başkanı Arbenz, United Fruit Company’nin işletilmeyen topraklarını kamulaştırdı; sendikalaşmayı destekleyen geniş işçi yasaları çıkarttı ve yerlilerin borç yükünü sonlandırdı.

Bolivya’da sosyal devrim; çinko madenlerinin millileştirilmesi, çok büyük bir toprak reformu, ordunun lağvedilmesi ve işçi ve çiftçilerden oluşan milislerin oluşturulmasıyla sonuçlandı. Brezilya’da Getulio Vargas devlet mülkiyetini, karma ekonomiyi ve milli sanayileşmeyi destekledi.

1940'ların sonunda Truman doktrininin uygulamaya konması, ABD'nin Kore'yi işgali (1950), soğuk savaşın saldırgan arayışları; ABD'nin Latin Amerika'daki merkez sol ve ulusalcı rejimlere karşı ciddi işgallere girişmesine neden oldu. Latin Amerika oligarşileri ve ABD'nin işbirlikçileri Washington'un yeşil ışık yakmasıyla birlikte, 1950'ler boyunca bir dizi askeri darbe ve diktatörlüğe arka çıktılar. General Odria Peru'da; Perez Jimenez Venezuela'da; General Castillo Armas CIA desteğiyle Guatemala'da iktidarı ele geçirdiler. Seçilmiş başkan Peron, Arjantin ordusu tarafından 1955'te alaşağı edildi; Brezilya başkanı Vargas intihara sürüklendi. ABD, Şili'de halkçı cephenin bölünmesini ve Komünist Parti'nin kapatılmasını sağladı. ABD; Batista'nın Küba'daki darbesini, Duvalier'in Haiti'de ve Trujillo'nun Dominik Cumhuriyeti'nde diktatörlük kurmasını destekledi. Aşırı sağın gelişmesi, merkez sol rejimlerin alaşağı edilmesi, sendikaların ve çiftçi hareketlerinin kanla bastırılması ABD hegemonyasını güvence altına aldı; ABD soğuk savaş politikalarıyla uyum sağladı ve kapıları ortaklıkların ekonomik işgali için sonuna kadar açtı.

1950'lerin sonlarıyla beraber ABD hâkimiyetinin ve istismarının yaygınlığı, tüm demokratik toplumsal hareketlerin ve sol partilerin vahşice bastırılması ve oligarşilerin kamu hazinelerini soyması; kitlesel ayaklanmalara ve solcu hegemonyanın geri dönüşüne neden oldu.

1959 ile 1976 arasında, sol rejimler tüm kıta çapında farklı başarı ve sürelerde ya iktidarı devraldı ya da onun için mücadele etti. 1959'da Küba'da gerçekleşen sosyal devrimi ve 1958'de Venezuela'da gerçekleşen politik devrimi; Jango Goulart'ın ulusalcı-halkçı rejiminin Brezilya'da (1962-64), Juan Bosch'un Dominik Cumhuriyeti'nde (1963'te seçilse de 1965'te iktidardan bir süre uzak kaldı), Salvador Allende'nin Şili'de (1970-73) ve Peron'un Arjantin'de (1973-75) seçilmesi izledi. İlerici ulusalcı-halkçı askeri yöneticiler 1968'de Peru'da (Velasco), Rodriguez 1970'te Ekvador'da, Ovando 1968'de ve J. J. Torres 1970'te Bolivya'da, Torrijos Panama'da iktidara geldi. Hepsi ABD hegemonyasına farklı seviyelerde meydan okudu. Hepsi radikal sosyoekonomik reformlar için haykıran kitlesel halk hareketleri tarafından desteklendi. Bazı rejimler, stratejik ekonomik sektörleri millileştirdi ve geniş kapsamlı antikapitalist tedbirleri uygulamaya soktu.

Ancak, Küba devrimi hariç hepsi kısa ömürlü oldu. 1960'larla 1970'lerin sol dönüşümünün ortasında bile, ABD ve onun askeri işbirlikçileri ilerici toplumsal değişim umudunu geriletmek için şiddet içeren müdahalelerde

bulundu. 1963'te devrilen Juan Bosch'tan sonra Goulart Brezilya'da ABD destekli askerî darbeciler tarafından 1964'te devrildi. Onu, hemen ardından 1965-66'daki restorasyoncu devrime karşı ABD'nin askerî işgali takip etti. Torres 1971'de ABD destekli bir askerî darbe sonucunda Bolivya'da devrildi; Şili'de Allende CIA ve askerlerin ortak darbesiyle 1973'te devrildi. Onu 1974'te Peru'da Velasco, 1976'da Arjantin'de Peron takip etti. Umut vadeden, köklü sol dalga 20. yüzyılın geri kalan kısmı için son bulmuştu.

1976 ile 2000 arasında -Sandinista devriminin 1979'daki istisnai dikkat çekici zaferi hariç- sağ siyasetin hâkimiyeti vardı. Bu akımın uzun süren yönetimi, Latin Amerika tarihinin kıta çapındaki en kötü baskı dönemini güvence altına aldı. Askerî rejimler ve takipçisi olan otoriter, neoliberal sivil seçim iktidarları, tüm gümrük vergilerini ve sermaye kontrolünü kaldırarak en sınır tanımaz, zarar verici serbest piyasa ve emperyalizm merkezli ekonomi politikalarına daldılar. 1976 ile 2000 arasında beş binin üzerinde kamu işletmesi özelleştirildi ve çoğu yabancı çokuluslu şirketlerce satın alındı. 1.5 trilyon dolardan fazlası; kâr, komisyon, faiz ödemeleri, kamu hazinesinin yağmalanması, vergi kaçakçılığı ve kara para aklama aracılığıyla deniz aşırı ülkelere transfer edildi. Ancak, ABD sermayesi için asıl "altın çağ" 1990'lardaki ekonomik durgunluk, toplumsal kutuplaşma ve krizlere karşı büyüyen hassasiyet dönemi idi. Sahne, yeni milenyumun başlarında kitlesel ayaklanmalar ve bölgede merkez sol rejim dalgasının yeniden yükselmesi için hazırды. Bu durum da bizi tekrar sol rejimlerin bu yeni dalgasının ne kadar dayanıklı olabileceği sorusuna yönlendiriyor.

Dünyada Yaşanan Bazı Tarihsel-Yapısal Değişimler

Geçmişte Latin Amerika'daki sol dalgaları deviren en önemli faktörlerden biri, ABD'nin ekonomik gücü ve müdahale kapasitesiydi.

ABD'nin gücünün iki taraftan da göreceli olarak azaldığı konusunda güçlü kanıtlar mevcut. ABD artık kredi sağlayan ya da Brezilya, Şili, Peru ve Arjantin'in baş ticari ortağı olan bir ülke konumunda değil ve Latin Amerika'nın Meksika haricindeki kısmında zemin kaybediyor. Washington, Venezuela ödenekli petrol anlaşması (Petrocaribe) imzalayan ülkelerden olan "arka bahçe"ndeki Karayipler ve Orta Amerika üzerindeki etkisini bile yitirdi. Washington, (Latin Amerika serbest ticaret anlaşmasının reddinin de gösterdiği) ekonomik baskısının kaybını telafi edercesine, Kolombiya'daki 7 askerî üssü ve Latin Amerika kıyısındaki 4. Filo'yu genişletip, Honduras'ta

sosyal-liberal başkana karşı yapılan darbeyi destekleyerek bölgedeki askeri varlığını artırdı. “Askerî kapasite” gücüne karşın Latin Amerika dışındaki durumlar; Irak’ta, Afganistan’da ve Pakistan’da sonu gelmeyen masraflı savaşlar ve İran’la yaşanan askeri ihtilaf, ABD’nin müdahale gücünü sınırlıyor. Halkın bıkmışlığı ve muhalifliği Latin Amerika’da dördüncü bir savaşa girişme olasılığının gerçekleştirilmesini Washington için hayli zor kılıyor. ABD bu yüzden merkez sol muhalefeti etkisiz hale getirebilmek ve düşürebilmek için finanse ettiği işbirlikçi asker-sivil iktidarlara bel bağlıyor. Global pazarlarda özellikle Asya’da yaşanan yükseliş, Latin rejimlerine piyasalarını ve yatırım ortaklarını çeşitlendirme ve genişletme imkânı sağlarken, bu durum ABD’nin dış işleri politikalarının tedarikçisi görevini üstlenen çokuluslu şirketlerin rolünü sınırlıyor. ABD ekonomisinin finansallaşması, bu ülkenin endüstriyel temelini aşındırıyor ve Latin Amerika’dan gelen tarımsal-madeni ihracat mallarına olan talebi sınırlıyor. Böylece, Latin Amerika’nın bağımlılığının yönü yeni ortaya çıkan güçlere doğru kayıyor. Ayrıca, finansal krizin sonucunda olumsuz etkilenen Latin rejimleri, sermaye hareketlerine yönelik bazı düzenlemelere giderek, ABD ekonomisinin yatırım bankası spekülâtörleri ve güç merkezlerinin müdahale çapını sınırlıyor. Washington bir yandan “serbest piyasa” talebini dillendirirken, öte yandan korumacı tedbirleri (deniz aşırı ülkeler önderliğinde) ve tarım sübvansiyonları (şeker, etanol) Brezilya gibi kilit Latin Amerika ülkelerini kısıktırdı. Çökmekte olan neoliberal serbest piyasa doktrininin mimarlarından biri olarak ABD, 2007-2010 tarihleri arasında yaşanan küresel ekonomik daralmadan kaynaklı bölgedeki ideolojik etkisini önemli ölçüde yitirdi.

Bu sebeplerden dolayı, sol rejimlerin konjonktürel doğuş ve zayıflayış sürecinden sorumlu bir aktör olarak ABD emperyalizmi, bu rejimlerin uzun vadeli kalma ihtimalini artıracak biçimde, yapısal olarak zayıfladı. Yine de ABD, bölgedeki sağcı askeri ve ekonomik çevrelerle kurduğu sıkı bağlantıları sayesinde hâlâ büyük bir etkinliğe sahip. Ayrıca, ABD “merkez sol rejimler” tarafından benimsenen gelişme stratejisinin doğası gereği, ekonomi dünyasında faaliyet gösteren yerli ve yabancı elitlere ve dünya taleplerindeki dalgalanmaya dayanan tarımsal ve madensel ihracat politikalarının sebep olabileceği krizlere karşı savunmasıdır. Buna ek olarak, merkez sol rejimler bölgedeki temel çatışmaları çözme, sosyal eşitsizlikleri önemli derecede azaltma, mülkiyeti ve stratejik ekonomik sektörlerin hâkimiyetini büyük

ölçüde ele geçirme hedeflerinde başarısız oldular. Bunlar dikkate alındığında, merkez sol rejimlerin orta vadede iktidarda kalıp kalmayacakları sorusu gündeme geliyor.

Neoliberal politikalara geri dönüşün önüne geçebilecek devlet aygıtının ve sınıfsal yapının doğası oldukça az değişim geçiriyor. Güncel 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin, önümüzdeki toplumsallaşma sürecinin basamak taşı mı yoksa ABD destekli neoliberal alanların yolunu açan geçici rejimler mi oldukları sorusu hâlâ tartışmaya açık olmakla beraber, kanıtlar ikinci sonucun ilkinden daha muhtemel olduğu yönünde bir izlenim bırakıyor.

Sonuç

21. yüzyıl sosyalizminin 20. yüzyıl sosyalizminden daha iyi mi yoksa kötü mü olduğu sorusunun cevabı, karşılaştırmak için hangi versiyonlarının ve hangi politik kriterlerin seçildiğine bağlıdır.

Öncelikle, 20. yüzyıl sosyalizminin, Sovyet yöntemi gibi, kolay bir karşılığı olmakla beraber tek bir modeli bulunmamaktadır. 20. yüzyıl sosyalist rejimlerinin temelde sırayla uygulanan radikal olarak 4 farklı türünün olduğunu söylemek mümkündür.

1) Küba, Kuzey Kore, Çin, Vietnam ve SSCB'yi içine alan devrimci tek parti rejimleri. İlk dördü, ulusal kurtuluş ve sosyalizm mücadelelerini birleştirdi ve SSCB'den bağımsız olarak tamamladı. Bunlar, değişik dönemlerde gerçekleşmekle beraber, tartışma ve birey özgürlüğüne farkı seviyelerde açıktılar. Dördü de ABD işgallerine ve ambargolarına karşı mücadele etti ve yüksek güvenlik önlemleri gerektiren düzen bozucu baskıların hedefi oldu.

2) Şili'yi (1970-73), Grenada'yı (1981-83), Guyana (1950'ler), Bolivya (1970-71) ve Nikaragua'yı (1979-89) kapsayan seçimle iktidar olan sosyalist rejimler. Çok partili rekabet ve dört özgürlük, ulusal güvenlik ihtiyacının arttığı dönemlerde dahi desteklendi. Bu iktidarların hepsi ABD destekli askerî müdahalelere, darbelere ve ekonomik ambargolara maruz kaldı.

3) Yugoslavya fabrikalarında 1940'ların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar uygulanan (1963-64 arasında kısa bir süre Cezayir'de de denenilen) özyönetimci sosyalizm. ABD ve Avrupa, Yugoslavya'yı parçalayan ayrılıkçı hareketleri desteklerken, Cezayir deneyimi bir askerî darbeye sonuçlandı.

4) Makro ekonomi programlarının devletçe yönetildiği, İskandinav ülkelerinde -özellikle İsveç'te- uygulanan, geniş kapsamlı ve uzun erimli refah programlarını içeren sosyal demokrasi.

Dışarıdan dayatılan Sovyet tipi kalıplaşmış, otoriter sosyalizm ise sadece Doğu Avrupa'ya uygulanabilmiştir. Bu anlayış, 1968'de Çekoslovakya'da 1980'lerde Macaristan'da değişimlere ve demokrasi taleplerine sahne olmuştur.

Benzer şekilde, 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinin de farklı türleri mevcut.

Venezuela, ulusal ya da yabancı tüm büyük işletmeleri millileştirdi (petrol, çelik, çimento, bankacılık, telekomünikasyon), geniş arazileri kamulaştırarak yüz binin üzerinde aileyi buralara yerleştirdi, evrensel sağlık hizmetini ve eğitim programını finanse etti ve komünal konseylerle işçi öz yönetimini birkaç durumda destekledi.

Bolivya ancak birkaç büyük işletmeyi kamulaştırdı. Morales bunun yerine, kamu-özel ortak yatırımlara imza atıp destekledi ve kapılarını düzinelerce yabancı şirkete açtı; yerli haklarını koruyup genişleten politik reformlar uyguladı ve barınma, yoksulluğun giderilmesi, alt yapı gibi alanlarda sosyal harcamalar yaptı. Şu ana kadar bir tarım reformu gerçekleştirilmediği gibi gelecekte de gündemde yok gibi gözüküyor.

21. yüzyıl sosyalizminin üçüncü ve en tutucu örneği Ekvador'da kuruldu. Bu ülkede, maden ve petrol şirketlerine verilen büyük ayrıcalıkları, telekomünikasyonun özelleştirilmesine yönelik ayrıcalıklar ve bölgesel ticari elitlere verilen maddi destek izledi. Correa, toprak reformu yapmak yerine yerlilerin elindeki arazileri maden şirketlerinin sömürü alanına dönüştürdü. Sosyal harcamaların artışı, Manta'daki ABD üssünün kapatılması ve ABD'nin askerî ve serbest ticaret politikalarının eleştirilmesi sosyalizme yönelik adımlar olarak ortaya çıkıyor. Correa genişlemeci mali politikaları sınırlayan dolara endeksli ekonomiyi devam ettiriyor.

20. ve 21. yüzyıldaki sosyalizm anlayışlarının sosyalist niteliklerini değerlendirmeye yarayan ortak kriterler belirleyerek, daha geniş ekonomik özgürlükler, sosyal adalet ve politik özgürlük konularındaki performansları hakkında yetkin bir yargıya varabiliriz.

Kamu Mülkiyeti

20. yüzyıl sosyalizminin her çeşidi -İskandinav modeli hariç- 21. yüzyıldaki benzerlerine kıyasla ekonomide daha geniş kamusal kontrol sağladı. Venezuela 20. yüzyıldaki deneyimlere en yakın olanıydı. Kamu, kamu-özel ve özel mülkiyete dayalı modellerin kıyaslanabilir performansları çeşitlenmektedir: Büyüme ve üretim göz önüne alındığında 20. yüzyıldaki kamusal girişimler, her

ne kadar yavaş yavaş durgunluğa doğru sürüklense de, yakaladıkları büyüme oranıyla karma bir rekorun sahibi oldular. Kamu-özel girişim ortakları piyasa ve dünya taleplerinin çılgınlığının hedefi olurken, hızlı büyüme patlamaları ve emtia fiyatlarının aşırı düşüklüğünden kaynaklanan ekonomik daralma dönemleri arasında gidip geldiler.

Kamu kesiminde toplumsal ilişkiler, sosyal yardımlar ve çalışma koşulları açısından sosyalizmin, karma ya da özel mülkiyete dayalı sanayilerinkine kıyasla daha cömert olacağı kesin ama belki karma ve özel mülkiyette ücretler daha yüksek olabilir.

Tarım Reformu

20. yüzyıl sosyalizmi 21. yüzyıl sosyalizminin anlayışına kıyasla, bir üretim aracı olan toprağın yeniden dağıtımında ve büyük toprak sahiplerinin gücünün kırılmasında çok daha başarılıydı. 20.yüzyıl sosyalizminin uyguladığı toprağın yeniden dağıtım reformları, tarımsal ihracat stratejisine sahip, aslında tarım işletmesi sahipleri ile çiftçiler ve topraksız işçiler arasındaki toprak mülkiyetinde ve eşitsizliklerde daha büyük bir yoğunlaşmayı teşvik eden en çağdaş 21. yüzyıl sosyalist rejimleriyle çelişir. Ancak tarım reformları iyi yönetilemedi; özellikle Küba ve Çin’de devlet arazilerinin çiftçi ailelerine ve kooperatiflere verildiği ikinci bir dönüşüm yaşandı.

Sonuç olarak bütün 20. yüzyıl sosyalistleri, gelir eşitsizliklerini düşürmede (ortadan kaldırmada değil) çağdaş dönemdekilerden daha başarılıydı. Çünkü 21. yüzyıl kapitalistleri, özellikle büyük maden sahipleri, tarım işletmecileri kapitalistler ve bankerleri hâlâ ekonomilerinin üst yetki alanlarını kontrol ediyor; en üstteki %5 ve en alttaki %60 arasındaki tarihsel eşitsizlik devam ediyor.

Sosyal refah açısından, 21. yüzyıl sosyalistleri sosyal harcamaları artırıp asgari ücreti yükselttiler; fakat -Venezuela istisnası hariç- 20. yüzyıl sosyalizmi tarafından finanse edilen bedava sağlık ve eğitim programlarını devam ettirmiyorlar.

20. yüzyıl sosyalizmi iktidarında kırsal bölge ve kent arasındaki dengesizlikler varsa da; bedava tıbbi tedavi, sosyal güvenlik ve temel sağlık hizmetleri şehirdeki düşük gelirli için ulaşılabilirdi. Ancak 21. yüzyıl sosyalist rejimlerinde yaşayanlar bunlardan hâlâ yoksun.

20. yüzyıl sosyalizmi, antiemperyalist mücadele bağlamında değerlendirildiğinde, 21. yüzyıl sosyalizmine göre çok ilerideydi. Örneğin Küba, ırkçı Güney Afrika rejimi tarafından gerçekleştirilebilecek olası bir

işgali püskürtmek amacıyla Güney Afrika'ya -özellikle Angola'ya- birlik ve askerî yardım göndermişti. Çin, işgalci ABD birliklerine karşı Kore'yle dayanışma içine girerek birlik gönderdi ve bölgenin kuzey yarısını güvence altına aldı. SSCB, Vietnam ulusal kurtuluş mücadelesine destek olmak için silah ve hava savunma füzeleri göndermiş, Küba'ya ABD ambargosuna rağmen ayakta kalabilmesi için 5 yıla yakın bir süre ekonomik destekte ve askerî yardımda bulunmuştu.

Bugünün 21. yüzyıl sosyalistleri, Venezuela istisnası dışında, devam etmekte olan kurtuluş mücadelelerine hiç maddi destek vermiyor. Buna karşılık, Brezilya, Bolivya, Şili ve Arjantin; ABD sponsorluğundaki Haiti işgaline asker göndererek destek olmayı sürdürüyor. 21. yüzyıl sosyalizmi olsa olsa, ABD'nin arka çıktığı Venezuela'daki (2002) ve Honduras'taki (2009) askerî darbelere, Ekvador ve Kolombiya'daki askerî üslere karşı çıktı ve ABD merkezli serbest ticaret anlaşmasını reddetti.

21. yüzyıl sosyalizmi, daha geniş bireysel özgürlüklerin sağlanması ve seçim süreçlerinin sağlanmasında kesin bir avantaja sahip. Kamuoyunun tartışmasına daha büyük hoşgörü tanınıyor, yarışmacı seçimler ve siyasi partilere 20. yüzyıla kıyasla daha çok izin veriliyor.

Bununla birlikte, ekonomik demokrasi ya da işçilerin iktidarı 20. yüzyıl Şili sosyalizmi ve Yugoslavya özyönetiminde, 21. yüzyıl sosyalizminin parlamenter seçim sisteminden çok daha gelişmişti. Ayrıca, önceki rejimlerden en baskıcı olanlarda bile işçilerin fikirlerinin politikalara etkisi, şimdiki tarım ve madene dayalı 21. yüzyıl sosyalist devletlerinde olduğundan çok daha fazlaydı. 21. yüzyıl sosyalizminin açıklığı daha az askerî tehditle karşı karşıya gelmesi ile ilişkilidir. Bu durum kısmen, ekonomilerinin kapitalist doğasını değiştirmemelerinden kaynaklanıyor.

20. yüzyıl sosyalizmiyle kıyaslandığında, 21. yüzyıl sosyalizmi genel olarak daha tutucu; çokuluslu şirketlerle daha yakın ilişki içinde ve orta sınıfın proleterleşen kesimlerini tarım-maden işletmecisi elite bağlayan, sınıf hiyerarşisini sabit tutan çoklu sınıf koalisyonuna dayalı ve giderek daha az anti-emperyalist bir hâl alan düzene sahip. Duruma göre sınıf analizine atıfta bulunulsa da 21. yüzyıl sosyalizmi, kriz zamanlarında operasyonel kavramları sınıf ayrımını belirsiz "popülist" kategoriler aracılığıyla gizler.

20. yüzyıl sosyalist rejimlerinin radikal imajı belki de geçtiğimiz çeyrek yüzyılda iktidar olmuş aşırı sağcı rejimlerle olan belirgin farklılıklarından kaynaklanıyor. Washington ve Batı medyası tarafından çağdaş rejimlere

yapıştırılan sosyalist etiketi, onların sosyoekonomik politikalarının ampirik analizini yapmak yerine, içinde dizginsiz itaatin, kural tanımaz ekonomik yağmanın ve sağlam kitlesel hareket baskısının olduğu bir nostaljiyi temsil ediyor.

Her ne kadar 21. yüzyıl sosyalizmi, sosyalist politikaların kabul gören tanımlarından daha uzak ve daha az radikalse de; hâlâ ABD militarizmi ve işgallerine karşı bir sınır çiziyor, doğal kaynakların üzerinde kontrolü sınırlıyor ve toplumsal hareketlerin örgütlenmesine daha geniş hoşgörü tanıyor.

Toplumsal Hareketler, Ulus Sorunu ve Alt-Emperyalizm Üzerine

Claudio Katz ile Söyleşi*

Toplumsal hareketlerin neoliberal dönemdeki dönüşümleriyle başlayalım. 1980'lerde açığa çıkan birinci dalga toplumsal hareketler, sanayi temelli bir işçi hareketinin liderliği altında "apertura"¹ süreçleri ile etkileşim içinde gelişmişti. Bu dönemin önde gelen hareketleri (Brezilya İşçi Partisi, Güney Afrika'da ANC ve Güney Kore'de KCTU) merkez sol partilere evrildi. 90'ların ikinci yarısı ve 2000'lerdeki toplumsal hareketler ise, Bolivya, Arjantin, Venezuela, Ekvador'da olduğu gibi, daha düzensiz, sosyalizan bir çizgi izleyerek politik mücadelelere giriştiler, iktidarı hedef aldılar. Bazıları bu hedeflerinde başarılı da oldu. Bu toplumsal hareketler, ağırlıklı (su, enerji, gıda gibi) temel ihtiyaçlar ekseninde kent yoksullarının isyanları, sert biçimde yoksullaşan orta sınıfların ve işsiz işçilerin tepkileri biçiminde gelişti. Bu çerçevede, kapitalizmin 2008'de derinleşen küresel tarihsel krizinin ardından, yeni dönemde toplumsal hareketlerin nasıl, hangi biçimler altında ve ne yönde gelişeceğini düşünüyorsunuz?

Öncelikle belirtmeliyim ki, sorunun içinde yer alan sınıflandırmaya katılıyorum. Doğru, Latin Amerika'da bu değişimi görebiliriz. Aslında

* Claudio Katz 1954 Arjantin doğumlu ekonomist, Buenos Aires Üniversitesi'nde Profesör, Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi üyesi ve çeşitli yayın projeleri direktörüdür. Kapitalizmin küresel ekonomik krizi üzerine çok sayıda yayını bulunmaktadır. Türkçeye çevrilmiş makaleleri dışında, "21. Yüzyılda Emperyalizm" adlı kitabı Yazın Yayıncılık tarafından Türkçeleştirilmiştir. Bu söyleşi, Y. Bürkev ve A. E. Demirhan tarafından 4 Aralık 2009'da Buenos Aires'te gerçekleştirildi. Söyleşinin İngilizce metni, ODTÜ İktisat Bölümü Lisans öğrencisi Damla Öz tarafından Türkçeleştirildi.

¹ İspanyolca "açılış/açılım" anlamına gelen "apertura" sözcüğü, 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde diktatörlüklerden demokrasiye geçiş dönemlerini tanımlayan bir kavram olarak siyasal literatüre girdi. Ama giderek tüm dünyadaki benzer ülkeler kuşağında yer alan diktatörlük rejimleri sonrasına geçişleri nitelemek üzere genelleşti.

biraz daha gerilere gidersek, 1970’lerde köklü ve güçlü bir politik hareket geleneğine sahip iki ülke olan Arjantin ve Meksika’nın da aynı durumda olduğunu görürüz. Ayrıca Bolivya da önemlidir; küçük ama politik anlamda önemli bir örnektir ve işçi sınıfı güçlü bir geleneğe sahiptir. Bolivya’da, Meksika’da, Arjantin’de, 60’larda ve 70’lerde toplumsal hareketlerin en önemli aktörü işçi sınıfıydı.

Evet, toplumsal hareketlerin geçirdiği dönüşüm üzerine burada söylediklerinizle de mutabıkım. Bu dönüşümü zorlayan iki temel neden olduğunu düşünüyorum. Birincisi, diğer tüm ülkelerdeki gibi, bizim de Latin Amerika’da zararını gördüğümüz, neoliberalizmin yol açtığı yeni koşullardı. İkincisi ise işçi sınıfının kriziydi. Yani bu dönüşüm biri nesnel düzeyde, diğeri ise öznel düzeyde olmak üzere iki ayrı krize yaslanmaktaydı. Nesnel düzey, zararını gördüğümüz tür sanayileşmeden, çalışmanın kayıtdışılaştırılmasından vb. oluşurken, öznel düzey ise başlangıçta sendikaların ve solun zayıflamasından oluşuyordu.

Neoliberal politikaların başlamasının hemen ardından, 1980’lerde Brezilya’da işçi hareketi şekillenmeye başladı. Bu yükseliş İşçi Partisi’ni yarattı. 80’lerde ve 90’ların başlarında Brezilya, Latin Amerika’daki toplumsal hareketlere öncülük ediyordu. 90’lardan sonra sizin de şimdi belirttiğiniz değişimler gerçekleşti. Ve 90’lardan, özellikle de 2000’lerden sonra bastırılmışların büyük ayaklanmalarına neden oldu. Venezuela, Bolivya, Ekvador ve Arjantin’de bu patlamalar sıradan ve yaygın hale geldi. Benim açımdan bunlar sosyal devrimler değil ama büyük halk ayaklanmalarıdır. Küba’daki sosyal devrimle, demin saydığım ülkelerde gördüğümüz halk ayaklanmaları farklı şeylerdir. Bu ayaklanmaların sosyal özneleri geniş bir ezilenler, bastırılmışlar yelpazesiydi. Elbette bu özne her ülkede farklı. Arjantin’de mesela, 2002’deki temel aktörler işsizler ve orta sınıftı. Bolivya’da yerliler ve köylüler, Ekvador’da yerli hareketi, Venezuela’da enformel işçi kitleleri ve örgütlü işçi sınıfının da önemli bir bölümü. Bu hareketlerin böyle bir yapısı var. Bu noktada, işçi sınıfının geleneksel tanımından yola çıkan her türlü dogmatizmi engellememiz lazım.

Bütün bu mücadelelerde ana rolü oynayan ezilenler topluluğuna “yeni işçi sınıfı” diyebilir miyiz?

Yalnızca fabrika işçilerine indirgenemeyecek, ücretlilerle bir araya gelmiş ve onları da içeren, daha geniş, genişletilmiş bir işçi sınıfından bahsedebiliriz.

Bu süreci, bütün bu hareketlenmeyi de, tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi işçi sınıfının yeniden politizasyonu olarak nitelendirebilir miyiz?

Bu tartışma açısından öncelikle engel olmamız ve kaçınmamız gereken yanlış fikir, işçi sınıfının yok olduğu fikridir. Bu, kapitalizmin yok olması gibi bir şey ve tamamen gerçek dışı. Bunun dışında, evet bu dönemi işçi sınıfının yeniden politikleştiği bir dönem olarak değerlendirebiliriz.

Bir diğer nokta ise klasik işçi sınıfının sahip olduğu, baskın (predominant) rolün şu anda geçerli olmadığı gerçeğidir. Burada bir değişim var. İki örnek vereceğim. Honduras'taki askeri darbeye karşı çalışanlar arasındaki en aktif dinamiklere baktığımız zaman, öğretmenlerin en önde geldiğini görüyoruz. Genellikle kamu çalışanları, özellikle de öğretmenler, Latin Amerika'daki her mücadelede çok önemli bir rol oynadı. Onları Arjantin'de, Peru'da, Brezilya'da, mücadelenin her anında görebilirsiniz. Böylelikle, neoliberal politikaların ardından Öğretmen Hareketinin en önemli dinamik olduğunu söyleyebiliriz. Bu genelleme dahi gösteriyor ki, bütün bu süreci yeniden değerlendirmemiz gerekir. Bir açıdan çok geleneksel bir Marksist olmama rağmen, ezilenleri, dışlanmışları, madunları işçi sınıfı içinde görmemiz gerektiğini söyleyebilirim. Bu yeni bir işçi sınıfı ve bunun kompozisyonu eski geleneksel işçi sınıfıyla aynı değil. Ve bu geniş tanım içinde, mücadele açısından daha stratejik işçi sınıfı kolları var. Mesela banka çalışanları, madenciler... Bir diğer örnek, burada, Arjantin'de metro işçileri çok önemli. Her grev yaptıklarında patlayıcı bir durum oluşuyor. Bu yeni tanım çerçevesinde, işçi sınıfının hangi kolunun, hangi bölümünün stratejik rol oynayacağı, koşulların farklılığına göre ülkeden ülkeye değişir. Sonuç olarak, işçi sınıfının tanımını geniş anlamda yeniden değerlendirmek önemlidir.

Her ülkede, genişletilmiş anlamıyla, işçi sınıfının stratejik rol oynayan bazı kolları var. Bana göre bu sorun sosyolojik olmaktan ziyade politik bir sorun. Bu sadece şu veya bu sektörün sosyolojik tanımını yapma sorunu değil. Siyasal gidişin yönünü ve sınıflar arasındaki mücadelenin nasıl geliştiğini ve sınıflar arasındaki bu mücadelenin hangi yönde geliştiğini görmek önemlidir. Zira bana kalırsa en önemli şey, ezilenlerin bütün kolları arasındaki birliktir. Mesela, işçi sınıfı içinde bu geniş anlamda bölünmeler olduğu zaman probleminiz var demektir. 2001'de örneğin, Arjantin'de işsizler ve orta sınıf arasında bir ortaklık, ittifak olduğu için o ayaklanma başarıya ulaştı. Orta sınıfla ezilenlerin arasında bir gerilim olan ülkelerde ise işler çok daha zor. Yani bugün bölünmüş toplumsal parçaları, dinamikleri nasıl birleştirmeli? Sorun burada bence. Peru'da mesela, yerlilerin özelleştirmeye karşı çok ciddi

bir hareketi vardı işçilerle beraber. Bu teşhisi tersten doğrulayan bir diğer örnek ise Meksika’da bugün, elektrik işçilerinin bir hareketi olduğunda bunun çok yalıtılmış bir hareket olarak kalmasıdır. Yani bu noktada sosyolojik bir tanımlamadan ziyade politik bir sorunun varlığı önem kazanıyor.

Tabii bütün ülkeler için her durumda bir genelleme yapmak çok zor diye düşünüyorum. Mesela, Türkiye için izlenen uygun hat, belki Arjantin için uygun değildir. Bu, her ülkenin siyasi geleneğiyle alakalı bir durum. Dolayısıyla, mücadeleleri birleştirecek bir yol bulmak için, her ülkedeki toplumsal hareketi bilmeli ve onun içinde yer almalısınız.

Neoliberalizme karşı öz-savunma içinde gelişen halk hareketleri, bize toplumsal devrim ve sosyalizmin çağdaş anlamı bakımından neler söylemektedir?

Bu soru yine toplumsal devrimin stratejik sorunlarıyla alakalıdır ki bence bu çok önemli bir konu. Bu konuda bazı geleneksel ve yeni sorunlarımız olduğunu düşünüyorum. Bence burada Latin Amerika’da, toplumsal devrimlerin sorunları iki tür ülkede birbirinden çok farklılaşıyor. Kirchner, Lula, Bachelete² gibi merkez sol hükümetlerin yönettiği Arjantin, Brezilya, Uruguay gibi stratejik sorunların olduğu ülkelere göre durum, ulusalcı-devrimci veya daha radikal hükümetlerin yönettiği Venezuela, Ekvador, Bolivya’dan çok daha farklıdır.

Arjantin ve Brezilya’da, sosyalist mücadelenin doğası hakkında bugün geleneksel bir tartışmamız var. Che Guevara’nın işaret ettiği çok önemli bir nokta, “toplumsal devrim ya da hiçbir şey” idi. Yaşadığı anda olduğu gibi bugün de çok önemli bir nokta. “Sosyalistler, Brezilya ve Arjantin’deki uzun kapitalist gelişim sürecinin acısını çekmeli. Ve belki 25. ya da 26. yüzyılda yeni bir sosyalizm çeşidi gelecek” diye düşünen insanlar var. Ben bu fikre katılmıyorum ve aynı zamanda, politik sonuçlarından ötürü bu fikirle mücadele etmek gerektiğini düşünüyorum. En önemli sonucu da “Lula’nın yaptığı her şey en iyisidir ve bugün yapılabilecek tek şeydir” fikriyatı. Böyle bir durumda, “başka bir şey yapmalıyız” demek imkânsız hale gelmeye başlıyor. Bu stratejinin, bu pozisyonun çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Çünkü toplumsal devrim bu strateji yüzünden zayıflıyor.

² Söyleşinin yapıldığı Aralık 2009’da Brezilya’da Lula, Şili’de ise Bachelete’nin başında olduğu merkez sol hükümetler yönetimdeydi. Yaklaşık bir yıl sonrasında bugün, Brezilya İşçi Partisi iktidarı konumunu korumakla birlikte, Lula iktidardaki görevlerini bıraktı. Şili’de ise Ocak 2010’da sonuçlanan son genel seçimlerde, Bachelete’nin de içinde yer aldığı merkez sol politikalar izleyen Sosyalist Parti liberal-muhafazakâr sağa yenilerek iktidarı kaybetti.

Kendi taleplerinden vazgeçiyor ve donarak, dolandırılarak bitiyor. Lula, Kirchner, Bachelete karşısında eleştirel bir konumunuz olmalı ve onları eleştirmekten ürkmemeliyiz. Bunlar 1950’li yıllardan bildiğimiz eski milli burjuva hükümetleri de değil üstelik. Milli burjuvazi kayboldu. Bu çok daha fazla uluslararasılaşmış, ticari kaygılarını ön planda tutan bir burjuvazi. Dolayısıyla “ilk önce milli bir aşamadan geçelim, daha sonra sosyalizme ulaşalım” gibi bir fikir en azından Latin Amerika’da akıldışı.

Durumun çok farklı olduğu ülkelerin diğer kanadı, Bolivya, Venezuela ve Ekvador. Oralandaki yönetim şekli farklı; Chavez ve Lula birbirinden tamamen farklı. Bu yüzden bu ülkelerde (Bolivya, Venezuela ve Ekvador) farklı tür stratejik problemler var. Bana kalırsa en önemli şey, oralandaki hükümetlerin nasıl radikalleştirileceği.

Mesela Venezuela örneğinde, gelecek için iki olasılık var. Bir negatif olasılık, geçmişte Meksika’da gözlemlediğimiz türde bir karışıklık. 20. yüzyıl başlarında Meksika’da çok önemli bir devrim olmuştu, ancak sürecin dondurulması nedeniyle devrim zayıfladı. Ve hâkim sınıfın araçları, devrime öncülük eden ve akabinde onu donduran rejimin kurucuları ve hükümetti. Ve bu araçlar bugünün hâkim burjuva sınıfı haline geldi. Bu yüzden Venezuela’da Boli-burjuvazi kelimesini duydunuz mu, bilmiyorum? Boli-burjuvazi, devrim sürecinin içerisindeki burjuvazidir. Dolayısıyla bunlar, böyle ülkeler için tehlike arz ederler. Sosyalistler içinse, stratejik perspektifimiz bu karışıklığın önünde durmalıdır. Ve pozitif olasılık, Küba’daki gibi bir devrim olacaktır. Yani sürecin radikalleştirilmesi... Bu yüzden bu ülkelerdeki stratejik sorun, Brezilya’ninkinden çok farklıdır. Toplumsal dönüşüm olasılığı mevcuttur. Ayrıca bu senaryoda sekterliğin ve dogmatizmin herhangi bir çeşidini engellemek çok önemlidir, zira bu tür ülkelerde sekterlik tehlikesiyle karşı karşıyasınız. Örneğin, “Chavez, Lula’yla aynıdır ve onun hükümetini bir burjuva hükümeti olarak görmeliyiz” ya da buna benzer bir şey diyorsanız, oldukça yanlış bir taraftasınız. Bana kalırsa, stratejik problem, sosyalizme geçişi nasıl kuracağımız ve insanları dönüştürmek için bir programı nasıl oluşturacağımız ve stratejik bir dönüşüm programı ile insanların acil ihtiyaçlarını nasıl birleştireceğiz meselesidir.

Michael Lebowitz’le yaptığımız söyleşide “Marx’ta sosyalizm ve komünizm diye iki ayrı aşama yoktur” dedi. Devrimin bu şekilde aşamalandırılması konusunda ne dersiniz?

İki ayrı sorun var. Kesintili devrim konseptinde, devrim ilerlemezse geri gider. Bu mesela şu an Bolivarcı süreçteki bir ikilem. Ama şu an büyük bir dikkatle dâhil olmamız gereken şey, devrimci süreç içindeki demokrasi. Leninizme dair eleştirel bakışlar kendisini şu şekilde haklı görebilir ya da görmeyebilir. Kendisini bir şekilde meşrulaştırabilir ya da meşrulaştırmayabilir ama demokrasiyi bir şekilde garanti altına almazsak bu yüzyılın sosyalizmini inşa etmek mümkün olmayacak. Lebowitz'in Venezuela'daki bir kaygısı, işçi yönetimini ve yurttaş katılımını nasıl genişletebiliriz kaygısıdır. Evet, Küba da dâhil, bu benim için de sosyalizmin stratejik bir problemi. Çünkü paternalist bir gelenek var. Küba'da ve Venezuela'da devrimin gelişebilmesi karşısında negatif bir etki yaratıyor. Venezuela'daki partinin, PSUV'un işleyişine dair birçok eleştiri var. Bizim başarımız bu iki farklı şeyi birleştirebilmek. Devrimin derinleştirilmesi ve devam ettirilmesi; katılım ve demokrasi. Bunlar çalıştırmamız ve işletmemiz gereken iki eksen.

Toplumsal hareketlere yönelik sosyalist bir strateji açısından insani gelişme için mücadele, yani sadece ücret mücadeleleri değil ama halkın sosyal haklar (eğitim, sağlık, barınma vb.) için mücadelesi temel bir rol oynayabilir mi?

Burada, Latin Amerika'da, bu problemi sosyal yurttaşlık açısından tartışıyoruz. Bence bu çok önemli. Çünkü burada geliştirmemiz gereken demokratik kazanım tarafıdır. Bu meselenin hem pozitif hem de negatif bir tarafı var. Pozitif tarafı şudur: Örneğin Latin Amerika'da, anayasal reform için önemli mücadeleler yürüten çok fazla ülke var. Venezuela'da, Bolivya'da ve Ekvador'da yeni birer anayasamız var. Ve bu üç ülkede anayasaları okuduğunuz zaman, orada toplumsal açıdan çok yeni ve önemli, sosyal yurttaşlık hakları görebilirsiniz. Politik ve askeri açıdan, örneğin, ABD askeri üslerinin yerleşmesi yasaklandı ki bu ulusal egemenlik hakkıdır. Ekvador Anayasasında, kendi yaşamınızı koruma hakkınız var. Yani insanlar, gençler ve kadınlar için sosyal haklar...

Ve yerliler için...

Evet, yerliler. Yerliler, Bolivya ve Ekvador'da çok önemli ama Venezuela'da değil, tıpkı Arjantin'de olduğu gibi. Bu iki ülkede ulusal sorunlar yok. Ama Bolivya ve Ekvador'da ulusal sorunlar çok önemli. Anayasada muazzam dönüşümler var. Bu anayasanın önemli kazanımları olduğunu düşünüyorum. Tabii, mesele bu kazanımları kitaptan alıp hayata geçirmek. Bu aynı şey değil. Çok iyi bir kitabınız olabilir ama bu Ekvador'daki gerçeğin kendisi değildir.

Bu bir süreç. Bir kitaba, anayasaya sahip olmak çok önemli. Ama bu kitabı toplumsal gerçekliğe dönüştürmek zorundasınız. Anayasa ile elinizde bunu yapacak bir enstrümanınız var. Bana kalırsa, bu anayasa devrimci bir dönüşüm. Ne yapabileceğimiz ve yurttaşlık düzlemi açısından, bu iyi bir örnek oldu.

Negatif tarafını gösteren kötü bir örnek var. Kötü olanı, Porto Alegre'deki katılımcı bütçe uygulamasıyla Brezilya'da yaşanandır. Bana kalırsa, bu sadece kötü değil, aynı zamanda tam bir hüsrana. Çünkü demokrasi şehri, yurttaş demokrasisi şehri olarak gösterilen Porto Alegre'de, hak ve yurttaşlık hakkında çok fazla tartıştık ama gerçekte, orada herhangi bir önemli değişim yoktu. Çünkü toplumsal açıdan hala aynı ülke, aynı şehir, aynı hâkim sınıf. Ve katılımcı bütçe fikri açısından umutsuzluk ve moral bozukluğu görebiliriz. Çünkü insanlar katılmaya başladığında, herhangi bir şeyi değiştirme hakları olmadığını gördüler. Porto Alegre'de olan buydu. Ne istediğiniz hakkında istediğiniz gibi tartışabilirsiniz ama şimdilik, o yurttaşlarla birlikte bir şeyler yapamazsınız. Sen istediğin kadar konuş; konuşabiliyorsun ama karar vermeye gelince karar veremiyorsun. Bu yüzden, sanıyorum ki çok fazla şey yapabiliriz; ama ne yapacağımızı düşünmeliyiz.

Son iki asırdır burjuva egemenliğine meşruiyet sağlayan hak kavramını, “fırsat eşitliği” çizgisinden “şartlarda eşitlik” çizgisine çekmek ve böylece toplumsal eşitsizlikleri örten ve yönlendiren kapsamını aşmak mümkün müdür? Mevcut deneyimler ışığında kuramsal bir değerlendirme yapabilir misiniz?

Siyasal yurttaşlığı sosyal yurttaşlığa dönüştürebilmek için devrimci bir süreç gerektiğine inanıyorum. Bu devrimci süreç, her ülkede, her bölgede değişiklik gösterir. Latin Amerika örneğinde mesela, bizim diğer Üçüncü Dünya ülkelerindekine göre çok daha önemli cumhuriyetçi ve demokratik kazanımlarımız var. Bizde bu tarz bir yurttaşlığa geçiş daha kolay bir yol. Siyasal yönelime göre değişir ama bu süreç Arjantin'de, Brezilya'da, Şili'de olumsuz iken, Venezuela'da, Ekvador'da, Bolivya'da olumlu bir şekilde işliyor.

Aynı şekilde yurttaşlık statüsü, işçi sınıfı kolektivizmini çözen burjuva içeriğinden arındırılıp işçi sınıfı hareketinin kendisini ulus olarak örgütlemesine temel teşkil edebilir mi?

Tamam, ulus meselesi... İlk başta, ulus tanımına dair kuramsal bir sorunuz var. Marksizmde ulusu tanımlamak için çok fazla gelenek var. Objektif açıdan ulusu, dil ve ekonomi üzerine düşünürsünüz. Ya da sübjektif açıdan, duygular ortaklığı olarak düşünürsünüz. Yani iki geleneğiniz var: Kautsky geleneği ya da

Bauer geleneği. Bugün bu iki geleneği harmanlayabileceğimizi düşünüyorum. Ulus meselesini ve bunun toplumsal sorunlarla olan ilişkisini (vurguladığım harmanlama yöntemiyle) ele alırsak, bana kalırsa Latin Amerika örneğinde ulus sorununu ve toplumsal sorunu birleştiren zincir anti-emperyalist mücadeledir. Bu önemli bir noktadır. Latin Amerika’da, burjuvazinin önünde yalnızca bir toplumsal direnç yoktur ve ABD’nin önünde de sadece bir ulus mücadelesi yoktur. İki tarafı birleştirmelisiniz. Ve bence bu birleşme bugün için çok önemli ve günceldir. Anti-emperyalist program ve mücadeleler Latin Amerika güncelliğinde son derece önemli hale geldi. ABD’nin bölgeye yeni bir karşı saldırı başlattığı şu dönemde, Honduras darbesi, Kolombiya’daki askeri üsler, birinci düşmana karşı, yani ABD ve onun askeri darbelerine, askeri üslerine karşı mücadele olmaksızın bir şeyler yapabilmek mümkün değil.

İçinden geçtiğimiz bu tarihsel dönemi, yeni işçi sınıfının -Marx’ın dediği gibi- mücadele içinde kendini bir ulus olarak tanımlaması olarak da ifade edebilir miyiz? Bununla da bağlantılı olarak ulus-devletin geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz?

Biliyorsunuz ki, ulusun tanımına ve gelecekte ulusun ne olacağına dair Marksizmde çok fazla değerlendirme var. Ulusun yok olacağını düşünenler var; ulusun yenilenme sürecinden zarar göreceğini düşünenler var. Yani, ulusa ne olacağı, kuramsal bir meseledir. Tam olarak cevabı bilmiyorum ama eminim ki bugün önemli bir ulus sorunu olmadığını düşünmek bir hata. Örneğin, Antonio Negri’yi okursanız, Negri’ye göre ulus sorunu, bugünün kapitalizminin değil, sadece geçmişin sorunudur. Bana kalırsa, bu hatalı bir görüş. Bugün sermayenin küreselleşmesiyle birlikte yeni bir problemin ortaya çıktığı açık. Bu geleneksel bir problem değil, ancak beraberinde pek çok gerginliği getiren yeni ulus sorunları ve ulusal sorunlar. Geleneksel bölünmeler var, Filistin örneği gibi. Geleneksel bir sorun olan anti-emperyalist gerginlikler var, Latin Amerika gibi. Ancak, örneğin Katalonya ya da ayrı olmak isteyen çok zengin Avrupa ülkelerinde, farklı bir gerginlik var. Bu yeni bir problem. Örneğin İspanya’da, Katalonya ya da İtalya’nın kuzeyi gibi zengin bölgelerde, ilerici ve gerici ulusalcılıklar var. Bana kalırsa politik açıdan, ilerici ya da gerici ulusalcılığın nerede olduğunu görmek çok önemli. Örneğin Filistin’de klasik ilerici bir ulusalcılık var. Ama Afrika ülkelerinde, Ruanda ve Uganda arasında bir kavga var ki bu çok gerici. Ayrıca, Arap dünyası için de aynı tehlike mevcut. Birçok Asya ülkesinde ise böyle bir durumla karşılaşacağınızı sanmıyorum.

Sorun şu ki, böyle ülkelerde ulusalcılık, insanları hâkim sınıfa ya da emperyalizme karşı birleştirmek yerine, insanları kendi içlerinde birbirine karşı gruplaştırıyor. Yani, nasıl nitelendirildiğini anlamak zorunda olduğumuz farklı politik sorunlar var. Ama kuramsal açıdan, bugün için önemli ulusal meselelerimiz olduğunu düşünüyorum. Bunları görmemek tehlikeli, ama ulusalcılığa dönmek de tehlikeli. Örneğin, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde gördüğümüz, sosyalizmle alakası olmayan bu eski ulusalcılık. Latin Amerika'daki durumda ise geleneksel anti-emperyalist ulusalcılık, ilerici ulusalcılık var. Bunu Venezuela'da ve Bolivya'da da görebilirsiniz. Ayrıca Latin Amerika'da iki önemli şey daha var. İlki ve yeni olanı, küçük ülkeler için çok-ulusluluğunun tanınması, mesela Bolivya'da ve Venezuela'da. Bu yeni; Latin Amerika geleneğinde yerliler bir ulusa ait değillerdi. Örneğin, Güney Amerika yerlilerinin (Aymaralar) hepsi Bolivya ve Ekvador'da. Bolivya ve Ekvador'un anayasalarında çok uluslu yapı tanınıyor. Bu yeni ve bence çok önemli. Burada, Latin Amerika'daki tek tehlikeli tarafı, Venezuela, Bolivya ve Ekvador'daki aşırı sağcılar. Yapay bir ulusal sorun yaratmak istiyorlar. Mesela Bolivya'da Camba, Venezuela'da Zulia, Ekvador'da Guayaquil. Bunlar aşırı hak talepleri aracılığıyla, var olmayan ulusal sorunları kendi politik stratejileri için keşfetmek istiyorlar.

Günümüzde çok kutuplu dünya gerçeğinin bir parçası olarak, ulus-devletler varlıklarını korurken aynı zamanda bölgesel birlikler oluşmaya başladı. Mesela Latin Amerika'da ALBA gibi, bu ilerici olanı. Avrupa'da ise daha geleneksel ve egemen sermaye programlarının gereği olarak biçimlenmiş olan ve hiçbir ilerici yönü bulunmayan, dünya kriziyle birlikte de dağılma tehdidi altındaki AB mevcut. Türkiye de şimdi yavaş yavaş Ortadoğu'ya doğru yöneldi ve Irak'ta Kürtlerle pazarı neredeyse ortaklaştırıyor. Dolayısıyla gerek proleterleştirmenin sonucu olan göçler, gerekse piyasaların küreselleşmesine bağlı olarak, "ulus-devlet ortadan kalkmıyor ama bir değişim geçiriyor" diyebilir miyiz? Geçiriyorsa bu ne yönde bir değişim?

Bölgesel eksenlerde bir değişimden söz edilebilir. Bu yeniden inşa süreci ilerici olabilir, olmayabilir. ALBA açıkça ilerici bir eksendir. ABD ile ALCA arasındaki serbest ticaret anlaşmaları açıkça gerici. ABD Kanada ve Meksika'yı açıkça kendisine ilhak etti. Bunlar çelişkili süreçler. Çünkü her yeniden yapılandırma aynı zamanda yeni toplumsal hareketler doğuruyor. Örneğin, ABD içinde son yılların en önemli hareketi Latinoların ABD içindeki

hareketi. Göç hareketlerinin böyle çelişkili bir karakteri var. Bir yandan sendikaları güçsüzleştiriyor. Ücretleri indirmek için kullanılıyor. İşçi sınıfı içinde gerilimler yaratıyor. Ama öte yandan, bir ülkeden diğerine mücadele deneyimlerini iletebiliyor. Şimdi Latinoların ABD içinde yaptıkları gibi.

Ayrıca, özellikle Latin Amerika’da hiçbir toplumsal hareket geçmişteki gibi ulusal ölçekte hareket etmiyor. Bu nedenle sosyal forumlar başarılı oluyor. Ama bence bu aynı zamanda tehlikeli bir eğilim.

Bunun dışında emperyalist sistemin genelindeki değişim açısından, bazı ülkelerin alt-emperyalist bir rol oynaması söz konusu. Örneğin Brezilya’nın komşu ülkeler, Bolivya, Ekvador karşısında, alt-emperyalist bir rolü var. Bu da yeni dönemin ayrı bir kategorisi. Artık ayrı ayrı ABD ve Latin Amerika yok. ABD ile Latin Amerika arasında bir de alt-emperyalist bir formasyon var. Ve bu sanıyorum ki küresel bir durum. Rusya, Çin ve Hindistan’ın da böyle bir rol aldığını, mukayese ederek söyleyebilirim.

Bunlar da mı alt-emperyalist?

Evet, evet alt-emperyalist.

Daha net biçimde soracak olursak, Rusya ve Çin’in alt-emperyalist olarak mı, yoksa emperyalist olarak mı sınıflandırılabilceğini düşünüyorsunuz?

Kesin olarak söylemek çok zor tabii. Kanımca Çin ve Rusya; Avrupa ve ABD’den farklı. Çünkü tarihleri çok farklı. 1960’larda bu ülkeler sosyalist ya da ona benzer bir şeydi. Bu nedenle, “bazı ülkeler geçmişte sosyalistti ama bugün emperyalistler” demek oldukça zor. Bu düşünüş tarzı, sosyalizmden kapitalizme ve sonra süratle emperyalizme çok hızlı bir dönüşümü ima ediyor. Tam olarak nasıl adlandırmak gerektiği konusunda emin değilim. ABD’dekiyle aynı olmadığını düşünüyorum. Aynı değil, zira emperyalizmi inşa etmek çok uzun erimli bir süreç. Bunu birkaç yılda ya da on yılda yapamazsınız. Bu bir süreçtir. Ben alt-emperyalizm kavramını daha çok bağlı emperyalizm anlamında kullanıyorum. Bence Brezilya alt-emperyalist. Çünkü bu ABD’ye bağlı bir emperyalizm. Ya da şöyle düşünebiliriz; alt-emperyalizm güçlü bir emperyalizm değil. Dünyanın bir başka yönelimi. Esas emperyalizm değil, ikincil emperyalizm. Yani teorik düzeyde bu doğrultuda çalışmamız gerekiyor. Aynı sorun Avustralya için de mevcut. Avustralya net olarak nasıl nitelendirilebilir?

Bana göre fark şurada, bu tür ülkelere yarı-sömürge diyemezsiniz. Rusya, Çin, Türkiye ve Brezilya’nın mesela Haiti ya da Afrika ülkeleriyle aynı

olduğunu tasavvur edemezsiniz. Aynı değiller. Bazı ülkeler ortada yer alıyorlar. Hatta sadece ortada değil, üst ortadalar. Ve bir başka ayırım daha var, çünkü alt emperyalizm askeri düzeyde ve ekonomik düzeyde mevcut. Mesela Brezilya, Latin Amerika’da sadece ekonomik düzeyde alt-emperyalist. Brezilya askeri güce sahip ama Brezilya’nın Hindistan, Rusya ve Çin’den farkı, nükleer güce sahip olmamasıdır. Eğer nükleer gücünüz yoksa askeri gücünüz çok görelidir. Hindistan, Rusya ve Çin’in farkı, nükleer askeri güce sahip olmalarıdır. Türkiye nükleer bir güç değil, ama çok aktif bir askeri hareketliliğe sahip. Yani, bana kalırsa önemli nokta, emperyalizmin kavranışı açısından geleneksel Leninist yapılanışa sahip olmadığımızdır. İşte bu noktadan eminim. Bir başka nokta üzerinde ise düşünmemiz gerekir. Elinizde sadece ABD, Avrupa ve Japonya ile diğer taraftaki birçok sömürge, yarı-sömürge ve bağımlı ülke yok. Bugünü artık eski emperyalist güçler ve birçok Afrika ve Asya ülkesi gibi periferik ülkelerden oluşan bu büyük kutupsal bölünme etrafında izah etmek çok basit kalıyor. Açıkçası orta bölümde daha karmaşık bir durum var.

“21. yüzyıl sosyalizmi” hakkında ne düşünüyorsunuz?

21. yüzyıl sosyalizmi konusunda elimizde bir şeyler var. Burada teorik ve politik düzlemler bulunduğunu akılda tutmak gerekir. Teorik düzlemde bunun tam olarak ne olduğunu kimse bilmiyor. Teorik düzlemde bu sadece bir laf. Söylenince kulağa hoş ve ilginç gelen bir laf. Kanımca Chavez’in “21. yüzyılın sosyalizmini kurmamız gerekiyor” diyerek yaptığı önemliydi. Önemliydi, çünkü o bu sözleri sarf ettiğinde hiç kimse sosyalizmden bahsetmiyordu; herkes sosyalizmin geçmişe ait bir şey olduğunu ve geleceğin kapitalizm olduğunu düşünüyordu. Chavez’in yaptığı bu politik çıkış, teorik düzlem açısından önemliydi. O sosyalizmi gelecek için gündeme soktu. Ama yaptığı sadece bundan ibaretti.

Teorik düzlemde, demokrasi ve sosyalizm arasındaki ilişki çerçevesinde bir önemli sorunumuz var. Bu benim için en önemli başlık. Sovyetler Birliği ve Çin’de yaşanan sorun demokrasi yokluğuydu. Ve bizim bu düzlem için çalışmamız gerekir. Ara düzeydeki örgütlenme, halkın katılımı ve çok partili -Sovyetler Birliği’ndeki gibi tek partili değil- bir çerçevede geleceğin sosyalizmine dair nasıl düşünmeliyiz? Geleceğin sosyalizminin temel problemi budur.

Sürecin nasıl derinleştirileceği ve radikalleştirileceği ise politik düzlemde bugün somut bir sorun.

Brezilya'nın başını çektiği bir merkez-sol hükümetler topluluğunu bir tarafa koyarsak, Chavez ve Küba bir çizgi oluşturmuş durumda ve Latin Amerika solunu ve ilerici-halkçı hükümetlerini sürüklemeye çalışıyorlar. Bir üçüncü taraftan da FARC'ın motor güç olduğu genellikle komünist partilerden oluşan ve daha radikal söylemli bir siyasal öbekleşme var. Bu tablonun da gösterdiği üzere, Latin Amerika solunda genel olarak bir ayrışma yaşanırken ve her ayrı küme kendi içinde daha organize olmaya çalışırken, öbür taraftan dünya ekonomik krizi, bütün toplumları sarsıyor. Bizim izlenimlerimiz, Latin Amerika'da kitle hareketi, özellikle toplumsal hareketlerin, dört-beş yıl öncesine kıyasla bir gerileme içerisinde olduğu doğrultusunda. Sizce de böylesi bir gerilemeden söz edilebilir mi? Krizle birlikte yeni koşullar yeni bir yükselişin zeminini oluşturur ve yeni bir radikalizm doğurabilir mi? Son süreçte Latin Amerika'daki sol politikaların sürükleyici aktörü Chavez oldu. Chavez'in rolünün sınırları gözüktü mü?

Bugün direnişin nasıl gelişeceğini, hangi yolları takip edeceğini söylemek çok zor. Mesela, Brezilya, Şili ve Uruguay'da hareketlerin düşüşünü izliyoruz. Ama bugünlerde Arjantin'de güçlü bir direniş görebiliyoruz. Yani siyasal açıdan aynı pozisyonda duran ülkeler toplumsal düzlemde bir başka durumda olabiliyor. Brezilya ve Arjantin'de benzer hükümetler var ama toplumsal hareketlerin cevapları birbirinden çok farklı.

Ekonomik krizin, önümüzdeki dönemde direnişin temel nedenini oluşturacağından emin değilim. Mesela Honduras'taki neden küresel kriz değil, ABD'nin askeri kararıydı. Ve Peru'daki yerli hareketinde olanlar da küresel kriz nedeniyle gerçekleşmedi. Bir başka örnek Ekvador'dur. Ekvador'da hükümet ile toplumsal hareketler arasında gerilim var ve nedeni uluslararası kriz değil. Yani, bana kalırsa, şimdi toplamda görülen şey kavga ile neoliberalizmin karşı saldırısı arasındaki çok tehlikeli durumdur. Bu durum tablonun daha hareketli tarafı. Örneğin, Kolombiya'daki daha muhtemel bölünme, Kolombiya ve Venezuela arasındadır. Demek istediğim, askeri gerilim üzerine düşünebilirsiniz. Kolombiya, İsrail'e çok benziyor, militer bir toplum. Ve evet kolay değil, çünkü artık Bush yok Obama var. Obama, son tahlilde, Bush'la aynı şeyi yaptı, ancak sonuç aynı olmadı. Bu yüzden bana kalırsa, bu politik ve askeri meseleler, ekonomik krizden daha tartışmalı. Ekonomik kriz elbette büyük bir problem ve uluslararası seviyede çok derin bir ekonomik krizdeyiz diye düşünebilirsiniz. Ama Latin Amerika'da olan, tarihtekinden daha trajik değil. Örneğin Arjantin'de bu kriz, 2001'le karşılaştığımızda hiçbir şeydir. Ve Meksika'da aynı kıyaslamayı yaptığınızda, ekonomi açısından 90'ların

ortalarında daha kötüydü. Örneğin, uyuşturucu ticareti, suç oranı, toplumun parçalanması ve askerileştirilmesi. Göç, Meksika için bir sorundur mesela ve krizin mali etkisinden kaynaklı olduğu söylenemez. Ayrıca Brezilya, 90'larda krizin etkilerinden zarar görmedi ve şimdi küresel bir aktör. Ekonomik kriz önemli ama Latin Amerika gerçeğinin can alıcı cephesi değil.

Bu koşullar çerçevesinde, Latin Amerika solunun geleceğini öngörmek çok mümkün değil. Şu ana kadar Latin Amerika solu Chavez ve ALBA'ya çok fazla bağlıydı. Ve bu çok tehlikeli. Mesela Honduras'ta Zelaya, Chavist bir tutum benimsedi. Bir yandan direnişi itti; diğer yandan onunla oynadı. Chavez gibi, bu liderler de çelişkili davranıyor. Kimi zaman kitle hareketlerini itiyor ve hareketlendiriyorlar. Kimi zaman frenliyorlar. Ama Latin Amerika'da şu an hala kendi projesine sahip bağımsız bir sol yok. Ben bunu inşa etmek gerektiğine inanıyorum. Chavez'le dayanışma içinde ama ondan bağımsız olarak. FARC'ın bu rolü oynayabileceğini sanmıyorum. FARC, Kolombiya'da çok fazla yalıtılmış durumda. Ayrıca gerilla mücadeleleri Latin Amerika'da eskiden sahip olduğu prestiji kaybetmiş durumda. FARC'a kıyasla Chavez'in, Correa'nın çok daha fazla etkisi var. Bu biraz da sınıf mücadelesinin gelişimine göre karar verilecek bir olgu.

Sağ, Latin Amerika'da bir plana sahip. Honduras'taki askeri darbe bu planın bir parçasıydı. Önümüzdeki dönemde Paraguay ve Guatemala'da da hükümet darbeleri görebiliriz. Kolombiya'daki askeri üs çok stratejik bir karardır. Meksika ve Peru'nun militarizasyonu planlarıyla bağlantılıdır. Bu gelişmeler bir halk direnişini genelleştirecektir ve henüz bilmediğimiz bir dinamik yaratacaktır. Bu bağlantılar içinde radikalleşen toplumsal hareketlere bakılabilir. Arjantin'de gördüğümüz gibi, grevler, piqueteros (işsiz işçiler) hareketleri; Peru'daki yerli hareketlerinin direnişi; Antigua ve Barbuda'daki grev; bu hareketler olgunlaşıyor. Ancak şu anki durum sadece bir inşa. İnisiyatif her zaman Chavez'de oldu, mesela 5. Enternasyonal çağrısı. Şimdiki gerçeklik bu.

Teşekkür ederiz.

Türkiye’de Hak Mücadeleleri: Yarım Asırlık Bilanço Denemesi

*Süleyman Dirlik**

Giriş

Hak mücadelelerinin özel anlam kazandığı bir tarihsel dönemden geçmekteyiz. Bu tarihsel anda solun, toplumsal hareketlerin ve işçi sınıfı hareketinin Türkiye’deki tarihine hak mücadelelerini odağına alan bir yaklaşımla bakmanın, günümüz mücadelelerine ışık tutacağı kanısındayız.

Türkiye toplumsal hareketler tarihi üzerine Osmanlı’dan başlayarak yazılmış/yazılacak çok fazla şey var. Ancak bu tarihi belli bir sorunsalla analiz eden çalışmalar ne yazık ki son derece az. Hele de “hak mücadeleleri” açısından bu tarihi irdeleyen çalışmalara rastlamak olası değil. Bu kısıt altında kimi kolaycı yazı stratejilerine başvurulabilirdi. Örneğin, toplumsal mücadeleler tarihi, “hak mücadeleleri tarihi” adlandırmasıyla aynı şekilde yeniden sunulabilirdi. Oysa bu çalışmadan beklenen, “hak arayışlarının” Türkiye toplumsal mücadeleler tarihi içindeki yerini ve bu yerin zaman içinde nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaktır. Bu ise kimi sınırlandırmaları zorunlu kılmaktadır. Öncelikle zaman dilimi bakımından, 1960 öncesi toplumsal mücadeleler çalışmanın dışında tutulacaktır. Toplumsal mücadelelerdeki çeşitlenme, yaygınlaşma

*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencisi.

ve kitleselleşme dinamikleri bakımından 1960'lı yıllarla başlamak anlamlı olacaktır. Çalışma, "hak" motifinin toplumsal mücadeleler içindeki yerini tayin etmeyi amaçladığı için, her bir toplumsal mücadele başlığı, kaçınılmaz olarak panoramik bir tarzla ele alınacaktır. Bu çerçevede ilk olarak 1960-80 dönemi üzerinde durulacak, ardından 1980'lerden günümüze uzanan zaman dilimi ele alınacak ve yazı nihayet her iki dönemde gelişen hak mücadelelerinin karşılaştırmalı çözümlemesi ile sona erecektir.

I. 1960'tan 1980'e Toplumsal Hareketler ve Hak Mücadeleleri

Gerek ekonomik-politik koşullar gerekse de emekçilerin, ezilenlerin mücadelelerinin seyri ve hak mücadelelerinin biçimlenişi açısından, 1960-80 dönemini bir bütün olarak ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

ABD'ye bağımlılık ilişkilerinin ana hatlarının biçimlenip perçinlendiği bu dönemde ekonomik ve politik koşullar, egemenlerce yeni-sömürgecilik ilişkileri çerçevesinde düzenlenmiş; egemen politik düzlem, bu doğrultuda üç darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül) ile şekillendirilmiştir. Bu dönemde ülke ekonomisi ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde biçimlenirken, koşulları düzenleyen ana egemen politikalar, 20 yıl boyunca ortak özelliklere sahip olmuştur.

1960-80 döneminde emekçilerin, ezilenlerin mücadelesinde "haklar" motifinin gelişim seyri de birbirini izleyen ve tarihsel süreklilik gösteren özellikler taşır. Kitleselleşen toplumsal hareket dinamikleri ilk kez bu dönemde ortaya çıkmış, geniş kitlelerin kendiliğindenci mücadele dinamizmi giderek yükselen bir seyrirde sınıflar mücadelesi içerisinde etkili olmuş, hatta dönemin sonlarına doğru politik gelişmelere damga vuran özellikleriyle öne çıkmıştır. Bu çerçevede 1960'lar, işçi sınıfı hareketinin ilksel oluşumunun, ilksel politizasyonunun belirginleştiği dönem olmuştur.

1970'lerde egemen ittifakta iç çatışmaların had safhaya varmasıyla bir temsil bunalımı ortaya çıktı. 12 Mart darbesi,¹ egemen sınıfsal dengelere bir müdahale olarak gelişirken, örgütlenme özgürlüğüne yönelik ciddi sınırlamalar getirdi ve dünya ekonomik krizinin de etkisiyle halkın gündelik yaşamında ciddi hak gaspları gerçekleştirdi. Türkiye solu 60'larda biriken yeni dinamiklerle birlikte;

¹ 12 Mart darbesi, hem egemen sınıflar içerisindeki temsil krizinin çözümü, hem de emperyalist-kapitalist sistemle uyumlulukta yaşanan sorunlarda daha ileri adımların atılması için iki önemli hedefe sahiptir: Kemalistleri ordu içerisinden temizlemek ve egemen sınıflar içerisindeki kapitalizm öncesi unsurların göreceli ağırlığını ortadan kaldırmak. İlk hedef başarılrken, ikincisinde tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır.

1970’lerin başlarında, 20. yüzyılın başından beri sürekli tutuk bir seyir izleyen, ayakları üzerinde durmayı başaramayan bürokratik soldan koparak, yeni bir mücadele dönemine girdi. Ancak, 12 Mart darbesine karşı yürütülen silahlı direniş sert bir yenilgiye uğradı. 12 Mart’ın ardından yenilgi etkisinin kısa sürede atlatılmasıyla birlikte, 1970’li yıllar işçi sınıfının devrimci hareketinin, faşist saldırılara karşı öz savunma içinde mayalanıp, bağımsız bir aktör olarak sınıflar mücadelesine müdahale ettiği; yani ilksel oluşum sürecini tamamlayıp, örgütlü siyasal özne olmaya evrildiği bir dönem oldu.

I.1. Öğrenci Hareketi

1960-80 arası dönemde öğrenci hareketi; gerek doğrudan eylemliliği, ataklığı ve üniversitenin aydın karakterinin etkisiyle, gerekse de akademik-demokratik mücadelenin hızla siyasallaşmasıyla dönemin toplumsal hareketleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip oldu. Bu nedenle 1960-80 dönemindeki panoramik değerlendirmeye gençlik mücadelesiyle başlamak anlamlı olacaktır.

1960’lar üniversite gençliğinin düşünsel ve eylemsel anlamda ciddi gelişim gösterdiği yıllardır. 27 Mayıs 1960’ta Demokrat Parti (DP) iktidarının devrilmesinde kitlesel etkisi bulunan gençlik; 60’larda sosyalist fikirlerle tanışıklığını yaşama taşıdı. Bu fikirlerle kendi örgütlenmelerini oluşturdu. Bu süreçte hızla ivme kazanan gençlik hareketinin oluşumunda, akademik-demokratik çizgide verilen *eğitim hakkı mücadelesi* kritik bir yere sahip oldu.

Gençliğin kendiliğindenci hak mücadeleleri 60’ların başına denk düşmektedir. 1961 yılında üniversite kontenjanlarının yetersiz olması nedeniyle üniversiteye giremeyen bir grup genç, önce Milli Eğitim Bakanlığı binası içerisinde bakanı protesto eder, ilerleyen günlerde bir yürüyüş düzenler ve sonrasında açlık grevine başlar. Eylemlilik burada durmaz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi derslerine fiilen girerek (ders işgaliyle) devam eder. 60’lı yılların gençliği üniversitede eğitim hakkını istemektedir, oysa üniversite kontenjanları oldukça sınırlıdır. Bu ilk tepkileri birkaç yıl içinde daha örgütlü biçimde, “*özel okullar devletleştirilsin*” kampanyası izlemiştir.² Bu talep için Kasım 1967’de üniversitelerde boykotlar düzenlenmiştir. Bunun üzerine, belki de tehlikenin farkına varıp, devletleştirmeden kaçabilmek için

² 22 Haziran 1965’te Resmi Gazete’de yayınlanan yasaya dayanılarak özel yüksek okullar açılır. Bu okullara girmek için sınav gerekmemektedir. Parayı veren başka hiçbir şarta bağlı olmadan yüksek okula girmektedir. Özel yüksek okullar yeterli bir alt yapıya ve öğretim kadrosuna sahip olmadıkları halde resmi yüksek okullardan kat kat fazla öğrenci almaktadır.

yatırımcılar okulları vakıf haline dönüştürdüler. Gençliğin bu hak arama mücadeleleri “eğitim hakkı” mücadelesinin ilk örnekleridir.

60’lı yılların gençliği, asıl dinamizmini Fikir Kulüpleri Federasyonları (FKF) aracılığıyla yakalar ve mücadele alanını genişletir. Boykotlar, üniversite işgalleri hızla yaygınlaşır, sınav yönetmeliklerinin iyileştirilmesinden, özel okulların devletleştirilmesine kadar çeşitli dinamikler örgütlenir. Gençlik, FKF etrafında gerçekleştirdiği örgütlenmeleriyle, eğitim hakkı mücadelesinden işçi ve köylü mücadelelerine destek vermeye uzanan bir çizgide ilerler. Gençlik mücadelesi karşısında zamanla hem devletin kolluk kuvvetleri sertleşir, hem de faşist saldırılar yaşanır.

‘68 Mayıs’ında Fransa’da başlayan gençlik isyanı tüm Avrupa’ya yayılırken, Türkiye’de de yansımaları görülür. Haziran 1968’de Ankara Üniversitesi’nde başlayan “*eğitimde reform*” boykotu birkaç gün içinde İstanbul Üniversitesi’nde de karşılık bulur. Üniversite işgalleri gerçekleşir.³ “Sağ sol yok, boykot var!” sloganı ile başlayan eylemler, FKF üyesi öğrencilerin önderliği ele almasıyla daha ilerici bir düzeye sıçrayıp, öğrencilerin kendi seçtikleri temsilcilerle birlikte, çoğalarak büyüyen bir harekete evrilir. İTÜ öğrencileri de boykota katılarak okullarını işgal ederler. İstanbul Üniversitesi’nden 121 asistan, “*eğitimde reform*” talebi ile başlayan boykota desteklerini açıklarlar. Üniversite yekvücut olup, boykotlar ve işgaller dört bir yana yayılır, İzmir, Erzurum ve Eskişehir’deki üniversite öğrencileri de boykotlara katılırlar. Boykotlarla ilgili görüşü sorulan Başbakan Süleyman Demirel oldukça temkinlidir ve durumu “üniversitenin iç sorunu” olarak değerlendirir. Üç hafta süren boykot ve işgaller, üniversite yönetiminin eylemci öğrencilerin hazırladığı reform taslağını görüşmeyi kabul etmesiyle sonuçlanır.⁴

Haziran ayı içinde gerçekleşen üniversite boykot ve işgallerinin ardından öğrenci eylemleri hızla büyüyerek iyiden iyiye anti-emperyalist bir çizgiye oturur. ‘68 Temmuz’unda Dolmabahçe’de ABD askerleri denize dökülür. Ocak 69’da ODTÜ’ye gelen ve “Vietnam kasabı” olarak bilinen ABD Büyükelçisi Kommer’in arabası yakılır. Şubat 69’da yine İstanbul’a gelen 6. Filoya karşı

³ İstanbul Hukuk Fakültesi işgali esnasında öğrencilerin talepleri şöyle sıralanıyordu: “- Hukuk Fakültesi öğrencileri üniversitenin yönetimine iştirak ettirilmeli ve oy sahibi olmalıdır. - Belge usulü kaldırılmalıdır. - Yazılı imtihanlardan sonra öğrencilere üç sözlü hakkı tanınmalıdır. - Ara sınıflara şubatta imtihan hakkı tanınmalıdır. - Kitaplar ucuzlatılmalı ve baskı üniversite matbaasında yapılmalıdır. - İmtihan kâğıtlarının köşeleri kapatılmalıdır. - İmtihanlar üç kişilik bir jüri önünde yapılmalıdır. - Başta burs meselesi olmak üzere, bütün öğrenci sorunları yeniden incelenip, düzene sokulmalıdır” (Bkz. Kürkçüoğlu, 2008).

⁴ İlerleyen süreçte “*eğitimde reform*” tartışmaları çıkmaza girecek, boykotlar ve işgaller ise devam edecektir.

kitlesel eylemler düzenlenir. Tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçen bu eylemde gericiilerin saldırısı sonucu 2 kişi hayatını kaybederken yaklaşık 200 kişi yaralanır.

1969’da FKF’nin DEV-GENÇ’e dönüştüğü kurultayın ardından gençlik hareketinin akademik-demokratik mücadelesi politikleşmeye başlar. Köylü ve işçi eylemlerinde aktif tutum alınması, gençlerin yüzlerini dünyadaki yeni gelişmelere çevirmesi, Vietnam, Filistin ve Che’nin mücadelesinden etkilenilmesi, genç devrimci önderlerin Türkiye’ye özgü bir devrimcilik anlayışını ve mücadele çizgisini yaratma çabaları sonucunda, gençlik hareketi anti-emperyalist bir çizgide siyasallaşır. Dönemin gençlik önderlerinden Mahir Çayan, kitlelerin hak istemlerinin siyasallaştırılması konusunda şu tespiti yapar:

“Yığınları kavganın hizmetine koymak bu kitlelerin hak istemleriyle ilgili çalışmalara kayıtsız kalmak değildir. Tersine kendi çıkarları için savaşıacak olan yığınları bu hak istemi mücadelesinin çerçevesinde örgütleyebilir, harekete geçirebiliriz. Her hak kesiminde çözülecek sorunlar vardır. Bilimsel sosyalistlerin rolü bu ortak unsurları aramak, toplumsal sorunları dinamit fitili haline getirmek için bunlara siyasal bir biçim vermektir. Yığınları öyle bir yere getiririz ki, yığınlar mücadeleye doğrudan doğruya katılır” (Çayan, 2008).

12 Mart darbesinin yarattığı baskı ortamının sonrasında, birkaç yıllık kesintinin ardından gençlik hareketi 1973-74 yıllarında yeniden canlanmaya başlar. Üniversitelerde akademik-demokratik haklar etrafında örgütlenme mücadelesi yürüten gençlik “NATO’ya Hayır”, “Özerk Üniversite” kampanyalarıyla hareketlenir. 74’te ABD Dışişleri Bakanı Kissinger’ın geliş boykot ve protestolarla karşılanır. Aynı dönemde faşistlerin üniversitelere yönelik sistemli saldırıları da yoğunlaşır. Onlarca üniversite öğrencisi bu saldırılarda yaşamını yitirir. Bir yandan öğrenci dernekleri kapatılırken, diğer yandan yenileri açılır.

70’lerde üniversite öğrenci hareketinin en gelişkin örneklerinden biri, ODTÜ’de yaşanır. 1975’in ilk aylarında faşist saldırılar püskürtülür, 6 ay süren ve rektörü istifa ettiren bir boykotun ardından ODTÜ’de Öğrenci Temsilcileri Konseyi (ÖTK) kurulur. Öğrencilerin üniversite yönetimine doğrudan katıldıkları, üniversitenin bütçesinden derslerin müfredatına kadar pek çok alanda söz ve karar sahibi olabildikleri bu dönemde ODTÜ’ye yönelik devlet destekli faşist saldırılara karşı fiili direnişler gerçekleşir ve üniversitenin başına getirilen rektör Hasan Tan, 9 aylık boykot sonucunda istifa etmek zorunda kalır. ODTÜ-ÖTK, bu boykotla birlikte etkisini perçinleyerek o

dönemin “*özerk-demokratik üniversite*” mücadelesine damga vuracak ve bugün dahi aşılamamış öğrenci gençliğin en ileri *öz-yönetim deneyimi* olarak, tarih sayfasındaki yerini alacaktır.

Gençlik bir yandan akademik-demokratik hakları için mücadeleyi sürdürürken, öte yandan üniversitelerdeki anti-faşist mücadelenin halkın bağrında genişletilmesinin çağrısını da yapıyordu. Bu mücadele ve çağrı karşılığını buldu. Gençlik hareketi, 70’lerin ortasından 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen sürede, 60’lardaki anti-emperyalist duruşunun yanına, halk saflarına doğru yayılma becerisini ekledi ve hak mücadelelerinin politikleşmesiyle de anti-faşist bir savunma hattı örülmesinde çok önemli rol oynadı.

Gençlik 70’lerin ortalarından sonra anti-faşist mücadeleyi halk saflarına yaygınlaştırma girişiminin en somut karşılığını gecekondlu mahallelerinden aldı. Üniversiteli gençlik ile gecekondlu gençliğin dinamik buluştu ve mahallelerin halkını kapsayan büyük toplumsal enerji açığa çıktı. Ancak bu enerji, anti-faşist mücadelenin sınırlarını genellikle aşamadı. Halkın altyapı ve günlük gereksinimleri etrafında genişletilerek özgün bir mahalle/gecekondlu hareketine dönüştürülemedi.

1.2. İşçi Sınıfı Hareketi

60’lı yıllarda kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle işçi sınıfı, toplumda nicel bir ağırlığa kavuştu. Aynı zamanda 1961 Anayasası ve egemen sınıflar içi çatışmanın sağladığı nispi demokratik ortam, ilk kez işçi sınıfı hareketinin oluşmasına ve politikleşmesine olanak sağladı. Bu yıllarda işçilerin hak arama eylemleri yaygınlaşarak kiteselleşti. Mücadelenin araçları/yöntemleri oluşmaya başladı. Bir taraftan grevler, fabrika işgalleri sürerken diğer taraftan sakal bırakma eylemleri, takunyalı-yalınayak-sessiz protestolar, başkent Ankara’ya düzenlenen ve günler süren yürüyüşler gerçekleşti. 60’ların ilk yarısındaki işçi eylemleri *ücret artışı, işten atılmalara son verilmesi, sendikalaşma, grev ve toplu sözleşme hakkı* talepleri etrafında yoğunlaştı.

1961 Anayasasında işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmış olsa da, bu haklar hemen yasal çerçeveye kavuşturulmadı. Grev hakkı için en ciddi adımlardan biri, 1961’de Saraçhane’de düzenlenen ve on binlerce işçinin katıldığı mitingle atıldı. 1963’e kadar düzenlenen 200’e yakın işçi eylem ve direnişlerinde grev hakkı fiilen kullanıldı, sert çatışmalar yaşandı. En son Kavel kablo fabrikasındaki işçilerin; yılbaşı ikramiyelerinin ödenmemesi, ücretlerinin azaltılmak istenmesi, işçilere sendikadan istifa etmeleri için

baskı yapılması ve dört temsilcinin işten çıkarılması üzerine başlatılan direniş, oturma eyleminden ailelerin de katıldığı fabrika önünde nöbete ve greve dönüştü. Fabrikanın çalışamaz hale gelmesi üzerine polisle çatışmalar yaşandı. İşçilerden bir kısmı tutuklandı. Kavel işçilerinin greve gitmesi üzerine uzun süredir gündeme getirilmeyen Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Yasası çıkartıldı. Böylelikle işçi sınıfı grev hakkının yasal güvencelerini elde etmiş oldu.⁵ Yasaya konulan ek bir madde ile grev sırasında tutuklanan işçiler de serbest bırakıldı (Ayдын, 2010).

İşçi sınıfı mücadelesinin hareketlendiği böyle bir dönemde işçi sınıfının örgütü 1952’de kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) idi. Ancak TÜRK-İŞ, iktidarın güdümünde hareket eden ve işçi sınıfının yükselen mücadelesi önünde sürekli engel teşkil eden bir konfederasyondur.⁶ TÜRK-İŞ’in bu yapısı, bünyesindeki birçok sendikayla ve işçilerle ters düşmesine neden olmaktaydı. Bu gerilimli ilişkinin kopuşu ise 1966’da başlayan Paşabahçe grevinde TÜRK-İŞ’in işçiler aleyhine hareket etmesiyle gerçekleşti.⁷ Şubat 1967’de Türk-İş’ten kopan dört sendikanın başını çektiği süreçte Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu. Bunu takiben işçi sınıfı, mücadelenin daha da yükseleceği bir döneme dinamik bir örgütle adım attı.

DİSK’in kuruluşunun ardından işçi sınıfı mücadelesi hızlanarak devam etti, ama aynı zamanda DİSK’e ve dolayısıyla işçi sınıfına yönelik iktidar baskısı da arttı. 1970’te çalışma yaşamı ve sendikaları düzenleyen yasalarda bazı değişiklikler yapıldı. Sendika seçme özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlanırken, sendika değiştirme zorlaştırıldı.⁸ Esas amaç Türk-İş’ten DİSK’e işçi akışını önlemektir.

DİSK, Anayasadan gelen *direnme hakkını* kullanacağını açıkladı. İşçiler, sendikalarına ve özgürlüklerine getirilen bu kısıtlama nedeniyle 15-16

⁵ İşçi sınıfının Kavel direnişi sonucunda çıkarılan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasının yürürlüğe girmesiyle, toplu sözleşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede 1963-71 döneminde işçilerin ücretlerindeki artışlar, önceki yıllardaki artışlara göre daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir.

⁶ Türk-İş, Batı sermayesinin güdümündeki Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na (ICFTU) üyedir. Aynı zamanda Amerikan Emek Federasyonu (AFL) temsilcileri ve Marshall Planı temsilcisi aracılığıyla ABD’den mali yardım almıştır. Bu yardım karşılığında, gerektiğinde Türk-İş’in işçilerine karşı olması ve yöneticilerine talimat verilmesi kabul edilmekteydi.

⁷ Paşabahçe Cam Fabrikalarında çalışan iki bin iki yüz işçi toplu sözleşme uyuşmazlığı nedeniyle 1 Şubat’ta greve çıkar. Türk-İş, 22 Şubat’ta işçilerin bilgisi dışında toplu sözleşmeyi imzalar. İşveren, sözleşmenin hemen ardından yüz otuz sekiz işçiyi işten çıkarır (STMA, 1990: 2016-2017).

⁸ Sendikalar Yasasında yapılan değişikliklik, işçilerin istedikleri sendikaya serbestçe üye olmalarını ve beğenmedikleri sendikalardan ayrılmasını güçleştiren, toplu sözleşme ve grev haklarını kısıtlayan hükümler içeriyordu. Yasa değişikliği, sendikaların Türkiye genelinde faaliyet gösterebilmesi için işkolunda sigortalı çalışan işçilerin üçte birini örgütlemeye barajı getirirken; konfederasyon faaliyeti gösterilebilmesi için sigortalı işçilerin üçte biri kadar üyeye sahip olmasını öngörüyordu (STMA, 1990: 2154-2155).

Haziran'da İstanbul sokaklarını işgal etti. İstanbul ve çevre illerdeki tüm fabrikalarda üretim dururken, işçiler kent meydanlarına aktı. Haliç'e gelen köprüler ile Boğaz'da vapur ve motor ulaşımı kesildi. 6 Haziran'da, Kadıköy Meydanı'nda polislerin, sayıları on binleri aşan işçi kitlesinin üzerine açtığı ateş sonucu 3 işçi yaşamını yitirdi. Direnişin ardından Kocaeli ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi. TİP ve -tasarıyı başlangıçta desteklemiş olan- CHP, ayrı ayrı Anayasa Mahkemesi'ne başvurdular. Anayasa Mahkemesi, söz konusu yasa değişikliğini iptal etti. Dönemin Başbakanı Demirel ise, 15-16 Haziran olaylarını “ayaklanma” olarak niteleyerek, “memleket, rejim tehlikesindedir” ifadesini kullanmıştı. Demirel haklıydı. Bu bir ayaklanmaydı ve bu ayaklanma sonundaki başarı; Anayasadaki direnme hakkı kullanılarak elde edilen önemli bir kazanım olmanın ötesinde, işçi sınıfının militan bir duruşla *örgütlenme hakkına* sahip çıkmasıydı.

70'li yıllara kadar uzanan bu dönemin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, işçi eylem ve direnişlerine kadınların, çocukların, yöredeki esnaf ve vatandaşların artan destekleriydi. Üniversite gençliği de bu direnişlerde daha sık boy gösterdi. Bu dönemde işçilerin eylem ve grevlerinde daha politik, siyasal iktidarı hedefleyen, üretimi öne çıkaran, emeğin en yüce değer olduğunu vurgulayan sloganlar göze çarpar. Bağımsız ve anti-empyrialist bir tavır da içeren bu sloganlar, işçi sınıfının politikleşmesinin göstergeleridir.

70'li yıllara gelindiğinde işçi sınıfı nicel olarak genişledi, sendikalı işçi sayısı iki kata yakın arttı.⁹ Ancak 12 Mart'la birlikte toplumsal muhalefete yönelen yoğun baskıdan işçi sınıfı da payına düşeni fazlasıyla aldı; grev, direniş ve toplantılar yasaklandı.

12 Mart sonrasında sermaye yüksek kârlar elde ederken; toplumun payına, işsizlik ve pahalılık düştü. Bu durum, egemen sınıflarla halk arasındaki çelişkinin artmasına neden olurken, ekonomik bunalımın da etkisiyle mücadelenin ivmesi yükseldi. 1973'ten 1980 darbesine kadar geçen dönemde, belediye çalışanlarından PTT çalışanlarına, demir çelik fabrikalarının inşaatında çalışanlardan MKE işçilerine, kapıcı ve kalorifercilerden maden

⁹ 1963-71 arasında sendikalı işçi sayısı ile birlikte, sendika sayısı da arttı. 1963'te 2 milyon 745 bin olan işçi sayısı 1971'de 4 milyon 55 bine yükseldi. 1963'te 296 bin olan sendikalı işçi sayısı ise 1971'de 1 milyon 200 bin oldu. Sendikalaşma oranı ise bu dönemde 3 kat artarak, yüzde 10.8'den yüzde 29.6'ya yükseldi. 1963'te imalat sanayinde çalışan ücretlilerin büyük bir kesimi, 10 kişiden az işçi çalıştıran yerlerde çalışıyordu. Toplam 354 bin işçi 158 bin işyerine dağılmış durumdaydı. Ancak bu durum 1964'ten sonra gelişme gösterdi. 1968'de 100'den fazla işçi çalıştıran yerlerdeki işçilerin sayısı 252 binden 360 bine çıktı. Resmi rakamlara göre 1963'te 7 olan grev sayısı 1969'da 82'ye ve 1970'de 111'e yükselirken, greve katılan işçi sayısı da 1963'te 1374'ten 1970'te 27 bine yükseldi (STMA, 1990: 2146-2147).

işçilerine, imalat sanayinde çalışanlardan çeşitli sanayi kollarındaki işçilere varana dek geniş bir yelpazede hak mücadeleleri verildi.¹⁰ 1973-80 arasında işçi sınıfının hak mücadelelerinin temel dayanaklarını, ücretlerin düşüklüğü, işten çıkartılmalar, çalışma koşullarının olumsuzluğu, sendikalaşma ve sendika seçmeye yönelik baskılar, grev ertelemeleri, hükümetlerin ekonomi politikaları oluşturdu.

DİSK, 1971 darbesinden sonra TKP ve sosyal-demokratların ağırlıkta olduğu reformist bir çizgide ilerlerken, TÜRK-İŞ hükümetlerle uzlaşmacı çizgisini koruyordu. Ancak işçilerin tabandan gelen yoğun baskısı ve artan saldırılar sendikaları da zorluyordu. İşçiler bir yandan mücadele ederken, diğer yandan bu mücadelelere yönelik devletten ve faşistlerden gelen saldırılara karşı direniyordu. Sıkıyönetim komutanlıklarınca grevler yasaklanıp, yüzlerce işçi Devlet Güvenlik Mahkemelerince (DGM) tutuklanırken, faşist saldırılar sonucu ölümler yaşanıyor. Bu saldırılara karşı 1975 sonbaharında büyük şehirlerde “*Demokratik Hak ve Özgürlükler İçin*” yoğun katılımlı mitingler düzenlendi.¹¹

1976’da işçi sınıfı yeni bir saldırıyla karşılaştı. Anayasa Mahkemesi’nin 1975’te iptal ettiği DGM yasası, Milliyetçi Cephe (MC) iktidarı tarafından yeniden yasalaştırılmak istendi. DİSK, 16 Eylül 1976’da Genel Yas ilan etti. Demokratik kitle örgütlerinin, sol örgütlerin yoğun desteğiyle ülke çapında üretim ve hayat durdu. Otobüs ve temizlik işçileri çalışmazken, otomobil fabrikalarından rafinerilere dek birçok fabrikada “DGM’ye Hayır, MC’ye Hayır” sloganları yankılandı. Bu gelişmelerin hemen ardından, 11 Ekim 1976’da DGM’ler kaldırıldı. Bu süreçte, işçi sınıfı, örgütlenme hakkı için verdiği mücadeleyle siyasal hak ve özgürlüklerine sahip çıktığını bir kez daha göstermiş oldu.

Ülkemizde ilk kez 1976’da 1 Mayıs büyük bir kitlesellikle kutlandı. 1977’de Taksim’de yüz binlerce insanın katıldığı 1 Mayıs kutlamasında kontrgerilla saldırısı sonucu 37 kişi hayatını kaybetti. 1978’de bir önceki yıl başlayan grevlerin çoğu devam ederken, metal işçileri ile maden işçilerinin, kömür

¹⁰ 1975’te grev ve greve katılan işçi sayısı 1974’ün iki katına ulaşmıştı. 1976 yılında grev, işyeri işgali, direniş, yürüyüş, miting ya da diğer biçimlerde 240 işçi eylemi gerçekleştirildi. 1977’de gerçekleştirilen işçi eylemi sayısı 260’a çıktı (STMA, 1990: 2287-2293).

¹¹ 70’lerin ortalarından itibaren faşist saldırılar hemen her yerde yoğunlaştı ve bu saldırılara karşı kitle-sel tepkiler örgütlendi. Bu tepkilere birkaç örnek: 16 Mart’ta İstanbul Üniversitesi’nden çıkan öğrencilerin üzerine atılan bomba sonucu 7 öğrenci öldü. Bunun üzerine faşist saldırılara karşılık vermek amacıyla DİSK tarafından tüm ülke çapında 20 Mart günü 2 saatlik iş bırakmayla birlikte düzenlenen “Faşizme İhtar Eylemi”ne yaklaşık 1 milyon kişi katıldı. Türkiye’nin dört bir yanında çarklar durdu, makineler sustu. Birçok ilde elektrik-su kesildi, trafik kilitlendi, radyolar sustu, okullarda ders verilmedi, avukatlar mahkemeye gitmedi. 5 Ocak 1979’da ise sendikaların, demokratik kitle örgütlerinin, üniversite öğrencilerinin ve halkın katılımıyla tüm ülke çapında “Faşizmi Lanetleme Eylemi” gerçekleştirildi (STMA, 1990: 2297-2299).

işletmelerinde çalışan işçilerin eylemleri yoğunlaşmaktaydı. Özellikle DİSK'e bağlı Maden-İş sendikasında örgütlü metal işçilerinin, işveren örgütü MESS (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) karşısında yürüttüğü 10 aylık grevin yenilgiyle sonuçlanması işçi hareketinde önemli bir dönemeç oluşturdu. 100 bini aşkın büyük bir işçi kitlesi yenilgiyi tattı ve Turgut Özal öncülüğündeki işverenler muazzam bir başarı elde etti. Bu gelişmeler üzerine, işçi hareketinde ücret mücadelesi ile sınırlı yürüten reformist sendikacılık krize girdi. Devrimci dinamikler işçi hareketi içinde daha fazla inisiyatif elde etmeye başladı. DİSK yönetimi TKP'lilerden, Abdullah Baştürk öncülüğündeki sol sosyal demokratlara geçerken, DİSK içindeki muhalefetin başını da devrimci sendikal dinamikler çekmeye başladı.

60'larda kendini bulan işçi sınıfı hareketi, 70'lerin sonlarına doğru ücret mücadeleleri ve özgürlük taleplerinin yanısıra anti-faşist bir direniş çizgisi de örmekteydi. Bu çizginin işçi sınıfı içerisinde en belirgin olduğu yer ise maden ocaklarıydı. DİSK'e bağlı Yeraltı Maden-İş sendikası Yeni Çelteç, Aşkale, Hekimhan'da oldukça özgün mücadele deneyimleri yarattı. İşçilerin söz, yetki ve karar sahibi oldukları işyeri komite ve konseylerine dayalı bir örgütlenme kurulurken; işletmenin kapanması önleni, işletme işçiler tarafından yönetildi. İşçi aileleri ve yöre halkı mücadeleye yaygın ve etkin bir şekilde katıldı. Kontrgerillanın, faşistlerin, patronların ve devletin saldırılarına karşı direniş örnekleri yaratıldı.

Anti-faşist direniş çizgisinin işçi sınıfı mücadelesi içerisindeki bir başka örneği 1980 başında İzmir'de ortaya çıktı. 1979 sonunda TARİŞ'te başlayan işten çıkartılmalar ve MHP'li militanların toplu sözleşme ve yasa hükümlerine aykırı olarak işe alınması nedeniyle işçiler direnişe geçti. Polis ve jandarma saldırısına karşı işçilerle birlikte İzmirli, özellikle gecekondu halkı ve üniversite gençliği 12 Eylül darbesinden önceki bu son büyük işçi direnişine destek verdi.¹² Kente yayılan direniş ve çatışmalar, İzmir'de sıkıyönetim ilan edilerek bastırıldı.

¹² İzmir halkı gecekondu bölgelerinde sokağa dökülürken, öğrenciler Ege Üniversitesi'ni işgal ettiler. 25 Ocak'ta İzmirli işçiler 2 saat iş bıraktı ve 26 Ocak'ta DİSK'in "Demokrasi Mitingi" düzenlendi. DİSK yöneticilerinin araya girmesi ile 31 Ocak'ta direniş sonlandırıldı da, üretime devam etmek isteyen işçiler kısa bir süre sonra yeniden direnişe geçtiler. Uzun çatışmaların ardından polis fabrikayı boşaltarak yaklaşık 700 işçiyi Alsancak Stadyumuna götürdü. İplik ünitesini boşaltmak isteyen güvenlik kuvvetleri Çiğli-Çimentepe halkının barikatıyla karşılaştı, Gültepe ve Altındağ'da halk protestoya başladı, DİSK üyesi diğer işçiler bir günlük direnişe geçtiler. Gültepe'de Belediye Başkanı ile birlikte 400 kişi gözaltına alınırken, direnişlerin devam etmesi üzerine 14 Şubat günü iplik fabrikası karadan ve havadan sanıldı. 270 kişi gözaltına alınarak Karşıyaka Stadyumuna götürüldü, 200 dolayında işçiye dava açıldı. Çatışmalar bu noktadan sonra gecekondu sınırlarına sızdı ve bir süre daha devam etti. Bunun üzerine İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi ve çatışmalar sert müdahalelerle bastırıldı (STMA, 1990: 2300-2301).

I.3. Diğer Mücadele Dinamikleri

Köylüler

1960’larda Türkiye, bir yandan işçi sınıfı mücadelesinin emekleme ve biriktirme dönemine sahne olurken, diğer yandan öğrenci mücadelelerinin hareketlendiği yılları yaşadı. 60’ların sonuna doğru köylülerin toprak işgalleri ve fındık, tütün, pamuk mitingleri bu mücadelelere eklendi. 67-71 arasında yoksul ve topraksız köylülerle küçük üreticiler, büyük toprak sahipleri karşısında toprak; tefeci-tüccar ve devlet karşısında adil değişim talepleriyle hareketlendi. Topraksız köylüler çoğu kez büyük toprak sahiplerinin özel mülkiyetine yönelmektense ağaların denetimindeki hazine topraklarını ya da köy ortak topraklarını geri almak ve kendi tasarruflarına geçirmek üzere fiili durum ve işgaller yarattı. Küçük üreticiler, tüccar sermayesini doğrudan hedeflemekten çok, hükümetin taban fiyatı uygulamalarını kitlesel mitinglerle protesto etmek ve tefecilere olan borçlarını ödememek biçiminde bir tepki gösterdi.

Mücadeleler geliştikçe ve diğer toplumsal dinamiklerle yanyana geldikçe siyasallaşarak anti-empyrist bir karakter de kazanmaya başladı. Bunda üniversite gençlik hareketinin öncülerinin sık sık köylü mitinglerine gitmelerinin ve bir süre sonra, köylü mücadelelerinin geliştirilmesiyle ilgili daha programlı bir çalışma yürütmelerinin etkisi önemliydi.

70’lerin sonunda Ordu’nun Fatsa ilçesinde kırsal kesimdeki mücadelelerin en gelişkin örneklerinden birisi ortaya çıktı. Yörenin temel geçim kaynağı fındıktır ve gerek hükümetin politikaları gerekse de kıtlığın başgöstermesiyle karaborsa, halkın belini bükmektedir. “Fındıkta Sömürüye Son” mitingleri ve kampanyalarıyla, karaborsa satışı yapanlara karşı mücadeleyle ve yörede yoğunlaşan faşist saldırılara karşı direnişlerle Fatsa’da gelişen halk hareketi, 1979 sonbaharındaki yerel seçimler sonrasında Türkiye tarihinde önemli bir *öz-yönetim deneyimini* yaratacaktır.¹³

Öğretmenler, Mühendis ve Mimarlar

Ülkemizde 60’lı yıllardan itibaren memurlar içinde etkili bir örgütlenme

¹³ Oluşturulan halk komiteleriyle belediye seçimleri devrimcilerin çıkardığı bağımsız aday Fikri Sönmez tarafından kazanıldıktan sonra birçok sorun bizzat halkın kendi iradesi ve katılımıyla çözüme kavuşturulur. “Çamura Son” kampanyasıyla ilçe bir hafta içerisinde çamurdan kurtarılrken, karaborsaya müsaade edilmez; belediyenin gelirleri çok kısa bir sürede yükselir, birçok aydın ve sanatçının katılımıyla Fatsa Kültür ve Sanat Şenliği gerçekleştirilir. Fatsa’daki bu özyönetim deneyimi 12 Eylül darbesinin provasının yapıldığı “Nokta Operasyonu”yla sonlandırılır. Önce faşistlerin ardından askeri birliklerin saldırısına karşı Fatsa halkının büyük çoğunluğu Karadeniz dağlarına çekilirken, yüzlerce gözaltı yaşanır ve birçok kişi hayatını kaybeder (Yılmaz, 2006: 86-88).

geleneği bulunmaktadır. 60-80 arası dönemde küçük burjuva aydın karakteri belirgin olan ve özellikle öğretmenler açısından güçlü bir aydınlanmacı dinamiğin gözlendiği hareketler, işçi sınıfı hareketinin mücadelesiyle yanyana gelebilmiştir. Öğretmenlerin mücadeleleri 60'larda Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve 70'lerde Türkiye Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) aracılığıyla hem örgütlü hem kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Öğretmenler ekonomik ve sosyal hakları için çeşitli mücadeleler verirken; toplumsal sorunlara, hükümetin politikalarına ve faşist saldırılara karşı ciddi direnişler, mitingler, boykotlar gerçekleştirmiştir.¹⁴

70'li yılların mücadelesinde önemli yere sahip bir diğer örgütlenme de Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği'dir (TMMOB). TMMOB, mimar ve mühendislerin mesleki, ekonomik, toplumsal sorunlarından ülkedeki sanayileşme ve enerji politikalarına, ulaşım ve kentleşmeden toprak reformuna, çevre sorunlarından eğitime dek hemen her toplumsal-ekonomik sorunla ilgili çalışmalar yapmış, bu alanların sorunlarını belirlemiş ve çözüm önerileri geliştirmiştir.

1.4. Dönemin Mücadelelerine Dair Genel Değerlendirme

Döneme damgasını vuran toplumsal hareketler içinde hak motifinin yeri hakkında şunlar söylenebilir: 1960-80 arasında üniversite gençliğinin mücadelesi önceleri kendiliğinden parlayan ve asıl olarak eğitim hakkı talebiyle şekillenen bir doğrultuda gelişmiştir. Ancak dönemin dünya genelindeki atmosferiyle birlikte değerlendirildiğinde, çoğunluğu taşradan gelen ve üniversiteyle tanışarak hızla “aydın” misyonunu sahiplenen gençlik, kendiliğindenci hak hareketlerini daha da ilerleterek, akademik-demokratik mücadelesini dinamik örgütlenmelerle hızlı bir siyasallaşma sürecine sokmayı başarmıştır. Bu başarıyla birlikte gençlik mücadelesi, 1960-80 döneminin anti-empyralist ve anti-faşist mücadelesinin de teorik ve pratik beşiği olmuştur. Bu dönemde gençlik mücadelesi içinde “hak” taleplerinin ikili eğiliminden söz edilebilir: İlki, üniversite öğreniminin kamusal içeriğini derinleştirmeye ve pekiştirmeye dönük iken, ikincisi otoriter ve himayeci üniversite yönetimlerinin

¹⁴ 12 Eylül öncesinde TÖB-DER'in üye sayısı 200.000'e, şube sayısı 670'e çıkmıştır. TÖB-DER, 1975'te “Faşizmi ve Pahalılığı Protesto” için 67 il merkezinde yaptığı toplantılarıyla, 1976'da 50.000 kişinin katıldığı “DGM'ye Hayır Mitingi”yle, 1977'de 100.000 kişinin katıldığı “Ekonomik-Demokratik Haklar Mitingi”yle, 1978'de büyük yankılar uyandıran “Demokratik Eğitim Kurultayı” ile, 20 Mart 1978 “Faşizme İhtar Eylemi”yle, 3 Ekim 1979 boykotuyla, 24 Aralık 1979'da “Kahramanmaraş Faşist Katliamını Protesto” eylemleriyle kitle örgütü boyutlarını aşan bir demokratik savaşım vermiştir (STMA, 1990: 2350-2351).

demokratikleştirilmesine dönüktür. “Parasız, özerk demokratik üniversite” sloganı ile sembolize edilebilecek olan bu hak talebi, hızla siyasallaşan ve bünyesinde devrimci-sosyalist örgütlerin doğmasıyla sonuçlanan gençlik hareketi içinde, anlaşılır nedenlerle, ikincil bir öneme sahip olmuştur. Hak mücadelesi demokratik talepleri işaret ederken, siyasal mücadele ise devrimi imler şekilde kavranmıştır. Dolayısıyla da anılan dönemde, “akademik-demokratik mücadele” ile “devrimci mücadele” arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu, temel tartışma başlıklarından birini oluşturmuştur.

Gençlik hareketine ilişkin bu tespitler belli ölçüde örgütlü işçi hareketi için de geçerlidir. Aynı dönemde, örgütlü işçi hareketi anayasal hakların yasal güvenceye kavuşturulması ve uygulamaya geçirilmesi için verilen mücadelelerle şekillenmiştir. Bu dönem için, işçi haklarının esasında tepeden verildiği, işçilerin eylemliliklerinin pek de bir önem arz etmediği iddia edilmektedir. İşçi haklarının tepeden mi verildiği, mücadele ile mi alındığı sorusu etrafında verimli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda en sık referans verilen sözler ise Bülent Ecevit’e aittir. Ecevit 1963’te Çalışma Bakanı iken, mealen “Batı’da işçilerin asırlar süren kanlı mücadelelerle elde ettiği hakları biz buna gerek kalmadan veriyoruz” demiştir. Bu lütufkâr bakış açısına katılmak mümkün değildir. Zira yukarıda örnekleriyle belirttiğimiz üzere, Kavel’den 15-16 Haziran’a, MESS grevlerinden TARIŞ direnişine uzanan 20 küsur yıllık mücadele döneminde, işçi sınıfı *ekonomik-demokratik çizgideki hak mücadeleleri* sonucunda ciddi kazanımlar elde etmiştir.

Hem çeşitli hak hareketlerinin hem de sol/sosyalist¹⁵ hareketin en canlı olduğu 1960-80 arasındaki hak mücadeleleri, tüm özneleri açısından sosyal hakların ve demokratik özgürlüklerin iyileştirilmesine veya korunmasına yönelik taleplerle şekillenmiştir. Öğrenci hareketinin akademik-demokratik mücadelesi ve işçi sınıfının ekonomik-demokratik mücadeleleri, çeşitli siyasallaşma dinamikleriyle büyüyüp serpilirken; sol/sosyalist hareketler bu mücadelelere ikincil önem atfederek, hak hareketleriyle daha çok araçsal bir ilişki kurmuştur. Bu araçsal ilişkinin de etkisiyle, 1960-80 döneminin bütünü ele alındığında -Türkiye toplumsal mücadeleler tarihinin en hareketli olduğu bu süreçte- işçi sınıfının hak mücadeleleri, toplumsal mücadelenin önünü açan ve yeni bir dönemi başlatan özelliklere sahip olamamıştır. Dönemin asıl ön

¹⁵ Bu dönemde uluslararası sosyalist güçlerin tezleriyle hareket eden sol/sosyalist örgütlerin varlığının yanı sıra, bu toplarlara özgü devrimci fikirlerin/örgütlerin oluşturulmasına yönelik güçlü hareketler de ortaya çıkmıştır.

açıcı dinamikleri, -gençliğin azımsanmayacak rolüyle şekillenen- sol/sosyalist hareketler ve bu hareketlerin işçi sınıfı hareketinin tamamı üzerindeki yansımalarıdır.

II. 1980’den 2010’a Toplumsal Hareketler ve Hak Mücadeleleri

12 Eylül 1980 darbesi, dünya genelinde neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı bir dönemde gerçekleştirildi. Darbenin esas hedefi solu, işçi sınıfını, halk muhalefeti ezmek ve neoliberal politikalarla ekonomik-siyasal-toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirmektir. Darbeciler ilk hedeflerini hemen, ikincisini de gecikmeli ve aşamalı (yıkım ve yeniden inşa) olarak yaşama geçirdi.

24 Ocak ekonomik kararları ve 12 Eylül darbesiyle sömürü ilişkileri boyut değiştirirken, ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçildi. Sol ve işçi sınıfı hareketi açısından ise ‘80 sonrası bu oluşum dönemine, hem 12 Eylül tarihsel yenilgisi hem de işçi sınıfı hareketinin uluslararası yenilgisi damga vurdu. Sol başlangıçta, 70’lerdeki gibi davranmaya çalışsa da, o yılları yaratıcı bir mücadele süreci içinde değerlendiremedi. Çünkü yeni dönemin atılımlarını sürükleyen öncü unsurlar yaşanan tarihsel yenilginin ve yaşanmakta olan değişimin derinliğini kavrayan bir ideolojik-politik donanımına sahip değildi. Bu cılızlık nedeniyle 1989 Bahar eylemlerinin siyasal etkisi oldukça sığ kalacak, sonrasında mücadelenin ivmesinde uzun bir düşüş yaşanacaktı.

1985-95 arası dönem, işçi sınıfı-kamu çalışanları, öğrenci hareketi, insan hakları mücadelesi ve Kürt hareketinin önce yükselen sonra düşüşe geçen ivmesiyle şekillendi. Bu düşüş ivmesinde, 90’ların başından itibaren neo-liberal dönüşümün ideolojik baskısının, reel sosyalizmin çöküşünün, liberalizmin sola sirayet eden davranış biçimleri ile ülkemize özgü baskı-iç savaş koşullarının etkisi belirleyici oldu.

90’lar egemen sınıfların kendi iç çelişkilerinin öne çıktığı, liberal rüzgardan etkilenen toplumsal hareketlerin ve solun sıkışıp, etkisizleştiği bir dönem oldu. 90’larda bir yandan Kürt mücadelesinin bastırılması için yürütülen kirli savaşın, diğer yandan küreselleşmenin ulus-devletleri ortadan kaldıracağına dair tartışmaların etkisiyle; ulusalcı/milliyetçi akımlar toplumsal dokuya daha fazla yayıldı ve siyasal iktidar üzerinde belirleyici oldular.

2000’lerle birlikte liberal akım, siyasal İslam’ı, onun neoliberal politikalara uyumlu hale getirilmiş biçimi olan “ılımlı İslam” sosuyla harmanlayarak, tıpkı Özal döneminde olduğu gibi dengeyi kendi lehine çevirmeyi başardı.

AKP iktidarıyla birlikte de neoliberal politikaların en hızlı adımları atıldı. Egemenler cephesindeki gerilim ise, liberal kanadın zaferi ve ulusalcıların yenilgisiyle sonuçlandı.

Bu durum 30 yıllık sürecin ardından neoliberal dönüşümün tamamlanması olarak okunabilir. Ancak neoliberal dönüşümün bu gecikmeli tamamlanışının iki kayaya çarpma olasılığı yüksektir: Birincisi ve asıl önemlisi, neoliberalizmin dünya genelindeki krizi ve iktidarın kitle desteğinde yarattığı sürekli kanamadır. İkincisi ve henüz yeni yeni gelişmeye başlayanı ise ezilenlerin, emekçilerin hak hareketleridir. Bu hak hareketleri, artık liberalizm ile ulusalcılık/milliyetçilik gerilimi arasındaki sıkışmadan ve bu gerilimde taraf tutmaya zorlanmaktan sıyrılmakta, kendisine yavaş da olsa bir rota çizmektedir.

II.1. İnsan Hakları Hareketi

Kanımızca, 1980 sonrasında hak mücadelelerini incelemeye öncelikle insan hakları hareketinden başlamak gerekir. Çünkü egemen sınıflar, 12 Eylül darbesiyle birlikte Türkiye sol/toplumsal hareketler tarihinin en hareketli dönemini sonlandırmak isterken; toplumu cendereye almak konusunda oldukça net bir tavır benimsediler. Darbenin ardından 650 bin kişi gözaltına alınırken, 200 bin kişi yargılandı, 61 bin 220 kişi hüküm giydi, 50 kişi idam edildi ve cezaevinde ölen/öldürülenlerin sayısı 299’u buldu.

Darbenin en sert sonuçları cezaevlerinde görüldü. 1980 sonrasında ilk toplumsal mücadele dinamiği darbenin baskı politikalarına karşı açığa çıkan insan hakları mücadelesi oldu. Diyarbakır Cezaevindeki zulme karşı 1983’te “kendini yakarak” başlayan direniş ve açlık grevinin ardından Mamak ve Metris’te açlık grevleri ve ölüm oruçları patlak verdi. Tutuklu ve hükümlü yakınları cezaevlerindeki işkence ve baskı koşullarına karşı insan hakları mücadelesine başladı. Aydınlar da bu mücadeleye duyarsız kalmadı ve “Aydınlar Bildirgesi” ile destekte bulundular.

1986’da İnsan Hakları Derneği’nin (İHD), 1989’da ise işkence görenlerin tedavisi ile ilgilenen Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın (TİHV) kurulması, insan hakları mücadelesinin kurumsallaşmasında ve toplumsallaşmasında etkili oldu. Paneller, sempozyumlar, protestolarla yükseltilen mücadele, ilerleyen yıllarda *düşünceye özgürlük, genel af, barış, kayıplar bulunsun* kampanyalarıyla daha örgütlü bir mücadeleye dönüştü.

1992-93 yıllarında Olağanüstü Hal Bölgesi ilan edilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da faili meçhul cinayetler artış gösterdi. Özellikle 1994’te gözaltında

kayıpların yoğunlaşmasıyla insan hakları mücadelesi yeni bir boyut kazandı. 1995 yılı Mayıs ayında gözaltındaki kayıp yakınları “Cumartesi Anneleri” oturma eylemini başlattı. 4 yıl boyunca her Cumartesi Galatasaray Lisesi önünde oturarak, insan hakları mücadelesi açısından uluslararası boyutta da ses getiren bir kamuoyu yarattı.

80’li ve 90’lı yıllar boyunca yaşanan faili meçhul cinayetler, gözaltında kayıplar, tutuklamalar, cezaevlerindeki baskı ve işkenceler karşısında yükselen insan hakları hareketi, 90’lı yılların sonunda F tipi cezaevlerine ve cezaevlerindeki bütün baskı politikalarına karşı bir mücadele ekseninde ilerledi. Cezaevlerinde başlayan ölüm oruçlarına, cezaevleri dışından destek olunarak ciddi bir kamuoyu yaratılırken, dönemin koalisyon hükümetinin kanlı cezaevi operasyonları neticesinde onlarca tutuklu katledildi. Dışarıda da sola ve toplumsal muhalefete yönelik yoğun bir gözaltı ve tutuklama terörü yaşandı.

2000’li yıllarda insan hakları ihlalleri devam etti,¹⁶ ancak insan hakları hareketi, yeni yeni gelişmekte olan diğer hak mücadelelerini kapsayamadığından sınırlı bir muhalefet çizgisine doğru geriledi.

II.2. İşçi Sınıfı Hareketi

12 Eylül 1980 sonrasında işçi hareketi yeni bir tarihsel döneme girdi. Bu yeni tarihsel dönemi belirleyen olgular, 12 Eylül yenilgisi ile ardından sosyalist rejimlerin çöküşü ve neoliberal politikaların yol açtığı büyük proleterleşme dalgasının işçi sınıfının hacminde ve bileşiminde yarattığı derin değişimdi. Bu olgular, işçi sınıfı mücadelesi açısından 19. yüzyıl sonlarında başlayan ilk tarihsel yükseliş dalgasının sona erdiğine ve işçi sınıfı mücadelesinde yeni bir tarihsel dönemin başlamakta olduğuna işaret ediyordu. Bu yeni dönemin temel özelliği, işçi sınıfı hareketinin yeniden oluşum ve yeniden politikleşme süreci olarak yaşanmasıdır.

12 Eylül’le birlikte, çalışan kesimlerin sosyal hakları kısıtlandı, reel ücretler düşürüldü, birçok sendika ve konfederasyon kapatıldı, zorunlu

¹⁶ AKP hükümeti dönemindeki insan hakları ihlalleriyle ilgili hazırlanan bir habere göre: “2002 yılından 2009 yılına kadar toplam 282 faili meçhul cinayet, 589 yargısız infaz, işkence, korucu saldırıları sonucu ve gözaltında ölümler gerçekleşti. Çatışmalarda 2 bin 262 kişi yaşamını kaybetti. 8 bin 710 kişi işkenceden geçirildi. 87 bin 513 gözaltı meydana geldi. Bunlardan 11 bin 34 kişi tutuklanarak cezaevine gönderildi. Kapatılan ve kapatılmak istenen parti ve dernek sayısı ise 232 oldu. Baskın ve saldırı yapılan kitle örgütü, siyasi kuruluş, yayın organı ve kültür merkezi sayısı 627 iken, toplatılan ve yasaklanan yayın sayısı 671 olarak kaydedildi” (Haber için bkz. AKP’nin 8 Yıllık İnsan Hakları Karnesi, *yuksekovahaber.com*, 10.10.2010, (<http://www.yuksekovahaber.com/haber/akpnin-insan-haklari-karnesi-38798.htm>, 15.10.2010).

tahkim¹⁷ uygulaması getirildi, grev hakkı yasaklandı. İşçi sınıfının ana gövdesi, kapatılmayan Türk-İş’in içine sıkıştırıldı. 1984’ten sonra, ücret ve hak mücadelesine giren otomobil, lastik vb. işkollarında çalışan işçiler, fiili ve militan bir örgütlenme mücadelesiyle bağımsız sendikalarını kurarken, 1986’da 12 Eylül sonrasının ilk grevi olan Netaş grevi gerçekleştirilerek, ciddi ücret kazanımları elde edildi.

Bu fiili ve militan çizgi, Türk-İş tabanını da etkileyerek canlandırdı. Gerek bağımsız sendikaların mücadelesi gerekse de Netaş grevinin etkisi Türk-İş tabanında ve şubelerinde kendini göstermeye başladı. Özellikle kamu sektöründeki işçiler arasında hareketlenmeler gelişti, birçok işyerinde işçiler komiteler kurmaya yöneldi. Bunu İstanbul’da bağımsız sendikaların şubeleriyle Türk-İş şubelerinin yanyana gelmesi izledi ve İstanbul İşçi Sendikaları Şubeleri Platformu (İİSSP) kuruldu. Hak arama eylemleri yaygınlaşırken, sendikalar üzerindeki yasaklar fiilen delindi.¹⁸ ‘89 *İşçi Baharı* olarak anılan bahar eylemlilikleri, hemen her gün binlerce işçiyi kapsayan bir biçimde gerçekleşirken, bu dönemde *ücret kazanımlarından sendikal hakların genişletilmesine* dek çeşitli haklar elde edildi. İşçi Baharı, yasadışı da olsa darbeden sonra ilk kitlesel 1 Mayıs kutlamasının 1989 yılında gerçekleşmesinin zeminini hazırladı. Bu hareketlenmenin siyasal yansıması, Sosyal Demokrat Halkçı Partinin (SHP) yerel seçimlerdeki oy patlamasında kendini gösterdi.¹⁹

İşçi hareketinin büyük kentlerde durulmaya başladığı süreçte, ‘80 sonrasının en büyük direnişi 1991’de Zonguldak Maden İşçileri tarafından gerçekleştirildi. İşçiler, ücretlerin düşüklüğüne ve -zarar ettiği gerekçesiyle-madenlerin küçültülmek istenmesine karşı, Aralık ayında “Çankaya’nın şişmanı, işçi düşmanı” sloganıyla Ankara’ya yürümeye başladı. Bütün kentin katılımıyla yaklaşık yüz bin kişilik bir yürüyüşe dönüşen bu grev,

¹⁷ Sendikalarının yargılanması devam eden ancak Türk-İş’e de geçmeyen çeşitli işyerlerindeki eski sendika üyelerine 1984’e kadar “zorunlu tahkim” uygulanarak, Türk-İş’in bağittildiği sözleşmelere uyum zorunlu kılındı.

¹⁸ 20’ye yakın ilde kurulan İşçi Sendikaları Şubeler Platformu, düzenli toplanan, sekreteryası bulunan fiili bir oluşumdu. Bahar eylemlerini ülke sathında sırtlayan bu platformlarda, 300 bin kadar örgütlü kamu işçisi, 15’i aşkın işkolunda ve yaklaşık 30 kadar ilde 40 gün süreyle grev dışı eylemleri eş anlı olarak sürdürdü. Eylemler sakal bırakma, servise binmeme, toplu viziteye çıkma gibi biçimlerden şalterlerin indirilmesine uzanan bir ivme ile yaşandı. Ana talep 1980 darbesini izleyen yıllarda yaşanan ücret kayıplarının telafisiydi ve bunda da başarı kazanıldı. Neoliberal stratejinin ilk gündemini teşkil eden ve T. Özal marifetiyle ücretlerin bastırılması yoluyla sürdürülen “ihracata dayalı büyüme modeli” bu eylemlerle önemli bir yara aldı.

¹⁹ Belediyelerin büyük çoğunluğunu ele geçiren SHP’nin barutu çabuk tükenecek ve hızla yolsuzluk batağına sürüklenecektir. Halkın umudu olan sosyal demokrasinin belki de doğasındaki bu beceriksizlik, özellikle yoksul kesimler arasında siyasal İslam’ın yaygınlaşmasında kritik bir rol oynamıştır.

yeni dönemde işçi hareketinin ulaştığı en yüksek nokta oldu. Haklarına sahip çıkan, doğrudan siyasal iktidarı hedef alan ve neoliberal programın baş mimarı Özal'ı devirebilecek bir potansiyele sahip olan bu kalkışma, popülist önderliğin sınırları ve geri adımlarının yanı sıra, esas olarak Türk-İş'in ve diğer sendikaların direnişi yalnız bırakmaları nedeniyle yarı yoldan, Mengen'deki barikatlardan geri döndü.

90'ların başında işçi sınıfı mücadelesi açısından bir düşüş yaşanırken, ortaya yeni bir dinamik çıktı: Kamu çalışanları. Neoliberal politikalarla temel kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması, özelleştirmelerin hızlanması ve memurların bu süreçte metalaştırılmış hizmet üreticilerine dönüştürülmesi ve işçileştirilmesi sonucunda '80 öncesinin memur profili değişim geçirmekteydi. Artık bu alanda eski dönemin mücadele biçimleri ve örgütlenme anlayışı yetersiz kalıyordu.

Kamu çalışanlarının mücadelesinin başlangıcında *grevli, toplu sözleşmeli sendikal hak* talebi yer alıyordu. Mücadelenin tarzı ise daha en başından fiili, meşru ve militan bir çizgide örgütlendi. İşyeri komiteleri eksenli, demokratik katılımcılık ve gönüllülük temelinde emek perspektifli bir yaklaşımın hakim olduğu tarz mücadeleye egemen kılındı. Kendi sorunlarının toplumsallaştırılması ve diğer tüm demokratik hakların savunusunu da içinde barındıran kamu çalışanları hareketi, çıkış sürecindeki yenilenmeci yaklaşımıyla birlikte '80 sonrasının en gelişkin hak hareketlerinin başında yer aldı. Yasal boşluklardan ve uluslararası sözleşmelerin olanaklarından da yararlanılarak sendikalar fiilen oluşturuldu, toplumun bütününde meşruiyet yaratıldı ve daha ileri bir yasal kurumlaşma (konfederasyonlaşma) hedef olarak tanımlandı.

Ancak kamu çalışanlarının yükselen mücadelesi 90'ların ortalarına doğru tıkanmış. Diğer yeni toplumsal hareketlerin yaptığı gibi mücadelenin zeminini genişletmek yerine, ücret mücadelesine sıkışılması ve işçi sınıfının tümünü yeni bir zeminde bir araya getirme becerisinin gösterilememesi gibi temel zaafılar, kamu çalışanları hareketinde yaşanan ilk ciddi yol ayrımında gelenekselliğe doğru geri dönüşün önünü açtı. Bu süreç sol liberalizmin etki alanının yayılması ve solun yasallaşması/yasal parti kurma tartışmalarıyla da beslendi. Nihayetinde kamu çalışanları sendikal hareketi, ilk çıkışı farklı olsa da, kendisini geleneksel sendikal anlayışa teslim etti ve soldaki yasallaşma süreciyle iç içe biçimlenmeye yöneldi. İşçi sınıfı hareketi açısından tarihsel bir virajı dönme cesareti gösterilemedi.

Özetle, 80'lerin sonlarında başlayan işçi hareketinin ilk yükseliş dalgası,

1990’ların ortalarında tamamen düşüşe geçmiş oldu. 1980 sonrası yeni dönemde, işçi hareketinin ilk yükselişinin başlangıcını 1989 Bahar eylemleri oluşturmuştu. ‘89 İşçi Baharı, başlangıçta işçi sınıfının ve tüm toplumun üzerindeki baskıların ortadan kaldırılmasında çok ciddi bir etki yaratmıştı, ancak İşçi Baharı’nın siyasal etkisi SHP’nin 89’daki yerel seçim başarısıyla sınırlı kaldı. Zonguldak madenci yürüyüşünün 1991’de Mengen’deki barikatları aşamayıp geri dönüşü ise yeni dönemdeki ilk işçi hareketi dalgasının uzun sürecek olan düşüşünün başlangıcını oluşturdu. İşçi hareketi içindeki yenilenmecî dinamikler ve 1994 sonrasında kamu çalışanları hareketi, egemenlerin derinleşen politikaları karşısında kendilerini yeniden üretmekte başarısız kaldı. Kısa süren bu dalga geri çekilirken, ideolojik-politik donanımlarının cılızlığı nedeniyle (kısa süren) bu dalgayı sürükleyen unsurlardan geriye ağırlıkla Türk-İş bürokrasisinin yenilenmesi kaldı. Tipik örnek Şemsi Denizler ve o dönemde yönetimlere gelen şube ve genel merkez yöneticileriydi. Yenilenen Türk-İş bürokrasisi de 1990’lardan sonra derinleşen neoliberal saldırılar, özelleştirmeler, ücret ve hak kayıpları karşısında teslimiyetçi, uzlaşmacı bir çizgi izledi, sınıf hareketinin donuklaşmasına neden olan aktörler arasında yerini aldı. 12 Eylül döneminde kapatılan ve 1990’da yeniden açılan DİSK de bu süreci değiştirecek bir etki yaratmaktan uzaktı. İçinde yer alan unsurların çok büyük bir kısmının sendikal-politik konumlanışı nedeniyle sınıf hareketindeki varlığı, yenilenmeye dönük bir çizgide gelişmedi. Sendikal politikalara dair yapılan tercihler sonucunda, DİSK de hızla geleneksel işçi hareketinin bir parçası oldu. Böylece 1980 sonrasında ilk 15 yılında işçi hareketi açısından önemli dersler çıkarılması gereken kısa bir yükseliş ve bunu izleyen uzun bir düşüş dönemi yaşandı. Bu kısa yükseliş döneminin sığılığı, sonraki 15 yıllık savrulmaların zeminini hazırlamış oldu.

1990’ların ortasından 2009’daki TEKEL direnişine kadar geçen yaklaşık 15 yıllık dönem boyunca, etkili/sarsıcı ve yeni bir dönemin habercisi olacak güçlü bir işçi sınıfı hareketine rastlanmadı.²⁰ Bu süreç, özellikle de AKP iktidarıyla birlikte, egemenlerin özelleştirme ve yaygın güvencesizleştirme saldırılarıyla devam etti.

²⁰ Bu kayıp yıllarda sendikaları ve tüm demokratik kitle örgütlerini, başta özelleştirmeler olmak üzere artan ekonomik-siyasal-toplumsal saldırılar karşısında yanyana getirmeyi amaçlayan ve kısa sürede yayılma eğilimi gösteren “Demokrasi Platformları” önerisi, Türk-İş merkezinin direnciyle karşılaştı. Türk-İş’in sadece sendikaları kapsayan “Emek Platformu” projesi zamanla baskın biçim haline geldi. Emek Platformu, 1999 yazındaki erken emeklilik dayatması karşısında başlangıçta etkili bir muhalefet yaratabilirken, genel grev çağrılarına kulak asmayarak uzlaşmacı bir tavır sergilemesi sonucunda ortaya çıkan yeniliği onun da sonunu hazırladı.

Güvencesizleştirme sadece yılların güvenceli/kadrolu çalışanlarını değil, halihazırda kayıt dışı çalışanları yani çok geniş bir emekçi yığınına da kapsamaktadır. Öyle ki, işçi sınıfının örgütlü kesimi ve kamu çalışanları da güvencesizleştirmeye yüz yüze gelirken; -yılların orta sınıfı- serbest meslek sahipleri ekonomik bağımsızlıklarını yitirmekte, tarımda çalışan yoksul köylüler göç yoluyla topraklarından uzaklaştırılarak büyük şehirlerde esnek çalışma biçimlerine zorlanmaktadır. İşçi sınıfının nicel olarak genişlemesini beraberinde getiren bu tabloda, geleneksel sendikal hareket hızla etkisizleşip, çaresizleşti. Buna karşın, günümüzün toplumsal mücadelelerinin temel dinamiklerini, taşeron çalıştırma, güvencesizleştirme, geleceksizleştirme, eğitim ve sağlık başta olmak üzere kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması, kentsel dönüşüm politikalarıyla barınma hakkının gasp edilmesi oluşturmaya başladı. Eskiyi/geleneksel olanı kuşatan ve asıl olarak günümüz yoksullarının, güvencesizlerinin başını çektiği “yeni bir işçi kitlesi” oluşurken, onun bağrından çıkan ilk tepkiler de doğum çığlıkları olarak yeni sınıf hareketinin habercisi oldular.

TEKEL işçilerinin direnişi tam da bu noktada, 4-C uygulamasına²¹ yani güvencesizleştirmeye karşı başladı ve hızla siyasallaşarak, neoliberal politikaların bu dönemdeki mimarı AKP’ye karşı bir harekete dönüştü. Bir başka deyişle, egemenlerin oluşturmaya yönelindikleri ve sıradaki 125 bin kadrolu işçiyi daha kapsamayı hedefleyen yeni emek rejimine karşı tipik bir öz savunma eylemi olarak gündeme geldi. Direnişin yeni işçi hareketi karakterini yansıtan ana özelliği buydu. Direniş en geleneksel sendikal zeminin içinden çıkmış olması nedeniyle geçmişin ve geleneksel olanın uzantısıydı. Ama aynı zamanda bağrında taşıdığı yenilenme dinamikleri nedeniyle geleceği, yeni işçi hareketinin ilk görünür yüzünü temsil etmekteydi.²² Nitekim direnişin sönümlenme sürecine girmesiyle birlikte bu melez durum ortadan kalktı ve sendika geleneksel kabuğunun içine çekildi.

Neoliberal politikaların sonuçları en can yakıcı ve can alıcı biçimde sağlık ve eğitim alanlarında kendini göstermekte. *Güvencesizleştirme ve geleceksizleştirme sorunu* en yaygın olarak bu sektörlerin emekçileri

²¹ 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 4. maddesinin C bendinde tanımlanan bu çalışma biçiminde, işçilere mevsimlik sözleşmeli işçi statüsü tanınırken, işçilerin aldıkları maaşlar %40’a varacak oranda düşürülüyor ve işçiler güvencesiz çalışmanın en ağır koşullarına mahkum ediliyorlar. Örneğin 4/C’li işçinin önüne gelen işi bitirme zorunluluğunun getirilmesi, Anayasada dahi yasak olan angaryayı yasal hale getiriyor.

²² Tekel eylemi ve 1980 sonrası işçi hareketinin ana dönemeçlerine dair daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Bulut, 2010.

arasında ortaya çıkmakta.²³ Her iki alandaki en ciddi sorun ise hizmetlerin piyasalaştırılması. Sağlıkta hemşire, hasta bakıcı, tıbbi sekreter, laborant, radyoloji teknisyeni, temizlik işçileri gibi çalışanlar; hastane yönetimlerinin sağlık hizmetlerini taşeron şirketler aracılığıyla gördürmeleri sonucunda güvencesiz çalışmaya mahkum ediliyor. Son yıllarda DİSK ve KESK içinde örgütlenen sağlık emekçileri; işten atılmaya, ücret ödenmemesine, sendikaya üye olmanın engellenmesine, hastane yönetimlerinin angarya iş gördürmelerine karşı ciddi eylemliliklere girmekte ve hak kazanımları elde etmekte. Hekimlerin yeni çıkarılan “Tam Gün Çalışma Yasası”yla birlikte karşı karşıya kaldığı sorunlardan, hükümetin yeni ilaç politikası nedeniyle eczanelerin kapanma noktasına gelmesine varana dek birçok sorun yaşanıyor. Öte yandan, üniversiteden mezun olup da kamu kurumlarına atanamayan, sözleşmeli/ücretli öğretmen olarak çalıştırılan, dershanelerde ve özel eğitim kurumlarında güvencesiz çalıştırılan binlerce öğretmenin sorunu ortaklaşıyor. Atanma sorunu yaşayan 350 bin öğretmen, Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformunda (AYÖP) çeşitli eylemliliklerle güvenceli iş hakkı mücadelelerini sürdürmekte. Öğretmen adaylarının sorununun temelinde eğitim hizmetinin piyasalaştırılması, kontenjanlarının artırılarak üniversitelerin meslek edindirme kurumlarına dönüşmesi, her yıl binlerce mezun işsiz ortaya çıkması ve mezunların sözleşmeli, ücretli ya da güvencesiz çalıştırılması yatıyor.²⁴ İşçi hareketinin geleceğinin güvencesiz işçilerin mücadelesiyle şekilleneceğinin ilk işaretleri bu mücadelelerde görülüyor.

II.3. Öğrenci Hareketi

12 Eylül’ün ilk uygulamalarından birisi üniversiteleri cendereye almak oldu. Her türlü baskıya maruz kalan öğrencilerin örgütlenmelerinin önü tamamen kapatıldı ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kuruldu. Kişiliksiz, sessiz, itaatkâr bir öğrenci profili yaratılması hedeflendi. Ağır ders ve sınav yükleriyle öğrenciler baskı altında tutulmaya, tüm sosyal ve kültürel aktivitelerden uzaklaştırılmaya çalışılırken, YÖK’e yasa aracılığıyla öğrenciyi kolaylıkla okuldan atma olanağı tanındı.

Bu baskılara karşı öğrenci hareketi bir taraftan irili ufaklı eylemlilikler,

²³ Sağlık Bakanlığına bağlı hastane ve üniversite hastanelerinde yaklaşık 150 bin işçi taşeron şirket aracılığıyla çalışmaktadır.

²⁴ Geleneksel sendikaların güvencesizliğe karşı ciddi bir mücadele hattı ve programının olmayışı, sorunun mağdurlarının örgütlenmesini ve mücadeleye dahil olmasını zorlaştırıyor.

boykotlar düzenlerken, diğer taraftan fiili bir mücadele çizgisi izleyip üniversitelerde dernekleşme çalışmalarına hız verdi. 1986'da öğrenci hareketinin nitelik değişiminin başlangıcı sayılabilecek bir olay yaşandı: Yoksul bir aileden gelen ve ikinci sınıfta okuldan atılma tehdidiyle karşılaşan Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi İsa Tanrıverdi kendi elleri ile yaşamına son verdi.²⁵ Bu ölümle en üst noktaya çıkan tepkiler çeşitli biçimlerle sürdürülürken, tepkilerden rahatsız olan ANAP iktidarı “Tek Tıp Öğrenci Derneği Yasa Tasarısı”yla ortaya çıktı. Yasaya karşı düzenlenen eylemler, gözaltı ve tutuklamaları getirdi ancak tasarı geri çektilirdi. Öğrenci hareketi *örgütlenme hakkını* baskılara karşı direnerek elde etmişti.

İlerleyen yıllarda öğrenci hareketinin temel mücadele hattı, faşizme karşı demokrasi mücadelesi çizgisinde ve kitlesel, demokratik, militan bir doğrultuda gerçekleşti. 12 Eylül’ün anti-demokratik ve baskıcı politikalarının üniversitelerdeki en somut yansıması polisti. “Polis Dışarı Üniversiteler Bizimdir” kampanyası çerçevesinde birçok üniversitede mücadele yürütüldü ve işgaller gerçekleştirildi. Polisin üniversiteden atılmasıyla sonuçlanan bu mücadeleler, öğrenci hareketinin *siyasal hak ve özgürlüklerine* sahip çıkma mücadelesinin kazanımı oldu.

1991-92 döneminde duraklayan öğrenci hareketi, 90’ların ortasında tekrar canlandı. Tüm ülkede uygulanan neoliberal politikalarla birlikte temel kamusal hizmetlerin piyasalaştırılma süreci, üniversitelere %350'lere varan harç zamlarıyla yansıdı. “Harçlara Hayır” çıkışıyla yükselen öğrenci hareketi mücadelesi politik ifadesini “*parasız eğitim hakkı*” talebinde somutlaştırdı. Renkli eylemler, demokratik örgütlenme perspektifi ve kitleselliğiyle gelişen öğrenci hareketi, 1996 yılında Mecliste “harçlara hayır” pankartı açan öğrencilerin tutuklanmaları üzerine, mücadelesini *demokrasi ve insan hakları mücadelesine* doğru genişleterek toplumsallaştırdı.

2000'lere doğru yeniden tıkanmaya başlayan ve gerileyen öğrenci hareketi topyekûn bir dağınıklık sürecinin ardından 2005'ten itibaren paralı eğitim karşıtı irili ufaklı eylemlilikler ve hak kazanımları ile yeniden bir toparlanma süreci yaşadı. 2009 yazında AKP iktidarının ikinci öğretim harçlarına %500'e varan oranlarda zam yapmasına karşı direngen bir mücadele veren öğrenci hareketi, bu mücadeleyi iktidar karşıtı bir çizgide belirginleştirerek zamları geri çekirtmeyi başardı. Anılan dönemde gerek mücadele zemini olarak

²⁵Haber için bkz. “6 yıl sonra öğrenci eylemi: Bin öğrenci direniş yaptı”, *Milliyet*, 28.10.1986.

üniversitelerin, gerekse de öğrencilik statüsünün önemli dönüşümlere uğradığı da not edilmelidir. Üniversite sayıca arttı, ülkeye yayıldı, özel üniversite gibi bir fenalığı bünyesine katıp, kendi arasında önemli farklılaşmalara uğradı. Öğrencilik gerek kampus düzenlemeleri gerekse de çeşitlenmiş öğrencilik statüleri ile eski türdeşliğini önemli ölçüde kaybetti.

II.4. Kürt Ulusal Hareketi

Kürt ulusal hareketine 1980 sonrası başlığı altında değinmemizin ilk nedeni, 1960’lardan 1980’lere mücadeleye kentli küçük burjuva aydınların önderlik etmesi ve bunun 1984’te PKK’nin silahlı mücadeleyi başlatması sonrasında ezilen Kürt yoksullarına geçmesi ve çeşitli hak mücadelesi dinamiklerini ortaya çıkarmasıdır. İkinci neden ise, Kürt hareketinin ‘80 sonrasında, çeşitli savrulmalar yaşamasına rağmen, ezilenlerin mücadeleleri içinde en ciddi toplumsal dinamik olmasıdır.

Kürt Hareketinin bu dönemdeki gelişim seyrini üç dönem içinde ele alabiliriz:

- a) 1984-1993: Hareketin geleneksel bir ulusal kurtuluş mücadelesi seyrini izlediği yükseliş yılları.
- b) 1994-2005: Hareketin liberalizm ve milliyetçilik ekseninde arayışlara girdiği gerileme ve yenilgi yılları.
- c) 2006 sonrası: Hareketin uzun süreli ateşkesler sonrasında yeniden aktif savunma temelinde silahlı mücadeleye başlayarak yükselişe geçişi ve bunu takiben yüzünü yeniden sola dönüşü, kitle direnişleri, sokak hareketleri ve giderek sivil itaatsizlik biçimlerine (anadil hakkı mücadelesi, Kürtçe eğitim için boykot, mahkemelerde Kürtçe savunma, vb.) bürünen hak mücadelelerinin, gericilik karşıtı reflekslerle birlikte öne çıkmaya başlaması.

Kürt Hareketinin hedefi, başlangıçta kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde bağımsız devlet kurmaktır. Zaman içinde bağımsızlık hedefi terk edilerek, hareketin hedefleri ve talepleri farklılaştı. Bu süreç aynı zamanda hareketin geleneksel bir ulusal kurtuluş hareketi olma özelliğinin de değişimi anlamına geldi. Son yıllarda Kürt halkının mücadelesinde öne çıkan temel hak taleplerini şöyle sıralayabiliriz:

- a) Anadilde eğitim hakkı ve iki dilliliğin resmi statüye kavuşturulması talebi,
- b) Sosyal ve kültürel hak talepleri,
- c) Kürt kimliğinin resmen tanınması ve eşit yurttaşlık talebi,
- d) Üniter devlet içinde özyönetim talepleri.

AKP'nin ve yerli/yabancı egemen güçlerin bu talepleri gerçek içerikleriyle karşılayabilme şansları bulunmuyor. Ancak emperyalizm ile yerli gerici ittifakın “neoliberal politikalar-cemaatleştirme-emperyalist planlar” ekseninde sahte ama somut bir “çözüm” programına sahip olduğu da görülmelidir. Uluslararası ekonomik krizle birlikte içine girilen yeni dönemde, asıl sorun Kürt hareketinin karşı karşıya olduğu bu sorunlar bağlamında yeni bir politik program çerçevesinde yeniden şekillenip şekillenemeyeceğidir.

II.5. Kadın Hareketi

Ülkemizde kadın hareketinin tarihi 19. yüzyıl sonlarına dayanır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlar, seçme ve seçilme hakkı, çalışma hakkı, erkekler için varolan çok eşliliğin kaldırılması, boşanma hakkı gibi haklar için çeşitli mücadeleler verdiler. Hatta çok partili hayata geçiş denemelerinin yapıldığı yıllarda bir parti kurma girişiminde dahi bulundular ancak engellendiler. Bu hareketli dönemin ardından 70'li yılların ortasına kadar kayda değer bir kadın hareketinden söz etmek mümkün değildir. Kentleşmeyle birlikte eğitilmiş ve çalışan kadınların sayısı artsa da, kadınların hem çalışma ilişkilerinde, hem toplumsal yaşamdaki ikincil konumlarında ciddi bir değişiklik olmadı. 1970'li yıllarda dönemin etkili sol atmosferi içerisinde ise kadınların devrimci/sosyalist hareketler içinde kendilerine özgürleşme alanı yarattıkları bir gerçekse de, bu dönemde kadın mücadelesinin yeterince özgün bir hareket olarak ortaya çıktığı söylenemez.

1980'li yıllarda ise yeni bir kadın hareketi filizlenmeye başladı. 1980 öncesinin kadın mücadelesine dair bakış açısını eleştiren, daha çok orta sınıfa mensup ve akademisyen kadınların başını çektiği, “bilinç yükseltme” gruplarıyla kadın sorununun tartışıldığı bir hareketlenme yaşandı. Bu hareketlenme 1989'da “feminist manifesto”nun yayınlanmasıyla ve çeşitli kampanyalarla, mitinglerle somutlandı. 90'lı yıllarda kadın bedeni, kimliği ve emeği üzerindeki erkek egemen bakış açısına karşı örgütlenen kampanya ve eylemliliklerle yeni bir ivme yakalandı. 80'lerin ortasından, 90'ların sonuna kadar kadın mücadelesinin gündemlerinden birisi “erkeği evin reisi olarak kabul ederek, kadını ona tabi kılan” bir öze sahip Medeni Kanunun değiştirilmesi mücadelesi oldu. Ceza Kanunundaki cinsiyetçi hükümlerin kaldırılması ve kadına yönelik şiddete karşı mücadele de kadın hareketinin önemli gündem maddeleri oldu. Son dönemde güvencesizleştirilmeye karşı mücadeleyi de gündemlerine alarak ekonomik ve sosyal haklar mücadelesine

katılan bazı kadın örgütleri, GSS Yasasına karşı mücadelenin bileşenlerinden biri oldu.

Günümüzün yeni gelişen hak hareketleri içerisinde kadınların daha fazla ön planda olduğu gözlenmekte. Örneğin gecekondusu yıkılmakta olan bir kadın, barınma hakkı mücadelesinde en önde yer almakta ve yine benzer biçimde, Tekel işçilerinin Ankara’daki 78 günlük direnişinde kadınların etkisi hissedilmekte, Kürt Hareketinde ise kadınların bariz bir toplumsal ilerlemeye yol açtıkları görülmekte. Kanımızca, kadınların eskiye nazaran hak mücadeleleri içerisinde daha etkili olmaya başlamasının sebeplerini, kadın hareketinin etkisinin yayılmasıyla ve kadınların çalışma yaşamına giderek daha fazla ama daha esnek biçimlerde dahil olmalarında, güvencesizleştirmenin ve temel yaşamsal hakların gaspının kadınları daha fazla etkilemesinde aramak gerekir.

Önümüzdeki dönemde, güvencesizleştirmenin en önde gelen mağduru durumundaki kadınların, gericilik kuşatması nedeniyle kamusal hayatta da yaşamsal sınırlandırmalarla karşı karşıya kalacakları ve daha sert bir erkek egemen baskı dönemiyle yüz yüze gelecekleri bariz biçimde görülmektedir. Cinsiyetçiliğin günümüzdeki zemini güvencesizlik ve gericilik tarafından biçimlendirilmektedir. Önümüzdeki dönemde, cinsiyetçiliği ve erkek egemenliğine biçimlendiren güvencesizlik ve gericilik karşıtı bir eksenle, hak mücadeleleri temelinde gelişecek yeni bir kadın hareketine dönük şiddetli ihtiyaç kendini giderek daha fazla hissettirecektir.

II.6. Çevre ve Yaşam Hakkı Mücadelesi

Tarımda sanayileşmenin artması ve mülksüzleştirmeyle topraklarından ve tarımsal üretimden kopan köylünün mücadelesi, orman-dere-göl ve tüm doğanın talanına karşı gelişen çevreci hareketlerle buluşarak 1980 öncesinden farklı bir mecraya doğru ilerledi. Uluslararası şirketlerin altın arama girişimlerine karşı Bergama köylülerinin, Uşak-İnay köylülerinin oluşturduğu Vicdan hareketinin, Kaz Dağı çevresindeki köylerin, Niğde-Ulukışla halkının verdikleri mücadeleler; Munzur’a baraj yapılarak doğa katliamına kapı aralanmasına karşı halkın yürüttüğü mücadeleler; Sinop ve Mersin’deki nükleer santral girişimlerine karşı eylem ve kampanyalar, bu bağlamdaki önemli örneklerdir. Bu mücadele örnekleri, doğanın yok edilmesine ve bölge halkının yaşamına kast edilmesine karşı kırsal yörelerde ciddi hak hareketlerinin gelişmeye başladığını göstermektedir. Yakın zamanda bu hak hareketlerinin en önemlilerinden birisi, başta Karadeniz olmak üzere, ülkenin

akarsuyu olan tüm yörelerinde hidroelektrik santraller (HES'ler) kurulmasına karşı büyüyor. Öncelikle doğanın ciddi anlamda tahribi anlamına gelen bu projeler, dere ve ırmakların satılmasına, su kaynakları ve tarım alanları üzerinde uluslararası tekellerin hakimiyet kurmasına ve bu santrallerin yaşam alanları üzerinde doğrudan bir tehlike yaratmasına neden olacaktır. HES'lere karşı yöre halklarının verdiği/vereceği *doğa ve yaşam hakkına sahip çıkma* mücadelesi, kırsal nüfusun, köylülüğün hareketlenmesi noktasında yeni dönemin hak mücadelelerine önemli bir boyut katmaya adaydır. HES'lere karşı köylülerin yaşam alanlarına sahip çıkma mücadelesi, suyun metalaştırılmasına karşı gelişen *su hakkı* mücadelesiyle bütünleşmektedir. Gıda endüstrisi tekellerinin tarım politikalarına karşı *gıda hakkı* mücadelesi de önümüzdeki dönem yükselme potansiyeli taşımaktadır.

II.7. Dönemin Mücadelelerine Dair Genel Değerlendirme

1980'den 90'ların ortasına doğru ilerleyen dönemde işçi sınıfının hak mücadeleleri, öz itibarıyla, 1980 öncesindeki "ekonomik ve demokratik mücadelelerle" benzer. Neoliberal saldırı ile görece konumları kötüleşen, ücret ve hak kayıplarına uğrayan emekçiler, kayıpları telafi ederek konumlarını korumaya dönük taleplerle mücadele yürüttüler. 80'lerin ortasından itibaren -tüm siyasi/sendikal yasaklara ve toplumsal baskılara rağmen- ivmesi gittikçe yükselen bir hareketlenme yaşandı ve bu hareketlilik üç büyük çıkış (İşçi Baharı, Zonguldak yürüyüşü, kamu çalışanları hareketi) yarattı. Ancak bu çıkışlar; sendikal hareketin dar ufukluluğu, büyük direnişleri toplumsallaştıramaması, işçi sınıfının değişmekte olan yapısının yeteri kadar kavranamaması ve buna uygun mücadele biçimlerinin geliştirilememesi, sol hareketlerin ise tüm bu eksikliklere müdahalesindeki başarısızlıklar sebebiyle gerçekçi bir kopuş yaratamadı ve yeni işçi sınıfı hareketinin oluşumunu gerçekleştirmedi.

1990'ların ortasına doğru ise neoliberal saldırı karşısında emekçilerin konumu tahrip aşamasından tasfiye ve yeniden inşa aşamasına geçince, hak mücadeleleri; emekçi sınıfların konumlarını görece iyileştirme ya da koruma mücadelesinden, neoliberal stratejinin dayattığı yeni konuma direnme mücadelesine evrildi. Bu dönüşümle birlikte neoliberal politikaların ana çizgisi emek sömürsünde yoğunlaşırken; işçi sınıfının bileşimi "eski"yi de içine katarak genişledi. Bu genişleme; güvencesizleştirme, taşeronlaştırma, esnek çalıştırma ve temel hizmet alanlarının piyasalaştırılması politikalarıyla, emekçi ve ezilenlerin yaşamında karşılığını buldu. Bu saldırılar karşısında yeni bir oluşum ve siyasallaşma

dönemine gebe olan işçi sınıfı hareketinin ilk refleksleri; yani emekçilerin, ezilenlerin, kent yoksullarının tepkileri, hak mücadeleleri temelinde belirginleşen ilksel savunma hareketleri olarak gelişmekte.

Bir önceki dönemin sürükleyici öznesi olan gençlik hareketi, ‘80 sonrasında iki büyük çıkış yaşadı: İlki 1980’lerin ortasından itibaren demokratik haklar ve örgütlenme özgürlüğü için verildi ve çeşitli hak kazanımlarıyla sonuçlandı. Diğeri ise 1990’ların ortasından itibaren “parasız eğitim hakkı” mücadelesinde belirginleşti ve bugün de hala sürüyor. 1960-70’li yıllardaki kadar etkili ve yönlendirici bir güce sahip olmayan, ancak 1980 sonrasında bugüne kadar hareket dinamiğini -çeşitli kesintiler yaşansa da- kaybetmeyen öğrenci hareketi; bugünün haklar mücadelesine ‘80 öncesinin göreceli konumunu koruma/iyileştirme talepleriyle değil, eğitim hakkının topyekûn gaspına ve üniversitelerin piyasalaştırılarak yeni bir stratejiyle biçimlendirilmesine karşı verilecek mücadeleyle dahil olmak durumundadır.

Kürt hareketi, ‘80 sonrasında en etkili, istikrarlı ve gelişkin toplumsal hareket örneği olmakla birlikte dönem içinde çeşitli politik-pratik taktik değişimler geçirdi, zaman zaman savruldu ancak mücadele içinde anadilde eğitim hakkı, eşit yurttaşlık hakkı, sosyal-kültürel haklar temelinde devleti zorladı ve çeşitli kazanımlar elde etti. Silahlı mücadelenin yanına siyasal partileriyle mecliste yer almayı, yerel yönetimlerde ciddi etkinlikler sağlamayı ve tüm bunlarla birlikte Kürt halkının politik bilincini sıçratmayı başardı. Kürt hareketinin en özgün yanlarından birisi, Kürt kadınlarının gerek Kürt halkının özgürlük mücadelesindeki gelişiminde gerekse de kadın mücadelesinin ilerletilmesinde sağladığı başarı oldu. Kürt hareketinin bugün karşı karşıya olduğu ve örgütlemesi/aşması gereken en ciddi sorunu, neoliberal saldırının en büyük mağduru olan Kürt emekçileri, yoksulları ve köylüsünün güvencesizleştirme ve yoksullaştırmaya karşı gelişen yeni hareketlenmelerle doğru bir bağ kuramaması ve bu çizginin örgütlenmesine dair ciddi bir adım atamamış olmasıdır. Aşiret yapısının neoliberal kapitalizme eklenilerek bölgede yeniden güçlenmesi ile sarmal bir ilişki içinde gelişen İslamcı gericiliğin kuşatmasıyla karşı karşıya olan Kürt hareketinin neoliberalizme karşı mücadelesi de, gericiliğe karşı mücadeleyle iç içe sürmek durumundadır. Ulusal kurtuluş hareketinin önümüzdeki yeni dönemde bu ihtiyaçlara kendisini uyarlayıp uyarlayamayacağı, sadece kendisi açısından değil, bir bütün olarak neoliberal gericilik karşısında ilerici bir emekçi ve ezilenler ittifakının sağlanıp sağlanamayacağı açısından da kritik bir öneme sahip olacaktır.

Sonsöz

Türkiye toplumsal hareketler tarihinin 1960'tan günümüze kadar uzanan seyri içerisinde, 1980 öncesi hak mücadeleleri ile 1980 sonrasındakileri karşılaştıracak olursak, şunlar söylenebilir: 1960-80 döneminde hızla siyasallaşan ve ilksel oluşum süreçlerini çok hızlı oluşturarak siyasal önelere dönüşen toplumsal hareketler etrafında gelişen hak mücadeleleri bir yandan devrimci partilerin/hareketlerin iktidara yönelik mücadelelerine güç biriktiren bir işlev görürken; temel olarak var olan hakların korunması, iyileştirilmesi ve genişletilmesi talepleri üzerinden şekillendi. 60'lı yıllar işçi sınıfı hareketinin hak mücadeleleri temelinde ilksel oluşumun ve politizasyonunun gerçekleştiği, bu politizasyonun anti-emperyalist bir çizgide belirginleştiği bir dönem oldu. 70'li yıllarda egemen sınıflarla halk arasındaki çelişki yoğunlaştıkça hak mücadeleleri yükseldi, 70'lerin sonuna doğru solun en militan ve kitlesel direnişleri gözlenirken, halka yönelik resmi/sivil faşist saldırılar karşısında anti-faşist mücadele ön plana çıktı. Kısaca, 70'li yıllar işçi sınıfının devrimci hareketinin, faşist saldırılara karşı öz savunma içinde mayalanıp, bağımsız bir aktör olarak sınıflar mücadelesine müdahale ettiği; ilksel oluşum sürecini tamamlayıp, örgütlü siyasal özne olmaya evrildiği bir dönem oldu.

1980 sonrasında ise eskiye hiç de benzemeyen bir ekonomik-siyasal-toplumsal atmosfer oluştu. Reel sosyalizmin çöküşü, siyasal rejimlerin sistematik olarak otoriterleşmesi, bürokrasinin geleneksel sendikaları teslim alması ve emek sömürüsünün küresel ölçeklere ulaşmasıyla sınıflar çatışmasında egemenlerle ezilenler arasındaki açığı büyüdü. Türkiye'ye yansımaları, gecikmeli de olsa 80'le birlikte başlayan bu süreç, geçtiğimiz 30 yılda önemli mesafeler kat etti.

80'lerden 90'ların ortasına kadar geçen yıllarda gelişen hak mücadeleleri önce eskiye paralel özellikler göstererek korunmacı bir çizgide ilerleyip, geriletilmiş sosyal hakların telafisini hedefledi. 90'ların ortasından itibaren ise neoliberal dönüşüm, üretim ve yeniden üretim alanını bir yandan yıkarken, diğer yandan tamamen "insanlık dışı" bir biçimde yeniden inşa etmeye girişti. Bu yıkım ve yeniden inşaya karşı gelişmekte olan hak hareketleri, artık eskinin korunmacı/iyileştirmeci talepleriyle değil, tüm insanlığa dayatılan bu yeni konuma direnmeyi hedefleyen bir öz-savunma çizgisinde ve kamusal alanın insanca bir yaşamın gerekleri üzerinden yeniden inşa edilmesi doğrultusunda ilerliyor. 90'lar boyunca egemen siyasal ideolojilerin çarpışması arasında ezilen ve çeşitli savrulmalar yaşayan hak hareketleri, şimdi "kendine ait bir kulvarda" ilerlerken, 80 öncesinden dezavantajlı olarak, sosyalizm düşüncesinin yeniden inşasını da bu ilerleyişe katmak durumundadır.

KAYNAKÇA

Aydın, Zafer (2010) *Kanunsuz Bir Grevin Öyküsü: Kavel 1963*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Boratav, Korkut (2009) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bulut, Gökhan (ed.) (2010), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara: Nota Bene Yayınları.

Çayan, Mahir (2008) “Son Gençlik Hareketleri Üzerine”, *Toplu Yazılar*, İstanbul: Su Yayınevi.

Çetinkaya, Y. Doğan (2008) *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kolektif (2006) *Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Köymen, Oya (2007) *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, İstanbul: Yordam Kitap.

Kürkçüoğlu, Feza (2008), “68’in İlk Boykotları”, *Birgün Pazar*, 8 Haziran 2008.

STMA (1990), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6 ve 7, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi (1976) İstanbul: Tüm İktisatçılar Birliği (TİB).

Tonak, E. Ahmet, I. C. Schick (2003) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.

Uyur, Çetin, *Dinazorların Krizi: Değişim ve Sendikalar*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Yerasimos, Stefanos (2000), *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* Kitap 3: 1. Dünya Savaşından 1971’e, İstanbul: Belge Yayınları.

Yılmaz, Adil (2006) *Bu Tarih Bizim, THKP-C ve Devrimci Yol’dan Bugüne Geçmiş Değerlendirmesi*, İstanbul: Devrim Dergisi Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2008) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıbrıs: Halk Olma Hakkı İnkâr Edilmiş Bir Halkın Hakları

*Münür Rahvancıoğlu**

Kıbrıs'ta En Temel Hak İhlali: Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Kıbrıs, Akdeniz'in doğusunda bulunan stratejik bir yeni-sömürge'dir. Adanın bakır, pirit gibi yeraltı ve narenciye, patates, tahıl gibi yerüstü ekonomik kaynakları ciddi bir değer taşısa da, adanın kaderine tarih boyunca stratejik önemi yön vermiştir. Tarih boyunca istilalara uğrayan, dış güçler tarafından yönetilen ve kendi bağımsız gelişme dinamiklerine hükmedemeyen bir adadır Kıbrıs.

ABD, İngiltere (şimdilerde AB) gibi emperyalist yapıların tarihsel çıkarları, bu emperyalist güçlerin taşeronluğunu yapan Türkiye, Yunanistan gibi ülkelerin müdahaleleri ve Kıbrıslı Türk, Kıbrıslı Elen halklarının içindeki faşist, şoven işbirlikçilerin çabaları sonucunda, ada 1974 yılında fiili olarak ikiye bölünmüştür. Bugün bu bölünmüşlüğü'nün sonucu olarak adanın kuzeyinde Kıbrıslı Türkler, güneyinde ise Kıbrıslı Elenler yaşamakta, her iki kesim de diğerinin "yasallığını" tanımamaktadır. Coğrafi bölünmüşlük fiili bir olgu olarak yaşam bulduğu halde, uluslararası hukuk bağlamında geçersiz kabul edilmekte ve Türkiye Kıbrıs'ta hukuki olarak işgalci pozisyonunda bulunmaktadır. Aslında işgal, adanın hem güneyi hem de kuzeyi için geçerlidir. Kıbrıs'ın güneyinde Yunanistan, kuzeyinde ise Türkiye, emperyalizm adına son söz hakkına sahiptir. T.C. ve Yunanistan emperyalist güçlere sadece birer taşeron olarak hizmet vermekte, adanın kaderi

* Baraka aktivisti ve Kıbrıslı Türk Devrimci Hareketi (Kalkedon Yayınları, 2009) isimli kitabın yazarı.

emperyalizmin kolektif yönetimi altında bulunmaktadır. Bu sebeple Kıbrıs'ta temel nitelikteki sorun bağımsızlık sorunudur.

Kıbrıs'ın bağımsızlığı, adada yaşayan iki halkın (Kıbrıslı Elenler ve Kıbrıslı Türkler) ortak mücadelesi ile bağlantılı olarak sağlanabilir. Tarihsel olarak emperyalist güçler adayı bölmek için Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Elenleri düşmanlaştırma (böl-yönet) siyasetini başarıyla uygulamışlardır. ABD'nin yeni-sömürge siyaseti ile İngiliz klasik sömürge siyaseti arasındaki gerilimlerle de bağlantılı olarak, 1940'lı yılların ikinci yarısından başlayarak adanın Müslüman ve Hristiyan ahalisi birbirine düşürülüp çatıştırılmış, yerli işbirlikçi güçler tarafından şoven bir siyasetin aracı kılınmışlardır. Bu tarihsel arka plan, ada halklarının güçlerini birleştirmesine ve gerek emperyalist güçler ve onların taşeronları karşısında, gerekse de yerli işbirlikçi şovenistler karşısında birlik olmasına hala engel teşkil ediyor. Bu sebeple, Kıbrıs'ın bağımsızlığının yolu bugün hiç olmadığı kadar Kıbrıs halklarının yeniden kardeşleştirilmesinden geçmektedir. Daha doğrusu Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve Kıbrıs halklarının (yeniden) kardeşliği birbirinden ayıramayacak derecede içiçe geçmiş olgular olarak önümüzde duruyor.

Yukarıda özet olarak ortaya konan çerçevenin ifade ettiği gerçek, Kıbrıs halklarının kendi coğrafyaları üzerinde söz, yetki, karar haklarına, yani kendi kaderini tayin hakkına sahip olmadıklarıdır. Kıbrıs'ta kendi kaderini tayin hakkı, her iki halk için de kabul edilmesi gereken bir haktır. Ancak adanın bağımsızlığının ve ada halklarının emperyalist tahakkümden kurtuluşunun yegâne yolu, yeniden kardeşleşmeden geçmektedir. Yani, emperyalist güçlerin askeri, ekonomik ve siyasi gücü göz önünde tutulduğunda; ne Kıbrıslı Türkler ne de Kıbrıslı Elenler yalnız başlarına ve bölünmüş bir halde bağımsız olamayacaklardır.

Adanın kuzeyinde yaşayan Kıbrıslı Türkler açısından, 1974 sonrasında kendi kaderini tayin hakkının karşısındaki öncelikli fiili engel Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Bağımsız bir devlet olduğu savlanan KKTC'nin bir milli marşı yoktur. Polis, İtfaiye ve Sivil Savunma Teşkilatı, sivil otoriteye değil askere, asker de T.C. Genel Kurmayı'na bağlıdır. T.C. Yardım Heyeti isimli kurum aracılığı ile KKTC'nin tüm mali yapısı ve altyapı-üstyapı yatırımları T.C.'nin kontrolü altındadır. KKTC'de Türk Lirası kullanıldığı gibi, KKTC Merkez Bankası da T.C.'den atanan bürokratların yönetimindedir. KKTC'de bulunan T.C. Elçiliği fiili hükümet konumundadır. Neredeyse tüm yasalar T.C. Elçiliği'nin onayından geçer, bazı yasalar doğrudan T.C. Elçiliği'nde hazırlanır ve KKTC Meclisi'nde onaylanması sadece bir prosedürden ibarettir. T.C. Elçiliği bünyesinde var olan

“gölge bakanlar kurulu” da denilebilecek birimler aracılığıyla, içişlerinden sosyal güvenliğe kadar her konu hakkında sürekli çalışmalar yürütülmektedir. Bunların dışında T.C. devletine doğrudan doğruya bağlı 40 bini aşkın askerden oluşan tam teçhizatlı bir ordu da, kuzey coğrafyasının hatırı sayılır bir kısmını mutlak kontrolü altında tutmaktadır. Bunların yanında, seçimlere yapılan müdahaleler ve yerli işbirlikçilerden oluşan ciddi miktardaki sivil faşistin etkinliğinden ise söz etmeye bile değmez.

Kıbrıs’ı diğer yeni sömürge ülkelerden farklı kılan temel olgu, stratejik sömürge olmasıdır. Adanın stratejik önemi, sömürgeleştirilmesinin de esas sebebidir. Bu nedenle adada bizzat emperyalizm ve onun taşeronları tarafından nispi bir refah ortamı yaratılmıştır. Nispi refah Kıbrıslı Elenler için de geçerlidir. Ancak 1974’ten sonra özellikle kuzey coğrafyasında belirgin hale gelen nispi refah politikaları bağlamında, ada insanı üretimden koparılmıştır. Her türlü üretken sektörün devlet eli ile baltalandığı, üretmeden tüketmenin, tüccar kesiminin semirtilmesinin ve Kıbrıslı Türklerin kitleler halinde memur yazılmasının teşvik edildiği 25 yıldan sonra bugün bu durum değişmektedir. Değişim 2000’li yılların başından itibaren görünür hale gelmiştir. Türkiye’ye IMF, Dünya Bankası ve AB tarafından dayatılan neoliberal ekonomik açılımların Kıbrıs’a da yansması sonucunda, nispi refah politikalarında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Türkiye’deki 2001 krizi Kıbrıs’ın kuzeyinde de ekonomik sıkıntıların doğmasına neden olunca dönemin UBP-TKP¹ hükümeti neoliberal önlemler paketini hızla yaşama geçirmeye çalışmışsa da sonuç tam bir toplumsal ayaklanma olmuştur. Ancak bu toplumsal ayaklanmayı seçim sandıklarına kanalizetmeyi başaran CTP² de 2003-2009 arasında kurduğu hükümetlerde aynı neoliberal paketi yaşama geçirme çabalarını sürdürmüştür. Bugün tekrar hükümet koltuğuna oturan UBP, süreci CTP’nin bıraktığı yerden devam ettirmektedir. Farklı partiler tarafından kesintisiz bir şekilde ilerletilmekte olan “önlemler”, aslında Dünya Bankası, IMF ve AB tarafından tüm yeni-sömürgelere dayatılan programın parçaları niteliğindedir ve toplamı bütünlüklü neoliberal programı oluşturmaktadır. T.C.’ye doğrudan

¹ UBP: *Ulusal Birlik Partisi*, Denktaş tarafından kurulan merkez sağ (Türk milliyetçisi) bir partidir. UBP, içerisinde faşist unsurları da barındırmakta, zaman zaman önemli mevkilere taşımaktadır.

TKP: *Toplumcu Kurtuluş Partisi*, merkez sol (sosyal demokrat) nitelikli bir partiydi. 1986 yılına kadar içerisinde devrimci unsurlara da yer veren TKP bu tarihten sonra köklü bir tasfiye operasyonu ile ulusal sol politikalar izlemeye başladı. 2003 yılında, ulusalcı politikaların kısmi bir özeleştirisi ile kapanan partinin kadrolarının büyük çoğunluğu halen TDP’de (Toplumcu Demokrasi Partisi) faaliyet yürütmektedir.

² CTP: *Cumhuriyetçi Türk Partisi*, 1970 yılında Denktaş’a muhalif bir grup demokrat tarafından kuruldu. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye’deki TKP (İGD) çizgisi tarafından ele geçirildi. 1990’lardan sonra SSCB’nin yıkılması ile birlikte AB-ABD eksenli bir liberalleşme dönemi yaşadı. Bugün hükümet dönemlerinde neoliberal, muhalefet dönemlerinde sol liberal bir siyasal çizgi izlemektedir.

bağımlı olan kuzey Kıbrıs'taki temel fark, bu paketlerin T.C.'nin doğrudan kontrolü altında ve onun eliyle dayatılıyor olmasıdır.

25 Yılın Bilançosu: Direnişle Karşılaşmaksızın Gerileyen Haklar

1974 yılında adanın kuzeyi T.C. devletinin kontrolü altına geçtiğinde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulu ekonomik altyapısının % 50'sinden fazlası Kıbrıslı Türklere "savaş ganimeti" olarak kalmıştı. Bu altyapı hafif sanayi tesisleri, turistik yatırımlar ve en zengin tarımsal bölgeleri kapsayan ciddi bir potansiyeli içeriyordu. Ancak 1980'li yılların ilk yarısından itibaren her türlü üretken girişim bilinçli olarak baltalanarak, ada ekonomisinin yapısı hizmet sektörüne doğru kaydırılmaya başladı. Kısa süre sonra da ekonomi Türkiye'den gelecek parasal yardımlar olmaksızın işleyemeyecek bir hale geldi.

Neredeyse tek istihdam alanı olarak ortaya çıkan devlette çalışan insan sayısı hızla artarken, devletin halka sunduğu hizmetler de teker teker ortadan kaldırılıyordu. Amaç açıkça nüfusu 200 bini geçmeyen Kıbrıslı Türkleri T.C.'nin maaşlı memurları haline getirmek, ancak üretken bir faaliyet içerisinde bulunmalarını da engelleyerek başkaldırma potansiyellerini sekteye uğratmaktı. Devletin elinde bulunan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nden kalmış, içerisinde 40 fabrikayı da barındıran tüm hafif sanayi tesisleri, elden çıkarıldı. Bunların bir kısmı sökülerek taşındı ve Türkiye'de yeniden kuruldu. Bir kısmı da özel sektöre devredildi. Ancak sadece tüccarlardan oluşan özel sektör, fabrikaların parçalarını satın arazilerini kullanmakla yetindi.

Devlet ilk iş olarak eğitim, sağlık, toplu taşımacılık ve konut yapımından elini çekti. 1990'lı yılların başına kadar "sosyal konut" ismi altında devlet tarafından yapılan ve nüfusun bir bölümünün barınma ihtiyacını karşılayan yapılar bir daha görünmez oldu. Aynı dönemde, devletin bu hizmetini kendine örnek olarak alan belediyeler birçok konut inşaatına girişmişlerse de, 1980'li yıllardan sonra neoliberal dönemde devletle birlikte bu alandan çekildiler.

Toplu taşımacılık konusunda ise (Lefkoşa Türk Belediyesi'nin kısa süreli bir girişimi sayılmazsa) zaten kamusal hiçbir girişim olmamıştı. Ancak kamusal girişimin ortadan kalktığı konut yapımına özel sektör rağbet ederken, toplu taşımacılığa tam anlamıyla ilgisiz kalacaktı. Bugün Kıbrıs'ın kuzeyinde kişisel araba sahibi olmadan seyahat etmek mümkün değildir. Tek toplu taşıma aracı olan otobüsler neredeyse hiç bulunamaz ve merkezi yerler dışında taksi bulmak dahi çok güçtür.

Sağlık alanında yaşanan dönüşüm zamana yayılımı açısından daha yavaş ama nitelik bakımından çok daha keskin oldu. Devlet hastanelerine hiçbir yatırım yapılmazken özel hastaneler kurulması için astronomik teşvikler sağlanmaya başlayınca, klinik düzeyini geçmeyen girişimler hastane olarak tescillendi. Bugün özel hastaneler neredeyse her köşe başını tutmuş durumdadır. Devlet kendi hastanelerine hiçbir yeni cihaz almazken özel hastanelerin her giderini teşvikler ve hibeler yolu ile desteklemektedir. Devlet hastanelerinde önceleri ücretsiz olan sağlık hizmeti; katkı payları, zorunlu bağışlar vb. birçok yöntemle yavaş yavaş paralı hale getirilirken, devletin vatandaşına ilaç sağlama görevi on yıla yakın bir zamandan beri unutulmuş durumdadır. Devlet hastanelerinde temizlik, yemek ve güvenlik hizmetleri taşeron şirketlere devredilmiş durumdadır. Hiçbir zaman denetlenmeyen taşeron firmalar da asgari ücretin dahi altında işçi çalıştırmaktan çekinmemektedir. 2007 yılında sağlık hizmetlerini tamamen piyasalaştıracak olan Genel Sağlık Sigortasının uygulanması girişimi başarısız olmuşsa da, halen hükümetlerin gündemindedir.

Eğitimde örgütlenme oranlarının yüksekliği ve mücadeleci sendikaların varlığı nedeniyle dönüşüm biraz daha farklı bir seyir izlemektedir. Okullarda temizlik hizmetleri hala devletin çalışanları tarafından yapılıyor ve özel güvenlik şirketlerinin okullara girişine dair bazı girişimler olsa da henüz kapsamlı bir dönüşüme cesaret edilemiyor. Ancak devlet okullarına neredeyse hiçbir katkıda bulunulmaması nedeniyle, okullar; bilet satışları, gayri resmi kayıt harçları ve zorunlu bağışlar yolu ile parasal ilişkilerin yuvası haline gelmiş durumda. Gene de ücretsiz eğitim hakkının hala ayakta olduğunu söylemek mümkün. Sadece araç-gereç, bina, altyapı, hizmet içi eğitim, ders saatleri gibi konularda devletin bilinçli ilgisizliği, eğitimin niteliğini tartışmalı hale getirmekte. Devlet okullarının özelleştirilmesi çabası en ciddi karşılığını 2008 yılında CTP hükümeti döneminde buldu ve Şht. Ertuğrul İlkokulu OGEM adı verilen pilot proje ile yarı özel hale getirildi. Okul kendi nam ve hesabına piyasadan öğretmen istihdam etti, öğrencilere sağladığını iddia ettiği hizmetler karşılığında para talep etmeye başladı. Ancak ilkokul öğretmenlerinin %99'unu örgütlemiş olan KTÖS,³ bu proje ile dışedış bir kavgaya girişerek yayılmasını engelleyebildi. Diğer yandan, devlet okullarına giremeyen sermayenin özel okullar aracılığı ile “pastadan

³ KTÖS: Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası, 1968 yılında kurulmuş ve ilkokul öğretmenlerinin %99'unun üyesi olduğu bir sendikadır. KTÖS kurulduğu yıllardan itibaren egemenlerle sürekli çatışma içerisinde olmuş; ilerici, devrimci unsurlarla ise her zaman yakın ilişkiler geliştirmiş demokrat bir yapıya sahiptir.

pay kapma” çabası devam ediyor. Devletin sonu gelmez hibeleri ve teşvikleri sayesinde kamusal okullara verilmeyen paraların “girişimcilere” aktarılmasıyla eğitimde parasal ilişkiler öncelikle üniversitelerde yaygınlık kazandı. Kuzey Kıbrıs bugün tam bir özel üniversite cenneti haline geldi. Hatta ODTÜ, İTÜ gibi üniversiteler Kıbrıs’ın kuzeyine paralı kampuslar açtılar. Halen de yeni üniversiteler, yeni kampuslar açılmaya devam ediyor. Şimdi üniversiteler aracılığı ile ilk ve orta öğretim, hatta okul öncesi eğitim alanında özel yatırımlar geniş bir kabul görmüş durumda. Bunun sonucu olarak, bugün Kıbrıs’ta zorunlu eğitim çağındaki nüfusun en az üçte biri özel okullara devam ediyor.

Çalışma hakkı Kıbrıs’ta neredeyse hiçbir zaman bir hak olarak görülmedi. Hâkim anlayışa göre, çalışmak işçilerin ihtiyacı, (özel sektör veya devlet düzeyindeki) egemenlerin ise işçilere sunduğu bir lütuf olarak görüldü. Kamuda sendikalaşma yaygın durumda. Fakat yasal olmasına rağmen, özel sektörde hiçbir sendika örgütlü değil. Kendini özel sektörde örgütlü sayan birkaç sendika da ya KİT’lerde ya da belediyelerde örgütlenmiş durumda. Adada özel işverenlerin işyerlerinde örgütlü tek bir işçi bile bulunmamakta. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, özel sektörde işçi sağlığı, iş güvenliği, iş garantisi, makul mesai saatleri, fazla mesai ödeneği, önceden ihbar edilerek işten çıkarma gibi hakların hiçbirine rastlanamaz. Birçok örnekte asgari ücret kuralına bile uyulmadığı gözlemlenebilir. Bu sebeplerle, Kıbrıslı Türkler ya sendikal hakların bulunduğu kamu işyerlerinde ya da yurtdışında çalışmayı tercih etmekte. 2003 yılında kapıların açılması ile birlikte ciddi miktarda Kıbrıslı Türk de güneyde çalışmaya başladı. Özel sektörde çalışanların üçte ikisini ise Türkiye’den gelen göçmen işçiler oluşturuyor.

Göçmen işçiler çok yönlü bir yabancı düşmanlığının basıncıyla ve yabancı bir ülkede sadece para biriktirmek hedefinin etkisiyle bugüne kadar (bir iki istisna dışında) herhangi bir hak mücadelesinin öznesi olmadılar. Bilinçli ve örgütlü bir girişim gündeme gelmezse, bu tablo değişmeyecek gibi görünüyor. Özellikle sağlık, barınma ve eğitim açısından tamamen insanlık dışı koşullarda yaşayan göçmen işçiler, sözde ilerici Kıbrıslılık yaklaşımının kurbanları durumundadırlar: Sendikalar bu kesimi örgütlemeyi açıkça reddederken, hatırı sayılır bir kesim de bu işçilere işgalci muamelesi yapmaktadır. 2008 yılında sessiz sedasız geçirilen bir yasa ile göçmen işçilerin emekli ikramiyeleri kaldırılmış olmasına rağmen, devrimcisinden milliyetçisine hiçbir kesimden basın bildirisi düzeyinde dahi tepki gelmemiş olması, şoven histerinin boyutunu gösterir niteliktedir. Egemenlere bu da yetmemiş, halen hazırlamakta oldukları Serbest Bölge Yasası aracılığı ile asgari ücret zorunluluğunun olmadığı, sendikalaşmanın yasak olduğu bölgeler

yaratma hedefi doğrultusunda çalışmalar devam etmektedir. Bugün göçmen işçiler, aileleri ile birlikte 100 bin kişiyi (reel nüfusun yaklaşık 1/5'i) aşkın bir kitle oluşturmalarına rağmen, eğitimden çalışma yaşamına kadar her alanda en alttaki kesimi temsil etmekte, asgari ücretin altında maaş almakta ve son olarak emekli olma hakkına sahip olsalar da ikramiye hakkına sahip olmadan çalışmaktadırlar. Ancak Kıbrıs'ta herhangi bir hak mücadelesinin mutlaka dikkate alması gereken bir kesim olarak göçmen işçiler, sadece Türk milliyetçisi kesimlerin (o da hakları bağlamında değil faşizmin kitle tabanı olarak) ilgi alanına girmektedirler.

Çok büyük bir çoğunluğu kamu sektöründe çalışan Kıbrıslı Türkler, yaklaşık 6 yıldır neoliberal uygulamaların çalışma yaşamına yansımalarından etkilenmeye başladılar. Bu henüz patlayıcı bir tepkinin birikmesine yeterli olmayacak bir süre olmasına rağmen, egemenlerin az zamanda çok iş başardıklarını söyleyebiliriz. 2007 yılında yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Yasası ile kamu çalışanlarının emeklilik yaşı artırılıp, kadınların yıpranma payının kaldırılması, artık sıranın kamu emekçilerine geldiğini gösteriyordu. 2009 yılında Kıbrıs için ciddi sayılabilecek bir direniş ve çatışma sonucunda hükümet tarafından geçirilen yeni yasa ise, kamuda toplu sözleşme ile hak ilerletilmesini tamamen ortadan kaldırıyor. Üstelik kamu sektöründe yeni işe başlayacak personel şimdiki maaşların yarısı ile yetinmek durumunda kalacak. Egemenler için uygun olacak ilk fırsatta da yasanın kapsamının genişletilip, ücretleri aşağı çekme uygulamasının tüm kamu emekçilerine yöneltilmek isteneceği kolaylıkla tahmin edilebilir.

Kamu sektöründe kadrolu istihdam giderek istisna haline geliyor. Bugün sendikaların dahi bilmediği farklılıkta istihdam biçimleri kamusal alanı kuşatmış durumda. Sözleşmeli, geçici, hizmet alımı, taşeron vb. onlarca istihdam biçimi var ve bu çalışanlardan sadece kadrolu olanlar kendilerini sendikalaşacak veya sendikal eylemlere destek verecek güvence altında hissediyorlar. Üstelik kamu sektöründe örgütlü sendikalar, kadrolu çalışanlar dışındakileri örgütlemek konusunda herhangi bir açılım geliştirme niyetinden çok uzaktalar. Kamu çalışanlarının örgütlü bulunduğu sendikalar, hizmet alımı ile istihdam edilenleri, geçici ve sözleşmeli personeli üye yazmazken, öğretmen sendikaları özel okullarda örgütlenmeye yönelik bir bakış açısına sahip değiller.

Emek Cephesinde Durum

Sosyal haklar gerilerken emek cephesinden hiçbir direniş gelmediğini söyleyemeyiz. Özellikle kamusal eğitimin tasfiyesi ve kamu sektöründe çalışan işgücünün güvencesizleştirilmesine yönelik saldırılarda, tepkisel de olsa Kıbrıs

için önemli direniş deneyimleri yaşanmıştır. Her iki başlıkta da direnişin önderliğini yapan güç KTÖS'tür.

2005 yılında kamu sektöründe öğretmen yetiştirme uygulamalarının sona erdirilmesi talebiyle öğrencileri de harekete geçiren Yakın Doğu Üniversitesi (YDÜ) işvereni, karşısında AÖA öğrencilerini⁴ ve KTÖS'ü bulmuştu. Meclis önünde çadır kuran ve devletin ilkökul öğretmeni yetiştirmekten vazgeçerek bu alanı sermayeye devretmesini talep eden YDÜ öğrencileri, CTP'ye muhaliflik adına "sosyalistinden" faşistine istisnasız tüm kesimlerden destek görebilmişti. Ancak Baraka'nın itirazları ve AÖA öğrencileri ile birlikte karşı çadır kurma girişimleri KTÖS tarafından da desteklenince, özel üniversitenin talebinin "özgürlük" değil "özelleştirme" demek olduğu netleşti ve emek güçlerinin durumu kavramasıyla birlikte, bu liberal atak 2005 yılında püskürtülebildi. Ancak AÖA'nın kapatılarak devletin öğretmen yetiştirmekten vazgeçmesi, hedef olarak egemenlerin ajandasında durmaya hala devam ediyor. Buna yönelik en güncel gelişme ise, geçmişte CTP'nin başlattığı girişimin 2010 Nisanında UBP hükümeti tarafından yeniden gündeme sokulması oldu. YDÜ ile bir protokol imzalayan UBP, AÖA'nın kapatılmasının yolunu böylece açmaya çalıştı. Tam beş yıl sonra, KTÖS ve Baraka'nın desteklediği AÖA öğrencileri bu kez çok daha ciddi bir eylemlilik sürecine girdiler. AÖA'nın 80 yıllık tarihinde ilk kez bir öğrenci boykotu gündeme gelirken, öğrenciler otuz günlük boykot sırasında Lefkoşa'nın en merkezi noktasına kurulan çadırlarda on dört gün sabahladılar. CTP'nin hükümette olduğu dönemden farklı olarak bu kez neredeyse tüm muhalefetin destek verdiği AÖA Direnişi, kesin bir kazanımla sonuçlanmamış da olsa, egemenlerin girişimlerini bir kez daha ertelemesine neden oldu. AÖA sürecini sürükleyen üç unsur (KTÖS, AÖA öğrencileri ve Baraka) kamuda çalışan işgücünün güvencesizleştirilmesi içerikli Sosyal Güvenlik Yasası (2007) ve Göç Yasası (2009) süreçlerinde de fiili bir ittifak içerisinde oldular ve neoliberal saldırıya direnişin en uzlaşmaz kanadını oluşturdular. Ancak bu ittifak planlı, bilinçli ve örgütlü bir ittifak olmaktan çok, parçalı, tepkisel ve fiili bir ittifak oldu. Özellikle Sosyal Güvenlik Yasasına karşı Türkiye'de ilerleyen süreçten de ders çıkaran Baraka tarafından 2006 yılı içinde yapılan tüm çağrılara rağmen, hükümetteki CTP'nin böylesi bir yasayı geçirmeyeceğine inanan (KTÖS dâhil) tüm sendikaların uzun süre sessiz kalması, bu durumun göstergesiydi. Haziran 2007'de yasanın geçeceğinin belirlenmesi üzerine, Temmuz ayına kadar

⁴ AÖA: Atatürk Öğretmen Akademisi, İngiliz Sömürge Yönetimi zamanından beri Kıbrıs'ta kamusal imkânlarla ilkökul öğretmeni yetiştiren bir eğitim kurumudur.

ciddi bir seferberliğe girilmişse de bu çaba yeterli olmadı. Ancak örgütler bu deneyimdeki birikimi Göç Yasası sürecine taşımayı başardılar. 2008 yılı içinde toplumsal muhalefetin baskısı sonucu yasayı geçiremeyen CTP, 2009 yılında hükümet koltuğunu (yasayı geçirmeyeceğine dair sendikalara yazılı güvence veren) UBP'ye devretti. UBP'nin ise ilk icraatı Göç Yasasının geçirilmesi için gerekli yasal prosedürü başlatmak oldu. Göç Yasasına karşı yürütülen direniş, Kıbrıslı Türklerin tarihinde meşru, fiili ve militan direnişin ciddi örnekleri arasında sayılmayı hak edecek denli önemlidir. Hantal sendikal bürokrasileri zorlayan bir dinamizm, genç emekçilerin katılımının yüksekliği, yaratıcı ve fiili eylemlerin yaygınlığı, kitlesel eylemlerde polisin güç kullanımına rağmen kararlılık gösterilmesi gibi olgular, eylemlilikte çıtanın yükselmekte olduğunu da göstergesiydi. Bunlara rağmen çiçeği burnunda UBP hükümeti, Kıbrıs tarihinde bir ilk olan kalkanlı, silahlı polislerin kitlelere gaz bombası ile saldırıları ve 16 eylemcinin tutuklanarak 32 eylemciye dava açılması gibi yöntemleri de kullanıp yasayı geçirdi.

2010 yılında ise Kıbrıs Türk Hava Yollarının tasfiyesi gündeme geldi. Buna karşı Hava-Sen'in geleneksel sendikal anlayış ile yürüttüğü sınırlı mücadele yöntemleri hiçbir sonuç vermedi. Sendikaların toplu olarak gerçekleştirdiği bir-iki mitinge de ciddi bir katılım sağlanamadı. Bugün KTHY tamamen tasfiye olurken ilk kez kısmi değil topyekûn bir özelleştirme örneği de yaratılmış oluyor. KTHY'nin ardından gelen ikinci darbe ise, mevcut çalışanların ve emeklilerin (yani maaş çeken herkesin) ücretlerinde gerçekleştirilen düşüş oldu. Her başını kaldırdığında darbe yiyen sendikalar, maaş kesintilerine neredeyse hiçbir tepki vermediler. 2010 yılında ivme kazanan neoliberal uygulamaların 2011'de doruk noktasına varması beklenmelidir. Yaz mesaisinin kaldırılması, çalışma saatlerinin artırılması, Grev ve Referandum Yasasının değiştirilerek grev hakkının kısıtlanması, Dernekler Yasasının değiştirilerek dernek kurmanın devletin tam kontrolüne geçmesi gündemdedir. Bundan da öte sabit hatların ve ADSL hizmetlerinin tamamı demek olan telefonda özelleştirmenin programa alındığını, Ekim ayında başbakan açıkça ifade etti. 2011'in ilk yarısı tamamlanmadan telefon hizmetlerinin özelleştirilmesinin tamamlanarak, üretimden faturalamaya kadar devlet tarafından yürütülen elektriğin sıraya konması beklenebilir.

Bu gelişmelere rağmen, Kıbrıs'ta yaşanan birçok örnekte de görüldüğü üzere, mevcut bölünmüşlük ve Kıbrıslı Elenlere yönelik şoven propagandanın etkisi gibi nedenlerle, "Barış Mücadelesi" adına neoliberal saldırıya direniş ikinci plana alınmaktadır. Öyle ki emek güçleri kendilerini "barış güçleri" olarak adlandıracak

kadar emeğe yabancılaşıp, barışı “savunan” sermaye kesimleriyle ve neoliberal dayatmaların merkezi AB-ABD ile dahi işbirliği yapabilecek noktaya kadar gerilemişlerdir.

Sol partiler ve sendikalar arasında yaygın kabul gören bir teze göre, “Kıbrıs’ta barış olduğu zaman, hele hele bu barış AB çatısı altında gerçekleştiği zaman, yukarda sayılan tüm olumsuzluklar son bulacaktır. Barış ile birlikte Kıbrıslı Türkler kendilerini sosyal refah devletinin zirvesinde bulacak, ulaşım, barınma, eğitim, sağlık, iş güvencesi gibi sorunlar bir anda yok olacaktır. Bu yüzden barışın sağlanması ile zaten çözülecek olan bu meselelerle boğuşmak yerine barış için mücadele etmek daha zekicedir.” Burada amacımız bu tez ile tartışmak değildir. Zaten dünyadaki süreçlerin biraz olsun farkında olan her iyi niyetli insan, böylesi bir hayalin gerçekdışılığını rahatlıkla görebilir. Yapmaya çalıştığımız; emeğe yönelen tüm saldırılara rağmen, anlamlı bir direniş birikiminin yaratılamamasının hangi mantıktan kaynaklandığını izah etmektir. Bu tezi savunanlar, Kıbrıslı Türklerin bir halk için en temel hak olan kendi kaderini tayin etme hakkından mahrum bırakıldığını; söz, yetki ve kararları dışında yürütülen saldırıların da kendi kaderini tayin sorunu çözülmeden geriletilemeyeceğini düşünmekte ve kendilerince ana sorun olan irade sorununun çözülmesine çalışmaktadırlar. Ancak emekçi kesimler içinden ve emekçi kesimlerin somut sorunlarından hareket etmeyen her pratik gibi bu soyut “barış pratiği” de sol liberal bir mecraya doğru kaymaktadır.

“Uluslararası hukuk, AB normları, hukuki mücadele, yasal hareket etmek” gibi önkabullerin gerçek kazanımlar elde edebilmek açısından temel bir yol olamayacağı özellikle kuzey Kıbrıs koşullarında defalarca kanıtlanmıştır. Çözüm; meşru, fiili ve militan bir direnişin içinde büyüyecek yeni bir emekçi hareketliliği üzerinden geliştirilecektir. Güncel neoliberal saldırı dalgası göçmen kesimler, eğitim ve sağlık hakkı gasp edilen halk kesimleri, güvencesizleştirilen kamu çalışanları ve zaten güvencesiz durumda bulunan özel sektör çalışanları içinde ciddi bir huzursuzluk kaynağıdır. Bu kesimleri emek eksenli bir direniş çizgisinde birleştirecek yeni tarz örgütlülüklerin oluşturulmasının koşulları bir süredir Kıbrıs’ta olgunlaşmaktadır. Emeğe yönelik güncel saldırıyı, güncel biçimlerine uygun olarak karşılayacak bir politik hat, kendi kaderini tayin sorununun çözümüne yönelik olarak iç dinamikleri harekete geçirebilecek yegâne güç olacaktır. Kısacası Kıbrıs’ta emeğin kurtuluşu barış mücadelesine değil, barışın gerçekleşmesi emeğin kurtuluşuna bağlıdır.

III. Bölüm

Tarihten Bugüne Mücadeleler Ekseninde Haklar

18. ve 19. Yüzyıllar: Yıkımın, Direnişin, Uzlaşmanın Yüzyılları

Yüksel Akkaya

“18. yüzyılın son üçte-birinde, makineleşmenin ve modern sanayinin doğuşuyla birlikte, bunu, yoğunluğu ve boyutları bakımından bir çığı andıran müthiş bir sınır tanımazlık izledi. Ahlâkın ve doğanın, yaşın ve cinsiyetin, gecenin ve gündüzün bütün sınırları yıkıldı” (K. Marx, 1986: 291).

15. yüzyıldan itibaren başlayarak, şiddetin her türlüşüne başvurulacak işçileştirilmeye çalışılanlar (Marx, 1986: 751-759), 18. yüzyıla gelindiğinde, işçileşmeye karşı olan dirençlerini büyük ölçüde terk etmiş, “Kapitalist ruhun 1770 yılında fakir fukara için ancak hayal edilen ‘Dehşet Evi’, birkaç yıl sonra sanayi işçileri için dev bir ‘İşevi’ biçiminde” gerçekleşen (Marx, 1986: 290), adına fabrika denilen “hapishanelerde” “gönüllü” çalışmaya başlamıştır. Ama ne pahasına? A. Guépin’in (1835: 484) tespiti ile “hayatın, işçi için ölmek” anlamına gelmesi pahasına. Aslında bu tespit, işçiler için sefalet ve umuttan başka anlama gelmez. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başı işçilerin hayatta kalmak için ölmemeye çalıştıkları, bir başka ifade ile yaşama dört elle tutundukları bir dönemdir. Bütün sınırların yıkıldığı bu dönemde yaşamak, işçi için ölmekten başka şey ifade etmez. Zira acının çığılığı bazen umudun çığılığına döner, kuşkusuz yaşam adına. Sessizlik, ufak mırıltılar, bazen uğultuya dönüşür, bir çağrı, bir davet olarak algılanır; bu çağrı bazen işçileri bir eylemin içine çeker, sesin yükselmesine neden olur; bazen bu çağrının karşılığı olan

eylemde başarısızlık işçilerin derin bir sessizliğe gömülmesine neden olur.

Özgür çalışmanın fabrikaya hapsedildiği, makinelere teslim olunup, onunla yarışılmaya başlandığı, zaman kavramının ortadan kalktığı 18. yüzyıl sonu, işçiler için öncelikle bir yaşam, bir var olma, eski özgürce, serbestçe çalışma konumunu koruma mücadelesini ön plana çıkarır. Bu tutum kendisini “makine kırılcılığı” olarak bilinen “Ludist Hareket”te somutlaştırır.

I. Makine Kırılcılıktan Ludizme Hak Arayışları

1718 ve 1724 yıllarında İngiltere’de dokuma işçileri, makineleşmenin hayatlarında yarattığı değişikliğe başkaldırma ihtiyacı duyar, kendilerine sunulan çalışma koşullarına karşı çıkar, bunda ısrar edilmesi halinde kumaş patronlarının evlerini ve işyerlerini yıkıp, yakacaklarını açıklarlar (E. Hobsbawm, t.y. : 18). Kuşkusuz bunlar tekil olaylar değildir. Londra’da 1710 ve 1768’de; Spitalfied’de 1719, 1736 ve 1760’lı yıllar boyunca; Nottingham’da 1779 ve 1789’da makinelere karşı eylemlere girilmişdir (Chevassus-au-Louis, 2006: 21). Fransa’da işçiler Devrim sonrasında neden makineleri istemediklerini şöyle açıklar: “Fransa’ya yerleştirilmeye çalışılan İngiliz iplik makineleri, acıların yükünü daha da artırmıştır... Bunların bütün kolları felce uğrattığını ve iplikçilerin zanaatına ölüm darbesi indirdiğini hiç çekinmeden söyleyebiliriz (Brizon, 1977: 213-214). Lefranc, Fransa’da makine kırılcılarının, başta kırsal kesimde olmak üzere geniş halk kesimlerince desteklendiğini, makineleşmenin nefretle, kinle karşılandığını belirtir (1957: 250). Kuşkusuz bu örnekler çoğaltılabilir. Ancak, 18. yüzyılın makinelere yönelik tepkileri ile 19. yüzyılın makinelere yönelik tepkisi olan Ludizm arasında bir fark vardır. Hobsbawm’ın da belirttiği gibi 18. yüzyıldaki makinelere yönelik tepkiler düşmanlıktan çok “bir sendikalaşma” yöntemi olup, gerektiğinde patronlar üzerinde baskı kurmak amacı taşımıştır. Kuşkusuz, temelinde kapitalist üretime has toplumsal ilişkilerden kaynaklanan bir kavga vardı. “Britanya’daki dokuma ve maden işçilerinin hareketleri, kıtanın birçok bölgesinde gündelikte çalışan vasıflı işçilerin kurdukları eski moda derneklerin sendikaya benzer yüzeysel etkinliklerinden kesinlikle çok farklıdır” ve bu yöntem hem patronlar üzerinde baskı kurmada hem de çalışanlar arasında gerekli dayanışmayı sağlamada değerli bir araçtır (Hobsbawm, t.y: 19). Böyle olduğu içindir ki bir sonraki hareket olan Ludist harekete önemli deneyim bırakmış, yol göstermiştir.

18. yüzyılda ilkel bir tepki olarak, basit makine kırılcılığı şeklinde ortaya çıkan hareket hızla çalışma ilişkilerinin, en “örgütlü”, en sert, en çatışmacı ve

en hızlı sonuç alan mücadele biçimi olmuş ve işçi sınıfının en önemli hareketi olarak sessiz sedasız kayıtlara geçmiştir. Bunun temel nedeni aşağıdaki özellikleri taşımasıdır.

Bir: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, çalışma ilişkilerinin en sert, en çatışmacı eylem biçimidir, pazarlık şeklindedir.

İki: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en güçlü “örgütlü” hareketidir. Bu “örgütlülük” İngiliz sendikacılığının temellerini oluşturur.

Üç: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en sert toplu pazarlık biçimidir.

Dört: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en iyi sonuç alan grevidir.

Beş: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, burjuvazinin en çok korktuğu işçi hareketidir, “mevzuat dışı, özgür ve haklı” bir başkaldırıdır, işçilerin hakları kadar kişiliği ve özgürlüğünü de gözetir. Bu nedenle, kapitalizmin kurallarına, yasalarına karşı büyük bir başkaldırıdır.

Altı: Ludizm, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, bugünkü işbirlikçi, korporatist, panoptik sendikacılığın tam karşısı, formel olmayan, ama emekçilere güven ve cesaret veren büyük bir “sendikacılık” hareketidir.

Tüm bu nedenlerle, Ludizmi proletaryanın ilkel bir tepki biçimi olarak görmek doğru değildir. Ludizm, yukarıda sıralanan nedenlerle “proletaryanın ilkel bir tepki biçimi” olmayıp, tam tersine hak aramada, hakları korumada bugünkünden çok daha anlamlı ve doğru bir tepki biçiminin ifadesidir.

Ludizm, işçi sınıfının kapitalizme karşı büyük bir başkaldırısıdır, kendisi için sınıf olmada pusulasız çıktığı bir yolda el yordamı ile attığı büyük bir adım olup, bir “geçiş aşaması” değildir. Tersine, Ludizm vahşice ortadan kaldırılarak, işçi sınıfının kendisi için sınıf olma yolunda attığı bu devasa adım yok sayılmıştır. Yok sayılmanın ötesinde, sosyalistlerin işçi hareketine müdahale edeceği zaman dilimine kadar, ne yazık ki ondan sonra da, işçi hareketinde “kaba”, “ilkel” bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Vahim olan ise, sosyalistlerin de, devrimcilerin de bunu sorgulamadan kabul etmesidir. Ludizme sermayenin resmi tarihi dışında bakmak gerekir. Sermaye ile emek arasındaki hak mücadelesinde, asıl ve belirleyici olan sayısal büyüklükten, örgütlülük düzeyinden çok, tarafların kendilerine duydukları güven ve umut ile karşı tarafa saldıkları korku ve kaygıdır; pazarlık gücü ve yaptırım gücüdür. “İlkel” işçi hareketi olan Ludizm böylesi bir sorgulamadan “alınının” akı ile

çıkarken, 20. yüzyılın “modern” proletaryasının “modern” sendikaları ve sendikal hareketi ne yazık ki ulaştığı bugünkü düzey ile onun çok gerisinde kaldığını göstermektedir.

II. Ludizmden Gündelik Hayatta Hak Arayışlarına

Büyük anlatıda işçilerin haklarından söz ederken, küçük anlatıda gündelik hayattaki hak arayışlarını görmemezlikten gelemeyiz. Zira hem işçilerin hayata tutunmadaki genel mücadelesi hem de gündelik hayattaki hak arayışları bütünü göstermek açısından önemlidir. Umudu ayakta tutabilmek için yaşama tutunmak gerekir, bunun için de gündelik hayata da sarılmak, bunun için mücadele etmek gerekir. A. İnsel’in ifadesi ile “İşçi sınıfı dünyası içinde her davranış, var oluş tarzı, her talep aynı zamanda bir bütüne atıfta bulunur. O bütünden anlamını alır (1988: 78). 1840’lı yılların ortalarında Lyon bölgesinde kurulan “Aç Oburlar Derneği” buna iyi bir örnek oluşturur.

Sefaletin diz boyu sürdüğü, alınan ücretle yaşamı idame ettirmenin mucize olduğu bu dönemde (E. Dolléans, 1948), “Aç Oburlar Derneği”nin kuruluş süreci oldukça ilginç bir deneyimdir. Lyon Bölgesi demir döküm işçileri “tüketim hakkını” savunurlar, meyhanelerde şarabın litre yerine şişe ile verilmesine, şişenin hacminin küçültülmesine karşı çıkarlar, buna karşı örgütlü mücadele eder, piknikler, içki âlemleri düzenlerler. 1848 devrimi arifesinde bu kez “Boş Karınılar Derneği” kurulur. Bu derneğin kurucuları ise “Aç Oburlar Derneği”nden ayrılan bazı işçilerdir. Dernek kendisine oldukça anlamlı amaçlar belirler, bunu sloganlaştırır: “Özgürlük, hak, eşitlik, kanun, kardeşlik tabii bir olay ve birlik ihtiyacıdır”. İpek işçileri ve demir döküm işçilerinden oluşan derneğin üyeleri uzun sakalları, kırmızı başlıkları, gri uzun mantoları ile meyhanelerde, panayırılarda çarşılarında boy gösterip, dikkat çeker, varlığını ortaya koyarlar (İnsel, 1988: 78).

“Sıradan”, tüketim hakkını kullanan derneğe giriş, üyelik belli prosedürlere bağlıdır ve işçi sınıfının kültürüne dair önemli ipuçları verir. Dernek yemini bu açıdan oldukça anlamlıdır: “Derneğin kurallarına sadık kalacağıma, bana emanet edilecek sırları hiçbir zaman açıklamayacağıma yemin ederim. Dernek yolunda kanımı akıtacağıma, yardıma muhtaç kardeşlerimin yardımına koşacağıma yemin ederim... Namusum, karım, doğmuş ve doğacak çocuklarıma başı üzerine yemin ederim ki, sosyalist demokrasiyi desteklemek için ölmeye hazırım. Sadakatime delil olarak, eğer ileride yeminime ihanet edersem, ölüm kararımı kendim imzalayacağım” (İnsel, 1988: 78). “Sıradan”,

tüketim hakkını kullanan dernek giderek siyasal amaçları olan bir derneğe dönüşmüş ve işçi sınıfının ne zaman neyi, nasıl yapma yeteneğine sahip olduğuna dair önemli bir deneyim bırakmıştır.

III. Yaşama Çabasından Yaşam Hakkına: Sosyal Güvenlik

İşçiler çalışırken yaşamını sürdürmek için çeşitli risklere karşı sosyal güvenlik olarak nitelendirilen bazı önlemler alma ihtiyacı duymuştur. Kapitalizmin kendisini tahkim ettiği süreç işçilerin de hayata tutunma çabalarını yoğunlaştırdığı dönemler olmuştur. Başlangıçta yeterli ücret peşinde koşanlar daha sonra bunun yeterli olmadığını, sakatlık, hastalık, ölüm ve işsizlik gibi yıkıcı “risklere” karşı da çareler bulup, yaşama tutunmaları gerektiğini gördüler, böylece yaşam hakkının bir doğal sonucu olarak sosyal güvenlik hakkı mücadelesi vermeye başladılar. Sosyal güvenliğe dair önlemler, arayışlar her üretim biçimine bağlı olarak oluşan toplumsal formasyona göre “oluşmuş”tur. Kapitalist üretim biçimi ve bunun oluşturduğu ilişkiler, her alanda olduğu gibi, sosyal güvenlik ile ilgili alanda da farklı yaklaşımları, kurumları, ilişkileri gündeme getirmiştir. Öyle olduğu için kendisinden önceki üretim tarzı ve üretim ilişkilerine bağlı olarak oluşan “sosyal güvenlik” kurumlarını hızla etkisiz ve geçersiz kılmıştır. Kuşkusuz, bu çok da kolay olmamıştır. Sanayileşme ve kapitalist üretim tarzının egemenliğini kurması ile birlikte, bir önceki toplumun risklere karşı oluşturduğu “sosyal güvenlik” önlemleri yetersiz kalmış, sınırlarına vardığı için arkaik kalmaya mahkûm olmuştur. Bu nedenle, artık ne çok çocuk sahibi olmak, ne dinsel kurumların “acıma” duygulu yardımları, ne loncaların içe kapanık korunma gelenekleri yeterli olmuştur. Yeni toplumun ihtiyacı bütün bunların ötesinde idi. Çünkü kapitalist üretim tarzı ve dayattığı yaşam biçimi, çalışma koşulları çok daha fazlasını gerektiriyordu. Hızla “esir köylülükten” “özgür işçiliğe” koşanlar, kentlerde kapitalist hayat tarzının ve çalışma koşullarının dayattığı yeni hayat ile yüzyüze kalırken, hayatta kalmanın da ne kadar zor olduğunu öğrenmeye başladılar. Denilebilir ki, kapitalist üretim tarzının dayattığı bu yaşam biçimine karşı işçilerin kendilerini korumak için girdikleri arayış, işçi hareketinin ikinci ve çok önemli bir korunma isteğinden başka bir şey değildir.

İşçi sınıfının kapitalizme, kapitalist sistemin gerektirdiği hayat tarzına karşı, korunmak için, sınıf “dürtüsü” ile hareket ederek çözüm ararken “sosyal güvenliği” keşfettiğini söylemek mümkündür. Ancak, bu ikinci arayış, bir öncekinden farklı olarak, bu kez kapitalist yaşam tarzını bir kabule ve bu kabul

sonucunda kendisini koruma amacına dayanır. Kapitalist hayat tarzına karşı emekçilerin ilk köklü itirazı, daha önce de belirtildiği gibi kapitalist yaşam tarzına bir büyük başkaldırı olan Ludist harekettir. Bu büyük isyanı kan ve ateşle bastıran kapitalistler emekçileri ağır çalışma koşullarına zorla ikna etmiş oldular. İşçi sınıfı için sorun şimdi yeni topluma ve onun hayat tarzına uyum sağlamaktı. Ağır çalışma koşulları, uzun süreli çalışmalar iş kazalarını, meslek hastalıklarını “tetiklerken”, her işsiz kalış işçileri ve ailelerini bir hayatta kalıp kalmama sorunu ile de karşı karşıya bıraktı. Buna bir de “yaşlanınca” ne olunacağı sorunu eklendi. Eski kurumlar, eski “çözümler” işlevsiz ve yetersizdi.

Dönemin liberal iktisatçıları olan A. Smith, D. Ricardo ve R. Malthus yeni hayatın sorunu olan yoksulluğu ücretleri baskılayan nüfus artışında görüyor, bu nedenle sosyal riskleri önlemeye/azaltmaya yönelik koruyucu önlemlere şiddetle karşı çıkıyorlardı. Kuşkusuz bu tutum emek gücünü bir metaya dönüştürürken, yoksulluğun/sefilliğin de cehenneme giden kapılarını açıyordu. Başlangıçta, işten kaçarak, meyhanelere sığınarak, bazen yöneticilere sert müdahalelerde bulunarak, tekil ve ilkel bir şekilde karşı koyan işçi sınıfı, zamanla bunu aşarak, sınıf bilincini ören, kendisine güven sağlayacak, geleceğini garantiye alacak arayışlara yönelmekte gecikmedi. Yardım sandıkları kurdu: Kazalara, hastalıklara, işsizliğe, yaşlılığa karşı. Yeni üretim tarzı, kaçınılmaz olarak oluşturduğu yeni üretim ilişkilerinin bir gereği olarak yeni kurumları da ihtiyaç duyuldukça oluşturmaya başladı, bu kez işçiler tarafından. Önce meslek sahipleri, yani nitelikli işçiler kapitalist üretim tarzının dayattığı yeni hayat tarzına karşı korunmak için yardım sandıkları kurdular. Ardından niteliksiz işçiler. Sağda solda kurulan bu tek tük yardım sandıkları başlangıçta kapitalistleri rahatsız etmedi. Ancak yardım sandıklarının artan sayısı hem işçilere güven veriyor, hem de bir sınıf bilinci oluşturmaya başlıyordu. İşçi sınıfı, İngilizlerin o “sefil”, Dickens’in 1845’te “Oliver Twist” ve aynı yıl Disraeli’nin “Sybil” eserlerinde resmettiği/ anlattığı “yoksul yasalarını” aşmıştı. Teslim olmak yerine, sınıf dayanışması içinde, yeniden örgütlenerek, ilkin kapitalist hayata karşı tutunmaya sonra da karşı çıkmaya başlayacaktı bu yardım sandıkları aracılığı ile. Zira ilk köklü, güçlü, sert grevlerin yaygınlaşması da bu yardım sandıklarından sonra başlayacaktı. Böyle olduğu için, yardım sandıkları sadece dayanışma, anı ve geleceği kurtarma kurumları olmayıp, etkili grevler aracılığı ile karşı saldırıya geçmenin de kurumları oldu. Ludistlerden sonra işçi sınıfı ilk kez bu yardım sandıkları aracılığı ile daha güçlü olarak ayağa kalkıyor ve kapitalist hayatın

ağır yükünü hafifletmeye çalışyordu. Ludist hareket ile yardım sandıklarının beslediği işçi hareketi arasındaki fark kapitalist hayat tarzına karşı koyuş yerine, yükünü hafifletmekten ibaretti. Ortak nokta ise kapitalistlere karşı güvenle karşı koymaktı. Bu durumda, kendisine meydan okuyan Ludistleri tarihten silen kapitalistlerin bu yeni meydan okuyuşa karşı sessiz kalması beklenemezdi. Üstelik bu kez sosyalist düşünceler toplumu ve işçi sınıfını sarsmaya başlamıştı. Yani işçi sınıfı adına yeni bir toplum tahayyül ediliyordu. Ütopik sosyalistlerin açtığı yol, bilimsel sosyalistlerce daha sağlam taşlarla döşenip, pekiştiriliyordu.

18. yüzyılın sonuna doğru, 1760 yılından itibaren Fransa'da meslek temelinde ilk yardım sandıkları kurulmaya başlar. Kuşkusuz illegal olarak! Restauration döneminde iktidar bu yardım sandıklarının varlığından haberdar olmakla birlikte başlangıçta göz yummayı tercih eder. 1823 yılında, sadece Paris'te yardım sandıklarının sayısı 132'ye ulaşır, üye sayısı ise 11.143 olur (Lefranc, 1957: 311-312). Bu sandıklar bazen klasik rollerinden sıyrılıp, grevlere destek de olur (Lefranc, 1957:312). Kısacası çalışma yaşamından kaynaklanan risklere karşı korunmak için kurulan bu ilk işçi örgütlenmeleri basit yardım sandıkları olmanın ötesinde de işlevler görürler.

1793'te Fransa'da, devlet tarafından İnsan Hakları Deklarasyonu ile ürkek, çekingen üstü örtük ilk adımları atılan sosyal güvenliğe yönelik önlemlerin, işçi sınıfının yardım sandıkları aracılığı ile ulaştığı noktada sosyalist hareket ile buluşması yaklaşık yüz yıl sonra, 1880'de Almanya'da daha cesur bir karşılığını bulacak, Bismarck ilk kurumsal sosyal sigorta sistemini devlet aracılığı ile hayata geçirecekti. 1760 yılında Fransa'da marangozların kurduğu ilk yardım sandığı hem toplumsal hem de sınıf bilincinin ilk adımı olarak kabul edilmelidir (Saint-Jours, 1990). 1830 Devriminin eşliğinde Fransa'da yardım sandıkları hızla çoğalmaya başladı (Öyle ki, 1883 yılında Fransa'da 113.000 kömür işçisinin 109.000'i Madenciler Yardım Kasasına üye idi). Kuşkusuz diğer ülkelerde de. Başlangıçta pasif bir karaktere sahip olduğu için devletler tarafından pek önemsenmeyen bu kurumlar, zamanla sınıf bilincini oluşturma ve geliştirme açısından çok önemli rollere sahip olmaya başlayınca, grev eylemlerinin desteklenmesinde, direnişlerin gönüllü desteklenmesinde önemli roller oynamaya başlayınca bir müdahale ile de karşı karşıya kaldılar. Özellikle III. Napolyon döneminde yardım sandıklarının kontrol altına alınmasına yönelik büyük çabalar gösterildi. Pre-sendikal örgütlenme biçimine dönüşmeye başlayan bu yardım sandıkları işçi sınıfı için bir çiraklık dönemi olarak da kabul

edilebilir (Försler, 1977: 85). Sadece çıraklık değil, onu aşan dayanışmayı besleyen kurumlar olarak da. Kısacası, sosyal güvenlik kurumlarının kapitalist toplumdaki ilk çıkışı, zamanla basit yardımlaşmayı aşıp, bir sendikal örgütlenmenin ilk formlarına dönüşmeye başlamış, sınıf bilincini, dayanışmasını örmüş ikinci aşama için önemli birikim oluşturmuştur. Böyle olduğu için de ilk sosyal güvenlik kurumları kapitalistler için tehlikeli bir mecraya sürüklendiği için kontrol altına alınması gereken “şeyler” olmuştur. Bunun için, çok beklenmeyecekti. 1830 ve 1848 devrimleri ile oldukça ürkmüş olan kapitalistler, bu “naif” kurumların yöneldiği “tehlikeli” süreci durdurma ihtiyacı duymak zorundaydılar. Başlangıçta paternalist bir yaklaşım ile bu kurumlaşma sürecine müdahale eden kapitalistler ki bu ideolojik bir müdahaleden başka bir şey değildi, daha sonra Bismarck’ın temsil ettiği bir düşüncede bunu daha kurumsal yaptılar. Alman birliğini sağlayan ve 1871’de Fransa’ya karşı zafer kazanan Bismarck için kalan tehlike içerdeki işçi hareketi ve sosyalistler idi. Gelişen sendikal hareket, yeni sosyal demokrat partiye Reichstag’a 12 milletvekili sokacak bir güce ulaşmıştı. Bu durum, sosyalistlerin sırtında yükselen bir milliyetçi olan ve “beyaz devrimci” olarak adlandırılan Bismarck’ı işçi sınıfı ile “ilişkilenerek” “sozial Stat”ı (Sosyal devlet) kurmayı düşünmeye yönlendirir (D’Intignano, 1997). Ancak, Bismarck işçi sınıfı ile giriştiği büyük “pazarlıkta” adeta “ölümü gösterip sıtmaya” razı eder emekçileri. 1860’lı ve 1870’li yıllar boyunca greve giden işçilerin talepleri arasında ücretlerin yükseltilmesi, çalışma sürelerinin kısıtlanması da vardır. Bismarck bu talepleri sert bir şekilde reddederken, kazanılmış bir hak olan ve işçi sınıfının öz kurumlaşması olan sosyal güvenliğe yönelik yardım sandıklarını yasal bir temelde kurumsallaştırmayı tercih etti. Bu, kamçının yanında işçi sınıfına biraz da güler yüz göstermekten başka bir şey değildi (Försler, 1977: 86). Ancak bu uygulama ile sosyal politika kavramı ilk kez Alman dilinde “Sozial politik” olarak artık yerini alacaktı! Böylece Lassalle’ın sosyal demokrasiciliğini önemli ölçüde etkisiz kılıp, işçi hareketini yumuşatırken, işçi sınıfını da sistem içine çekmeyi umuyordu Bismarck. Zaman, onun ne kadar doğru davrandığını gösterecekti. Kuşkusuz Lassalcılığın da öngörüsüzlüğü...

IV. Parlamento Uyuma, İşçileri Unutma: Çartist Hareket

Engels’in (1997: 303-312) olumlu politik sonuçlar atfettiği Çartist Hareket’e kadar genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Çartist Hareket’e kadar olan dönem işçileşmeye, kapitalist hayat tarzına karşı bir mücadele olarak kabul

edilebilir ve bu yanıyla kapitalizme bir reddiye olarak okunabilir, kuşkusuz düzenle, sistemle bütünleşmeye bir itiraz olarak.

Çartist Hareket, işçi hareketleri içinde farklı bir yere oturmaktadır. Bu fark sadece oy hakkı ve parlamentoda temsil hakkı değildir, daha da önemlisi düzen içileşme, sistem içileşme, düzenin/sistemin kurumları içinde temsil edilme isteğidir. Çartist Hareket, düzeni radikal red edişten, düzeni düzen içinde, onun kurumlarına girerek etkileme isteğidir. Kuşkusuz bunda başarısız grevlerin, özellikle 1834'ten sonra nitelikli işçilerin örgütlenerek sınıfsal mücadeleden kendi çıkarları doğrultusunda geri çekilip, siyasal alana yönelmeleri, çalışma koşullarına daha iyi adapte olma isteği, sendikal hareketin daha az devrimci özelliklere kavuşmaya başlamasının ve hakemlik ve uzlaşma süreçlerinin avantajlarından yararlanmaya yönelmelerinin önemli etkileri bulunmaktadır (Fohlen, 1967: 57). Kuşkusuz bu durum, Engels'in büyük olumluluklar atfettiği, ne var ki beklentileri karşılamayan sonuçları ile Çartist Hareket, verdiği mücadelelere rağmen, yönelimi nedeni ile işçi sınıfı için bir büyük geri çekilmeden başka anlama gelmemektedir.

Çartist Hareket'e adını veren amaçlar 1838, 1842 ve 1848 yıllarında yayınlanmış olan "People's Charter"lardır (Halk Fermanı). Halk Fermanı altı temel talepten oluşmaktadır: Eşit seçim bölgeleri, milletvekili seçilmek hakkı için mülkiyet koşulunun kaldırılması, bütün yetişkin erkekler için oy hakkı,¹ parlamento seçimlerinin her yıl yapılması, gizli oy, milletvekillerine ücret ödenmesi (STMA, 1989: 176).² Homojen bir yapıya sahip olmayan Çartist Hareket'in en önemli handikaplarından biri sadece mücadele alanını bu kadar daraltması değildi,³ zaman zaman daha radikal talepler içeren söylemlere başvurulsa da, amaca ulaşmak için başvurulacak yöntem, yol ve araçlar arasında da bir birlik oluşturamamış olması, Hareketin farklı politik görüşler etrafında toplanması diğer önemli handikaplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki zaman zaman

¹ Kuşkusuz, kadınların dışlanarak sadece erkekler için oy hakkı istenmiş olması son derece düşündürücü olsa gerek!...

² Oldukça iyimser olan Engels, "Tümü Avam Kamarasının yeniden yapılandırılmasıyla sınırlı olan bu altı nokta, **görünüşteki zararsızlığa karşı** (a.ç. Y.A.) kraliçe ve lordlar dâhil, tüm İngiliz Anayasasını devirecek yeterliliktedir" demektedir (1997: 304).

³ Engels'in iyimserliğine rağmen en radikal mücadelenin verildiği dönemde bile talepler düzen içidir, sistem içidir: "Dostlarım, çartistizm, esas noktası, sizin oy pusulasını elde etmeniz demek olan türden bir siyasal hareket değildir. Çartistizm bir çatal-bıçak sorunudur: Çart, iyi bir ev demektir, iyi bir gıda ve içki demektir, gönenç demektir ve kısa işgünü demektir" (Stephens'in Çartistlerinin 1938'deki bir toplantısında yapılan konuşma) (The Northern Star, Sayı 46'dan aktaran Engels, 1997: 305-306).

Engels'in atfettiği özelliklere kavuşsa da bunlar süreklilik kazanamamıştır.

Sendikalarda ve grevlerde burjuvaziye karşı çıkışlar lokal ve yalıtılmış olduğundan Engels'e göre "Çartizm burjuvaziye karşı çıkışın yoğunlaştırılmış biçimidir" (1997: 303). Çünkü Çartizm bu talepler ile "burjuvazinin yasa dokusunun yerine bir proleter yasası koymayı" arzulamaktadır. Böylece, Engels'e göre işçi sınıfı bu hareket ile burjuvaziye karşı ayağa kalkmakta, siyasal güce, burjuvazinin kendisini koruduğu kaleye saldırmaktadır (1997: 303-304). Bu kaleye saldırının sonuçları konusunda oldukça iyimser olan Engels'e göre (1997: 304), başarılı olunması halinde Avam Kamarası yalnızca burjuvazinin değil, tüm ulusun iradesini temsil edeceğinden tüm kudreti de kendisinde toplayacak, monarşinin ve aristokrasinin başındaki son haleyi de düşürecektir. Ne var ki mücadele de çetin geçmekte, başlangıçta işçilerin radikalliği de burjuvazinin radikalliği ile yarışırken, zaman bunu törpüleyecek, hareketteki yükselmeleri geri çekilişler, her seferinde daha güçlenerek izleyecektir.

1840'lı yılların ortasına gelindiğinde Engels iyimserliğini korumaya çalışsa da Çartist Harekete yönelik düşünceleri giderek temenniye dönüşür: "...her ne kadar Çartistlerin sosyalizmi pek az gelişme gösterdiyse de, her ne kadar yoksulluğa karşı temel çözüm çareleri, sanayinin gelişile üzerine iptal işareti çekilen toprak dağıtımı sisteminden ibaretse de, her ne kadar temel pratik önerileri görüldüğü kadarıyla gerici bir yapıda ise de bunlar gene de bir seçeneği içerir, o da şudur: İşçiler ya bir kez daha rekabetin gücüne teslim olacaklar ve eski durum geri gelecektir ya da onlar rekabetin üstesinden gelecek ve onu kaldıracaklardır" (1997: 312).

İktidar meselesini parlamentoda temsile ve oy hakkına indiren Çartist Hareket, Engels'in belirttiği ilk seçenek ile sonlanır, tarih sahnesinden çekilirken geriye düzen içi, sistem içi, mevzuata bağlı bir işçi sınıfı ve hareketi bırakır. Üstelik 1848 devrimlerinin Avrupa'yı sarstığı bir dönemde, 1848 Mart'ında, Londra ve Glasgow'da iki görkemli eylemde "Ya emek ya devrim" sloganları atılmasına rağmen, Çartist Hareket dar ufkunu aşamayıp, Engels'in iyimser beklentilerini, atfettiği önemi hayata geçiremeyerek; trajik olarak amaçlarına⁴

⁴ İşçilerin çıkarlarını korumada izlenecek yol parlamentoya girmek ise Thompson'un belirttiği gibi Man ve Pioneer'de dile getirilen önerileri yerine getirmek belki de daha olanaklı olanı idi: "Sendikalar kendi aralarında siyasal iktidar sorununu çözebilirlerdi; doğrudan atölyelerden ve fabrikalardan seçilen, çalışan sınıflardan oluşan bir 'Parlamento': 'Localar delegelerini yerel meclislerden, bölge meclislerine, bölge meclisleri de Ulusal Meclise gönderir. Buralara Genel Oy Hakkı, Yıllık Seçimler ve seçilmek için hiçbir mülkiyet koşulu aranmadan, derhal'. (Thompson, 2004: 983-984).

da ulaşmadan tarih sahnesinden silindi⁵. Haksızlık yapmamak adına belirtelim ki 1848'den sonra kimi Çartistler, Marksizmin etkisinde kalarak İngiliz radikal sosyalist hareketine önemli katkılarda bulundular, daha sonra I. Enternasyonal içinde İngiliz işçi sınıfı hareketinin önemli bir rol oynamasını sağladılar (STMA, 1989: 181).

V. “Özgür” Yaşam Hakkı Daha Az Çalışmak: 1 Mayıs’a Giden Yol

“Normal işgününün saptanması, kapitalist ile emekçi arasında yüzyıllarca süren savaşların sonucudur... ‘Özgür’ emekçinin, ancak kapitalist üretimin gelişmesi sayesinde, toplumsal koşulların baskısıyla, yaşaması için gerekli şeyler karşılığında yaşamının tüm faal kısmını, çalışma yeteneğinin ta kendisini satmak, bir tas çorba için doğumla kazandığı haklarını devretmek zorunda bulunduğunu anlayabilmesi için aradan yüzyılların geçmesi gerekmiştir ” (Marx, 1986: 284).

871-900 yılları arasında İngiltere’yi yöneten Kral Alfred’in günü üç sekiz saate bölen yaşam tarzı önerisinin (8 saat uyku, eğitim ve eğlence; 8 saat çalışmak; 8 saat dinsel faaliyetlerde bulunmak) 18. ve 19. yüzyılda düşsel, erişilemez olarak kabul edilmesi, 19. yüzyılın sonuna doğru 8 saatlik çalışma hakkı için büyük mücadelelerin verilmesi tarihin ne kadar acımasız olduğunun ötesinde bir gerçek olsa gerek (Dommanget, 2006: 27-28). Belki daha trajik olanı Kral Alfred’den sonra T. More’un 1516 yılında yayınlanan Ütopya’da önerdiği günde altı saatlik çalışma süresinin hiç hatırlanmamasıdır. Peki, 10 Ocak 1579 tarihinde, İspanya ve Hollanda Kralı olan II. Philippe’in Bourgogne madenlerinde, Hindistan’da fabrikalarda, surların inşasında çalışma süresini günde sekiz saat ile sınırlandırmasına ne demeli (Dommanget, 2006: 29)? Kuşkusuz, bunlar istisnai örneklerdir. Zira Marx’ın da belirttiği gibi 15. yüzyıldan itibaren çalışma süreleri büyük bir istahla arttırılacaktır (Marx, 1986: 278-315). Öyle ki, 1852’de Louis Bonaparte, burjuvaziye karşı durumunu sağlama almak için yasal işgününe el attığı zaman, Fransız işçilerinin fikir birliği ile dile getirdiği şu idi: “İşgününü 12 saat ile sınırlandıran yasa, Cumhuriyet yasama döneminden bize kalan tek iyi şeydir” (Marx, 1986: 290).

⁵ Altı maddelik taleplerin bir kısmı ilkin ancak 1867 tarihli Reform Act ile yerine getirilmiştir (Işıklı, 1974: 31).

Ne var ki bu istisnai bir durumdur. Çalışma süreleri 19. yüzyılın başından itibaren ortalama 15 saate kadar ulaşır.

Çalışma sürelerinin kısaltılmasına yönelik iki önemli dönem vardır: 1847-1850 ve 1869-1873 (Boulin, Cette ve Taddéi, 1993: 20). Kuşkusuz bunlar işçi hareketlerinin sonucu yapılan düzenlemelerdir. Nottingham'da 1825 yılından itibaren tekstil sanayinde işçiler sekiz saatlik çalışma hakkı için greve gitmeye başladılar (Dommanget, 2006: 37). Bunu 1833 yılında Manchester işçileri izledi. Sendika delegeleri sekiz saatten fazla çalışmama kararı aldı. Aynı yıl Londra'da 20.000 işçi çalışma sürelerinin kısaltılması için greve gitti (Dommanget, 2006: 37). 1833 yılında işçiler ve bazı gönüllü işverenler çocuklar için çalışma sürelerinin kısaltılması konusunda anlaşır; çalışma süresinin haftada 48 saati, günde 9 saati geçmemesi yönünde düzenlemeye gidilir. 1834 yılı işçilerin İngiltere'de sekiz saatlik çalışma hakkını elde etmek için yaygın grevlere başvurduğu yıl olur, kuşkusuz sonraki yıllar da. 1846-1847 sekiz saatlik çalışma hakkı için yoğun ajitasyonların yapıldığı yıllar olur. İngiliz Parlamentosu 8 Haziran 1847'de kadınlar ve çocuklar için 11 saatlik çalışma hakkını kabul eder, herkese sekiz saatlik çalışma hakkı için tarihsel açıdan önemli olan simgesel bir günü 1848 yılının 1 Mayıs'ını beklemek gerekir (Dommanget, 2006: 37-38; Marx, 1986: 297).

İngiltere'de başlayan çalışma sürelerinin kısaltılması, bu yöndeki işçi mücadeleleri Marx'ın yerinde ifadesi ile ağır aksak diğer ülkelere de yayıldı (Marx, 1986: 312-313). Öyle ki, 1866 yılına gelindiğinde Atlantik'ten Pasifik'e, New England'dan Kaliforniya'ya soluk soluğa gidip gelen bir lokomotif hızıyla sekiz saatlik çalışma hakkı hareketi yaygınlaşmaya başladı (Marx, 1986: 313).

1864'te kurulan I. Enternasyonal, 1866 yılındaki kongresinde 8 saatlik çalışma hakkını savunmayı temel ilkelerden biri edinir. İzleyen kongrelerde de bu talep sürekli dillendirilir. Kuşkusuz, bu talepler grevler ile desteklenmeye başlar (Dommanget, 2006: 45). Sekiz saatlik çalışma hakkının simgeleşmesi ve yaygınlaşması için 1 Mayıs 1886'nın Chicago'sunu beklemek gerekti. Kuşkusuz, bir simge olarak da 1 Mayıs'ı... Elbette 1 Mayıs'ın bilinen hikâyesi ile.

Daha az çalışmak daha çok yaşamak, sekiz saatlik çalışma hakkı: 1 Mayıs...

KAYNAKÇA

- Boulin, Cette, D. Taddei (1993) *Le Temps de Travail*, Paris: Syros.
- Brizon, P. (1977) *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*, Çev. C. Süreya, Ankara: Onur.
- Chevassus-au-Louis, N. (2006) *Les Briseurs des Machines*, Paris: Seuil.
- D'Intignano, B.M. (1997) *La Protection Sociale*, Paris: Le Livre de Poche.
- Dolléans, E. (1948) *Histoire du Mouvement Ouvrier*, Tome I, (1830-1871).
- Dommanget, M. (2006) *Histoire du Premier Mai*, Marseille: Le Mot et Le Reste.
- Engels, F. (1997) *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*, Çev. Y. Fincancı, Ankara: Sol.
- Fohlen, C. (1967) *Le Travail au XIXe Siecle*, Paris: PUF.
- Försler, A. (1977) *Paylaşım Savaşı Öncesi Almanya'da Sınıf Mücadelesi*, Çev. E. Ateş, İstanbul: Ana.
- Guépin, Bonamy, E. (1835) *Nantes au XIXe Siecle: Statistique Topographique, Industrielle et Morale, Faisant suite a l'Histoire des Progres de Nantes*, Nantes.
- Hobsbawm, E. (t.y.) *Sıradışı İnsan (Direniş, İsyan, Caz)*, Çev. I. Gündüz, İstanbul: Bulut.
- İşıklı, A. (1974) *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: Odak.
- İnsel, A. (1989) "19. Yüzyılda Fransa'da İşçi Kültürü", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim.
- Lefranc, G. (1957) *Histoire du Travail et des Travailleurs*, Paris: Flammarion.
- Marx, K. (1986) *Kapital*, Cilt 1, Çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Saint-Jours, Y. (1990) *Traite de Securite Sociale*, Tome V, Paris: LGDJ.
- STMA (1989) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim.
- Thompson, E.P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim.

Sovyet Anayasal Gelişmeler Tarihi: Burjuva Hukuk Düzenine Sosyalist Bir Yanıt mı?

*Kasım Akbaş**

1. Giriş

Marksizm, genel olarak hukuk kuramı açısından çok verimli bir alan değildir. Zira Marksist gelenek açısından hukuk alanı ya fuzulidir ya da teferruat olarak görülür. Dahası hukuk bir mücadele alanı olarak dahi algılanmaz. Belki birkaç Marksist kuramcı hukuku, hegemonya açısından ele alma çabası içindedir ancak genel olarak kuramın bir hukuksal örgütlenme öngörüsü bulunmaz. Hukukun egemen sınıfların baskı aracı olduğu saptamasının kolaycılığına çok çabuk sapılır.

Kuramın hukuka ilişkin temel öngörüsü, üretim ilişkilerinin dönüşümü sonucunda, devlet ile birlikte hukukun da snmleneceğidir. Kabul etmek gerekir ki, devletin ve hukukun sönümlendiği bir sosyalizm pratiğini gözlemlemek bugüne değin hiç mümkün olmamıştır. Aksine, sosyalist pratiklerin hukuk düzenleri, öngörünün aksine “katı” yapıları ve devlet merkezli olmaları ile eleştiri konusu olmuşlardır. Özel olarak Sovyet deneyimi dşnldğnde, hukuk düzenine, daha baştan itibaren burjuva hukuku formlarının egemen olduğu söylenbilir. Devrimin hemen ardından bir anayasa yapımı sürecinin başlamış olması bunun en tipik göstergelerindendir. Zira Sovyet devriminin mimarları, burjuva hukukunun formlarını eleştirebilecek bir hukuk kuramsal

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi.

donanımına sahip değillerdir. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde -hatta İkinci Dünya Savaşı'na kadar- geçerli olan temel paradigma anayasal temelde inşa edilen modern ulus devlet paradigmasıdır ve doğal olarak SSCB de, birkaç enternasyonalist düzenlemeye rağmen, bu paradigmanın tümüyle dışında kalabilmiş değildir. Üstelik devrimin ilk yıllarında en azından demokratik temsiliyet açısından burjuva demokrasilerine oranla bir farklılık taşıdığı görülen sovyetik örgütlenmenin yerini giderek çok daha merkezi hatta temsil özelliği açısından burjuva demokrasilerinin çok gerisinde kalan bir yapıya bıraktığı da gerçektir. Böylece “toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar anlamında hukuk”, toplumsal bir organizmanın değil, merkezi bir aygıtın ürünü olmuştur. Belki tam da bu nedenle, düzenlemelerde toplumsal değil, rejimin ihtiyaçları; hak değil ödev kavramı esas olmuştur.

Böylece reel sosyalizm deneyimlerinin hukuk pratikleri, Marksist bir hukuk kuramının felsefi tartışmalarının ötesinde, tarihsel ve güncel anlamlar taşımakla birlikte; bu pratik, bir yandan burjuva hukuk nosyonuna karşı yetersiz bir yanıt olmuş, bir yandan da sosyalist bir toplumun değil ama rejimin normatif gereklerini yansıtmaları bakımından ele alınmayı gerektirmiştir.

Sosyalist hukuk pratiği dendiğinde, temel ilkeler itibarıyla benzer özellikler taşımakla birlikte, birbirinden çok farklı toplumsal, ekonomik, kültürel yapıları yansıtan bir birikimle karşılaşırız. Zira sosyalist deneyimler başta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olmak üzere Çin, Küba ve Doğu Avrupa gibi farklı coğrafyalara yayılmışlardır. Dahası bu deneyimler her biri farklı bir gelişmişlik düzeyindeki toplumların yarattığı rejimlerin ürünüdür. Tek başına SSCB'nin kendi içerisindeki farklılık dahi araştırmacı için göz korkutucudur.

Bu nedenle, bu çalışmada yalnızca SSCB hukuk düzeni, anayasal sistem düzeyinde ve hak düzenlemeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Kuşkusuz SSCB anayasal sistemi dendiğinde dahi karşımıza 1917'den başlayarak 1991'e kadar uzanan tarihsel süreçte birbirini izleyen 1918, 1924, 1936 ve 1977 anayasaları çıkar. Keza 1924 ve 1977 anayasalarında yapılan değişiklikler de ayrı bir önem taşımaktadır. Sözgelimi, 1977 Anayasası'nın kendisinde düzenlenmemiş olmakla birlikte, Birliğin dağılmasına çok kısa bir süre kalmışken, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimini gerçekleştiren bir tür Anayasa Mahkemesi düzenlemesinin ortaya çıkmış olması, anayasal sistemin tamamen farklı bir açıdan değerlendirilmesini gerektirebilir. Bu bağlamda çalışmada, farklı dönemlerin özellikleri göz önüne alınmaya çalışılacaktır.

2. Karşılaştırmalı Sovyet Anayasaları Tarihi

Bolşevik devrimini sonrası “halkların hakları” kavramının ilk kez 14 Kasım 1917 tarihli Halk Komiserleri Kurulu Bildirisi’nde kullanıldığını görürüz. Rusya Halklarının Hakları Bildirisi başlığını taşıyan ve altında Milletler Komiseri Stalin ile Halk Komiserleri Kurulu Başkanı Lenin’in imzalarının bulunduğu metinde şöyle denilmektedir:

Bu yılın Haziranında toplanan Birinci Sovyetler Kongresi Rusya’da yaşayan halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkını tanımıştı.

Kasım’da toplanan İkinci Sovyetler Kongresi de Rusya’da yaşayan halkların bu vazgeçilmez hakkını daha kesin ve kararlı olarak doğrulamıştır.

Bu kongrelerin dileklerini yerine getirmek isteyen Halk Komiserleri Konseyi aşağıdaki ilkeleri, uluslar sorunu konusundaki çalışmalarına temel olarak almayı kararlaştırmış bulunmaktadır:

Rusya’da yaşayan halklar eşit ve egemendir.

Rusya’da yaşayan halkların, ayrılmaya ve bağımsız bir devlet kurmaya varacak kadar serbestçe kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakları vardır.

Hangisi olursa olsun, bütün ulusal ya da ulusal-dinsel imtiyazlar ve gerilikler kaldırılacaktır.

Rus topraklarında oturan ulusal azınlıklar ve etnik gruplar serbest olarak gelişeceklerdir.

Gerekli kanunlar Uluslar Komisyonu’nun kurulmasından sonra hemen hazırlanmaya başlanacaktır.

Devrim sonrasında bir ihtilal komitesi bildirgesinin diliyle ifade edilen bu haklar 60 yıl sonra 1977 Anayasasının 6. Bölümüne artık “Vatandaşlık” üst başlığıyla taşınırlar. 1977 Anayasasının 34. maddesine göre;

SSCB vatandaşları, kökenlerine, sosyal veya mülkiyet durumlarına, ırk veya milliyetlerine, cinsiyet, eğitim, dil, din durumlarına, işlerinin cinsine, ikametgâh veya diğer statülerine bakılmaksızın, yasalar karşısında eşittirler.

SSCB vatandaşlarının hak eşitliği, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın her alanında güvence altındadır.

Anayasanın izleyen maddelerinde kadın ve erkeklerin (madde 35) eşit haklara sahip oldukları ile çeşitli ırk ve milliyetler (madde 36) açısından eşitlik ilkesine değinilmektedir.

Bugün yasa önünde eşitlik dediğimiz bu ilkenin devrimle başlayıp son anayasaya varana kadar bir fıkı-i takip ile korunması, SSCB anayasal tarihinin işin en başından başlanarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Kuruluşundan sona erişine kadar Sovyetler Birliği'nin dört anayasası olmuştur. Bu dört anayasanın her biri, esasen kendi dönemlerinin siyasal iklimlerini de yansıtmaktadırlar. Bu nedenle söz konusu anayasaların, içerdikleri düzenlemeler yanında içinde işlev kazandıkları tarihsel ve siyasal dönemin özellikleri ışığında değerlendirilmeleri gerekir.

2.1. “Devrim Anayasası”: 1918 Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Anayasası

1918 Anayasası, Ekim devrimi öncesi ve sonrasının koşullarının ürünüdür. Bu anlamda anayasayı devrimle birlikte anlamak gerekir.

Ekim devrimi, Rusya'nın belli bir tarihsel döneminin özelliği içerisinde gerçekleştirilen bir ayaklanmanın ürünüdür. Devrim öncesi tarihsel dönemde Rusya dendiğinde, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı her türlü ekonomik ve toplumsal yıkımı yaşamakta olan bir ülke, bu yıkımla baş edemeyerek Şubat'ta yerini içlerinde sosyalistlerin de bulunduğu geçici hükümetlere devretmiş bir siyasal yapı söz konusudur. Ülkede çok uzun bir süreden beri, zaman zaman işlevsizleşen zaman zamansa iktidar iddiasında bulunacak denli inisiyatif kazanan çeşitli düzeylerdeki yerel yönetim birimleri (Sovyet) oluşmuş durumdadır. Merkezi siyaset bir meclis (Duma) ve Geçici Hükümet üzerinden temsil edilmektedir. Devrim fikri, Marx'ın Komünist Manifesto'nun başında komünizm için söylediği üzere, bir hayalet gibi ortalıkta dolaşmaktadır. Ancak yaşananlar gidişli-gelişli, kabarmalı-çöküşlü süreçlerdir. Troçki, Rus Devriminin Tarihi'nde durumu “Nisan ve Temmuz'da, Lenin ortamı yumuşatmaya çalışıyordu. Ağustos'ta yeni dönemi kuramsal olarak hazırlıyordu. Ama Eylül'ün ortalarından itibaren iteliyor, tüm gücüyle zorluyordu. Artık tehlike olan çok hızlı gitmek değil, geç kalmaktı” diyerek tarif etmektedir. 25 Ekim [7 Kasım] 1917'de İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi toplanmış, 26 Ekim [8 Kasım] 1917'de de devrimin bakanlar kurulu olan Halk Komiserleri Kurulu kurulmuştu. Öyle ki, “Ekim Devrimi, Bolşevikler bu devrimin kapsamı konusunda hâlâ anlaşılamamışken ve devrimin burjuva demokratik bir devrim mi yoksa proleter sosyalist bir devrim olduğu konusunda kararsızlık içindeyken zaferle sonuçlanmıştı” (Carr, 1989: 105). “‘Şaşkınlık verici!’ demişti Lenin Troçki'ye o unutulmaz 25 Ekim gününde. Ve bir süre sonra şöyle bir açıklama yapacaktı: ‘Rusya’da dünya çapında bir devrim başlatmak yerden bir tüyü almak kadar kolay oldu’” (Werth, 2003: 120). Halk Komiserleri Konseyi çok hızlı bir şekilde çeşitli alanlarda düzenlemeler getirdi. Bunlar arasında konut, sosyal sigorta ve eğitim üzerine

olanlar dikkat çekicidir (Düzenlemelerin içeriği için bkz. Reed, 2008: 339-344). Öte yandan Geçici Hükümet de varlığını sürdürmekteydi. Bolşevikler Geçici Hükümet üyeleri ile eşit düzeyde yer aldıkları bir Kurucu Meclis'in kurulmasını kabul ettiler.

Kurucu Meclis'in sosyalist bir devrimi başarıya ulaştıramayacağı açıktı. Nitekim Bolşeviklerin hazırladığı ve "sovyet politikasının ve yasalarının ilkeleri"ni içeren (Carr, 1989: 115) Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi, Kurucu Meclis'in 5 Ocak [18 Ocak] 1918'deki ilk oturumunda reddedildi. Bu Kurucu Meclis'in de sonu oldu. Bu Meclis'in tarihsel mirasını, bir hafta sonra toplanan Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi devralarak, bildirgeyi kabul etti. Söz konusu bildirge, burjuva İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgeleri'ne alternatif olma niteliğini taşımaktaydı ve bu özelliğiyle, aynı yılın Temmuz ayında kabul edilen ilk Sovyet Anayasası'nın da ilk kısmını (toplam dört bölümden ibarettir) oluşturdu.

Hemen ifade etmek gerekir ki, 1918 Anayasası henüz kurulmamış olduğundan SSCB anayasası değil, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) anayasasıdır. Anayasa ülkenin güçlü bir merkezi hükümet ihtiyacını karşılamaya yönelikti (Kavass ve Christian, 1979: 543). Kuşkusuz anayasalar tek bir amacı yerine getirmek üzere kolaylıkla çıkarılmazlar:

Bir anayasanın hazırlanması, genellikle, birbiriyle çelişen amaçlar arasında bir çatışma vesilesidir ve elde edilen sonuç çatışmanın sebep olduğu az çok belirgin yara izlerini taşır. RSFSC'nin ilk anayasasının hazırlanışının altında yatan çatışma, çoğu zaman birbirlerinden pek az farklı üç şekle büründü: Devlet iktidarının gücünü yitirmesini isteyenlerle güçlenmesini isteyenler; iktidarın ve inisiyatifin yerel otoritelere dağılımını isteyenlerle, otoritenin ve disiplinin merkezde yoğunlaşmasını isteyenler; ve nihayet, federalizmi fiilen gerçekleştirmeye çalışanlarla, hangi kisve altında olursa olsun, 'tek ve bölünmez' bir cumhuriyet kurmaya çalışanlar arasındaki çatışmaydı bu (Carr, 1989: 124).

Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi'nde (ve dolayısıyla 1918 Anayasası'nda), iktidarın sovyetlere ait olduğu ve Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin bu sovyetlerin bir federasyonu olduğu ifade edildikten sonra, özel mülkiyetin lağvedilmesi; toprağın eşit toprak kullanım ilkesine bağlı kalınarak emekçi halka dağıtılması; her türlü ormanların, maden kaynaklarının, taşınmaz mülklerin, büyük ve küçükbaş hayvanların halkın malı olarak kabul edilmesi; üretim ve taşıma araçlarının İşçi ve Köylü Sovyetleri Birliği'ne devredilmesi; çarlık hükümetleri döneminde yapılan kredi ve pazarlıkların feshedilmesi ve bunların gerçekleştirilebilmesi için emekçi sınıfların silahlanması hususları düzenlenir.

Keza ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı da Bildirge'nin ve Anayasa'nın göze çarpan düzenlemelerindendir. O kadar ki, anayasal metinlerde görmeye çok alışık olmadığımız bir ifade şekli ile Finlandiya, Ermenistan gibi bazı ülkelerin adları da anılarak kendi kaderlerini tayin etmek konusundaki aldıkları kararların destekleneceği ifade edilmektedir (Madde 5).

1918 Anayasası'nın ikinci kısmı "Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Anayasasının Genel Hükümleri" başlığını taşımaktadır. Toplam 15 maddeden ibaret olan bu kısımda, geçiş dönemi olarak tarif edilen süreçte anayasanın ana amacının "şehir ve köy proletaryasının ve en fakir köylülüğün diktatörlüğü"nin kurulması olduğu vurgulanmaktadır. Bu diktatörlüğün amacı ise "sınıfları ve devleti ortadan kaldıracak sosyalizm"i kurmaktır (Madde 9).

Burjuva demokrasilerinin anayasalarında yer alan pek çok hak ve özgürlüğün çağının bu öncü anayasasında yer alma şekli hayli ilginçtir. Söz gelimi, "din ve vicdan hürriyeti" 13. maddede şu şekilde düzenlenmiştir:

İşçilerin vicdani hürriyetlerini güvence altına almak için kilise devletten ve okuldan ayrılmış ve bütün vatandaşların dini ve din karşıtı fikirlerini yayma hürriyeti güvence altına alınmıştır.

Bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere devlet, vatandaşların, daha doğrusu proletaryanın ve fakir köylülerin hak ve özgürlüklerini şekli anlamda belirledikten sonra, onları toplumda yüzlerce yıldır var olan köklü kurumlarla karşı karşıya bırakarak "tarafsız bir hakem" rolüne bürünmemekte, söz konusu hak ve özgürlükleri "gerçek"leştirmek için açık ve fiili müdahalede bulunabileceğinin işaretini vermektedir. Nitekim izleyen maddelerdeki hak ve özgürlükleri düzenleyen maddelerde vurgu tam da bu "gerçek" kavramına ve fiili müdahaleyledir. Sözgelimi düşünce ve basın özgürlüğünü düzenleyen maddenin düzenlenişine dikkat çekelim (madde 14):

Emekçilerin **gerçek anlamda** düşünce özgürlüğünü güvence altına almak isteyen Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti basının sermayeye bağımlılığını ortadan kaldırır ve elinde olan bütün teknik ve maddi olanakları, yayınlanacak yeni gazeteler, broşürler, kitaplar ve basınla ilgili diğer bütün materyalleri, proletaryanın ve fakir köylülerin **emrine sunar** ve bu materyallerin ülkenin içinde **engellenmeden dağıtılacağının güvencesini verir**.

Benzer şekilde, madde 15'te "emekçi sınıfların **gerçek anlamda** gösteri yapma özgürlüğünü güvence altına almak isteyen RSFSC", madde 16'da "RSFSC **gerçek anlamda** örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almak için" denilmekte ve söz konusu hürriyetlere ilişkin yukarıdakine benzer

düzenlemeler gerçekleştirilmektedir.

Önemli bir farklılık “çalışma hakkı”na ilişkindir. Klasik anayasalarda bir hak olarak düzenlendiğini gördüğümüz çalışma olgusu, bu “farklı” anayasada bir “ödev” olarak ve hayli net bir ifade ile düzenlenmektedir (Madde 18): “Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti emeğin, cumhuriyetin bütün vatandaşlarının temel bir sorumluluğu olduğunu açıklar ve şu şiarı kayıt altına alır: ‘Çalışmaya ekmek yok!’”.

Anayasanın genel hükümlere ilişkin son maddesi, klasik anayasalarda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimi olarak bildiğimiz olguyu içerir ve anayasada düzenlenen hak ve özgürlüklerin hangi durumda sınırlandırılacağını düzenler (Madde 23): “İşçi sınıfının bütünsel çıkarlarını gözeterek Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti, haklarını ve hürriyetlerini sosyalist devrime hasar vermek amacıyla kullanan birey ve grupların bu hak ve hürriyetlerini ellerinden alır”.

1918 Anayasasının ilerleyen kısımlarında Sovyet otoritesinin tesisi, seçme ve seçilme hakkının esasları, bütçe ile armalar ve bayrak başlıkları altında anılan konular düzenlenmektedir. Seçme ve seçilme hakkının düzenlenişine ilişkin madde de, klasik anayasalara göre özellik arz ettiğinden burada yer verilmesi gerekebilir. Zira maddede, seçme ya da seçilme hakkının kullanılabilmesi için, yalnızca belli bir yaştan doldurulması değil, aynı zamanda belli bir toplumsal gruba üye olmak koşulunun da aranacağı düzenlenmektedir (Madde 64):

Sovyetlere seçme ve seçilme, seçim günü on sekiz yaşını doldurmuş olmak ve aşağıdaki kategorilerden birinde yer almak kaydıyla; cinsiyet, inanç ya da milliyetlerine bakılmaksızın ve bu hakkın kullanılması için bir vergi ödenmesi gerekmeksizin Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti’nin bütün yurttaşlarının hakkıdır:

a) Geçimlerini üretken ve toplumsal olarak faydalı bir işle sürdürenler, bunların bu işleri görmelerini sağlamak üzere ev işlerini yerine getirenler; yani sanayi, ticaret, tarım vb.’nin her türlü alan ve kategorisindeki çalışanlar ve işçiler, köylüler ve yarılarında işçi çalıştırmayan Kazak çiftçiler

b) Sovyet ordu ve donanma askerleri

c) a ve b’de sayılıp, bazı açılardan çalışma ehliyetine sahip olmayanlar

Not 1: Yerel Sovyetler, merkezi otoritenin onayı ile, bu maddede belirlenen yaş sınırını düşürebilirler.

Not 2: Rus yurttaşlarına ek olarak, 20. maddede düzenlenen kişiler (yani, işçi sınıfına dâhil olarak ya da yanında işçi çalıştırmayan köylü olarak Rusya’da çalışan işçiler) de seçme ve seçilme hakkından yararlanırlar.

Düzenleme, seçme ve seçilme hakkının kullanılabilmesi için toplumsal bir sıfatı önkoşul olarak ileri sürmesi bakımından olduğu kadar, devletin yurttaş olmadığı halde, işçi olduğu için bir grup insana bu hakkı tanınması bakımından da farklıdır.

2.2. Lenin'in “Federal Birlik Anayasası”: 1924 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası

1918 Anayasasında, devletin kurucu unsuru olan sovyetik örgütlenmeler, özellikle farklı bölgesel/ulusal düzey söz konusu olduğunda ikili bir özellik taşıyordu. Bir yanda Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin *otonom bölgeleri* olarak yer alan yapılar bulunmaktaydı; öte yanda *bağımsız* birer *Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* (SSC) olarak varlığını sürdüren Ukrayna, Belarus ya da Güney Kafkasya gibi cumhuriyetler söz konusu idi. RSFSC bu bağımsız sosyalist cumhuriyetlerle ilişkilerini ikili anlaşmalar yoluyla sürdürmekte idi (Kavass ve Christian, 1979: 549).

Lenin, 1921'de, savaş dönemi komünizminin yerine geçecek Yeni Ekonomik Düzen'i oluşturdu. Hukuk alanına ilişkin olarak ise şöyle diyordu: “Özel hukuk ilişkilerini uygulamaya koymalıyız, ancak *corpus iuris romani* değil, kendi devrim hukuk kavramımız içerisinde” (Aktaran Thornburgh, 1989-1991: 15). Bu deyiş, özel ya da kamu hukuku öznelerinin yaratılması anlamında önemli bir kavşakta olduğuna da işaret etmektedir.

1921'de Dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne bağımsız SSC'lerin temsilcileri katıldılar ve 30 Aralık 1922'de Birinci Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyetleri Kongresi toplanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturmuş oldular (Kavass ve Christian, 1979: 549). Kongre derhal yeni bir Merkezi Yürütme Komitesi belirledi ve söz konusu Komite, “cumhuriyetlerin birliğini, eşit haklara sahip olduklarını ve Birlik organlarındaki çıkarlarının mutlak güvence altında olduğunu” vurgulayan bir anayasa hazırlamak üzere Anayasa Komitesi oluşturdu (Kavass ve Christian, 1979: 550).

Anayasa taslağının hazırlanması esnasında tartışmalar, bu kez konfederalizm ile federalizm fikri arasında yaşandı. Zira bağımsızlıklarına sahip olan cumhuriyetler, Stalin'in deyişi ile “Birliği, konfederasyon ile federasyon arası bir şey olarak tanımlamak” istiyorlardı. Şöyle diyordu Stalin: “Bir konfederasyon değil, federal bir cumhuriyet, askeri ve dış ilişkiler ile dış ticaret ve diğer meseleler anlamında birleşmiş, birleşik bir devlet kuruyoruz. (Stalin'den aktaran Kavass ve Christian, 1979: 550).

Merkezi Komite tarafından 6 Temmuz 1923'te onaylanan anayasa taslağı,

31 Haziran 1924'te (Lenin'in ölümünden sonra) İkinci Tüm-Birleşik Sovyetler Kongresi tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Yeni federal anayasa iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda hem bir bağımsızlık deklarasyonu hem de "Başlangıç" metni niteliği taşıyan bir bildirge yer almaktadır. İkinci kısım ise federal yapıyı oluşturan devlet arasındaki federal paktı ve 11 bölüme ayrılmış toplam 72 maddeyi içermektedir (Komar, 1924: 36).

Deklarasyonun şu ifadeleri, anayasayı oluşturan irade hakkında fikir vermektedir:

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti, Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Belarus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ve Güney Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti); tek bir birleşik devlet olarak bir araya gelmişlerdir: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

Önemli bir özellik olarak Federal Anayasa, anayasal bir meclisin yıllık kongrelerini de yasama mekanizmasına dâhil etmektedir (Komar, 1924: 37). 8. maddeye göre, SSCB'nin en üst iktidar organı Sovyetler Kongresi'dir. Bu kongrenin toplanmadığı zamanlarda, daha doğru ifadesi ile kongre dönemleri dışında, Merkezi Yürütme Komitesi [esasen Federal Parlamento denilebilir], kongrenin işlev ve faaliyetlerini sürdürmektedir. Keza, komitenin toplantı halinde olmadığı zamanlarda da Başkanlık Konseyi (ya da Yürütme Konseyi-*Presidium*) her iki organın yetkilerini kullanmaktadır. Görüldüğü üzere esasen bu üç organın her biri bir anlamda diğerinin içerisinde çıkmakta, birinin toplantı halinde olmadığı dönemlerde diğeri yetkileri kullanmakta ve esasen her üçü de yasama ve yürütme gücüne sahip olabilmektedirler. Öte yandan Sovyet Kongresi'nin kendisi de, aşağıda çok sayıda var olan Sovyetlerin oluşturduğu bir yapıdır ve bu -bir anlamda "yerel"- Sovyetler de kendi yetki alanlarına ilişkin yasal düzenleme yapıp, kendi yürütme organlarını seçebilmektedirler (SSCB siyasal sisteminin işleyişine ilişkin bkz. Şen, 2004: 58). Benzer bir yasama ve yürütme yapılanması, organları değişmekle birlikte, SSCB'nin sonraki anayasalarında da görülecektir. Sistemi, klasik anayasal sistemlere oranla daha karmaşık hale getiren biraz da yasama süreçlerinde görülen bu farklılıktır.

Hemen ifade etmek gerekir ki, 1924 Anayasası'nda kuvvetler ayrılığı ilkesi söz konusu değildir. Burada anılan üç organ, yasama, yürütme ve idari açıdan en üst organlar olarak kabul edilmektedirler (Madde 29). Yargı

açısından bakıldığında ise, 1924 Anayasası, bir Yüksek Mahkeme kurulmasını öngörmekteydi. Düzenlemede “SSCB topraklarında devrimin hukukiliğini sağlamak üzere, SSCB Merkez Yürütme Komitesi’ne bağlı olarak çalışan” bir Yüksek Mahkeme’den söz edilmektedir (Madde 43). Öte yandan, bu mahkemenin otoritesi de tartışmalıdır. Zira Davavekili [Savcılık] Bürosu adıyla oluşturulan bir kurum aracılığıyla mahkeme, tümüyle Yürütme Komitesi’nin tahakkümü altına girmiş oluyordu. Zira anayasanın 46. maddesine göre, Davavekili [Savcı], mahkeme kararlarına karşı başkanlık Konseyi’ne başvurabilmekteydi. Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yargı açısından da geçerli olmadığı söylenebilir.

Carr, yeni anayasa ile eskisi karşılaştırılırken, Sovyetik örgütlenme açısından bir değerlendirme gücüğü çekilebileceğini söyler (1989: 370):

Bu konuda araştırma yapanlar, başlangıçtan itibaren garip bir paradoksla karşılaşır. RSFSC ibaresinde ‘Federatif’ kelimesi vardı ve bir federasyonun söz konusu olduğunu belirtiyordu. Ne var ki, salt anayasal açıdan ele alındığında, kısmen özerk de olsa, birçok bağımlı birimi içeren birleşik bir devletti RSFSC. SSCB anayasasında ve bu anayasa ile ilgili belgelerde ‘federatif’ ve ‘federasyon’ kelimeleri kullanılmamıştı. Bununla birlikte, temel noktalarda SSCB bir federasyondur. Şeklen eşit derecede egemen devletler arasında imzalanmış bir anlaşma gereğince kurulmuştu ve anayasa, federasyonu oluşturan birimlerin ‘anayasa tarafından saptanmış sınırlar içinde’ egemen olduklarını resmen kabul ediyordu.

Hak düzenlemeleri açısından bakıldığında, 1924 SSCB Anayasası, 1918 Anayasası’nda gördüğümüz türden temel hak ve özgürlükler açısından bir düzenleme içermemektedir. Yalnızca, yurttaşlık hakkı düzenlenmiş ve birliği oluşturan devletlerden birinin yurttaşlığının kazanılması ile diğer devletlere geçilmek istendiğinde, o devletin yurttaşlığının da kendiliğinden kazanılmış olduğu düzenlenmiştir (Madde 7).

Esasen SSCB’deki hukuk düzeni açısından anayasal düzenlemeler ile yasal düzenlemeler arasında, pratik açıdan bakıldığında bir fark görülmemektedir (Komar, 1924: 49). Bir başka deyişle, klasik hukuk sistemlerinde gördüğümüz “normlar hiyerarşisi” yaklaşımı bu sistem açısından işlemez durumdadır. Nitekim genel olarak Sovyetik hukuk sistemine getirilen eleştirel değerlendirmeler de bu noktayı vurgulamaktadır:

Sovyet döneminde hukuk devletin en ilkel anlamı olan biçimsel hukuk devleti ve yasallık ilkesinden de sürekli bir biçimde sapıldığı görülmektedir. Özellikle Stalin döneminde yoğun olmak üzere, yürütme organı, sistematik bir biçimde yürürlükteki kanunlara aykırı biçimde yönetmelikler çıkarıyor, günlük siyasetler de bu düzenleyici işlemlerle yürütülüyordu. Söz konusu düzenleyici işlemler, yürürlükteki kanunlara aykırı dahi olsalar, idari makamlar ve mahkemeler tarafından uygulanırdı (Şen, 2005: 132).

Dolayısıyla bir düzenlemenin anayasada ya da yasada getirilmiş olmasından ziyade, yürütmenin düzenleyici işlemlerinde nasıl söz konusu edildiği, pratikte nasıl uygulandığı önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın alanı, anayasal sistemle sınırlı tutulduğundan, gündelik hukuk pratiği ayrıca tartışma konusu yapılmayacaktır. Ancak anayasa ile yasalar arasında bir normlar hiyerarşisi bulunmaması nedeniyle, özellikle 1924 Anayasası'nda yer almayan bireysel hak ve ödevlerin yasalarda nasıl düzenlendiğine kısaca değinebiliriz.

Bu bağlamda Komar, İş Kanunu'nda, Medeni Kanun'da ve Ceza Usul Kanunu'nda düzenlenen hakları sözkonusu etmektedir (1924: 49-51). Hızlıca göz attığımızda, medeni hakların (özel hukuk hakları) cinsiyet, ırk, milliyet, din ya da köken ayrımı yapılmaksızın her Rus yurttaşı için geçerli olduğunu; ülke topraklarının her yerine göç ve konaklama hakkının, hukuka uygun her türlü iş, ticaret ve meslek icra edebilme hakkının tanındığını görürüz. Ancak buradaki ticaret hakkı, dış ticareti kapsamamaktadır. İş Kanunu'na göre, çalışanlar lehine yasalarca getirilen asgari standartların altına düşmemek koşuluyla serbestçe iş sözleşmesi kurulabilmektedir. Arazi, toprak altı, orman, su yolu, kamu yolları ve bunlara ilişkin donanım ve mekanizmaların mülkiyeti devlete aittir. Öte yandan, patlayıcı ve silahlar da dâhil olmak üzere, radyo ve telgraf donanımları, askeri ekipmanlar, belli bir oranın üzerinde alkol içeren içecekler, hızlı etki eden zehirler hatta belli sayıda işçi istihdam eden özel girişimler özel mülkiyet konusu olabilmektedir. Keza özel mülkiyet talep hakkı da tanınmıştır. Ancak bu bir talep hakkı olarak düzenlenmiştir. Ceza usul Kanunu'na göre, kişi, bir suçtan dolayı tek bir kez yargılanacaktır. Bütün yargılamalar kamusaldır. Sanığa savunma hakkı tanınmıştır. Zanlı gözaltına alındıktan sonra 26 saat içinde hâkim önüne çıkarılmalıdır (Hepsi için bkz. Komar, Aynı. Ayrıca burada söz konusu edilen yasalara ilişkin daha ayrıntılı değerlendirme için bkz. Komar, 1924a: 351-354 ve Komar, 1924b: 434-436).

2.3. Stalin'in "İşçi ve Köylülerin Sosyalist Devlet Anayasası": 1936 Anayasası

Sosyalist sistemin ulusal ekonominin her alanında kazandığı mutlak zafer, sosyalizmin önemli derecede gerçekleştirilmiş olması, sömürücü sınıfların tasfiyesi, insanın insanı sömürmesine son verilmesi, çokuluslu birleşik bir devlet yaratma çabasında elde edilen parlak sonuçlar, engin kültürel zaferler, en geniş kitlelerin devletin inşasına katılmış olmaları, güçlenen devrimci hukuksallık... Bu etkenlerin hepsi, SSCB Anayasası'nın değiştirilmesi ihtiyacını doğurdu. Böylece yeni anayasa 1924'ten beri SSCB yaşamındaki değişiklikleri yansıtabilecekti (Vyshinsky, 1954: 120).

Vyshinsky, SSCB'de 1924'ten 1936'ya kadar değişen yaşam şekli dediği şeyin ne anlama geldiğini anlatır. Söz gelimi, 1928'de ulusal gelirin ancak %44'ü sosyalist iktisat formlarından elde edilmekte iken bu oran 1936'da %99,1'e yükselmiştir. Keza 1928'de 25 milyar ruble olan ulusal gelir, 1936'da -1926/27'nin fiyatları ile değerlendirildiğinde- 86 milyar ruble olarak tahmin edilmektedir. Çarlık Rusya'sının ulaştığı en yüksek ekonomik düzey olan 1913'te bu miktar 21 milyar ruble olarak gerçekleşmişti. Benzer şekilde, ülkenin artık bir sanayi devi olduğu da ortaya çıkmıştır. 1913'te büyük ölçekli sanayi ulusal gelirin %42,1'ini oluşturmakta iken 1937'de büyük ölçekli sosyalist sanayi ulusal gelirin %77,4'üne denk düşmektedir. Bu payın içerisinde ağır sanayi önemli bir yer tutmaktadır ve SSCB, bazı ürünler açısından dünyada ilk sıraya yerleşmiş bulunmaktadır. Gayri safi üretim bakımından ülke, Avrupa'da birincidir. Bu aynı zamanda istihdam koşullarında da iyileşmeyi beraberinde getirmektedir. 1914'te 11,4 milyon olan istihdam 1936'da 25,8 milyona yükselmiştir. 1928'de yaklaşık bir buçuk milyon olarak hesaplanan işsizlikse 1931'den itibaren tamamen yok olmuş durumdadır. Yalnızca sınai üretimde değil, tarımsal üretimde de gelişmeler yaşanmış; öncelikle tarımsal üretimin gerçekleştirildiği formlar değişmiş (*kulaklar* yerine *kolhozlar* gibi) ve üretimde verimlilik artışı sağlanmıştır (Veriler için bkz. Vyshinsky, 1954: 113-116). Toplumda kısa dönemde fark edilecek derecede değişen sınıf yapısı hızlı gelişimi gösterir:

	Toplam Yüzde	
	1913	1937
İşçi ve memurlar	16,7	34,7
Kooperatiflerde örgütlü kolhoz rençperi ve köylü zanaatkarlar	0,0	55,5
Kooperatiflerde örgütlü olmayan tek aileli kolhoz dışı rençper (<i>kulaklar</i> hariç) ve köylü zanaatkarlar	65,1	5,6
Burjuvazi (Arazi sahipleri, büyük ve küçük kent burjuvazisi, tacirler ve <i>kulaklar</i>)	15,9 [12,3]	0,0 [0,0]
[Bunların içinde <i>kulakların</i> oranı] Nüfusun geri kalanı (Öğrenciler, silahlı kuvvetler, emekliler vb.)	2,3	4,2
	100,0	100,0

Tablo 1: SSCB sınıf yapısı, 1913-1937 (Vyshinsky, 1954: 117).

1924 Anayasası'nın bu yapıya karşılık veremeyeceği düşünüldüğünden, Vyacheslav Mikhailovich Molotov, Yedinci Tüm-Birleşik Sovyet Kongresi'ne sunulmak üzere bir değişiklik önerisi hazırlamakla görevlendirildi. Anayasada değişiklik yapma önerisi Kongre tarafından kabul edildi. Merkez Yürütme Komitesi buna dayanarak, anayasayı tamamen değiştirecek yeni bir taslak oluşturmak üzere bir anayasa komisyonunun görevlendirilmesine karar verdi (Kavass ve Christian, 1979: 553-554).

1 Haziran 1936'da Stalin, Merkez Yürütme Komitesi oturumunda yeni anayasa taslağını sundu. Oturumda, Olağanüstü Tüm-Birleşik Sovyet Kongresi'nin taslağı onaylamak üzere toplantıya çağırılması kararlaştırıldı. Taslak, ülke çapında düzenlemelerin kamusal olarak tartışılabilmesi için 12 Haziran 1936'da basıldı. Ülke çapında yapılan anayasa tartışmaları yaklaşık beş ay sürdü ve 25 Kasım 1936'da Stalin Olağanüstü Sekizinci Tüm-Birleşik Sovyet Kongresi'nden anayasanın kabul edilmesini istedi. Stalin Anayasası da denilen 1936 Anayasası, 5 Aralık 1936'da oybirliği ile kabul edildi. Sonraki 41 yıl boyunca Stalin Anayasası yürürlükte kaldı (Kavass ve Christian, 1979: 555-556).

Yeni anayasanın özelliklerini Stalin, altı madde halinde özetlemektedir (1976: 806-812'den alınmıştır):

Yeni Anayasa taslağı, şimdiye değin kat ettiğimiz yolun; elde edilmiş kazanımların özeti. Bir başka deyişle, fiili gerçeklikte başarılıp, elde edilenlerin kayıt altına alınması ve yasal tecessümüdür. Yeni SSCB Anayasa taslağının birinci ayırt edici özelliği budur...

Diğerlerinden [kapitalistlerinkinden] farklı olarak yeni SSCB Anayasa taslağı, SSCB'de kapitalist sistemin lağvedilmiş ve sosyalist sistemin zafer kazanmış olmasından hareket eder. Yeni SSCB Anayasasının ana kaynağı sosyalizmin ilkeleridir... Yeni Anayasa taslağı bunlara ve sosyalizmin benzeri ilkelerine dayanır. Onları yansıtır ve hukukta somutlaşmalarını sağlar. Bu, yeni Anayasa taslağının ikinci ayırt edici özelliğidir...

Burjuva anayasalarının aksine, yeni SSCB Anayasa taslağı, toplumda artık çatışma halinde sınıfların bulunmaması gerçeğinden hareket eder. Toplum, iki dost sınıftan, işçi ve köylülerden oluşmaktadır. İktidar, bu emekçi sınıflarıdır. Devlet (diktatörlüğü) aracılığıyla toplumun güvenliğinin sağlanması, toplumun en ileri sınıf olan işçi sınıfının elindedir ve çalışan halkın arzuladığı ve onun yararına olacak bir toplumsal düzeni sağlayacak nitelikte bir anayasaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu, yeni Anayasa taslağının üçüncü ayırt edici özelliğidir...

Bu [burjuva] anayasalardan farklı olarak, yeni SSCB Anayasa taslağı aksine, tamamen enternasyonalisttir. Bütün ulusların ve ırkların eşit haklara sahip olması gerektiği kabulünden; renk ya da dil, kültürel düzey ya da siyasal gelişmişlik düzeyi ya da uluslar ve ırklar arasındaki herhangi başka bir farklılığın ulusal hak eşitsizliği yaratamayacağı gerçeğinden hareket eder. Geçmiş ve mevcut durumlarına ya da güç ve zayıflıklarına bakılmaksızın bütün ulus ve ırkların, toplumun ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamının her alanında eşit haklara sahip olması gerektiği önermesinden hareket eder. Bu, yeni Anayasa taslağının dördüncü ayırt edici özelliğidir.

Yeni Anayasa taslağının beşinci ayırt edici özelliği, tutarlı ve tam demokratlığıdır. Demokratlık açısından burjuva anayasaları iki gruba ayrılırlar: Bir grup anayasa açıkça, yurttaşlarının hak ve demokratik özgürlük eşitliğini yadsımakta ya da görmezden gelmekte iken, diğer grup anayasalar, demokratik ilkeleri itiraz etmeden kabul edip hatta bunun yaygarasını yapmalarına rağmen aynı zamanda bu demokratik hak ve özgürlükleri tamamen sakatlayan kayıtlar koymakta ve sınırlamalar getirmektedirler. Her yurttaş için eşit oy hakkından söz ederler ama aynı zamanda bu hakkı ikametgâha, eğitime ve hatta mülkiyete dayalı olarak sınırlandırır. Bütün yurttaşlar için eşit haklardan bahsederler ama aynı zamanda bunu kadınlara uygulamazlar ya da en azından bir parçasını uygulayarak vesaire vesaire...

Yeni SSCB Anayasa taslağının ayıran, bu tür kayıt ve sınırlar içermemesidir. Bu anayasa için yurttaşlar aktif ve pasif olanlar diye ikiye ayrılmazlar; hepsi aktiftirler. Bu anayasa haklar açısından, kadın ya da erkek, ikametgâh sahibi ya da değil, mal sahibi ya da değil, eğitimli ya da eğitimsiz ayırım yapmaz. Ona göre, bütün yurttaşlar eşittirler. Yurttaşların toplum içerisindeki konumlarını belirleyen mülkiyet durumları, ulusal kökenleri, cinsiyetleri ya da makamları değil; kişisel yetenekleri ve emekleridir.

Nihayet, yeni SSCB Anayasa taslağının bir ayırt edici özelliği daha bulunmaktadır. Burjuva anayasaları kendilerini genellikle, yalnızca yurttaşların haklarını şekli olarak ifade etmekle sınırlandırır. Bu hakların uygulanacağı koşulları, uygulanma olanaklarını, uygulanabilmeleri için kullanılması gereken araçları dikkate almazlar. Yurttaşların eşitliğinden söz ederler ama işveren ile çalışan, toprak sahibi ile köylü arasında gerçek bir eşitlik olamayacağını; ilk sırada sayılanların ikinci olarak sayılanlar aleyhine toplumdaki maddi refahı ve siyasal gücü elde edebileceğini –birincilerin ikincileri sömürebileceğini– unutulur. Ya da keza, ifade, toplantı ve basın özgürlüğünden söz ederler ama eğer uygun toplantı, basım ve kâğıt vb. olanaklarından mahrumlarsa bu özgürlüklerin işçi sınıfına yalnızca hoş bir seda olarak kalacağını unutulur.

Yeni SSCB Anayasa taslağını ayıran, kendisini yurttaşların haklarını yalnızca şekli olarak sıralamakla sınırlandırmaması, ama özellikle bu hakların güvence altına alınmasına, bu hakların kullanılabileceği araçlara vurgu yapmasıdır.... O yüzden açıktır ki, yeni Anayasa taslağının demokratlığı yalnızca ‘sıradan’ ve ‘evrensel olarak tanınmış’ soyut bir demokrasi değil, *sosyalist* bir demokratiktir.

Görüldüğü üzere, burjuva hukuk anlayışının eleştirilen soyut ve biçimsel gerçekliği karşısında “sosyalist gerçekçilik” vurgusu bu yeni anayasada da dikkat çekmektedir.

1936 Anayasası, devletin niteliğine yapılan bir vurgu ile başlamaktadır. Buna göre “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, işçi ve köylülerin sosyalist devletidir” (Madde 1). Madde 12’de “çalışmanın çalışma yeterliliğine sahip her yurttaş için bir ödev ve onur” olduğu düzenlenmektedir. Aynı maddede, 1918 Anayasası’ndan hatırladığımız “Çalışmayana ekmek yok!” ilkesi ile birlikte “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar” şeklindeki sosyalist ilke de aynen bu sözcükle anılmaktadır.

Yeni Anayasa, SSCB yurttaşları için tek bir birlik yurttaşlığı öngörmektedir. Birliği oluşturan cumhuriyetlerden herhangi birinin yurttaşı olmak SSCB yurttaşı olarak kabul edilmek için yeterlidir (Madde 21). Yukarıda Stalin’in ifadelerinde de görüldüğü üzere, yurttaşlar için ayırım gözetmeksizin hak eşitliği sağlanacağı da güvence altına alınmıştır (Madde 123). 4. madde ilâ 10. madde arasında, sosyalist sistemin gerekleri ile yurttaşların mülkiyet ilişkileri konu edilmiştir. Söz gelimi, 5. madde, sosyalist mülkiyeti düzenlemektedir:

SSCB’deki sosyalist mülkiyet, devlet mülkiyeti (bütün halkın malı) ya da kooperatif ve kolektif çiftlik mülkiyeti (tekil kolektif çiftliklerin ve kooperatif birliklerin mülkiyeti) biçimlerini alabilir.

Devam eden maddeler, nelerin devlet mülkiyetinde olduğunu nelerin kolektif ve kooperatif mülkiyete konu olabileceğini belirtmektedir. Madde 10’la, yurttaşların bireysel mülkiyet hakları da tanınmıştır. Buna göre, kişisel emekle elde edilen kazanımlar, konut olarak kullanılan ev ve buna bağlı mallar ile ev eşyaları kişisel mülkiyete ve miras hakkına konu olabilmektedir.

Bu derlemenin Ekler bölümünde 1936 Anayasası da yer aldığından, düzenlemelerin her biri ayrıca inceleme konusu yapılmayacaktır. Ancak şu iki noktaya dikkat çekmek de bir zorunluluk olarak görülmektedir: Birincisi, yurttaşların hak ve özgürlükleri 118 ilâ 128. maddeler arasında düzenlenmiştir. Sırasıyla ifade edecek olursak bunlar; çalışma hakkı, dinlenme hakkı, sosyal

güvenlik ve emeklilik hakkı, eğitim hakkı, kadınlar için eşitlik hakkı, farklı kişi ve gruplara eşitlik hakkı, vicdan özgürlüğü, ifade, basın, toplantı ve gösteri özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı ve konut dokunulmazlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haklar, sosyalist sistemin gereklerini yansıtacak şekilde düzenlenmektedir. Aynı 1918 Anayasası'nda olduğu gibi vicdan özgürlüğü aynı zamanda din karşıtı olma özgürlüğü olarak da anlaşılmaktadır. İkinci olarak dikkat çekilmesi gereken nokta 130 ilâ 133. maddelerde de yurttaşların ödevlerinin düzenlenmiş olduğudur. Bu ödevler, klasik anayasalarda görmediğimiz türden düzenlemeler de içermektedir. Sözgelimi 130. maddeye göre,

SSCB'nin her bir yurttaşı, SSCB Anayasası'nı gözetmek, yasaları uygulamak, emek disiplinine uymak, toplumsal ödevlerini onurluca yerine getirmek ve sosyalist toplumun yaşamına uygun davranmakla yükümlüdür.

Benzer şekilde, askerlik ve anavatanı koruma yükümlülükleri de anayasal ödev olarak belirlenmiştir.

2.4. Kruşçev'in "Sosyalist Demokrasi Anayasası": 1977 Anayasası

1977'ye varana kadar, yeni bir anayasa ihtiyacı tartışmaları yirmi yıl sürmüştür. Esasen pek çok hukukçu, 1936 Anayasası'nın kırk yıl uygulanmış olmasını bile şaşırtıcı bulmakta; bu süreçte bir değişiklik yapılmamış olmasını, Sovyetler'de anayasa hukukunun gelişmemişliğinin göstergesi olduğunu düşünmektedirler (Kavass ve Christian, 1979: 556).

1936 Anayasası'nı tartışmaya açan, 1956'da 20. Komünist Parti Kongresi'nde yaptığı konuşma ile Nikita Kruşçev'dir (Aynı). Esasen Kruşçev'in yeni anayasa ihtiyacı saptaması, iktidarı, Stalin döneminden kalan üst düzey görevlilerle paylaşmak istememesinden kaynaklanmakta idi. Nitekim Kruşçev'in kongrede yaptığı konuşma Sovyetler'de de-Stalinizasyonun başlangıcı olarak da kabul edilmektedir.¹

¹ "Kişi Kültü ve Sonuçları" başlığını taşıyan konuşma, Stalin döneminde işlendiği iddia olunan suçlara ilişkin ayrıntılar da içermektedir. Konuşmanın tam metnine (<http://www.archive.org/details/TheCrimesOfTheStalinEraSpecialReportToThe20thCongressOfThe>) adresinden ulaşılabilir. Nazım Hikmet'in 20. Kongre'ye ilişkin şiiri de ilgi çekebilir:

"Yirminci Kongre'ye geldi Lenin,/ gülüyordu mavi, badem gözleri./ Açılıştan önce girdi içeri./ Kürsünün dibindeki basamağa/ oturdu ve başladı not almağa./ Farkında bile değil heykelinin/ Lenin'le aynı dam altında olmak,/ duymak elimizde, ferahlıyarak,/ akıllı elinin insanlığını./ Yirminci Kongre'ye geldi Lenin./ Sovyetler Birliği'nin üzerinde/ ak bulutlar gibiydi tanyerinde/ bereketli umutların yığını."

1977 Anayasası², bir “Başlangıç” ile başlar. Kısa bir şekilde, devletin ve toplumun niteliğini belirten bu Başlangıç,

Sovyet halkı,

İlimsel komünizm düşüncelerinin ve gerçek devrimci geleneklerinin öncülüğünde,

Sosyalizmin büyük sosyal, ekonomik ve siyasal kazanımlarına dayanarak,

Sosyalist demokrasinin daha da gelişmesine çalışarak,

Dünya sosyalist sisteminin bir parçası olan SSCB’nin sosyal yapısı ve politikasının ilkelerini belirtir; vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini ve bütün halkın sosyalist devletin örgütlenme ilkelerini, amaçlarını tanımlar ve bütün bunları bir Anayasa’da ilan eder.

denilerek bitirilmektedir. Böylece Başlangıç esasen, Sovyet halkının ağzından, Anayasa’ya bir önsöz olarak yazılmış gibidir.

Anayasa’nın Devlet ve Birey üst başlıklı II. Anabölüm’ünde, SSCB yurttaşlığı, yurttaşların hak eşitliği ve temel hak, özgürlük ve görevleri düzenlenmektedir. Anayasa’nın 33 ilâ 69 uncu maddelerine denk düşen bu bölümde, hak, özgürlük ve ödevler büyük oranda 1936 Anayasası’na paralel olarak düzenlenmiştir. Sözelimi, tek bir federal yurttaşlık, yurttaşların cinsiyet, köken, sosyal ve mülkiyet durumu, ırk veya milliyet, eğitim, dil, din, yaptıkları iş, ikametgâh ve herhangi bir diğer statülerine bakılmaksızın yasa karşısındaki eşitlikleri güvence altına alınmıştır.

SSCB yurttaşlarının temel hak, özgürlük ve ödevleri düzenlenirken hepsine teşmil edilebilecek genel bir kural da getirilmiştir. Buna göre (Madde 39),

SSCB vatandaşları SSCB Anayasası ve Sovyet yasaları tarafından tanınan ve güvence altına alınan sosyal, ekonomik, siyasal ve kişisel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanırlar. Sosyalist sistem, sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma programları uygulandıkça, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ve yaşam standartlarının iyileştirilmesini sağlar.

Vatandaşlar, hakları ve özgürlükleri, toplumun ve devletin zararına veya diğer vatandaşların haklarını çiğnemek yoluyla kullanamazlar.

şeklinde bir çerçeve çizmekte ve genel sınırlandırma nedenini düzenlemektedir.

Daha evvel de belirttiğimiz üzere, 1977 Anayasası’nda düzenlenen hak,

² 1977 SSCB Anayasası’nın tam metni Türkçe’de yayımlanmıştır. Burada, Anayasa’dan doğrudan ve tam olarak yapılan alıntılarda, Yaşar Gürbüz çevirisi kullanılmıştır (bkz. 1981: 188-230). Kitap, diğer sosyalist deneyimlerden, Çin ve Yugoslavya Anayasaları’na ulaşmak isteyen okuyucu için de kaynak görevi görür.

özgürlük ve ödevler bazı eklemeler dışında 1936 Anayasasına paraleldir. Örneğin 1936'da "dinlenme hakkı" olarak düzenlenen hak, 1977'de dinlenme ve eğlenme hakkı şeklini almıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse, SSCB sistemi içerisinde anayasaların değiştirilmesini gerektiren husus hak ve özgürlük düşüncesinde yaşanan değişimden ziyade devletin ve toplumun siyasal ve toplumsal örgütlenişine ve organlarına ilişkin yaşanan değişimden kaynaklanmaktadır. Şu durumda, temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri de sürekli değiştirme ihtiyacı duyulmamaktadır. Öte yandan şu husus, eleştirel hukukçular tarafından da dile getirilmektedir: SSCB sistemi klasik Batı demokrasilerince en çok insan hakları ihlalleri nedeniyle eleştirildiğinden, yeni anayasanın hazırlanması sırasında insan hakları düzenlemelerine özel bir önem verilmiş; yurttaşların toplumsal, ekonomik ve siyasal hak ve özgürlükleri ile özel güvenceler eskisine oranla çok daha geniş, açık ve eksiksiz olarak düzenlenmiştir (Kavass ve Christian, 1979: 562). Bir başka yazar da, hak ve özgürlüklere ilişkin bölümün, önceki Sovyet anayasalarına oranla tartışmasız daha geniş olduğunu ifade etmekte ancak bunun, Sovyet yurttaşlarının artık daha fazla ve geniş hak ve özgürlüklere sahip oldukları anlamına gelmediğini söylemektedir (Osakwe, 1978-1979: 1389).

Sistemin önemli eleştirmenlerinden Osakwe, 1977 SSCB Anayasası'nın hak ve özgürlük düzenlemelerine ilişkin akılda tutulması gereken ilkeleri sekiz başlık altında toplamaktadır (1978-1979):

1- Sovyet hukuku doğal hukuku, bir hukuk kaynağı olarak kabul etmeyen pozitif bir sistemdir. Böylece, pozitif hukukça düzenlenmemiş, kişiye sırf insan olmasından kaynaklı olarak tanınan bir hak kategorisi anlayışı bulunmamaktadır (Osakwe, 1978: 1390).

2- Marksist-Leninist kuram, soyut, evrensel, genel-geçer bir hak kavramını kabul etmemektedir. Hak kavramının kendisi tarihseldir; yani farklı toplumsal, tarihsel, siyasal, kültürel koşullarda değişik anlam ve içerik kazanabilir (Osakwe, 1978: 1391).

3- Hak ve ödev kavramı, SSCB Anayasal sistemi için madalyonun iki yüzü gibidirler; birbirlerinden ayrılamazlar (Osakwe, 1978: 1391).

4- Sovyet hukuk anlayışı, anayasal hakların ancak sorumlulukla kullanıldıklarında geçerli olacağını kabul etmektedir (Osakwe, 1978: 1392).

5- Sovyet hükümetinin, yurttaşları için her şeyin en iyisini düşündüğü varsayıldığından, yurttaşlara ancak verili haklar arasından seçim yapma şansı tanınmaktadır. Bunun dışında bir hak talebi ya da bir hakkın reddi dahi söz konusu değildir (Osakwe, 1978: 1393).

6- Sovyet yurttaşları için tanınan haklar, mutlak değildir; koşulludur. Kullanımları için belirli koşullar getirilmiştir (Osakwe, 1978: 1394).

7- Sovyet devletinin bir hakkı tanınması ya da tanınaması, yurttaşlara bir hakkı vermesi ya da vermemesi yetkisi ise mutlakdır (Osakwe, 1978: 1394).

8- Anayasal haklar kendi aralarında hiyerarşik bir yapıdadırlar. Buna göre sosyal ve ekonomik haklar, medeni ve siyasal hakları öncelemektedir (Osakwe, 1978: 1395).

Bu özet içerisinde birkaç noktanın altının çizilerek öne çıkarılması elzemdir. İlk olarak, sistemin içerisinde evrensel bir hak kategorisinin öngörülmemiş olduğu gözden kaçmamalıdır. Aslında, Sovyet hukuk sisteminden yola çıkılarak farklı toplumlar için de geçerli olabilecek bir sosyalist deneyim çıkarılamamasının temel gerekçelerinden biri de budur. Hak kavramı, tarihsel bir kategoridir ve farklı toplumlarda ya da farklı dönemlerde içeriği farklı şekillerde doldurulabilmektedir. İkinci önemli husus, hakkın, ödev ile birlikte ele alınmış olmasıdır. Gerçekten de hukuk sistemi bu iki kavramı, birbirinden ayrı düşünmez, o kadar ki, mutlak olarak kullanılabilecek bir hak kavramı bile söz konusu değildir; bir hakkın kullanımı, çoğu kez bir ödevin yerine getirilmesini de içerecek şekilde bir koşula bağlanmıştır. Üçüncü ve hepsini de içerecek bir başka değerlendirme ise kendisini, Sovyet hukukunu bir tür “ebeveyn (vesayet) hukuku” olarak değerlendiren yaklaşımda gösterir. Bu kavram şu anlama gelmektedir: Devlet gücünü ellerinde bulunduranlar, hukuku, bir tür toplumsallaşma aracı olarak görmektedirler (Gönenç, 2002: 80). Yani “sovyet yasa koyucusu, idarecisi ya da yargıcı, bir tür ebeveyn, rehber ya da öğretmen rolü oynarken, hukuk önündeki kişi, ‘hukuksal özne’, rehberlik edilmesi, eğitilmesi ve belli bir şekilde davranması gereken bir çocuk ya da yeni yetme muamelesi görmektedir.” (Harold J. Berman’dan aktaran Gönenç, 2002: 80). Hukukun toplumsallaşmanın aracı olması, yurttaşlara belli değerlerin hukuk aracılığıyla taşınması anlamına da gelir.

3. Sonuç

SSCB Anayasa tarihi yaklaşık bir yüzyıla yayılmış bir süreci içermektedir. Bu süreçte dünya bir savaştan çıkmış, ikincisine başlamış ve bitirmiş, siyasal ve toplumsal yapılarda köklü değişimlere sahne olmuştur. SSCB Anayasaları, bulundukları çağın, Sovyet anlayışı ile harmanlanmasını ifade etmektedirler. Zaman zaman bulundukları çağın gereklerinden uzaklaşmış zaman zaman yaklaşmış ama hep bir göz ucu mesafesi korunmuş görünmektedir. Böylece

Sovyet anayasaları bir yandan burjuva hukuk düzenine tepki anayasaları iken, öte yandan özellikle biçimsel anlamda burjuva hukuk düzenleri ile benzerlik taşıma eğilimindedirler.

Kuramsal anlamda Sovyet anayasa tarihinin zayıf olduğunu söylemek ise abartı olmayacaktır. Genel olarak hak ve özgürlüklerin düzenlenişi, burjuva hukuku olarak eleştirilen düzenlerden ödünç alınmış görünmektedir. Üstelik bu düzenlemeler içerisinde dahi hak kavramı yerine ödev kavramı ağırlık kazanmıştır. Kaba bir anlatımla Sovyet hukuku, sorumlu ve yükümlü yurttaşların haklarını düzenlemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere 1936 Anayasası'nın çok uzun süre yürürlükte kalmış olması bir yandan anayasacılığın gelişmemiş olması ile ilgili iken, diğer yandan da neredeyse anayasa gücünde farklı hukuk kaynaklarının bulunması ile ilgilidir. Zira Sovyet deneyiminin belki en önemli özelliği hukuku üreten merkezi iktidar organlarının çeşitliliğidir. Klasik burjuva hukuk yaklaşımında görülen en tepede temel norm ve anayasanın bulunduğu ve her bir normun geçerliliğe ilişkin meşruiyetini bir üstteki norm grubuna dayanmasından aldığı normlar hiyerarşisi kabulü, Sovyet hukuk düzeni açısından neredeyse hiçbir anlam ifade etmez. Anayasal bir hakkın idari bir yönetmelikle işlemez hale getirilmesi ender rastlanan bir durum değildir. Böylece 1936 Anayasası döneminde yasa ile düzenlenen pek çok hak 1977 Anayasasına dâhil edilmiş, ancak yalnızca karşılaştırmalı anayasa tarihi açısından değer taşıyan bu düzenlemeler, pratikte büyük bir değişim yaratmamıştır.

Bu nedenle SSCB anayasalarının iç hukuka ilişkin birer düzenleme metni olmaktan çok, dış dünyaya yönelik siyasal birer gösterge olduklarını kabul etmek gerekebilir. Esasen anayasaların burada ayrıntısına çok da girilmeyen genel yapısı bu konuda fikir vermektedir. Anayasaların özellikli bölümleri hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler değil, siyasal ve federatif sisteme ilişkin kısımlarıdır. Söz gelimi federatif yapı, bazı Avrupa ülkeleri için de geçerli olabilir. Ancak SSCB'de bir araya gelmiş halk ve uluslar kadar çeşitli bir yapı ancak imparatorluklarda görülecek zenginliktedir. Sovyet anayasaları bu farklı siyasal toplumsal yapıları bir arada tutabilmiş olmaları nedeniyle özellik arz ederler.

Nihayet son olarak şu da kabul edilmelidir ki SSCB hukuk düzeni, bir anayasa ihtiyacını daha en baştan beri yoğun olarak hissetmiş olması nedeniyle de özellik arz etmektedir. Bir devrimle kurulan sistem daha ilk toplantılardan itibaren anayasa tartışmalarına başlamıştır. Ya da bir başka ifade ile anayasasız

bir dönem geçirilmiş değildir. Oysa Çin ve Kuba deneyimleri bu konuda çok daha geniştir; bu deneyimlerde anayasaların oluşturulması için hiç de acele edilmiş değildir. Oysa Sovyet deneyimi bu konuda en azından anayasa fikrine sadık kalmasıyla dikkat çeker. O kadar ki, aslında Sovyet deneyimi açısından anayasa fikrine sadakatten ziyade, hukuksal düzenleme konusunda bir saplantıdan söz etmek yerinde olur. Aynen modern burjuva hukukunun diğer örneklerinde olduğu gibi, toplumsal yaşamın her bir alanının, merkezi iktidarın organlarınca üretilen hukuksal formlar aracılığıyla düzenlenmesi u noktaya ulaşır. Böylece hukuk karşımıza, toplumun değil, rejimin hukuku olarak çıkar.

KAYNAKÇA

- Carr, E.H. (1989). *Bolşevik Devrimi I*. Çeviren: Orhan Suda. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönenç, Levent (2002). *Prospects for Constitutionalism in Post-communist Countries*. The Hague: Kluwer Law International.
- Gürbüz, Yaşar (1981). *Anayasalar*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kavass, Igor I. ve Gary I. Christian (1979). "The 1977 Soviet Constitution: A Historical Comparison", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 12: 533- 662.
- Komar, Borris M. (1924). "The Federal Constitution of Soviet Russia", *Columbia Law Review*, 24: 36-53.
- Komar, Borris M. (1924a). "The Legal System of Soviet Russia I", *American Bar Association Journal*, 10: 349-354.
- Komar, Borris M. (1924b). "The Legal System of Soviet Russia II", *American Bar Association Journal*, 10: 434-438.
- Osakwe, Cristopher (1978-1979). "The Theories and Realities of Modern Soviet Constitutional Law: An Analysis of the 1977 USSR Constitution", *University of Pennsylvania Law Review*, 127: 1350-1437
- Reed, John (2008). *Dünyayı Sarsan On Gün*. Çeviren: Rasih Güran. İkinci baskı. İstanbul: Yordam Kitap.
- Stalin, J.V. (1976). "On the Draft Constitution of the USSR", *Problems of Leninism*. Peking: Foreign Languages Press, pp. 795-834.
- Şen, İlker Gökhan (2004). *Rusya Federasyonu Siyasal Sistemi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şen, İlker Gökhan (2005). "Rusya Federasyonu'nda Demokrasi, Hukuk Devleti ve İnsan Haklarının Güncel Sorunları", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2005/2: 123-164.
- Thornbrugh, Richard (1989-1991). "The Soviet Union and the Rule of Law", *Foreign Affairs*, 69: 13- 27.
- Vyshinsky, Andrei Y. (1954). *The Law of the Soviet State*. İngilizce'ye çeviren: Hugh W. Babb. Üçüncü baskı. New York: The MacMillan Company.
- Werth, Nicholas (2003). *1917 Rus Devrimi*. Çeviren: Esra Özdoğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sosyalist Küba’da Haklar Üzerine Notlar

*Nazım Sinan Odabaşı**

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki sosyalist sistemlerin çözüldüğünden ve kapitalizmin “zafer” kazandığının ilanından yaklaşık 20 yıl kadar sonra, halen isminde ya da anayasasında “sosyalist” eki, ya da tanımlamasına rastlanan ülke sayısı azımsanamayacak bir seviyededir. Buna karşın, bu ülkelerin sosyalist olarak nitelendirildiği pek görülmemektedir. Bu durumun istisnasını Küba Cumhuriyeti oluşturmaktadır.

Günümüzde Küba’nın özgün konumunun başlıca nedeni, 20. yüzyılda kurulan sosyalist sistemini, diğer örneklerin aksine, birtakım reformlarla sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Küba, insan hakları ya da yurttaşların temel hakları gibi konularda da özgün bir konuma sahip durumdadır. Başka hiçbir ülkenin, bazı hakların yaşama geçirilmesi konusunda her kesimden övgüler alırken -bu konuda da Miami medyasının “özgün” konumunu belirtmek gerekir- diğer bazı haklarınsa ihlal edildiği suçlamasıyla karşılaşmadığını söylemek mümkündür. Küba’nın, özellikle eğitim ve sağlık haklarına ilişkin konulardaki başarıları, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden, Dünya Bankası Başkanı’na kadar birçok kişi ya da kuruluş tarafından takdirle karşılanırken, ülkenin siyasi sisteminin baskıcı bir yapısı olduğu ve bu haliyle

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları Hukuku Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

bazı siyasi hakların kısıtlandığı eleştirileri de, serbest piyasa ekonomisi ve liberalizm taraftarları başta olmak üzere, siyasi yelpazenin çeşitli kesimleri tarafından dillendirilmektedir.

Başlığıyla oldukça geniş bir konuya işaret eden bu yazıda, bu derleme kitapta ayrılan sınırların içerisinde, Kübalıların, eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik, sağlık, konut, kültür ve spor alanlarında sahip oldukları haklar ve olanaklarla, siyasi katılma süreçlerindeki hakları üzerine bazı notların aktarılmasına çalışılacaktır. Bu notların içeriğini ilgili hukuki düzenlemeler ve uygulamadan örnekler oluşturmaktadır.

1. Küba Devrimi Sürecinde Haklar Tarihçesi

1.1. Küba (1976) Anayasasına İlişkin Genel Bilgiler

15 bölüm ve 137 maddeden oluşan Küba Cumhuriyeti Anayasası,¹ yürürlüğe girmesinden önce ve bir taslak halindeyken, çoğunlukla Küba Komünist Partisi (KKP) ve kitle örgütleri tarafından düzenlenen ve yurttaşların büyük bir katılım gösterdiği toplantılarda binlerce değişiklik önergesinin tartışılmasından sonra, 1976 yılının Şubat ayı içerisinde yasalaşmıştır (Navarro, 2008: 370). Ülkenin yasama organı olan “Halk İktidarı Ulusal Meclisi” de, yaklaşık olarak altı milyon insanın bu toplantılara katıldığını ve bu süreçte sunulan yeni önerilerin sonucunda 60 maddede değişiklikler yapıldığını aktarmaktadır (Küba 1976 Anayasası, 2008: 10). Bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkan değişikliklerin küçük çaplı olduğu, ancak bu toplantıların, halkın yeni sosyalist düzenin nitelikleri ve beraberinde getirecekleri konularında bilgi sahibi olmasında, oldukça önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Evenson, 2003: 15).

Anayasa, çeşitli değişiklikler geçirmiş olmakla beraber, devletin niteliği, sosyalist ekonomi ve mülkiyetin kuralları, temel hakların düzenleniş biçimleri gibi birçok konuda ilk halini büyük ölçüde korumaktadır. Bu değişikliklerin en önemlileri arasında gösterilebilecek olan 1992 yılında getirilen yenilikler, özellikle seçim sisteminde yurttaşlara yeni haklar tanınmasıyla dikkat çekmektedir. 2002 yılında da, geniş seçmen desteğine sahip bir kampanyanın sonucunda, Anayasanın 3.maddesine, ülkedeki sosyalist süreçten geriye

¹ Bu çalışmada kullanılan kanun metinleri özgün İspanyolca metinler olup, bunlara Küba Resmi Gazetesi'nin ve çeşitli bakanlıkların internet sitelerinden ulaşmak mümkün olmuştur. Anayasanın Türkçe çevirisi bulunmakla birlikte -çalışmada bu çeviri özgün İspanyolca metinle karşılaştırmalı olarak okunmuştur-, bu çeviri sınırlı sayıda basılmıştır. Anayasanın İngilizce çevirisine internette ulaşmak mümkün olmakla birlikte, diğer kanunlar için bu olanak gözükmemektedir.

dönülmeyeceği ve “Küba'nın asla kapitalizme geri dönmeyeceği” biçiminde özetlenebilecek bir ifade eklenmiştir.

Küba Anayasası, medeni ve siyasi haklarla birlikte, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da parçası olduğu, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yer alan hakların tamamını içermektedir² (Serpa, 1990).

1.2. 1959-1990 Yılları Arasında Sosyal Haklarda Gelişmeler

Küba'da devrimci hareketin iktidara geldiği 1959 yılı, kapsamlı ekonomik ve sosyal dönüşümlerin başladığı yıl olmuştur. Çoğunluğu ABD sermayeli olan büyük şirketlerin millileştirilmeleri, toprak reformları, konut reformu, eğitim seferberlikleri, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinin yeniden kuruluşu gibi gelişmeler, Küba devriminin 1960'lı yıllardaki eşitlikçi hamlelerinin başlıca örnekleri ve aşağıda aktarılan başarılı sonuçların nedenleri arasındadır (Kapcia, 2008: 46-50).

Eğitim yılı olarak ilan edilen 1961 yılı, okuryazarlığın ve okullaşma oranlarının artırılması yönündeki çabaların başladığı yıl olmuştur. 1960'lı yıllarda dünya çapında büyük ilgi gören ve UNESCO'nun sonraki yıllarda örnek olarak gösterdiği okuma-yazma seferberliği, bir yıldan kısa bir süre içerisinde, okuma-yazma bilmeyen erişkin nüfusun oranını %23,6'dan, %3,9'a düşürmüştür (Kapcia, 2008: 47; Brundenius, 2009: 36). 1961 yılı aynı zamanda, devrim öncesi dönemde çoğunluğu Katolik kilisesinin kontrolünde bulunan, bütün okulların kamulaştırıldığı yıl olmuş, bu yıl çıkarılan bir kanunla, devlet eğitimin giderlerini karşılama sorumluluğunu üstlenmiştir (ONE, 2008: 6).

Devrimden önce 13-19 yaş aralığındaki Kübalıların %72'sinin orta öğretim seviyesine ulaşamadığı ülkede, devrimin ilk altı yılı içerisinde orta öğretime kayıtlı öğrencilerin sayısı yaklaşık olarak beş kat kadar artmış, 1980 yılına gelindiğindeyse, onuncu sınıfa kadar eğitime devam etme genelle yayılmıştır (Kapcia, 2008: 47; Carnoy, 2007: 29). Eğitimin, engelli çocukları da kapsamaya başladığı görülmektedir. Özel eğitim sistemi, devrim öncesi dönemde bir tek okulla sınırlıyken, 1970 yılına gelindiğinde, bu merkezlerin sayısı 129'a çıkmıştır (Lutjens, 2000: 57). Bütün bu gelişmelerin sonucunda okur-yazar sayısı artmış, öğrenciler daha üst sınıflara ulaşmaya başlamış ve bu durum da üniversiteye gitme beklentisi taşıyan insan sayısını arttırmıştır.

² Bu yazının yer aldığı derleme içerisinde, 1976 Anayasasının haklara ilişkin düzenlemeleri yer aldığından, yazı içerisinde bu konuya ayrıca değinilmeyecektir.

Ülkede sınırlı sayıda üniversitenin bulunduğu bu yıllarda üniversite eğitimi, akademik başarıyla kazanılacak bir olanak halini almıştır (Kapcia, 2008: 49).

1960'lı yıllar, işsizliğin hızlı bir biçimde azaldığı ve çalışma hakkından yararlanan insanların sayısının arttığı bir dönem olmuştur. Devrim öncesi yıllarda, şeker hasadını izleyen ve yılın yarısından fazlasını oluşturan bir süre boyunca oluşan “ölü mevsim”le katlanan ve %30'a yaklaşan işsizlik oranlarının, 1963 yılı itibariyle yarıya indiği tahmin edilmektedir (Mesa-Lago, 2000: 192). Sosyal gelişmeye, 1960'lı yılların ortalarından itibaren ekonomik gelişmenin de eşlik etmeye başlamasıyla, 1970'li yılların başlangıcında işsizlik sorununun yerini, belirli alanlardaki işgücü açığı almıştır (Navarro, 2008: 357).

1950'li yıllarda kırsal kesimde yaşayanların ve kentli yoksulların sağlık hizmetlerinden yeterli seviyede yararlanamadığı ülkede, sağlık sistemi yeniden örgütlenmiş, sağlık hizmetlerinin herkesi kapsar hale getirilmesi ve ortak standartlara kavuşturulması amacıyla, planlanmada merkeziyetçi bir yapı öngörülmekle birlikte, hizmetlerin sunumunda yerel birimlere ağırlık verilmiştir (Roemer, 1991: 450). Yeni dönemde öncelik tanınan konulara, sağlık hizmetlerinin kırsal kesimlere ulaştırılması, aşılama çalışmalarının yapılması, içilebilir su kaynaklarının sağlanması ve kanalizasyon sistemlerinin geliştirilmesi örnek verilebilir (Cooper vd., 2006: 818; Belek, 2009: 49 ve 53). 1958 yılında kırsal kesimde on yataklı tek bir hastanenin bulunduğu ülkede, bu rakamlar on yıldan kısa bir süre içerisinde 1300 yatak ve 47 hastaneye çıkmıştır (Huberman ve Sweezy, 1969: 53).

1959 öncesinin sosyal güvenlik sistemi, çok başlılık, finansman açıklarına yol açan yolsuzluklar, kapsamın sınırlılığı ve kapsamdaki insanlar açısından eşitsiz oluşuyla eleştirilmektedir (Izquierdo ve Gutierrez, 2002: 3). 1959-1963 yılları arasında sosyal güvenlik konusunda birçok yeni yasa yürürlüğe girmiş ve sosyal güvenlik sistemindeki fonların tek elden yönetimi için bir banka kurulmuştur; bu yeniliklerin sonucunda, kırsal kesimde çalışanlar da dâhil olmak üzere, nüfusun büyük bir çoğunluğu sosyal güvenlik korumasına kavuşmuştur (Evenson, 2001: 74). Altmışlı yılların sonuna gelindiğinde, ülkedeki işgücünün yaklaşık olarak %90'ının, yaşlılık aylığı ve diğer sigorta kollarının kapsamına girmiş bulunduğu tahmin edilmektedir (Mesa-Lago, 2000: 225).

Devrimin ilk yılında kira bedellerinin yarıya indirilmesinden başlayarak, konut hakkını ilgilendiren sorunların çözümünde önemli adımlar atılmıştır.

1960 yılında çıkarılan kent reformu kanunuyla, yeni kiralanmalar yasaklanmış, kiracı olanların ödeyecekleri bedelse aylık gelirin %10'uyla sınırlandırılmıştır. Bu sayede Küba, 1960'lı yılların ortalarında ev sahipliği oranının en yüksek olduğu ülkelerden birisi olmuştur. Kira bedellerinin sınırlandırılması ve elektrik ve su tarifelerinin sembolik rakamlara çekilmesi, insanların alım gücünde önemli artışlar yaşanmasını da sağlamıştır (Kapcia, 2008: 50; Benjamin vd., 2004: 347). Kanunla ayrıca, mülklerini kiralamalarına izin verilmeyen ve başka gelirleri olmayan mal sahiplerine, ömürlerinin sonuna kadar kesilen kira bedeli tutarında emekli aylığı bağlanması da kararlaştırılarak, oluşabilecek geçim sıkıntısına karşı tedbir alınmıştır (Navarro, 2008: 322).

Gıda hakkı bağlamında değerlendirilebilecek olan karne uygulaması, toplumun yeterli bir beslenme düzeyine erişiminin sağlanması ve gıda ürünleriyle birlikte, temel tüketim maddelerinin adil bir biçimde dağıtılması amacıyla 1960'lı yıllarda başlamış ve günümüze kadar süregelmıştır. ABD ambargosu ve insanların alım gücünün artmasına paralel olarak artan talep gibi nedenlerle ihtiyaç duyulan ve her haneye bir karne verilmesini öngören *uygulama, genel hatlarıyla, yurttaşların karnede yer alan ürünleri, devletin fiyat desteği uyguladığı market ve pazarlardan, bu ürünlerin maliyetlerinin oldukça altında rakamlara alması olarak özetlenebilir* (Benjamin vd., 2004: 349-352). Ülkede beslenme bozukluğu, büyük ölçüde, 1970'li yıllardan itibaren bir sorun olmaktan çıkmış ve kişi başına düşen günlük kalori tüketimi, BM Gıda Örgütü tahminlerine göre, seksenli yılların başlarında, tavsiye edilen 2500 kilokalori seviyesinin üstüne çıkmıştır (Perez Jr., 2006: 275).

1.3. 1990'lı Yılların Krizinin Sosyal Haklar Üzerindeki Etkileri

Küba toplumunun, 1990'lı yıllarda yaşanan kriz döneminin arifesinde, önemli bir sosyal gelişmişlik düzeyine ulaştığını söylemek mümkündür. 1990 yılında yetişkin okuryazarlığı oranı %94, öğrenci-öğretmen oranıysa 10/1 olarak hesaplanmıştır. Sağlık göstergelerinde önceki yıllar içerisinde başlayan olumlu gelişim devam etmiş ve 1980'li yılların sonlarında, ortalama yaşam beklentisi 75 yıla yaklaşırken, bebek ölüm hızı oranı da 1990 yılında binde 10 seviyesine inmiştir (Mesa-Lago, 2000: 287). 1980'li yıllarda, oturdukları konutta mülkiyet sahibi konumunda olan Kübalıların oranı %85'i bulmuştur (Navarro, 2008: 377). Bu veriler, ülkede işsizlik sorununun olmayışı, bütün yurttaşların sosyal güvenlik koruması kapsamında oluşu, ortalamaların üzerinde gıda tüketimi gibi olgularla da birlikte değerlendirildiğinde, 1990

öncesinde Kübalıların temel ekonomik ve sosyal koşullarının, Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşayan insanların büyük çoğunluğunun koşullarına göre, oldukça rahat olduğu söylenebilmektedir (Brenner vd., 2008: 275).

Küba’da “özel dönem” olarak adlandırılan 1990’lı yıllardaki ekonomik bunalım dönemini özetleyen verilere, bu çalışmanın ek bölümünde bazı örnekler verilmektedir. Bu dönemde doğrudan sosyal hakları etkileyen bazı sorunlar da, özellikle 1990’lı yılların ilk yarısında yaşanmıştır. İşsizlik, 20 yılı aşkın bir süreden sonra ilk defa ciddi boyutlara ulaşmış ve 1990’lı yılların ortalarında %8 olarak kaydedilmiştir (Evenson, 2001: 29). Gıda tüketimi, 1992 yılında asgari düzeyin altına inmiş ve bu seviyenin tekrar yakalanması 1998 yılını bulmuştur (Alvarez, “Food Security”, 2004: 4).

Bu derinlikteki bir ekonomik krizin etkilerini bertaraf etmek için, kapitalist ekonomilerde sıklıkla görüldüğünün aksine, sosyal harcamalara ve yatırımlara daha fazla pay ayrılmıştır. Küba, 1991-2005 yılları arasında, GSMH’ye oranla en çok sosyal harcama yapan Latin Amerika ülkesi olmuştur (UN, 2008: 132). Bu harcamaların çarpıcı bir göstergesi, sağlık alanında yapılan yeni yatırımlardır. Özellikle aile hekimliği sisteminin yeni hekim ve sağlık kurumlarıyla desteklenmesi, ülkenin sağlık göstergelerinde bir düşüşün yaşanmasının önündeki en büyük engel olmuştur (De Vos, 2005: 202).

1.4. 2000’li Yıllarda Sosyal Politika Hamleleri

Küba devleti, özel dönemin yarattığı yeni eşitsizliklerin giderilmesi ve sosyal ihtiyaçların daha etkin bir biçimde karşılanması hedefleriyle, 2000’li yılların başlangıcında “Fikirler Çarpışması”(Batalla de Ideas) olarak adlandırılan geniş çaplı bir kampanyayı uygulamaya koymuştur. Söylem olarak, 1960’lı yıllardaki “okuma yazma seferberliği”, “altıncı sınıfa ulaşma mücadelesi” gibi hamleleri çağrıştıran bu kampanyanın, özellikle gençliğin ve işçi sınıfının devrimle olan bağlarının kuvvetlendirilmesi olarak özetlenebilecek olan ideolojik bir boyutunun da olduğu söylenebilir (Mendes ve Marques, 2009: 72). Fidel Castro da, kampanyanın küreselleşme döneminde neoliberal kültürel istila olarak tanımladığı tehlikeler karşısında, dünyaya barış getirecek ve şiddeti önleyecek adil fikirler temelinde biçimlendiğini belirtmektedir (Ramonet ve Castro, 2006: 296).

Kampanyanın belli başlı konularını, sosyal hizmet servislerinde istihdam yaratılması, sosyal güvenlik ve refah, sağlık, eğitim, kültür ve spor alanlarındaki gelişmeler oluşturmuştur (Mendes ve Marques, 2009: 72). Bu

alanlardaki gelişmelere, çalışmanın ilgili başlıkları altında yer verilmele birlikte, sosyal hizmet servislerinde istihdam yaratılmasına ilişkin kapsamlı bir eğitim programına burada yer vermek, kampanya hakkında bir fikir edinilmesi bakımından yararlı olacaktır. Biri üniversite seviyesinde ve diğeri bir yıllık bir eğitim programı niteliğinde olmak üzere, 1998 yılında kurulan iki programa katılanlar, deneyimli sosyal hizmet uygulayıcıları ve görevlileri olarak mezun olmaktadır. Ülkedeki bazı üniversitelere bağlı olarak açılan Sosyal Hizmet bölümleri, topluluk yönetimi ve sosyal yardım teorileri üzerine programlar içermekte ve altı yıllık eğitimlerini tamamlayanlar, bir lisans diploması ve sosyal yardım alanında uzmanlık almaktadırlar. Bir yıllık Sosyal Hizmet Okullarındaki eğitim programıysa, hızlandırılmış sosyal yardım eğitimi ve bir staj döneminden oluşmaktadır. Bu okullara ağırlıklı olarak, okula gitmeyen, bir işi olmayan ya da eğitimini tamamlayamama riski taşıyan 16-22 yaş aralığındaki gençlerden seçilen öğrenciler kayıt yaptırmaktadır (Strug ve Teague, 2004: 272-73). Bu programların başlangıcını izleyen birkaç yıl içerisinde, önemli bir kısmını sosyal hizmet çalışanları ve bilişim teknolojileri öğretmenlerinin oluşturduğu, yaklaşık 45.000 kişilik yeni bir iş gücünün ortaya çıkışı, işsizliğin düşürülmesine de katkı yapmıştır (Alvarez, 2005: 8).

2. Günümüzde Sosyal Haklar

2.1. Uygulamada Eğitim Hakkı

Küba'da okul öncesi dönem ve yetişkinler için çeşitli programlarla birlikte, eğitimin yaşamın bütününe yayıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda kısaca bahsedilen fikirler çarpışması kampanyası, eğitim alanında 2000'li yıllarda başlayan dönüşüm sürecinin habercisi olmuştur. Aslında, doksanlı yıllar boyunca ülkede birçok malın bulunmasında -özellikle kâğıtta- yaşanan sıkıntılar, devlet tarafından okul kitapları ve diğer eğitim materyallerine tanınan öncelik, eğitimde diğer alanlara nazaran daha az yaşanmıştır. Ancak genişleyen turizm sektöründe, bahşişlerle birlikte daha fazla gelire ulaşılması olanağının ortaya çıkması, öğretmenler arasında bu alanda çalışma eğiliminin başgöstermesine neden olmuş ve bu durum da, devleti birtakım tedbirler almaya yöneltmiştir. 1999 yılında öğretmen maaşlarına yapılan zamlar, derslik kapasitelerinin ilköğretimde 20, temel orta öğretimde 15 öğrenciyle sınırlandırılması bu tedbirler arasındadır. Yine eğitim reformunun bir parçası olan, her sınıfa bir televizyon seti ve her okula bir bilgisayar laboratuvarı sağlanmasıyla

birlikte, bilişim teknolojileri eğitimlerinin genele yayılması gibi uygulamalarla, genç ve tecrübesiz yeni öğretmenlere destek oluşturulması ve öğrencilerin aldığı eğitimin kalitesinin artırılması amaçlanmıştır (Breidlid, 2007: 624).

2.1.1. Okul Öncesi Eğitim

Küba’da erken eğitim sistemi, 0-5 yaş arasındaki çocukları kapsamakta ve değişik yaşlardaki çocuklar için farklılıklar göstermektedir. Sistem, çocuğun evde kalıp kalmamasına göre iki farklı ana kola ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, 1961 yılında devreye konulan “çocuk kulüpleri” sistemidir. Bu sistem, kadınların işgücüne ve sosyal yaşama katılımını arttırmak üzere öngörülmüş olup, 1992 yılından beri “çocuğunu eğit” sistemi ile desteklenmektedir. Bu alternatif sistemin uygulanmaya başlanmasına, ülkenin 5 yaşından küçük çocukların çoğunluğunun devletin sunduğu hizmetlerden faydalanmadığının ortaya çıkması neden olmuştur. Enformel yol olarak da anılan, çocuğun bakımı ve eğitimine mahalle içerisinde devam edildiği “çocuğunu eğit” sisteminde yer alan çocukların sayısı yarım milyona yaklaşmaktadır. Finansmanına UNICEF tarafından da katkı yapılan bu programa, Eğitim Bakanlığı öğretmen ve diğer personelin görevlendirilmesi ve eğitim materyali hazırlanması yoluyla katılmaktadır. Bakanlık tarafından görevlendirilen öğretmenler ve diğer personel, haftada iki defa çocuk ve ailesi ile bir araya gelerek, çocukların eğitimi ve gelişimi için ev içerisinde yapılabilecek aktiviteleri anlatmaktadır. “Çocuğunu eğit” programı, Meksika, Ekvador ve Dominik Cumhuriyeti’nde de uygulanmıştır. (Miller, 2002: 365-366; ONE, 2008: 6-7).

2.1.2. Okul Sistemi ve Okullara Kayıt Olma Oranları

Ülkede ilköğretim çağındaki çocukların tamamına yakını (%99,4) genel ya da özel amaçlı bir ilköğretim okuluna kayıtlı bulunmaktadır. UNESCO bünyesinde, Latin Amerika ülkeleri arasında eğitimin kalitesinin değerlendirilmesi amacıyla 2006 yılında yapılan bir çalışmanın sonucunda, Küba’nın çalışmada ele alınan 16 ülke arasında, kırsal kesim ve kentler arasındaki okullaşma oranlarında eşitliğin en çok sağlandığı ülke olduğu bildirilmiştir. Eğitim sisteminde dört yıllık ilköğretimin ardından gelen ve ilköğretimle birlikte zorunlu eğitimi oluşturan, ikinci dört yıllık öğretim, temel orta öğretim olarak adlandırılmaktadır. Ülke nüfusunun okul sistemi içerisinde gördüğü eğitim süresinin ortalaması, yine 2008 yılında İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan rapora göre 9,5 yıldır (ONE, 2008: 8-9).

Eğitim sisteminde, Türkiye'deki lise seviyesine denk gelen aşama, üniversite öncesi aşama olarak adlandırılmaktadır. Bu aşama, 12. sınıfa kadar devam etmekte olup, üniversiteye hazırlık ve mesleki eğitim olarak iki ana kola ayrılmaktadır (ONE, 2008: 9).

Yine UNESCO'nun 2006 yılında elde edilen verilerle yaptığı bir araştırmaya göre, Küba'da yüksek öğretime kayıt yaptıрма oranları gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler düzeyindedir ve ülke bu alanda Latin Amerika ülkeleri arasında açık arayla birinci sıradadır (Brundenius, 2009: 37). BM tarafından hazırlanan bir Latin Amerika raporunda da, Küba'da yüksek öğretimin genele yayılmış olduğu belirtilmektedir. Orta öğretimde edinilen bilgilerin pratik olarak uygulanmasını esas alan bir eğitim biçiminin geçerli olduğu belediyeler düzeyinde yaygınlaştırılan yeni yüksek okullar, yüksek öğretime kayıt yaptıрма oranlarının hızlı bir artış göstermesine olanak sağlamıştır. UNESCO araştırması, 2006 yılında yüksek öğretim kurumlarına kaydolma oranını %88 olarak verirken, BM araştırması bu oranın 2007 yılında üniversite eğitiminin geliştirilmesini amaçlayan yerel okullar sisteminin getirilmesinin sayesinde %60 seviyesine ulaştığını belirtmektedir (Brundenius, 2009: 37; UN, 2008:161).

BM Kalkınma Programı tarafından düzenli olarak hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (HDI) verilerine göre, Küba okuryazarlık oranında tam olarak kabul edilen bir seviyeyi-%99,8- yakalayarak, Gürcistan'ın ardından ikinci sırayı almıştır. Küba, okullara kayıt olma oranlarında da, Avustralya ve İskandinav ülkelerinin hemen ardından altıncı sırada (%100,8) yer almaktadır (HDR Cuba, 2009).

2006 yılında UNESCO tarafından Latin Amerika'nın 16 ülkesinden öğrencilerle gerçekleştirilen bir eğitim kalitesi araştırması çerçevesinde yapılan çalışmalarsa, okullaşma oranlarının yüksekliğinin, eğitimin niteliğine de yansıdığına işaret etmektedir. Bu çalışmalar için yapılan testlerde, üçüncü sınıfa altıncı sınıf seviyeleri arasındaki Kübalı öğrenciler, matematik, dil ve fen konularında ortalamanın oldukça üzerinde dereceler elde ederek en yüksek notları almışlardır (ONE, 2008: 7). Küba eğitim sistemini, Brezilya ve Şili'deki sistemlerle karşılaştırmalı olarak ele alan bir araştırmacı da, Küba'da kırsal kesimde yaşayan ilköğretim çağındaki çocukların dahi, Latin Amerika'nın geri kalanında yaşayan kentli, orta sınıf ailelerin çocuklarından daha fazla şey öğrendiği tespitini yapmakta ve bu durumu, ülkenin diğer ülkelerden daha az maddi kaynağa sahip olmasına rağmen kurmayı başardığı okul sistemi ve öğrencilere sunduğu sosyal desteğe bağlamaktadır (Carnoy, 2007: 2).

2.1.3. Yetişkinler İçin Eğitim Programları

Bu bölümde, Küba’da okul ağlarının dışında kalan nüfusa yönelik olarak uygulanan iki eğitim programı ele alınacaktır. Fikirler çarpışması kampanyasını izleyen yıllarda yaşama geçirilen bu iki programdan ilki, yetişkinlerin üniversite seviyesinde bilgiye ulaşmalarını, diğeri ise genç erişkinlerin okul ya da işten uzak kaldıkları zamanlarını çeşitli seviyelerde kurslara katılarak değerlendirmelerini amaçlamaktadır.

Üniversite seviyesindeki akademik bilginin nüfusa yayılarak genelleştirilmesini hedefleyen “büyük yetişkinler için üniversite” programı, Küba’nın yeni bin yılın başlangıcında yaşama geçirdiği sosyal programlar arasındadır. Program Eğitim Bakanı tarafından “üniversitedeki bilginin atomize olmaksızın ülke geneline yayılması” olarak nitelendirilmiştir. Program, atölye çalışmalarına ağırlık verilen kolektif bir öğrenme süreci niteliğindedir. Programın içeriği disiplinler arası bir karaktere sahiptir. Gerontoloji (yaşlılık bilimi), sağlıklı yaşlanma, toplumun bir parçası olma, görsel ve işitsel teknolojinin kullanımı, bilgisayar ve diğer bilişim teknolojilerinin eğitimi gibi farklı konularda çalışmalar yapılmaktadır. Bu programla, belirli bir yaşı geçmiş yetişkinlerin karşılaşabileceği sağlık sorunları ile emeklilik ya da yaştan kaynaklanan işe yaramama ve özgüven yitimi gibi sosyal sorunların giderilmesi amaçlanmaktadır (Rangel ve Proenza, 2006: 172-176). Bu programın dışında, Küba’da yalnızca eğitim içerikli yayın yapan bir televizyon kanalında da, toplumun bütün kesimlerine yönelik çeşitli programların yer aldığını belirtmek gerekir.

Bu başlıkta değinilecek olan diğeri program, 18-30 yaş kuşağında yer alan gençlere yöneliktir. Herhangi bir nedenden ötürü, okuldan ya da işten uzak kalmış olan bu yaş aralığındaki gençler, 2001 yılında başlatılan bu program kapsamında, eksik kaldıkları konularda, ilk ve orta öğretim düzeyindeki kurslara devam etmektedir. Katılımcılara, aylık asgari ücretin yaklaşık yarısı kadar bir ücret de ödenen bu program, bu haliyle bir işsizlik sigortası niteliği de taşımaktadır. BM tarafından hazırlanan ve yukarıda da atıf yapılan rapora göre, ülkede programa ilgi oldukça yoğun olmuş ve 2007 yılı itibarıyla ülke genelinde katılımcı sayısı yüz bini geçmiştir. Büyük yetişkinler için üniversite programında olduğu gibi, katılımcılar görsel ve işitsel teknolojilere ve bilgisayar donanımlarına ulaşabilmektedir (United Nations, 2008: 114).

Eğitim başlığının sonunda, yine aynı rapordan bir alıntı yaparak konuyu özetlemek mümkündür. Bu rapora göre Küba’nın eğitim ve sağlık alanlarını

kapsayan kamusal sosyal harcamalarının GSYİH'ye oranı, önemli bir kısmı doksanlı yılların büyük ekonomik bunalımına denk düşen 1990-2005 döneminde, Latin Amerika ülkeleri arasındaki en yüksek oran olmuştur (United Nations, 2008: 101).

2.2. Çalışma Hakkıyla İlgili Konular

2.2.1. Tam İstihdam

20. yüzyıl sosyalist toplumlarının önemli bir kısmında dikkat çeken ve tartışma yaratan noktalardan birisi, istihdamın genelleştirilmesi ve işsizlik oranlarının uzun yıllar boyunca ya sıfırlanması ya da oldukça düşük bir seviyeye çekilmesi olmuştur. Sosyalistler, bu durumu emek sömürsünün ortadan kaldırılması ve planlı ekonominin başarısına bağlarken, kapitalist-serbest piyasa ekonomisinin taraftarları, sosyalist ekonominin verimsiz olduğunu ve bu ülkelerde işsizlik sorununun, eksik istihdam yaratmak pahasına ortadan kaldırıldığını, aslında birçok işçinin “boş” oturduğunu savunagelmışlerdir. (Eski SSCB şehirlerinde, bir otelin her katında resepsiyon görevlilerinin bulunması hakkındaki ünlü tartışma burada hatırlanabilir.)

Küba'da özellikle 1960'lı yıllardaki istihdam artışını da, toprak reformu ve diğer kamulaştırmaların hakkını teslim etmekle beraber, eksik istihdam ve bürokrasi kademelerinde şişkinleşmeyle açıklayan görüşler bulunmaktadır (Mesa-Lago, 2000: 344). Bu eleştirileri, 1959 devriminden bu yana devletin, ömür boyu istihdamı güvence altına alması ve 1990'ların kriz döneminde dahi, istihdamda ilk sırayı üretim sektörünün koruması gibi olgularla birlikte düşünmek, bütünlüklü bir değerlendirme yapabilmek açısından önemlidir (Fabienke, 2001: 102; Brundenius ve Gonzalez, 2001: 135). Özel dönemde yükselen işsizlik oranları da, ilerleyen yıllarda aşamalı bir biçimde düşmüş ve dünya genelinde işsizlik rakamlarının baş döndürücü bir yükselişte olduğu 2009 yılında ise %1,7'ye gerilemiştir (ONE, 2010: 15).

2.2.2. İşin Serbestçe Seçilmesi ve İş Sözleşmesi

İş Kanununa göre, iş sözleşmesi yaparak işe başlayabilme yaşı 17'dir. Çalışmak isteyen kişiler, yabancı sermaye ortaklığı bulunan kuruluşlar hariç olmak üzere, doğrudan kendilerini istihdam edecek olan işyerlerine başvurmakta ya da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın belediyeler düzeyindeki ofislerinde yer alan, bölgedeki açık iş pozisyonlarının tutulduğu defterlerden faydalanmaktadır. Üniversiteler ile teknik okulların bazılarından

mezun olanlar ise, mezun olduktan sonra iki yıl boyunca sosyal hizmet niteliği taşıyan bir işte çalışmaya başlamaktadır. Bu uygulama, bireylerin parasız eğitimlerini karşılayan topluma karşı sorumlu oldukları inancıyla benimsenmiştir (Evenson, 2001: 33).

Ülkedeki iş olanaklarının küçük bir bölümü, dezavantajlı konumdaki çalışanlar için ayrılmıştır. İşyerlerinin kapanması ya da özel dönemde sıkça karşılaşılan bir durum olarak, işyerlerinin küçülmesi sonucunda işini kaybedenler, ordudan uzaklaştırılanlar, kısmi iş göremezlik durumunda olan ve sosyal yardım alanlar, eski hükümlüler ve özel amaçlı eğitim kurumlarından mezun olanlar, bir kararname ile getirilen yasal düzenlemeye göre, bu kapsamda sayılmışlardır (Evenson, 2001: 34).

2.2.3. Ücretler

Küba’da çalışanların ücretlerinin belirlenmesine ilişkin esaslar, İş Kanununun 99. ve 130. maddeleri arasında yer alan ilgili bölümünde etraflıca tarif edilmiştir. Buna göre ücretler, ekonomi yönetiminin, siyasi yönetimin başat parçası olduğu sosyalist bir toplum olan Küba’da, çalışanların ücretleri, sosyalizmin temel ilkeleri arasında yer alan ve hem Anayasada hem de İş Kanununda açıkça yazılan “herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar” ilkesi doğrultusunda belirlenmektedir. Ayrıca çalışanların herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan, eşit işe eşit ücret alacağı da, bu metinlerde belirtilmektedir (İş Kanunu, 1984).

Bu konu, sosyalist topluma ilişkin tartışmalarda önemli bir yer tutmuştur ve geçmişi, Marx’ın, kapitalizmden komünizme bir geçiş aşaması olan sosyalist toplumda, maddi eşitlik sağlanamayacağı için, çalışmanın, harcanan zaman, gösterilen çaba ve ortaya konan yeteneğe göre ödüllendirilmesi olarak özetlenebilecek yaklaşımına kadar uzanmaktadır. Devlet başkanı Raul Castro’nun yakın tarihli bir konuşmasında, sosyalist düşünce çerçevesinde eşitlik kavramının, hakların ve fırsatların eşitliği olduğu ve bunun ücretlerin eşitliği anlamına gelmediğini savunması da, Küba devletinin bu konudaki tutumunu yansıtmaktadır (Marx ve Raul Castro’dan aktaran, Ludlam, 2009: 546). Dolayısıyla, örneğin Sovyetler Birliği’nde bazı dönemlerde uygulanan ve *uravnilovka* olarak da adlandırılan, farklı kesimlerden çalışanların ücretlerinin birbirine yakınlştırılması anlamına gelen politikalar, özellikle günümüzde, Küba devriminin bu konuda izlediği yolu oluşturmamaktadır.

Ücretler, ülkenin hükümeti Bakanlar Konseyi tarafından, ülkenin merkezi

işçi örgütü olan Kübalı İşçiler Merkezi (CTC) temsilcileri ile istişare edildikten sonra oluşan esaslara göre belirlenmektedir (İş Kanunu, 1984: m. 103). Bakanlar Konseyinin bu usule göre oluşturduğu ücret tarifeleri ve belirlediği temel asgari ve taban ücret miktarları, çalışanların ücretlerinin ayarlanmasında esas alınmaktadır (Evenson, 2001: 55). Bu noktada ülkedeki ücretlere ilişkin bazı örnekler vermek daha açıklayıcı olacaktır.

Küba hakkında sıklıkla dünya medyasında yer alan konulardan birisi, ülkede ücretlerin çok düşük olduğudur. Ücretler ABD doları cinsinden telaffuz edildiğinde bu kanıya varmak olağandır. 2009 yılı için aylık ortalama ücret 429 Küba Pesosu (CUP) olarak açıklanmıştır ve bu rakam, ülkedeki diğer para birimi olan ve değeri ABD doları seviyesine yakın olan Konvertibl Pesoya (CUC) ve dolara çevrildiğindeyse, yaklaşık 20 dolar ya da CUC olmaktadır (ONE, 2010: 21). Ülkede 2008 yılında araştırmalar yapan bir yazar, 2008 yılı Mayıs ayı itibarıyla rastladığı en yüksek ücretin, Yüksek Mahkeme Başkanına ödenen 1880 CUP olduğunu ve Fidel Castro'nun devlet başkanı olduğu son dönemlerde aldığı ücretin de 750 CUP olduğunu aktarmaktadır. 2005-2006 yıllarında eğitim personelinin ücretleri üzerine araştırma yapan bir diğer yazar ise, öğretmen maaşlarının ortalama olarak 500 CUP seviyesinde seyrettiğini, tam zamanlı bir üniversite profesörünün maaşının 1000 CUP seviyesine çıkabildiğini bildirmektedir (Ludlam, 2009: 546; Breidlid, 2007: 623).

Her ne kadar ülkede, elektrik, su gibi giderler sembolik miktarlarda olsa ve nüfusun büyük bir çoğunluğunun kira gideri olmasa da, bu rakamların düşük olduğu ortadadır. Yine de, yukarıda sayılan olgularla birlikte, devletin tüketim mallarında uyguladığı fiyat desteği politikası ülkede alım gücünün belirli bir seviyede kalmasını sağlayan nedenlerden birisi olmakta ve sonuç olarak Küba, BM İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre orta gelir grubuna giren ülkeler arasında yer almaktadır³ (HDR, 2009: Cuba).

Özel dönemin Küba toplumu üzerinde en ciddi etkisi, devrimin eşitlik konusundaki kazanımlarını tehdit etmesi olmuştur. Bu bağlamda, birtopluluktaki gelir dağılımını ölçmeye yarayan ve 0 ile 1 arasında bir değer olan -bu değer

³ Ayrıca Küba, bu endekse göre, uzun yıllardır yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler arasında yer almakta ve 182 ülke arasında, GSYİH'den kişi başına düşen gelirine oranla, en yüksek performans değerine sahip ülke konumunda bulunmaktadır (<http://hdrstats.undp.org/en/indicators/95.html>, 02.09.2010). (Bağlantıdaki listede, ülkeler insani gelişme endeksi değerlerine göre sıralanmış olup, yanlarındaki rakamlar ülkelerin, gelişme endeksi sıralamasındaki basamaklarından, kişi başına düşen gelir endeksi sıralamasındaki basamaklarının çıkarılması sonucunda elde edilmiştir. Pozitif sayıların, düşük gelire rağmen insani gelişimde başarılı sonuçlar alındığını bildirdiği listede, Küba 44 puanla en yüksek puana sahip ülke olurken, Türkiye 16 puanla oldukça aşağılarda yer almıştır.)

0'a yakınlığı daha yüksek bir eşitlik derecesi anlamına gelmektedir- GİNİ katsayısı, doksanlı yıllarda yükselişe geçmiştir. Son yıllarda tekrar azalmaya başlayan bu değer, Küba ekonomisi üzerine çalışmalar yapan Brundenius'un derlediği verilere göre, 2005 yılına gelindiğinde Latin Amerika'nın belli başlı ülkeleri arasında halen en düşük seviyede -0.38- olmakla birlikte, özel dönem öncesi yıllardaki seviyeye -1985'te 0.22- ulaşıldığını söylemek mümkün değildir (Brundenius, 2009: 41). Bununla birlikte, uluslararası bir araştırma kuruluşu tarafından yayınlanan "Küresel Barış Endeksi" raporlarının 2010 tarihli olanı, bu katsayıyı 0.30 olarak vermektedir (GPI, 2010).

2.2.4. Sendikalar, Toplu Pazarlık ve Grev

Küba'da, bünyesinde 19 ulusal ölçekte örgütlenmiş sendikayı bulunduran Küba İşçileri Merkezi (CTC) bir şemsiye örgütü niteliğindedir. Ülkedeki ücretli çalışanların %98'i bu merkeze bağlı bir sendikanın üyesidir. Üyeliğin zorunlu olmadığı bu sendikaların tek mali kaynağı, çalışanların aylık ücretlerinin %1'i oranında alınan aidatlar olmaktadır. CTC genel sekreteri de dâhil olmak üzere bütün sendika yetkilileri, doğrudan seçimle göreve gelmektedir (Cuba Solidarity).

Ücretlerin yukarıda anlatıldığı gibi belirlenmesi, toplu pazarlık sürecinde sendikalar ve işyeri yönetimlerinin hangi konuları karar altına aldığına ilişkin bir soruyu da beraberinde getirebilir. Ücretlere ilişkin olarak, ücret dilimlerinin merkezi olarak belirlenmesine temel teşkil eden kıstaslar, toplu pazarlık sürecinde değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, sendikaların işyeri yönetim kurullarında temsilcilere sahip olmaları da toplu sözleşmenin unsurları arasındadır. İşyerlerinin çalışanlara ayakkabı ve kıyafet yardımı yapması ve öğle yemeği sunmasının yaygın olduğu Küba'da, bu uygulamalara ilişkin düzenlemeler de toplu pazarlık ve toplu sözleşmelerin bir parçası olmaktadır.

Toplu pazarlık sürecinde, işyeri ve sendika bir toplu sözleşme üzerinde anlaşmaya vardıklarında, bu metin, işyerinde işçilerin oluşturduğu bir işçi meclisinin onayına sunulmaktadır. İşçilerin çoğunluğu onay vermediği takdirde, toplu sözleşme metini işyeri ve sendika yönetimi tarafından tekrar gözden geçirilmektedir; bu süreç sonuç vermediği takdirde, işyerinin bağlı olduğu devlet bakanlığı ya da başka bir kurumla, sendikanın eyalet ya da ulusal düzeydeki temsilcileri sorunu çözmek için bir araya gelmektedir.

Grevler yasaklanmamakla birlikte, toplu sözleşme sürecinin bir parçası olarak yasal düzenlemeye sahip değildir. Hatta İş Kanunu ve diğer ilgili olabilecek yasal düzenlemelerde "grev" sözcüğü geçmemektedir. Ülkedeki

sendikacılar bu durumu, kapitalist toplumlardaki gibi işçiler ve işyeri yönetimleri arasında birbirine karşıt -antagonist- çıkarların olmadığına ve sendikaların, ülkede ücretlerin belirlenmesinden çalışanların haklarına ilişkin yasal düzenlemelere kadar, birçok süreçte belirleyici bir rol oynadığına vurgu yaparak açıklamaktadır.⁴ Bunun dışında, işçilerin güvenli olmayan koşullarda çalışmama hakları yasal olarak tanınmıştır (Çalışma Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 1977: m. 44). Sendikaların ücretlerin belirlenmesi sürecine katılımları yukarıda incelenmiş olup, ülkenin yönetimine katılma kanalları da yazının ilgili bölümünde ele alınacaktır.

2.3. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler

2.3.1. Sosyal Güvenlik Sisteminin Genel Görünümü

Küba sosyal güvenlik sistemi, 1959 yılından 2008 yılına kadar geçen süreçte temel özelliklerini yitirmemiştir. Bu dönem boyunca, sosyal güvenliğin başlıca hedefi olan bütün nüfusun kapsanması sağlanmış ve ücretli çalışanlardan prim vb. kesintiler yapılmadan, sistemin finansmanı sigortalının çalıştığı işyerleri ve devlet tarafından karşılanmıştır (ABD Sosyal Güvenlik Kurumu, 2008).

Ülke nüfusunun yaşlanması ve dolayısıyla sosyal güvenlik sistemindeki çalışan-aylık alan oranının ilkinin aleyhine bozulmaya başlaması, sosyal güvenliği 1990'lı yıllardan itibaren önemli bir tartışma konusu haline getirmiştir.⁵ 1994 yılında yürürlüğe giren yeni vergi kanununda, ücretli çalışanların da sosyal güvenlik sistemine maddi katkı yapmalarını öngören düzenlemenin uygulanması, sendikaların, işçi ücretlerinin bu katkıyı karşılayamayacak düzeyde olmasına dayanarak yaptıkları itirazlar sonucu ertelenmiştir (Vergi Kanunu, 1994: m. 56; Evenson, 2001: 11). Bu değişikliklerle beraber, emeklilik yaşının kadınlarda 60'a, erkeklerde 65'e yükseltilmesi, 2008 yılında gerçekleştirilen yeni yasal düzenlemelerle gerçekleşmiştir.

Küba'da ücretli çalışanları kapsayan genel sosyal güvenlik rejiminin çerçevesi 105 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunuyla çizilmiştir. Kanun, işçi-memur, kamu sektörü-özel sektör ayrımları yapmaksızın, bütün ücretli çalışanları kapsamaktadır (SG Kanunu, 2008: m. 12). Tarım kooperatiflerinin

⁴ Bu başlıktaki bilgiler, şu kaynaktan derlenmiştir: Evenson, 2001 ve özellikle, "The Role of the Trade Unions", (9-28) ve "Collective Bargaining", başlıklı bölümler (53-61).

⁵ Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün 2000'li yılların başlangıcında açıkladığı tahminlere göre, 60 yaş üstü nüfus oranı 2010 yılında %17'ye ulaşacak, 2020 yılında ise %20'yi geçecektir (Izquierdo ve Gutiérrez, 2002).

üyeleri, güvenlik güçleri, tütün, kahve ve kakao üretimi için toprak kullanım hakkı sahibi olanlar, kendi hesabına çalışanlar ve diğer bazı kesimler için özel rejimler bulunmaktadır (ABD Sosyal Güvenlik Kurumu, 2010).

2.3.2. Sigorta Kolları ve Sosyal Yardım

Sosyal güvenlik genel rejimi, ücretli çalışanlar için genel ve meslek kaynaklı hastalık ve kazalar, analık, iş göremezlik, yaşlılık ve ölüm risklerine karşı sigorta kollarını barındırmaktadır (SG Kanunu, 2008: m. 3).

Normal koşullarda, yaşlılık sigortasından aylık almaya hak kazanarak emekli olmanın, yukarıda belirtilen yaş şartıyla birlikte diğer şartı, kadınlarda 25, erkeklerde 30 yıl boyunca çalışmış olmasıdır. Kanun, prim ödenerek çalışılması gereken gün sayısı ya da benzeri bir şart getirmemektedir (SG Kanunu, 2008: m. 22).

Genel ya da mesleki nedenli hastalık ya da kaza riskleri gerçekleştiğinde, sigortalılara geçici iş göremezlik geliri bağlanmaktadır. Gelir altı aya kadar, çalışma kapasitesinin eski durumuna ulaşamadığı durumlarda bir altı ay kadar daha uzatılmak suretiyle bağlanmaktadır. Gelir bağlanma oranı, riskin mesleki nedenlerden ötürü gerçekleşmesi durumunda daha yüksek olmakla birlikte, bu oran hiçbir durumda %50'nin altına inmemektedir (SG Kanunu, 2008: m. 36-47). Malullük halinde de aynı koşul geçerli olmakta, malulen emekli olmuş sigortalının, sürekli olarak bakıma ihtiyaç duyması halinde, aylık bağlanma oranı %100'e kadar çıkabilmektedir (SG Kanunu, 2008: m. 47-69).

Analık sigorta kolunun dünyadaki en gelişmiş örneklerinden birisi olması, Küba devletinin ana ve çocuk sağlığına verdiği önemin bir diğer göstergesi olmaktadır (Evenson, 2001: 78). Yürürlükte olan yasal düzenlemeye göre kadın sigortalı, gebeliğin 34. haftasında ya da birden çok çocuğa gebe olduğu durumlarda 32. haftasında izne ayrılmaktadır (234 Sayılı Kararname, 2003: m.3). Sigortalı kadının izine hak kazanabilmesinin koşulu, izne ayrılmadan önceki bir yıl içerisinde 75 gün çalışmış olmasıdır (234, 2003: m.4). Doğum izninde aylık bağlanma oranı, ilk 18 hafta için tam ve takip eden haftalar için %60 olmakta ve izin, çocuğun bir yaşını doldurmasına kadar devam edebilmektedir (234, 2003: m. 18). Doğum iznini, doğumdan sonraki bir yılın tamamlanmasına kadar uzatan bu kararnameyle getirilen bir diğer yenilikse, doğum sonrası bu izni ebeveynlerden herhangi birinin -babanın da- kullanabilmeye başlaması olmuştur. Bu yenilik, kararnamenin içerisinde de birkaç defa belirtilen, anne ve babanın eşit sorumluluğu yaklaşımının bir

örneği olarak yorumlanabilir; ancak uygulamadaki ilk birkaç yıl için, bu haktan yararlanan babaların sayısının sınırlı olduğu ve bu izin süresini kadınların tercih etmeye devam ettiği görülmektedir (Evenson, 2005: 6-7).

Küba çalışma ve sosyal güvenlik mevzuatında, **işsizlik** sigortası işlevini gören bir yasal düzenleme bulunmaktadır. Bir benzerinin, işsizlik sorununun otuz yılı aşkın bir sürenin ardından ülkenin gündemine girmesi üzerine 1990'lı yıllarda yürürlüğe konmasına yol açan bu düzenlemeye göre, üretim sürecinde aksamalar meydana gelmesinden ötürü, çalışanın işine devam edememesi durumu söz konusu olduğunda, işyeri yönetiminin, çalışanlara karşı sorumluluğu kesilmemektedir. Bu sorumluluk, çalışanın işyeri içerisinde ya da dışarısında geçici olarak başka bir işe yerleştirilmesini sağlamakla yerine getirilmektedir. Bu geçici yerleştirmenin yapılamadığı durumlarda, istisnai olarak, çalışanın, kapasitesini artırıcı kurslara katılması ya da sosyal bir hizmette çalışması öngörülmüştür. Geçici olarak yerleştirilen çalışan, bu dönem boyunca, aylık ücretinin tamamını alırken, bir kursa devam eden ya da sosyal hizmette görevlendirilen çalışan, ilk aydan sonra aylık ücretinin %60'ını almaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 8/2005 Sayılı Karar: m. 134-144). Bu düzenlemenin dışında, yukarıda eğitim başlığı altında anlatılan uygulamanın da, işsizlik sigortasının işlevlerini taşıdığını hatırlatmak yerinde olacaktır.

Sigortalının ölümü halinde, geride kalan yakınlarına yapılan yardımlar, cenaze yardımları ve sigortalının bakmakla yükümlü olduğu yakınlarına aylık bağlanması olarak özetlenebilir. Öncelikle, ölenin sigortalı olması şartı aranmaksızın, Küba'da bütün defin işlemlerinin masraflarının devlet tarafından karşılandığını belirtmek gerekir (ABD Sosyal Güvenlik Kurumu, 2010).

Küba'da sosyal yardım rejimi, ihtiyaçlar temelinde yardımların yapıldığı bir niteliğe sahiptir; bir başka deyişle, düzenli bir geliri ya da herhangi bir sosyal güvenlik aylığı almayan ve maddi desteğe ihtiyaç duyan kişiler, sosyal yardım rejimi çerçevesinde yapılan yardımlardan yararlanabilmektedirler (ABD Sosyal Güvenlik Kurumu, 2010). 105 Sayılı Kanunda da, sınırlı olmamak kaydıyla, herhangi bir maddi kaynağa sahip olmayan ya da bir korumadan yararlanmayan yaşlıların, çalışacak durumda olmayan ve bakımıyla ilgilenebilecek yakınları olmayanların, sosyal yardım rejimi kapsamında olduğu belirtilmektedir. Bunların yanı sıra kanunda, sigortalının ölüm nedeninden ötürü, kendilerine ölüm aylığı bağlanmayan yakınlar, hastalık ya da kaza nedeniyle bir yardım almakta olup, daha etkin bir korumaya ihtiyaç duyan sigortalılar gibi kişiler

de, sosyal yardım hak sahipleri arasında sayılmaktadır (105 Sayılı Kanun, 2008: m. 105 ve 108).

2.3.3. Engelliler ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler

Sosyal güvenliğin önemli bir boyutunu oluşturmaya rağmen, diğer konular kadar gündeme gelmeyen sosyal hizmetler alanında, 2000’li yıllardaki sosyal politika hamleleri kapsamında büyük gelişmeler kaydedildiğini söylemek mümkündür.

İnsan yaşamının uzatılması ve sağlıklı ve verimli bir yaşlılık döneminin sürdürülmesinin, Küba sosyal politikasının öncelikleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ortalama yaşam süresinin 80 yıla yaklaştığı ülkede, Fidel Castro’nun da bir üyesi olduğu “120 Yaş Kulübü” ve bu yazının eğitim başlığı altında ele alınan Yaşlılar Üniversitesi gibi örnekler, bu konuya verilen önemi göstermektedir. Engelli çocukların ailelerinin desteklenmesi konusuna da, 2000’li yıllarla birlikte daha fazla önem verildiği görülmektedir (Dominguez, 2009: 90). Bu bağlamda, analık sigortasını düzenleyen kararnamede, engelli çocukları olan anne ya da babaların, çocukların sürekli yakın bakım ihtiyacının bir sağlık raporuyla tespit edildiği hallerde, çocuğun bir yaşını doldurmasından üç yaşını doldurmasına kadar geçen sürede ücretsiz izne ayrılabilmelerine olanak verilmiştir (234 Sayılı Kararname, 2003: m. 27).

Yaşlılar ve engelliler gibi yaşamlarını sürdürmeleri için başkalarının bakımı ya da yardımına ihtiyaç duyan toplum kesimlerine belirli bir gelir bağlamak ya da çeşitli parasal ya da aynı yardımlarda bulunmak gerekli olmakla birlikte, bu maddi ve parasal yardımlar, her zaman bu kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Küba’da, bu bağlamda önemli bir uygulama olarak, sosyal hizmet uzmanları, hassas durumdaki bu insanlarla birebir ilgilenmek amacıyla, yaşam alanı odaklı hizmetler sunmaktadırlar. Bu hizmetler arasında öne çıkanlar, düzenli ev ziyaretleri ve telefon görüşmeleriyle sunulan desteklerle, gıda yardımları ve emekli maaşlarının evlere götürülmesi olmaktadır. Sosyal hizmet çalışanlarının ev ziyaretlerinin artırılması, beş belediye merkezinde gerçekleştirilen pilot uygulamalardan sonra, 2002 yılında yaygınlaştırılmıştır. 2005 yılında ülkenin bütün illerinde yapılan bir saha araştırması, bu uygulamadan yararlananların hemen her gün evlerinde ziyaret edildiğini ortaya koymaktadır. Sosyal hizmet çalışanları, ayrıca, çocuk psikolojisi merkezleri, yaşlılar evleri gibi kurumların inşa edilmesi ve geliştirilmesi çabalarına da katılmaktadırlar (Suarez, 2006: 61-75).

2.4. Sağlık Hakkı

Sağlık hakkının alanına giren konular arasında, halk sağlığı, tıbbi bakım hizmetleri, önleyici sağlık çalışmaları, sağlık eğitimi gibi başlıklar yer almaktadır ve bu hakkın kapsamı oldukça geniştir. Burada kısaca, ülkenin sağlık sistemi ve temel sağlık göstergeleri üzerinde durulacaktır.⁶

2.4.1. Aile Hekimliği ve Sağlık Sistemi

Ülkenin sağlık sistemi merkezi bir biçimde örgütlenmiştir ve sağlık alanındaki bütün kurumlar çoğunlukla, tıp fakülteleri de dâhil olmak üzere, Sağlık Bakanlığı'na bağlı bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri, tamamen kamusal niteliktedir ve ülkede özel faaliyet yürüten sağlık personeli ya da kuruluşu bulunmamaktadır (Roemer, 1991: 450-452).

Sağlık sistemi, önleyici ve koruyucu uygulamaları öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşımla, ülkenin sağlık sisteminin ilk basamağı 1984 yılında kurulan aile hekimliği sistemidir. Günümüzde, kentlerde olduğu kadar kırsal bölgelerde de, hemen her köşe başında rastlanan aile hekimliği ofisleri, bölgelerinde hastalara ilk elden hizmet vermektedir. İhtiyaç duyulması halinde, tedavi edici ya da rehabilite edici hizmetler için, hastanın, sağlık sisteminin bir üst basamağında bulunan polikliniklere sevki, aile hekimliği ofislerinden yapılmaktadır (Belek, 2009: 65).

Sağlık hizmetleri Anayasada belirtildiği üzere parasız olmakla birlikte hastalar, ayakta tedavide yazılan ilaçların ve bazı protezlerle, işitme cihazı gibi cihazların alımında sınırlı bir katkıda bulunmakta, hastaların yaptığı bu katkılara da devlet tarafından fiyat desteği sağlanmaktadır (Belek, 2009: 102). Böylelikle Küba'da bireylerin ceplerinden yaptığı ödemeler, 2005 yılına ait Dünya Sağlık Örgütü hesaplamasına göre, toplam sağlık harcamalarının %8,5'i gibi sınırlı bir seviyede kalmaktadır. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek ve gelişmiş ülkelerde düşük olan bu oran, en düşük olduğu ülkelerden birisi olan Almanya da %11 dolayındadır. Oranın hesaplanmasında, ödenen sigorta primleri dikkate alınmadığı ve Küba'da da böyle bir sigorta sisteminin olmadığı düşünüldüğünde, Kübalıların, dünyada en az sağlık harcaması yapan insanlar arasında yer aldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. (WHO, 2010, "Paying For Health Services").

⁶ Küba üzerine herhangi bir konuda Türkçe yazılı kaynak bulmak oldukça zor olsa da, sağlık sistemi ile ilgili detaylı bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Belek, 2009.

2.4.2. Bazı Sağlık Göstergeleri

Küba'da devrimin ilk yıllarından itibaren, özel dönem de dâhil olmak üzere, sağlık alanında çok önemli başarılar kaydedilmiştir. Bu başarılar ülkeyi, bebek ölüm oranlarının düşürülmesinden salgın hastalıklarla mücadeleye, bütün nüfusu kapsayan ücretsiz bir sağlık sisteminin devam ettirilmesinden, sağlık alanında yapılan uluslararası yardımlara kadar birçok farklı alanda, yüksek gelir oranlarına sahip ülkeler arasına yükseltmiştir. Bu noktada, sağlık hakkını doğrudan ilgilendiren bazı güncel veriler aktarılacaktır.

Kübalıların doğumda yaşam beklentisi, 2009 yılı verilerine göre -erkekler ve kadınların ortalaması- 78,5 yaş olarak kaydedilmiştir. Yine aynı yıla ait veriler, 0-1 yaş aralığındaki bebeklerde ölüm oranının binde 4,8, 0-5 yaş aralığı için ise 6,1 olarak vermektedir. Doğum yapan kadınlarda ise bu oran, her yüz bin canlı doğumda 46,9 olmuştur (ONE, 2010: 48-50). Ülkede kişi başına düşen doktor sayısı, 2009 rakamlarına göre, 150 olarak kaydedilmiştir (ONE, 2010: 47). Bu istatistiklerin ülkedeki eyaletlere dağılımı da oldukça eşit bir görünüm arz etmektedir (MEDICC, 2007). Yine bu temel sağlık göstergelerinde Küba, bebek ölüm oranında Kanada'nın ardından Amerika kıtasında ikinci, kişi başına düşen doktor oranındaysa, bütün dünyada ilk sırayı almaktadır⁷ (Belek, 2009: 90).

Küba'da uzun yıllardır ölüm nedenleri arasında üst basamaklarda yer alan hastalıklar, gelişmiş ülkelerde karşılaşılan sonuçları vermektedir. 2009 yılı için de, ölüm nedenleri arasında ilk iki sırayı kalp hastalıkları ve kötü huylu tümörlere bağlı ölümler oluşturmuştur (ONE, 2010: 51). Gelişmekte olan ülkelerde ve Amerikalılar bölgesinde ciddi bir sorun olarak varlığını sürdüren HIV/AIDS bağlantılı sağlık problemleri, Küba'da oldukça düşük bir düzeydedir. Ülkede seksenli yıllarda uygulanmasına başlanan bir program- ilk yıllarındaki HIV pozitif taşıyıcıları için zorunlu sanatoryum uygulaması, bireysel haklar ve halk sağlığı ikileminde tartışmalara yol açmış olmakla beraber- birçok tıp uzmanı ve tıp alanındaki uluslararası kuruluşların ilgisini çekmiştir. Bugün Küba, Amerikalılar bölgesinde en düşük HIV oranına sahip ülke konumundadır ve HIV taşıyıcılarının tamamı ilaç tedavisinden yararlanmaktadır (Anderson, 2009: 79-84). Ülkede diğer bulaşıcı hastalıklar için, devrimin ilk yıllarından beri sürdürülmekte olan bağışıklık kazandırma çalışmaları yaygın bir biçimde

⁷ Kişi başına düşen doktor sayısı oranları, değişik kaynaklarda farklılık gösterse de, Dünya Sağlık Örgütü'nün yakın tarihli bir raporu, en yüksek oranın Küba'da olduğunu göstermektedir (WHO, 2009: *World Health Statistics*, Cenevre: Who Press, 96-103).

sürdürülmüş ve enfeksiyona bağlı hastalıkların ölüm nedenleri içindeki payı, 2005 yılı itibariyle %1'e kadar gerilemiştir (Belek, 2009: 109, 130).

2.5. Konut ve Gıda

Sosyal politika alanındaki konut başlığının, Küba devriminin en başarılı olduğu alanlardan birisi olmadığını söylemek mümkündür. Aslında Küba, altmışlı yıllarda yakaladığı yüksek ev sahipliği oranını günümüzde de korumakta ve ülkede sokaklarda yaşayan insan bulunmamaktadır (Evenson, 2003: 213 ve 217). Konut yetersizliği sorununun, hemen her ülkede yaşandığını hatırlatan bir yazar, bu durumun, 2000'li yılların ikinci yarısında, resmi tahminlere göre 500 bine yakın bir konut açığı bulunmasının bir bahanesi olamayacağını belirtmektedir (Brundenius, 2009: 42).

Yukarıdaki bilgiler, Küba'da bazı konutlarda ideal olandan daha çok sayıda insanın yaşadığını göstermektedir. Yeni konutların yapılmasındaki gecikmelerin ve konut ihtiyacının tam olarak karşılanamamasının bir nedeni de, ülkenin genel ekonomik sıkıntılarının yanı sıra, Karayipler bölgesinde sıklıkla yaşanan kasırgalar ve sel baskınları olmaktadır.⁸

Küba devleti, bu sorunu zaman içerisinde farklılık gösteren çeşitli politikalarla aşmaya çalışmaktadır. Ülkede konut inşası, esas olarak devletin ilgili bakanlığı tarafından yapılmakla birlikte, çeşitli dönemlerde bu yöntemin yanı sıra, topluluk katılımını öne çıkaran ve “mikro tugaylar” adı verilen oluşumlar da, konut inşaatlarında yer almışlardır. Özellikle yetmişli yıllarda, bu tugaylar tarafından gerçekleştirilen inşaatlar, acil ihtiyaçları karşılamak noktasında yararlı oldukları, ancak genellikle düşük kalitede yapıldıkları biçiminde yorumlanmaktadır (Kapcia, 2008: 56). Çeşitli dönemlerde başvurulmuş bir diğer yol da, konut takası temelinde sınırlı bir emlak piyasasına izin verilmesi olmuştur. Bu ve benzeri uygulamaların, ülkenin konut sorununu tam olarak çözemediğini söylemek mümkündür (Brundenius, 2009: 42). Bu konudaki en yeni çaba, kişilerin oturacakları konutların inşa edebilmeleri için tamamlamaları gereken yasal koşulların büyük ölçüde hafifletilmesi ve devletin yeni bir inşaat malzemesi satış ağı oluşturmaya başlaması olmuştur (Sol Haber Portalı, 2010).

Yukarıda tanımlanan ve ABD ambargosuyla birlikte, neredeyse eş zamanlı olarak başlayan karne uygulaması, toplumun temel ihtiyaç maddelerine

⁸ 2008 yılında adayı etkileyen üç büyük kasırgadan birisi olan Gustav kasırgasının, yaklaşık olarak yüz bin evi yıkmıştır (Granma International, Eylül 2008: 1).

ulaşımında eşitliğin sağlanmasını amaçlamakta ve ambargoya paralel bir seyir izlemektedir. Bu seyir kısaca, bazı ürünlerin rahatça bulunmaya başlanmalarıyla karneden çıkarılması ya da bulunması zorlaşan ürünlerin karneye eklenmesi olarak tarif edilebilir. Ülke ekonomisinin önemli bir gelişme kaydettiği seksenli yıllarda, ekmek, balık, yumurta, tereyağı gibi birçok temel gıda maddesi, bu nedenden ötürü listeden çıkarılarak “özgürleştirilmiştir” (Perez Jr., 2006: 275).

Ülkede beslenme bozukluğu, 1970’li yıllardan itibaren bir sorun olmaktan çıkmış ve kişi başına düşen günlük kalori tüketimi, BM Gıda Örgütü (FAO) tahminlerine göre, seksenli yılların başlarında, tavsiye edilen 2500 kilokalori seviyesinin üstüne çıkmıştır (Perez Jr., 2006: 275). Özel döneme ilişkin başlığın altında da değinilen, doksanlı yıllarda gıda tüketiminde yaşanan düşüşün bir açlık krizine dönüşmemesinde, karne uygulamasıyla birlikte, okullarda, işyerlerinde ve hastanelerde ücretsiz olarak verilmeye devam edilen öğünlerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle, 2000 yılının sonuna gelindiğinde, ülkede kişi başına düşen günlük kalori miktarının tekrar 2600 seviyesine ulaştığı görülmektedir (Koont, 2004: 20). FAO tarafından ülkeye ilişkin sunulan en son veriler 2006 yılına ait olup, bu miktarın artmaya devam ettiği ve günlük protein ve yağ alım miktarlarının da artmakta olduğu görülmektedir (FAO, 2010).

Küba devletinin son yıllarda, karne uygulaması başta olmak üzere, birçok ürüne uyguladığı fiyat desteği uygulamasından vazgeçmek eğilimini taşıdığı görülmektedir. 2000’li yılların ortalarında Merkez Bankası Başkanı ve Devlet Başkanı tarafından da açıkça dillendirilen yeni strateji, yalnızca yaşamsal önemi olan konularda fiyat desteklerinin sürdürülüp, diğer alanlardaki ihtiyaçların maaşların arttırılması yoluyla karşılanması üzerine kurulmuştur (Ludlam, 2009: 549). Bu strateji doğrultusunda, 2009 yılının Ekim ayında dört devlet kurumunda başlatılan bir pilot uygulamayla, çalışanlara ücretsiz olarak verilen öğle yemekleri kaldırılmış, bunun yerine her çalışana günlük olarak bir miktar ödeme yapılmasına başlanmıştır. Bu uygulamanın, başarılı sonuçlar vermesi halinde ülke geneline yaygınlaştırılması ve halen ücretsiz olarak öğle yemeği alan yaklaşık 3,5 milyon çalışanı kapsamayı beklenmektedir (BBC-Voss, 2009).

2.6. Spor ve Kültürel Yaşama Katılma

Küba’da spor hakkı, Anayasada önemli bir yer tutmaktadır. Ülkedeki spor politikalarına ilişkin temel ilkeler, devrimin ilk yıllarından itibaren benimsenmiş ve yerleşiklik kazanmıştır. 1961 yılında ulusal düzeyde bir enstitüsünün kurulmasına paralel olarak başlatılan çeşitli kampanyaların

hedefleri, spor hakkının ilerleyen yıllarda anayasal tanınmaya kavuşmasının temeli olmuştur. Bu hedeflerden doğrudan spor hakkını ilgilendirenler, bedensel ve sportif aktivitelere katılmanın elit bir kesimin ayrıcalığı olmaktan çıkarılması, eşitliğe dayanan bir sporcu seçim sisteminin oluşturulması ve varolan sportif aktivitelerin çeşitlendirilmesi olmuştur (Navarro, 2008: 356-357). Ayrıca, 1967 yılında alınan bir kararla spor karşılaşmalarının izlenmesi ücretsiz hale getirilmiştir (Pye, 1986: 120).

Devrimin bu alanda gerçekleştirdiği ilk ve en önemli değişikliklerden birisi, devrim öncesi yıllarda sosyal yaşamın birçok noktasında var olan ırk ayrımcılığının kaldırılması ve daha önce ulusal takımlarda yer alamayan sporculara ve bütün yurttaşlara bu hakkın eşit olarak tanınmasıdır (Pettavino ve Brenner, 2008: 379). Ülkede spor sisteminin oluşturulmasında, sportif etkinliklere kitlesel katılım düşüncesi, Küba devriminin ve genel olarak sosyalizmin eşitlik idealinin bir görünümü olduğu kadar, Olimpiyat Oyunlarının kurucusu olarak bilinden Baron Pierre de Coubertin tarafından ortaya atılan piramit sisteminden de esinlenmiştir. Bu atlet sistemi, beden eğitime ve sportif aktivitelere katılımın, sosyal sınıf ya da ırk farklılığı gözetilmeksizin bütün nüfusa yayılmasıyla oluşturulan geniş tabanda, sıradışı yetenekleri ile dikkat çeken gençlerin, piramidin üst basamaklarına yönlendirilmesi ile özetlenebilir. Sistem, özellikle 1970'li yıllardan başlayarak, ülke sporcularının, ülkenin geleneksel sporları beyzbol ve boksun yanı sıra, atletizm, judo, voleybol, güreş, eskrim gibi çeşitli alanlardaki uluslararası yarışmalarda da başarılı sonuçlar almalarını sağlamıştır (Pye, 1986: 120-121). Hatta bir makalede belirtildiğine göre, 1990'lı yıllarda Küba, bu seviyedeki yarışmalarda, nüfus başına en çok madalya kazanan ülke konumundadır (Pettavino ve Brenner, 2008: 379).

Ülkede kültür-sanat etkinliklerine katılımın da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İstatistik Enstitüsünün verilerine göre 2008 yılında, müze ziyaretçileri sayısı ülke nüfusunun yarısına yakın bir seviyededir. Aynı yıl tiyatroların izleyici sayısı 2,5 milyona yakın, kütüphane kullanımı ise 8 milyonun üzerinde gerçekleşmiştir (ONE, 2010: 52). Ülkenin eğitimli nüfusunun bir göstergesi olarak da değerlendirilebilecek bu yüksek rakamların oluşması aynı zamanda, yurttaşların birçok kültür ve sanat aktivitesinden ücretsiz ya da cüzi miktarlar ödeyerek yararlanmakta olmalarının bir sonucudur (Uriarte, 2002: 12). Küba'da kültür-sanat alanına kitlelerin aktif bir biçimde katılmalarını sağlayan en önemli etkense, ulusal sanat eğitimi sistemidir. Okullar ve üniversitelerdeki sanat programlarında ücretsiz eğitim sunulmasının yanı sıra, her belediyede bulunan

“Kültür Evleri” aracılığıyla, yine ücretsiz ya da cüzi bedeller karşılığında verilen eğitimler, toplumun her kesiminin ve özellikle gençlerin, bu alanlarda üretimde bulunmalarına destek olmaktadır (Uriarte, 2002: 12).

2.7. Siyasi Katılma

Küba’da bu hakkın kullanım biçimlerini, seçim süreçleri ve meclislerin çalışmaları, delegeler ve vekillerle düzenlenen hesap verme toplantıları, komünist parti ve kitle örgütlerinin çalışmaları olarak dört ana koldan incelemek mümkündür.

2.7.1. Halk İktidarının Organları ve Seçimler

Küba’da, kapitalist ülkelerdeki liberal siyasi sistemlerin temel ilkeleri arasında yer alan erkler ayrılığı ilkesi benimsenmemektedir ve 1976 Anayasası ile de özellikle yasama ve yürütme erklerinin bütünlüğü ilkesi kabul edilmiştir (Roman, 2003: 69). Liberal siyasi sistemlerde, yasama ile yürütmenin iç içe geçmiş olması ve yargının bağımsızlığının oldukça tartışmalı olması bu yazının konusu olmamakla beraber, Küba sosyalizminin, bu ayrılığın yalnızca biçimsel bir ayrılık olduğu görüşünden hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Küba’da devlet yönetimine katılma bağlamında, “demokrasi” kavramının içeriği de, yine gelişmiş kapitalist ülkelerden farklılıklar göstermektedir: Küba’da bu kavramdan anlaşılanlar, çoğulculuk, rekabete dayalı seçimler ve elbette serbest piyasa yerine, katılım, siyasi süreçlere dâhil olma ve temsil edilme olmaktadır (Gray ve Kapcia, 2008: 17).

Küba’da yürütme erkini oluşturan, ülkenin hükümeti konumundaki Bakanlar Konseyi ve Devlet Başkanlığı organı olan Devlet Konseyi organlarının üyeleri, yasama organı olan Halk İktidarı Organlarının üyeleri arasından seçilmekte ve bu organların Halk İktidarı Ulusal Meclisi’ne karşı sorumlu olmalarıyla, yasama ve yürütme erklerinin birbirine yakın oldukları görülmektedir (1976 Anayasası: m. 74 ve devamı). Halk İktidarı sisteminin en üst organı olan Ulusal Meclis ve hiyerarşik biçimde yerelliklere inen Eyalet ve Belediye Meclisleri, Anayasanın 103. maddesinde, yetki alanlarına giren yerlerde devletin fonksiyonlarının en yüksek otoritesiyle donatılmışlardır. Küba’da, devletin merkez ve taşra teşkilatlarının üst basamağında da bu meclisler olmakta, ayrıca atanan ya da seçilen valilik, kaymakamlık, belediye başkanlığı gibi makamlar bulunmamaktadır.

Küba’da Halk İktidarı Organları sistemi 1976 Anayasası ile kurulmuş ve 1992 yılında Anayasada yapılan kapsamlı değişikliklerle günümüzdeki halini almıştır. Belediye Meclisleri, Eyalet Meclisleri ve Ulusal Meclisin, her birinin

üstünde yer alan meclise bağlı olduğu sistemde, 169 Belediye Meclisi, 15 Eyalet meclisi ve Ulusal meclis, kendi denetim alanlarındaki ekonomik ve sosyal aktiviteleri denetlemekle yükümlüdür. Yasama yetkisi ise Ulusal Meclisin tekeli altındadır (Roman, 2003: 3). 1992'de anayasal statüye kavuşan Halk Konseyleri ise, birbirlerine yakın seçim bölgelerinden seçilmiş bulunan delegelerin bir araya gelmesiyle oluşturulmakta ve bölgelerindeki kitle örgütlerinin, hükümet organlarının ve işletmelerin temsilcilerinin de katılımıyla, belediye meclisi delegelerinin çalışmalarına destek sunmak, yerel sorunların çözümü için halkı harekete geçirmek gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadırlar (Roman, 2003: 73).

Bu organların genel özelliklerini belirleyen Anayasa'nın 68. maddesine göre, bütün üyeler seçilmeye ve geri çağrılmaya tabidir. Organların faaliyetleri, yetkili oldukları bölgelerde, kitle örgütleri ve sosyal örgütlenmelerle birlikte yürütülmeli ve organlar, kitlelerin denetimine açık olmalıdır. Ayrıca, halk iktidarı organlarının üyeleri, seçmenlerle düzenli olarak bir araya gelerek "hesap verme" toplantıları yapmak zorundadırlar. Halk iktidarının organları sisteminin bu özelliklerinin, demokratik katılımcılığın önünü açtığı belirtilmektedir (Rodriguez, 2009: 107). Seçilmişlerin geri çağrılmaları ve hesap verme toplantıları, Küba siyasi sistemini liberal sistemlerden ayıran bir diğer noktanın, temsili vekâlet yerine emredici vekâletin benimsenmiş olmasının da bir görünümü olmaktadır (Roman, 2003: 124 ve 152).

Bu meclislerde yer alan delegeler ve parlamenterler, meclislerin çeşitli komisyonlarında sürekli olarak görev yapanlar istisna olmak üzere, bu görevlerinden ötürü herhangi bir ücret almamaktadır (Roman, 2003: 76). Meclis üyeliklerini profesyonel bir iş haline getirmeyen bu uygulamayla, meclis üyelerinin işlerinden ve yaşadıkları mahallelerden ayrılımları halinde, seçmenlerinden uzak kalmaları ve artık onların sorunlarını ve ihtiyaçlarını paylaşmayacak olmalarının yaratacağı olumsuzlukların önlenmesinin amaçlandığı görülmektedir (Bengelsdorf, 1994: 267).

Adayların Belirlenmesi ve Seçimler

Belediye Meclisi üyeliklerinin seçimi her iki buçuk yılda bir, Eyalet ve Ulusal Meclislerin seçimleri ise her beş yılda bir yapılmaktadır. Ülkede seçme ve seçilme yaşı 16, Ulusal Meclis'e seçilme yaşıysa 18'dir. Genel, eşit ve gizli oy ile açık sayım ilkeleri geçerlidir. Bir adayın seçilebilmesi için geçerli oyların yarısından fazlasını kazanma zorunluluğu bulunmaktadır (Perez, 2003: 36).

Belediye Meclisleri delege seçimlerinde, belediyeler kendi seçim bölgeleri

içerisinde, genellikle birkaç yüz seçmenden oluşan alt bölgelere ayrılmakta ve her alt bölge, seçimden önce gerçekleştirilen bir aday belirleme toplantısında adayını belirlemektedir. Bu alt bölgeler tarafından belirlenen adaylar, her üyelik için en az iki, en çok sekiz adayın yarışmakta olduğu Belediye Meclisleri seçimlerine katılmaktadırlar. Eyalet Meclisi ve Ulusal Meclis üyeliklerine aday gösterilmesi süreciyse, her belediyenin bölgesindeki işçi sendikası, öğrenci, çiftçi, kadın örgütleri gibi kitle örgütlerinin temsilcileriyle yapılan istişarelerden sonra, Belediye Meclisi tarafından oluşturulan bir Adaylık Komisyonunun, aday listesini hazırlamasıyla tamamlanmaktadır (Leo Grande, 2002: 11). Komünist Partinin, gerek yerel düzeydeki meclislere, gerekse ulusal meclise seçilecek adayların belirlenmesi süreçlerine katılma hakkı bulunmamaktadır (Ramonet ve Castro, 2006: 444).

Belediye meclisleri seçimlerinden farklı olarak eyalet ve ulusal düzeydeki seçimlerde, her koltuk için bir aday yarışmaktadır. Seçmenler, bu adayların oluşturduğu birleşik pusulanın tamamını ya da istedikleri kadarını oylayabilmektedirler. Bu tercihleri yapmayan seçmenler, söz konusu koltuk(lar) için boş tercih yapmakta ya da geçersiz oy vermektedirler (Roman, 2003: 130). Her ne kadar ülkede seçimlere katılım oranı oldukça yüksek olsa ve geçersiz oy oranları çok düşük olsa da -seçimlere katılım ve geçerli oy oranları %90'larda seyretmektedir (Perez, 2003: 37)- bu haliyle Eyalet Meclisi ve Ulusal Meclis seçimleri, seçimden ziyade, bir referandum görünümünü vermektedir.

Küba'da seçim süreçlerine ilişkin ilginç bir kural, adayların propaganda faaliyetlerini yürütmelerine ilişkindir. Adayların fotoğraflı biyografileri, yetkili seçim komisyonu tarafından, seçim bölgesindeki mağazaların camlarına, ilan panolarına ve seçim günü de oy kullanma merkezlerine asılmaktadır. Adayların seçmenlerle yüz yüze görüşmeleri, işyerlerini ziyaret etmeleri ve halka açık toplantılar düzenlemeleri de, seçim propagandalarının diğer araçlarını oluşturmaktadır (Roman, 2003: 112-113). Fidel Castro, kampanyaların bu şekilde sınırlandırılmasındaki amacın, diğer ülkelerdeki masraflı ve liderler arasında "sempati yarışı" biçimini alan kampanyaların neden oldukları olumsuzlukların engellenmesi olduğunu savunmaktadır (Ramonet ve Castro, 2006: 443-444). Bununla birlikte, Eyalet ve Ulusal Meclislerin seçim süreçlerinde hükümetin, birleşik oy pusulasının oylanması anlamına gelen "voto unido" lehine kampanya yaptığını, bu amaçla halka açık toplantılar düzenlediğini de belirtmek gerekir (Leo Grande, 2002: 11). Ulusal Meclis Başkanı Ricardo Alarcon'a göre, "voto unido" sayesinde, gençlerin,

siyahların ve toplumda yeteri kadar tanınmayan adayların, Eyalet ve Ulusal Meclislere seçilebilme şansları artmaktadır (Roman, 2007: 71).

2.7.2. Seçilmişlerin Hesap Vermeleri ve Geri Çağrılmaları

Emredici vekâlet ilkesinin önemli bir boyutu olarak, seçilmişlerin denetlenmesi ilkesi, hesap verme toplantıları ve haftalık görüşmeler aracılığıyla yaşama geçirilmektedir. Bir yıl içerisinde iki defa düzenlenen hesap verme toplantıları, Belediye Meclisleri delegeleriyle, bölgelerindeki seçmenleri bir araya getirirken, belediye meclisi delegeleri haftanın belirli bir gün ve saatinde, bölgelerindeki seçmenlerle birebir görüşmeler de gerçekleştirmektedirler. Delegeler, bu toplantı ve görüşmelerde, kendilerine daha önce iletilen dilekçe ve taleplere yanıtlar verip, seçmenlerin yeni dilekçe ve taleplerini almaktadır (Roman, 2003: 151).

Konu üzerine çalışmalar yapan Kübalı ve yabancı yazarların büyük bir çoğunluğu, bu toplantıların katılımcılığı arttırdığı görüşünü paylaşmaktadır. Bununla birlikte, bu yazarların bir kısmı, yerel iktidar organlarının yönetici yetkilerinin sınırlı olduğunu ve hesap verme toplantılarında gündeme gelen konuların genellikle gündelik yerel sorunlar olduğu eleştirilerini de dile getirmektedir. Bazı yazarlar da, bu yerel sorunların ülkenin genel ölçekteki sorunlarının bir yansıması olduğu ve bu uygulamanın resmi nitelikli toplantılarda bu sorunların tartışılması olanağını sunduğunun üzerinde durmaktadır (tartışmaları aktaran, Roman, 2003: 151-203).

Emredici vekâlet sisteminin bir diğer önemli boyutu da, Anayasa'ya göre bütün seçilmişlerin ve devlet görevlilerinin seçilerek göreve gelmeleri ve her an geri çağrılmaya tabi olmalarıdır (Küba Anayasası, 1976: m. 68). Belediye Meclisleri delegeleri açısından geri çağırılma gerekçeleri, delegenin sürekli biçimde görevini aksatması, seçmenlerinin güvenini kaybetmesi, görevinin gerektirdiği onurlu bir yaşamı sürmemesi ya da bu anlama gelebilecek bir suçtan hüküm giymesi olabilmektedir. Geri çağırma talebi, delegenin üyesi bulunduğu Belediye Meclisinin ya da o beledyedeki seçmenlerin %20'si tarafından teklif edilmesi üzerine, delegenin seçmenlerinin yarısından fazlasının katılması gereken bir toplantıda ele alınmaktadır. Karşılıklı savların dinlendiği bu toplantıda, gerçekleştirilen oylamanın sonucuna göre, delege görevine devam etmekte ya da görevinden uzaklaştırılmakta ve boşalan sandalye için yeni seçim hazırlıkları başlamaktadır (Roman, 2003: 124-125).

2.7.3. Komünist Parti ve Katılma

Günümüzdeki Küba Komünist Partisi (KKP), devrimden sonra, 1965 yılında, ülke yönetiminde bulunan üç siyasi örgütün -eski komünist partililerin ağırlıkta olduğu Halkçı Sosyalist Parti, devrimin belirleyici siyasi yapısı olan 26 Temmuz Hareketi ve çoğunlukla öğrencilerden oluşan Devrimci Direktörlük- birleşmesi sonucunda kurulmuştur. Partinin kurumsallaşması, ülkenin bütününe örgütsel olarak yayılması ve kurullarının toplantılarının düzenli hale gelmesi ise, yetmişli yıllarda gerçekleşmiştir (Leo Grande, 2002: 2-3).

Partinin genel yapısı 1990 yılında gerçekleştirilen Parti Kongresinde önemli değişikliklere uğrayarak günümüzdeki görünümünü almıştır. Bu değişiklikler arasında, partinin ideolojik temellerinde Marksizm ve Leninizm kadar, ülke tarihinde Jose Martí'nin kişiliğinde simgeselleşen bağımsızlıkçılık ve yurtseverlik düşüncelerinin de olduğu ve partinin, Martí'nin kurucusu olduğu ve Batista diktatörlüğü dönemine kadar farklı fraksiyonlar halinde faaliyetlerini sürdüren Küba Devrimci Partisi'nin geleneğini de sahiplendiği, partinin temel metinlerine eklenmiştir. Diğer önemli değişiklikler, dini inancı olanlara üyelik hakkı tanınması ve üyelik prosedürlerinin basitleştirilerek, parti üyeliğinin yaygınlaştırılması olmuştur (Leo Grande, 2002: 9-10).

Partinin yönetici kurullarının belirlenmesine ilişkin temel esaslar, partinin en yetkili organı olan Kongre tarafından yürütme kurulu olan Merkez Komitenin seçilmesi, parti içerisindeki seçimlerde doğrudan ve gizli oy prensibi ve seçimde çoğunluğun oyunu kazanan adayın göreve gelmesi olarak sıralanabilir. Ayrıca seçilen bütün yöneticilerin, kendilerini seçenlere ve daha üst düzeydeki organlara hesap verme ve bunlar tarafından görevleriyle ilgili olarak yöneltilen eleştiri ve önerilere periyodik olarak cevap verme zorunlulukları bulunmaktadır (KKP Tüzüğü: 15 ve 22. maddeler). Tüzükte sıralanan ve demokratik merkeziyetçiliğin sonuçları olarak tanımlanan bu esaslar, Partinin demokratik bir işleyişe sahip olması açısından önemli gözükmektedir. Devlet Başkanlığı göreviyle birlikte Partinin ikinci sekreterliğini de yürütmekte olan Raul Castro da 2008 yılında yaptığı bir konuşmada, “halkın arkasında durduğu tek parti” olan KKP'nin, “bugüne kadar görülen en demokratik parti” olması gerektiğini belirterek, Parti içerisinde de katılımın önemini vurgulamıştır (aktaran, Evenson, 2009: 101).

2.7.4. Kitle Örgütlerinin İşlevi

Küba Anayasasının çeşitli bölümlerinde atıflar yapılan kitle örgütleri arasında, işçi sendikaları konfederasyonu niteliğindeki Küba İşçileri Merkezi (CTC),

Kübalı Kadınlar Federasyonu (FMC), Üniversite Öğrencileri Federasyonu (FEU), Orta Öğretim Öğrencileri Federasyonu (FEEM), Ulusal Küçük Tarım Üreticileri Derneği (ANAP) ve Devrimi Savunma Komiteleri (CDR) sayılabilir. Sayılan kitle örgütleri, yukarıda sendikalarla ilgili olarak belirtildiği gibi, alanlardaki kapsayıcı örgütlülükleri ve kendi alanlarındaki politikaların belirlenmesine ve bu politikaların yaşama geçirilmelerine katılmalarıyla önem kazanmaktadır. Kadın örgütü FMC, 14 yaşını doldurmuş Kübalı kadınların katılımına açıktır ve ülkedeki kadın nüfusunun yaklaşık %85'i bu örgüte üye durumdadır (Gray, 2008: 161). Örgütlenmesine mahalleler seviyesinden başlanan ve böylece tabandan yukarıya doğru-belediyeler, eyaletler ve ulusal düzeye kadar- biçimlenen Devrimi Savunma Komitelerinin (CDR) birimlerine, günümüzde hemen her mahallede rastlanmakta ve bu örgütlerin ülke genelinde üye sayısı sekiz milyonu aşmaktadır (Kruger, 2007: 107). Öğrenci kuruluşlarıyla Tarım Üreticileri Derneği ve diğer mesleki kuruluşlar, ilgili alanlarda ekonomik ve sosyal faaliyetler yürüten Kübalıların büyük bir bölümünü kapsamaktadır (Gray, 2008: 180).

Anayasa, yurttaşların kitle örgütleri ve diğer toplumsal örgütlere katılımı ve bu örgütlerin devlet politikalarını şekillendirmedeki rolü hakkında çeşitli hükümler içermektedir. Eğitim ve kültür politikalarına ilişkin bölümde, devletin, yurttaşların bu politikaların düzenlenmesine katılımını, kitle örgütleri aracılığıyla teşvik edeceği belirtilmektedir. Benzer bir hak, sağlık hakkının da bir parçası olarak, 50. maddede tanınmıştır. Örgütlenme özgürlüğünün düzenlendiği 54. madde ise, toplumsal ve kitlesel örgütlenmelerin, üyelerinin düşünce ve ifade özgürlüklerini kullanacakları faaliyetler için ihtiyaç duyulan olanaklardan yararlanacaklarını belirtmektedir. Ayrıca 88. maddede, bu örgütlerin ulusal düzeydeki yönetimlerini, kanun teklifi yapmaya yetkili kişiler ve kuruluşlar arasında saymaktadır.

Aynı madde, halkın kanun teklifi yapması olarak da adlandırılabilir bir hakkı tanımaktadır. Buna göre, seçmen ehliyetine sahip bulunan en az 10.000 yurttaşın imzaladığı bir kanun teklifi, Halk İktidarı Ulusal Meclisi'nin gündemine alınmaktadır. Burada bir parantez açıp, 2002 yılında bu maddeye dayanılarak yapılan iki kanun teklifinden bahsetmek yararlı olacaktır. Ülkede devrim karşıtı muhalefetin hazırladığı ve "Varela Projesi" olarak adlandırılan bir kanun teklifi, 11.000'in biraz üzerinde bir imza sayısına ulaşmış ve Ulusal Meclis'e sunulmuştur. Bu teklif, seçim sisteminin daha açık hale getirilmesi, ifade ve iktisadi girişim özgürlüklerinin genişletilmesi ve siyasi tutuklulara af çıkarılması gibi talepler içermiştir (Sweig, 2008: 240). Teklifi hazırlayan muhalefet güçleri, Küba'daki ABD temsilciliği tarafından maddi olarak desteklendiği gibi, eski

ABD Başkanlarından Jimmy Carter da, Küba'ya aynı yıl gerçekleştirdiği ziyarette, televizyonda canlı olarak yayınlanan konuşmasında açıkça bu kanun teklifini desteklemiştir.⁹Bu kanun teklifi için imzalar toplanırken, hükümetin ve kitle örgütlerinin ön ayak olduğu karşı bir kampanya ile toplanan 8 milyon üzerinde imzayla yapılan kanun teklifi sonucunda yapılan Anayasa değişikliğiyle, Anayasa'nın 3. maddesine, Küba'da sosyalizmin geri alınmayacağı ve ülkenin "asla kapitalizme dönmeyeceği" ifadeleri eklenmiştir. 1959 yılından beri, devrime karşı en ciddiye alınabilecek kapitalist eğilimler taşıyan muhalif girişim olan (Varela Projesi) kanun teklifi ise, Meclis komisyonlarında görüşüldükten sonra reddedilmiştir (Ramonet ve Castro, 2006: 313-318).

Kitle örgütlerinin, alanlarındaki konularda ve üyelerini doğrudan ilgilendiren yasal değişikliklerde, aktif roller üstlendiğini söylemek mümkündür. Sendikaların etkinliklerine ilişkin olarak, Sosyal Güvenlik Kanunu üzerindeki görüşmelerle ilgili olarak yukarıda aktarılan sürece benzer bir diğer örneği, yeni iş kanunu üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. 1990'lı yılların sonlarında başlayan ve çoğunlukla Çalışma Bakanlığı ve sendikalar arasında geçen tartışmalarla halen sürmekte olan bu süreçte, sendikaların iş yeri yönetimine katılımının işe alım süreçleriyle sınırlı tutulması gibi, işçilerin aleyhine olabilecek bazı yasal düzenlemelerin, işçilerin ve sendikaların itirazlarıyla geri çevrildiği görülmektedir (Ludlam, 2009: 551). Kadınların kitle örgütü olan FMC kanalıyla yönetime katılma ya da etkide bulunmaları bakımından önemli bir örnekse, Aile Kanununun hazırlanışı ve onaylanması sürecinde, bu federasyonun oynadığı rol olmuştur. Aile ve sosyal yaşam içerisinde erkeklerin rolünün geleneksel olarak baskın bir ülke olduğu Küba'da, kadınların, erkeklerin ve çocukların eşitliğini ön plana çıkaran bu yasanın taslağının hazırlanması ve kitle örgütleri kanalıyla gerçekleştirilen toplantılarda yurttaşlar tarafından tartışılması ve bu tartışmaların bir sonucu olarak yapılan değişikliklerle birlikte, yasanın halkoyu ile kabul edilmesi (1975) süreçlerinin tamamında, FMC aktif bir rol almıştır. Kadınlar Federasyonu'nun yasama süreçlerine ilerleyen yıllarda yaptığı etki ise, sayıca çok olmamakla birlikte, kadınlara karşı ayrımcılık içerdiği düşünülen bazı hukuki düzenlemelerde değişiklikler yapılmasını sağlamak biçiminde olmuştur (Evenson, 2003: 143 ve 113).

⁹ Havana'daki ABD Çıkarları Ofisi'nin muhaliflere sunduğu destek için, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerinden Daniel W. Fisk'in Miami'de 2004 tarihinde yaptığı bir konuşma: "Advancing the Day When Cuba Will Be Free" *A Contemporary Cuban Reader: Reinventing the Revolution* (229-234). Carter'in konuşması: "Transcript: Carter's Speech in Cuba" (<http://abcnews.go.com/International/story?id=79978&page=3>, 14.09.2010).

Bu örgütlerin önemli bir işlevi de, yerel birimleri aracılığıyla halk sağlığı, eğitim, doğal afetlerde yardım çalışmaları gibi önemli başlıklardaki faaliyetlere katılımları hatta bunların düzenleyicileri konumunda olmalarında yatmaktadır. FMC’nin mahalle düzeyindeki birimleri tarafından düzenlenen aşılama faaliyetleri ve çeşitli halk eğitimi çalışmaları, CDR birimlerinin, halkın günlük sorunlarının giderilmesinde ilk elden yardımda bulunmaları gibi unsurlar, özellikle özel dönem boyunca, önemli bir yerel destek oluşturmıştır (Uriarte, 2008: 100). Bir yerellikte yaşayanlar tarafından seçilen bir lideri olan CDR birimlerinin, ilk işlevlerinin altmışlı yıllarda ve özellikle “domuzlar körfezi olayı” olarak bilinen, ABD’nin işgal girişimi sürecindeki karşı devrimci faaliyetlerin izlenmesi oluşu, bu yapıların “casusluk” ağırları olduğu yönünde eleştirilere yol açmıştır. Günümüzdeyse bu birimlerin, yukarıda belirtildiği gibi, mahalledeki çocukların okula kayıt yaptırmalarından, altyapı sorunlarının giderilmesine kadar çeşitlilikteki günlük sorunlarla ilgilendiği görülmektedir (Baez, 2004: 77).

Sonsöz

Yaklaşık 400 yıl boyunca bir sömürge ülkesi olmuş, bunu takip eden yaklaşık 60 yılı neo-kolonyal bir sistem altında geçirmiş Küba, tam olarak bağımsız olduğu 1959 yılından bu yana, sosyalizmin ilkeleri doğrultusunda eşit ve özgür bir toplum yaratmanın mücadelesini vermektedir. Bu süreçte, ekonomisi darmadağın olmuş, ülke dünyanın en büyük ekonomik, askeri ve siyasi gücü ABD’nin sürekli ekonomik ambargosu ve işgal tehditlerine maruz kalmıştır. Bütün bunlara rağmen Küba Cumhuriyeti, insanlarını eğitimsiz, işsiz, evsiz, aç bırakmamış, sağlık durumlarını sürekli olarak iyileştirmiş ve bütün bunların gerçek birer insan hakkı olduğunu benimsemiştir. Küba devriminin geride bıraktığı bu 50 yıl içerisinde, diğer Latin Amerika ülkelerinde görülen yargısız infazlar, toplu katliamlar, ABD destekli hükümet darbeleri ve askeri işgaller yaşanmamış, felaketlerde kaderlerine terk edilen insanlar, okula gidemeyen çocuklar, sağlık ya da herhangi bir sosyal güvencesi olmayan milyonlar arasında Kübalılara rastlanmamıştır. Küba, BM İnsani Gelişme Endeksine göre, orta gelir grubuna giren ülkeler arasında yer alsada, bireylerin ve toplumun esenliğini merkeze alan politikaları istikrarlı bir biçimde yürütmesinin sayesinde, aynı endeksin, yüksek insani gelişme gösteren ülkeler kategorisinde bulunmaktadır.

50’li yaşlarını sürmekte olan Küba devriminin, önümüzdeki yıllarda izleyeceği yol ise dikkatle izlenmelidir. Günümüzde Küba’dan gelen ekonomide

reform haberleri, üretim araçlarında özel mülkiyetin sınırlarının genişleyeceği ve şu anda sınırlı sayıda bulunan, özel kişi ve kuruluşlara tabi olarak çalışan ücretli işçi sayısının artacağı izlenimini vermektedir. 1989-91 döneminin karşı devrimler dalgasını atlatan Küba'nın, Vietnam'ın ya da Chavez'li Venezüella'nın yollarına benzer bir yola girmesi de, kendi deneyimlerine dayanan bir rotada devam etmesi de ihtimal dâhilinde gözükmektedir.

Ek: ABD Ambargosu ve “Özel Dönem”

1960 yılında, ülkedeki ABD sermayeli rafineri şirketlerinin, Küba ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan şeker-petrol ticareti anlaşmasının sonucunda, ülkeye gelen Sovyet petrolünü rafine etmeyi reddetmesine devrim hükümetinin cevabı, bu şirketleri tazminat ödemeksizin millileştirmek olmuştur. ABD ise, Küba'nın yıllık şeker kotasını iptal etmiş ve sonuç olarak Küba'daki bütün ABD sermayeli şirketler 1960 yılının sonuna kadar millileştirilmiştir. Aynı dönemde ABD, halen sürmekte olan ve Küba'yla yapılacak ihracat ve ithalatı, gıda ve ilaçlar istisna olmak üzere, yasaklayan ve Küba'da “abluka” olarak anılan ekonomik ambargosunu başlatmıştır (Kapcia, 2008: 30; Gott, 2004: 185).

Yalnızca şeker kotası sebebiyle değil, enerji, ulaşım, haberleşme gibi birçok sektörde ABD sermayeli şirketlerin varlığıyla, ekonomisi kuzeydeki büyük komşusuna bağlı olan ülke, ambargonun yarattığı ilk şoku Sovyetler Birliği ile yaptığı yeni ticaret anlaşmalarının da katkılarıyla atlattır (Kapcia, 2008: 34). Küba ekonomisi, 1980'li yılların sonuna kadar da, belirgin ve istikrarlı bir biçimde büyümüştür (Brundenius, 2009: 33).

Sovyetler Birliği ve 20. yüzyıldaki diğer sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri, Küba ve bir süreliğine Vietnam'ın da dâhil olduğu Karşılıklı Ekonomik Yardım Örgütünün (COMECON) -ki Küba'nın dış ticaretinin %88'i bu ülkelerle doksanlı yıllarla birlikte tarihe karışması, Küba ekonomisini derin bir krize sürüklemiş ve ülkede yaşamın bütün boyutlarında sarsıcı etkiler yaratmıştır. Bazı rakamlar vermek gerekirse, ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası, 1989-1993 yılları arasında %40'ın üzerinde bir düşüş göstermiş, ülke için yaşamsal önem taşıyan ithalat kapasitesi de, 89-92 döneminde %70 oranında gerilemiştir (Gott, 2004: 288; Brenner vd., 2008: 394).

Böylece, ülkede doksanlı yılların büyük bölümünü kapsayan ve “Barış zamanında özel dönem” olarak adlandırılan süreç başlamıştır. Ülkenin ticaret olanaklarının adeta yok olması, enerji kaynaklarından temel tüketim maddelerine varıncaya kadar birçok ürün ve malın bulunmasını oldukça

zorlaştırmıştır (Navarro, 2008: 386). Bu şok etkisi ABD başkanları George Bush ve Clinton’ın sırasıyla imzaladıkları, Torricelli ve Helms-Burton yasalarıyla katlanmıştır. Bu yasalardan Torricelli yasası, Küba limanlarına uğrayan bir geminin, altı ay boyunca herhangi bir Birleşik Devletler limanına uğramasını yasaklayarak ambargoya uluslararası bir boyut kazandırmış ve Küba’nın dış ticaretini geliştirmesinde çeşitli zorluklar yaratmıştır; Helms-Burton yasası ise, onaylandığı 1996 yılına kadar, kararnamelerle yürüten ambargo sürecinin kodifikasyonu anlamına gelmiş ve Küba’da devrimden önce mülk sahibi olanların, Küba ile ticaret yapmış yabancı şirketlere, ABD mahkemelerinde “çalınmış mülkiyetle ticaret yapmak” iddiası ile tazminat davası açmalarına olanak vermiştir (Brenner vd., 2008: 394-395). Geniş kapsamlı bu yasanın bir diğer hükmü de, Birleşik Devletler yurttaşlarının, Küba’ya seyahatini ve herhangi bir biçimde para göndermesini izin ve lisans alımına bağlamış ve bu yasaklara uyulmaması halinde, elli bin Amerikan Doları para cezası verilmesini kararlaştırmıştır.¹⁰ Küba’nın BM’ye sunduğu bir raporda, ambargonun ülkeye verdiği maddi zararın, sadece 2000 yılı gıda ithalatı için 70 milyon dolara yakın olduğu tahmini yer almıştır (Alvarez, “Food Rationing”, 2004: 3). Clinton’ın 2000 yılında giderayak onayladığı bir yasa, Küba’ya gıda ihracatına devlet denetiminde izin vererek, ambargoyu sınırlı bir biçimde hafifletmiştir.

1990’lı yıllardaki krizden çıkma ve yeni koşullara uyum sağlama çabalarında, Küba ekonomisinin, dış pazarları hedefleyen turizm ve madencilik gibi sektörleri geliştirmeye yöneldiği görülmektedir (Monreal, 2008: 118). 2000’li yıllarla birlikte Küba, İspanya, Kanada, Venezüella, Çin, Rusya, Brezilya ve İran gibi çeşitli ülkelerle olan ticari ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Navarro, 2008: 402).

2000’li yıllarla birlikte ülkenin özel dönemden çıkmış olduğu görüşü kabul görmektedir.

¹⁰ Bu yasalara aşağıdaki adreslerden ulaşılabilir. “Cuban Democracy Act of 1992”, (<http://www.ustreas.gov/offices/enforcement/ofac/legal/statutes/cda.pdf>, 11.09.2010) ve “Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act of 1996”. (<http://www.ustreas.gov/offices/enforcement/ofac/legal/statutes/libertad.pdf>, 11.09.2010).

KAYNAKÇA

ABD Sosyal Güvenlik Kurumu (2010) *Social Security Programs Throughout the World: Americas, 2009, Cuba* (<http://www.socialsecurity.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2008-2009/americas/index.html>, 05.09.2010).

ABD Sosyal Güvenlik Kurumu (2008) *Social Security Programs Throughout the World: Americas, 2007, Cuba* (<http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2006-2007/americas/cuba.pdf>, 05.09.2010).

Alvarez, J. (2004) "The Issue of Food Security in Cuba", *University of Florida* (<http://edis.ifas.ufl.edu/fe483>, 28.04.2010).

Alvarez, J. (2004) "Overview of Cuba's Food Rationing System-1" (<http://edis.ifas.ufl.edu/fe482>, 28.04.2010).

Alvarez, A. R. (2005) "Cuba: More Than 170 Social and Cultural Programs Underway", (emba.cubaminrex.cu/Portals/94/Cuba%20social%20programs.doc, 07.05.2010).

Anderson, Tim (2009) "HIV/AIDS in Cuba: lessons and challenges", *Rev. Panam Salud Publica*, 26(1), (78-86).

Baez, Antonio Carmona (2004) *State Resistance to Globalization in Cuba*, Londra: Pluto Press.

BBC-Voss, Michael (2009) "Cuba to End Free Lunch Scheme" (07.10.2009), (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8294375.stm>, 15.05.2010).

Belek, İlker (2009) *Küba'da Sağlık: Sosyalizmin Başarısı*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Bengelsdorf, Carollee (1994) *The Problem of Democracy in Cuba: Between Vision and Reality*, New York: Oxford University Press.

Benjamin, Medea, Collins, J., Scott, Michael (2003) "How the Poor Got More", Chomsky, Aviva- Carr, Barry- Smorkaloff, Pamela María (ed.) *The Cuba reader: history, culture, politics*, Durham: Duke University Press.

Breidlid, Anders (2007) "Education in Cuba—an alternative educational discourse: lessons to be learned?", *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, Vol. 37, 5 (617-634).

Brenner, Philip, M.R. Jimenez; J. M. Kirk, W.M. LeoGrande (2008) *A Contemporary Cuban Reader: Reinventing the Revolution*. Maryland: Rowman&Littlefield.

Brundenius, Claes (2009) "Revolutionary Cuba at 50: Growth with Equity Revisited", *Latin American Perspectives*, 36 (31-48).

Brundenius, Claes ve Gonzalez, Pedro Monreal (2001) "The Future of The Cuban Model: A Longer View", Brundenius ve Weeks, J. (ed.) *Globalization and Third World Socialism*, Hampshire ve New York: Palgrave.

Carnoy, Martin (2007) *Cuba's Academic Advantage: Why Students in Cuba Do Better at School*, California: Stanford University Press.

Cooper, Richard S.; Kennelly, Joan F.; Orduñez-Garcia, Pedro (2006). "Health in Cuba", *International Journal of Epidemiology*, 35 (817-824).

Cuba Solidarity, "The Trade Unions in Cuba" (www.cuba-solidarity.org.uk/faqdocs/Cuba-the-trade-unions.pdf, 03.05.2010).

Evenson, Debra (2003) *Law and Society in Contemporary Cuba*, The Hague: Kluwer Law International.

(2001) *Workers in Cuba: Union&Labor Relations*, Detroit: Sugar Law Center.

(2005) "Cuba's Maternity Leave Extends to Fathers, But Few Dads Take It". *MEDICC Review*. Vol. VII, No: 6 (6-7).

(2009)"Opening Paths to Renewed Popular Participation", *Latin American Perspectives*, 36(95-103).

De Vos, Pol (2005) "No One Left Abandoned: Cuba's National Health System", *International Journal of Health Services*, 1(189-207).

Domínguez, María Isabel (2009) "Cuban Social Policy: Principal Spheres and Targeted Social Groups", *Latin American Perspectives*, 36 (81-94).

Fabienke, Rikke (2001) "Labour Markets and Income Distribution During Crisis and Reform", *Globalization and third-world socialism: Cuba and Vietnam*, Brundenius, Claes ve Weeks, John (ed.), Hampshire ve New York: Palgrave.

FAO (2010) *Food Security Indicators Country Profile: Cuba* (http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/documents/food_security_statistics/country_profiles/eng/Cuba_E.pdf, 07.09.2010).

GPI-Global Peace Index(2010)"GINI Coefficient" (<http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2010/GINI>, 20.10.2010).

Gott, Richard (2004) *Cuba: A New History*, New Haven: Yale University Press.

Granma International (2008 Eylül) "Gustav Kasırgasının Yıkıcı Darbesi", İstanbul: Granma International Türkçe Baskısı.

Gray, Alexander I. (2008) "The Genesis of NGO Participation in Contemporary Cuba: Perceptions from the Field, as Reported by Local and Foreign NGO Representatives"

Gray, Alexander I. ve Kaptcia, Antoni (ed.) *The Changing Dynamic of Cuban Civil Society*, Florida: University Press of Florida.

Gray, Alexander I. ve Kaptcia, Antoni (2008) "Introduction: Responding to Crisis at Grassroots", *The Changing Dynamic of Cuban Civil Society*, Florida: University Press of Florida.

HDR (İnsani Gelişme Raporu) (2009) *Cuba*, (http://hdrstats.undp.org/en/countries/country_fact_sheets/cty_fs_CUB.html, 06.09.2010).

Huberman, Leo ve Sweezy, Paul M. (1969) *Socialism in Cuba*, Londra ve New York: Monthly Review Press.

Izquierdo, Perez Victoria ve Gutiérrez, Vega Yanet *La Seguridad Social En Cuba en el Nuevo Milenio*, (www.nodo50.org/cubasigloXXI/economia/pizquierdo_311204.pdf, 20.03.2010).

Kaptcia, Antoni (2008) *Cuba in Revolution: A History Since The Fifties*, Londra: Reaktion Books.

Kruger, Mark H. (2007) "Community-Based Crime Control in Cuba", *Contemporary Justice Review* Vol. 10, 1, (101-114).

Küba Cumhuriyeti 1976 Anayasası (2008) İstanbul: Jose Marti Küba Dostluk Derneği.

- Küba Komünist Partisi Tüzüğü (<http://www.pcc.cu/documentos/estatutos/estatutos.pdf>, 17.08.2010).
- Koont, Sinan (2004) "Food Security in Cuba", *Monthly Review*, January, (11-20.)
- LeoGrande, Wiliam (2002) *The Cuban Communist Party And Electoral Politics: Adaptation, Succession, and Transiton*, Miami: University of Miami.
- Ludlam, Steve (2009) "Cuban Labour At 50: What About The Workers?", *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 28, 4, (542-557)
- Lutjens, Sheryl (2000) "Schooling and Clean Streets in Cuba: Children and the Special Period", Mickelson, Roslyn Arlin (ed.) *Children on the Streets of Americas: Globalization, Homelessness and Education in United States, Brazil and Cuba*, Londra: Routledge.
- MEDICC (2007) "Fact Sheet: Cuba Health Equity Snapshot", (<http://www.medicc.org/ns/index.php?s=50&p=11#2>, 08.09.2010).
- Mendes, Aquilas ve Marques, Rosa Maria (2009) "Cuba and the "Battle of Ideas": A Jump Ahead" *Review of Radical Political Economics*, 41(62-78).
- Mesa-Lago, Carmelo (2000) *Market, Socialist and Mixed Economies: Comparative Policy and Performance-Chile, Cuba and Costa Rica*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Miller, S. A. (2002) "Early Childhood Education in Cuba", *Childhood Education International Focus Issue*, (359-362).
- Monreal, Pedro (2008) "Development as an Unfinished Affair: Cuba after the "Great Adjustment" of the 1990s", Brenner, Philip-Jimenez Rose, Marguerite-Kirk, John M.-LeoGrande, William M. (ed.) *A Contemporary Cuban Reader: Reinventing the Revolution*, Maryland: Rowman&Littlefield.
- Muñoz, Rosa (2009) "The Cuban Revolution: A Promised Land", *Latin American Perspectives* 2009, V. 36, (72-83).
- Navarro Canton, Jose (2008) *Küba Tarihi: Bir Halkın Biyografisi*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- ONE (Küba Ulusal İstatistik Enstitüsü) (2010) *Panorama Economico y Social:2009*, (<http://www.one.cu/publicaciones/08informacion/panorama2009abril/00Panorama.pdf>, 13.09.2010).
- ONE (Küba Ulusal İstatistik Enstitüsü) (2008) *La Educacion en Revolucion: 1958-2008*, (<http://www.one.cu/publicaciones/50aniversario/Educacion%20en%20la%20Revolucion.pdf>, 10.09.2010).
- Perez, Jorge Lezcano (2003) *Elecciones, Parlamento y Democracia en Cuba*, Brasilia: Casa Editora de la Embajada de Cuba en Brasil.
- Perez Jr., Louis A. (2006) *Cuba: Between Reform and Revolution*, New York: Oxford University Press.
- Pettavino, Paula ve Philip Brenner (2008) "The Dual Role of Sports", Brenner, Philip-Jimenez Rose, Marguerite-Kirk, John M.-LeoGrande, William M. (ed.) *A Contemporary Cuban Reader: Reinventing the Revolution*. Maryland: Rowman&Littlefield.
- Pye, Geralyn (1986) "The Ideology of Cuban Sport", *Journal of Sport History*, Vol. 13, 2 (119-127).

Ramonet, Ignacio ve Castro, Fidel (2006) *Fidel Castro: İki Ses Bir Biyografi*, Doğan Kitap: İstanbul.

Rangel, Clara Lig Long ve Proenza, Antonia Zenaida Sanchez (2006) "The University for Older Adults: on Cuba's Universalization of the University", *International Review of Education* 52 (171-183).

Roman, Peter (2003) *People's Power: Cuba's Experience with Representative Government* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

-(2007) "Electing Cuba's National Assembly Deputies: Proposals, Selections, Nominations, and Campaigns", *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 82 (69-87).

Rodriguez, Elena Napoles (2009) "Participation and Decision Making in Local Spaces in Cuba: Notes for a Debate on the Challenges Facing Popular Power after 30 Years", *Latin American Perspectives*, 36(104-113).

Roemer, Milton Irwin (1991) *National Health Systems of the World: Vol. 1, The Countries*: New York: Oxford University Press.

Serpa, Digna Belkis Sanchez (1990) "Los Derechos Humanos en el Sistema Normativo Cubano" Editora Politica (ed.) *La Declaracion Universal de Derechos Humanos en Cuba*, Havana.

Sol Haber Portalı (2010) "Küba'da İnşaat İzni Veriliyor (30.04.2010)", (<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/kuba-da-insaat-izni-veriliyor-haberi-27612>, 04.09.2010)

Suárez, Yusimí Campos (2006) "Social Services And Disability", *2nd Congress on Social Security*, Havana: Küba Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (<http://www.mtss.cu/congresossI.php>, 19.05.2010).

Strug, D., Teague, W. (2004) "Cuba's Social Work Education Initiative" Mauricio A. Font (ed.) *Cuba Today: Continuity and Change Since the "Periodo Especial*, New York: Bildner Center.

Sweig, Julia (2008) "Fidel's Final Victory" Brenner, Philip-Jimenez Rose, Marguerite-Kirk, John M.-LeoGrande, William M. (ed.) *A Contemporary Cuban Reader: Reinventing the Revolution*, Maryland: Rowman&Littlefield.

United Nations (2008) *Social Panorama of Latin America:2007*, Santiago de Chile: United Nations Publication.

Uriarte, Miren (2008) "Rediscovering lo Local: The Potential and the Limits of Local Development in Havana", Alexander I. ve Kapcia, Antoni (ed.) *The Changing Dynamic of Cuban Civil Society*, Florida: University Press of Florida.

(2002) *Cuba, Social Policy at the Crossroads: Maintaining Priorities, Transforming Practice*, Boston: OXFAM America.

WHO (2010) "Core Health Indicators: Cuba" (http://apps.who.int/whosis/database/core/core_select_process.cfm?country=cub&indicators=nha, 07.09.2010).-"Fact Sheets: Paying for Health Services",(<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs320/en/index.html>, 24.09.2010).

İlgili Hukuki Düzenlemeler:

49 Sayılı İş Kanunu, 1984 (Ley No. 49 Código de Trabajo, <http://www.mtss.cu/legislaleyes.php>, 05.09.2010).

73 Sayılı Vergi Kanunu, 05.08.2010 tarihli Resmi Gazete (Ley No. 73 Tributario, www.gacetaoficial.cu, 05.09.2010).

105 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu, 22.01.2009 tarihli Resmi Gazete (Ley No. 105 de Seguridad Social, www.gacetaoficial.cu, 05.09.2010)

234 Sayılı Kararname “Analık Sigortası”, 13.08.2003 (Decreto-Ley 234, “De la Maternidad de la Trabajadora”, (<http://www.mtss.cu/legislaleyes1.php>, 05.09.2010).

Çalışma Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 29.12.1977 tarihli Resmi Gazete (Ley No. 13 Sobre de Proteccion y Higiene del Trabajo, (<http://www.mtss.cu/legislaleyes2.php>, 05.09.2010).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 8/2005 Sayılı Karar (Resolucion 8/2005, <http://www.mtss.cu/legislaleyes1.php>, 05.09.2010).

Küba Cumhuriyeti (1976) Anayasası (karşılaştırma için kullanılan orijinal metin, “Constitucion de la Republica de Cuba”, 31.01.2003 Tarihli Resmi Gazete, www.gacetaoficial.cu, 14.09.2010).

Halkların Hakları

*Kıvılcım Turanlı Yücel**

Giriş

Avustralya’da bir bakan şöyle diyor: “*Biz homojen bir millet yaratmak istiyoruz. Makul biri buna karşı çıkabilir mi? Her hükümetin temel hakkı milletin bileşimine karar vermek değil midir? Bir aile reisinin evinde kimin yaşayacağına karar vermesinden farklı bir uygulama değildir.*”¹ Bu konuşmadaki her cümle kendi başına yaşanmış/yaşanmakta olan/gelecekte yaşanması muhtemel acıları akla getiriyor. “Biz ve homojen millet” vurgusu ile insanları dillerinden, kültürlerinden, topraklarından, hayatlarından eden soykırımları, etnik temizlikleri, zorla göç ettirmeyi; “makul biri” göndermesi Aydınlanmanın yarattığı ve toplama kamplarını icat eden, çocukları işçi yapan, hayvanları deneğe, doğayı çöplüğe çeviren vicdandan arı aklı; “aile reisi” sıfatı dilde ve toplumda egemen patriyarkayı; “evinde” sözü ise başkalarının acısı pahası edinilen refahı; mülkiyeti...

Bu çalışmanın Avustralyalı bakanın verdiği cevap kadar kesin yanıtları yok, hatta bu çalışmanın amacı yanıt vermekten ziyade kimi soruları yeniden sorabilmek. Zira “halkların hakları” denince doğan sorular, verilen/verilebilecek yanıtlardan daha fazla. Örneğin, Halk kime denir? Halkların hakları var mıdır? İnsan hakları aynı zamanda halkların da hakkı değil midir yoksa insan hakları ve halkların hakları birbirini dışlar mı? Bir arada yaşamının başka yolları var mıdır? Mevcut eşitlik tahayyülü dünyada yaşanan sorunları çözebilir mi?

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi.

¹ Aktaran Stevens, 2001: 33.

Halkların hakları bireysel haklara yönelen tehditler midir? Devlet bu tartışmada nereye oturtulabilir? ... Hemen belirtilmeli ki, tüm soruların, yeniden sorulmuş olsalar bile, yanıtını verebilmek bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle alışlagelmiş bölümlemelere yer verilmemiş, halkların hakları tartışmasının kırılma noktaları incelenmeye çalışılmıştır.

Yaşamının Binbir Yolu

Genel kabul gören tanımıyla devlet, “belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluş”tur. Bu tanıma göre her devlet üç unsurdan oluşur: toprak, insan topluluğu ve siyasal iktidar (Kapani, 2001: 35, 39). Ne var ki bu üç unsurun birbirleri ile ilişkisi hayli sorunludur. Öyle ki insan toplulukları ve siyasal iktidarın toprakla, siyasal iktidarın insan toplulukları ve insan topluluklarının siyasal iktidarla ilişkisi bir yandan kanlı, öte yandan insanlığın en meşru mücadelesinin, insan hakları mücadelesinin tarihine işaret eder.

Sözü geçen siyasal iktidar, özü itibarıyla belli bir tarihsel aşamada, verili bir coğrafyada (Avrupa) yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişim ve dönüşümlerin ürünü olan modern devlettir. Modern devletin oluşum süreci insanlık tarihi açısından sayısız kırılma noktası içermektedir. Zira modern devlet aynı zamanda daha evvel benzeri görülmemiş, bütün farklılıkları yok sayan bir tahakküm aygıtıdır (Sancar, 2000-01). Modern devletlerin her biri coğrafi açıdan kesin tanımlanmış fiziksel bir alanı kapsar ve sadece toprak ve toprağa bağlı maddi kaynaklar üzerinde değil, o topraklarda yaşayan halk üzerinde de hak iddia eder (Pierson, 2000).

Devletin halk üzerindeki iddiası ise halkın, tek tek bireylerin ve iradelerinin toplamı olmaktan öte soyut bir anlama bürünmesi demektir. Bireyle ilişkisini “yurttaşlık” çerçevesinde kuran devlet, bireye saygı duyduğunu iddia ederken; kendisini halkla özdeşleştirmeyi de ihmal etmez. Böylece, bireyin iradesi bütün’ün içinde eriyebilecektir. Dünya halklarının çatısı altında yaşamak zorunda kaldığı bu çelişki ulus devlet olarak adlandırılır (Pierson, 2000; Erözden, 1997; Ağaoğulları, 2006).

Ulus devlet çatısı altında yaşayan bireyler, modern toplumun eşit ve özgür bireyleri ilan edilirler. Gerçekte ise, eşitlik ve özgürlük devletin lütfu değil, insanlığın insana yaraşır bir hayat sürme mücadelesinin, insan hakları mücadelesinin başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda “pozitif hukukça tanınmış

olsun olmasın, her insanın sadece insan olduğu için sahip olduğu kabul edilen haklar biçiminde tanımlanan insan hakları” (Tanör, 1994: 14) insanlığın en meşru kazanımları arasında yer alır. Ancak insan hakları mücadelesini salt bireylerin mücadele alanına indirgemek, sadece bireyi insan haklarının sahibi kabul etmek eşitliğe dair tahayyüllerin sorgulanmasını güçleştirir.

Oysa Eduardo Galeano’nun (2006: 31), dünyanın hâlihazırda işleyen çarklarını sorguladığı eserlerinden birisinde söylediği gibi: *“Baskıcı eşitleme çarkı insan soyunun en güzel niteliği olan ve kendimizi onlarla tanımladığımız farklılıklara ve onları temel alan bağlara karşı işliyor. Dünyanın en güzel tarafı kendi içinde pek çok dünya olmasıdır; hayatın farklı müzikleri, acıları, renkleri var: Yaşamanın ve söylemenin binbir yolu var, inanmanın ve yaratmanın, yemenin, çalışmanın, dans etmenin, oynamanın, âşık olmanın, acı çekmenin ve kutlama yapmanın binlerce binlerce yıl boyunca keşfettiğimiz binbir yolu”* vardır.

Bu nedenle sadece bireyi hakkın öznesi kabul etmek, çoğu zaman, kadınları, çocukları, yerli halkları, azınlıkları, Batılı olmayan kültürleri... dışarıda bırakmak anlamına gelir. Devletlerinse tercihi tam da bu yöndedir çünkü devletler, homojen ulus yaratma girişimlerine halkların, grupların, toplulukların hak taleplerinin engel olmasını istemezler (Galtung, 1999).

Kuşaktan Kuşağa

İnsanların yaşamalarının binlerce yolu, ait oldukları toplumda kuşaktan kuşağa aktarılır ve ortaya kültür olarak adlandırılan hayat algıları çıkar. İnsan hakları da pratik nedenlerle üç kuşağa ayrılarak incelenir; kuşak terimi insan hakları alanında kapanan bir devre değil, diğer kuşakları besleyen ve onlardan beslenen mücadele pratiklerine işaret eder. Her kuşak belli tarihsel dönemlerde karşılaşılan haksızlık pratiklerine karşı geliştirilmiş haklar listesini ifade eder (Sancar, 2000).

İnsan haklarının kuşakları ayrıca, insan haklarının evrenselliğini tüm dünyaya ilan eden Fransız Devriminin üç ilkesine tekabül etmektedir. Buna göre; ilk kuşak haklar özgürlük, ikinci kuşak haklar eşitlik ve üçüncü kuşak haklar ise kardeşlik vurgusu temelinde biçimlenir. Halkların hakları bu sıralamada üçüncü kuşak haklar arasında sayılır ve “dayanışma” hakları olarak da adlandırılır. Bu hakların dayanışma hakları olarak adlandırılmasının nedeni, hakları hayata geçirme ve koruma yükümlülüğünü sadece devlete yüklememesidir (Algan, 2007; Özdek, 1993; Kaboğlu, 2002).

Üçüncü kuşak hakların gerçekleşmesi ve korunması, devletlerin, uluslararası toplumun, insanların, ulusal-uluslararası örgütlenmelerin, kısaca herkesin görevidir. Böylece hakkın sahibi ile yükümlüsü “herkes” olarak belirir. Hakkın öznesinin ve yükümlüsünün herkes olarak belirlenmesi, bu hakların kolektif niteliğine işaret eder (Algan, 2007). Ancak, bu hakların kolektif niteliği ve herkesi hakkın öznesi ve yükümlüsü ilan etmesi, doktrinde bu hakların savunulmasını güçlendirmekten ziyade engellemektedir. Devletin, dayanışma haklarının öznelere arasında sayılması, bu hakların “insan hakkı sayılamayacağına” dair itirazların çıkış noktasıdır.

Jack Donnelly (1995), David Forsythe (1993) gibi yazarlara göre, insan hakları, adı üstünde bireysel haklardır ve kolektif nitelikleri yoktur. Bu hakların kolektif haklar olduğunu savunmak, bireyin bütünü içinde erimesine neden olacağı gibi; bireyi, insan haklarını korumakla yükümlü devlet karşısında savunmasız kılacaktır. Kuşkusuz bu itiraz, ulus devletin bireyi bütün içinde eritme pratiklerinden kaynaklanır. Ancak aynı zamanda da, bir yandan devletin onu oluşturan halklardan ayrı, soyut ve kendi başına bir varlığı/anlamı olduğu algısına; öte yandan devletin hâlihazırdaki örgütlenmesinin süreceği, değişip dönüşmeyeceği ön kabulüne dayanır.

Üçüncü kuşak hakların dayanışma hakları olarak adlandırılma nedeni “kardeşlik” ilkesine vurgu yapmasıdır; zira “dayanışma yataydır” (Galeano, 2006: 59) ve ancak eşit ve özgür olanlar dayanışabilir. Bu hakların halkların hakları olarak adlandırılması tam da bu nedenledir. Dayanışma haklarının öznesi bireyler ve devleti oluşturan halklar, sadece egemen-ezen uluslar değil, o devletin sınırlarında yaşayan bütün halklardır. Yasemin Özdek’in (2000: 482) belirttiği üzere halklar “devletlerden bağımsız öznelere olarak aynı zamanda devletlere karşı da hak iddiası” sahibidirler.

Bütünün bireyi eriteceği kaygısıyla yöneltilen itirazlardan birisi de bizatihi “halk” kavramına ve kimi kültürlerin birey haklarını yok sayan tutumlarına dayanmaktadır. En sık verilen örnekler de ABD’de yaşayan, çocuklarını eğitim ve tıbbi yardımdan uzak tutan Amish toplumu, sözde namus cinayetleri, Batılı toplumlarda yaşayan Müslüman topluluklarda kadının statüsü gibi sorun alanlarıdır (Triggs, 1995). Gerçekten de özellikle hem ezen ulusların hem ezilen ulusların ortak ötekileri “kadınlar, çocuklar, eşcinseller” yaşadıkları tüm topluluklarda baskı görmekte ve insan hakları ihlalleri yaşamaktadır, sorunlar inkâr edilemez.

Ancak bir insanın herhangi bir topluluğun mensubu olması dolayısıyla sahip olduğu haklar, onun insan olması nedeniyle sahip olduğu hakların yok

sayılmasını gerektirmez. Başka deyişle, örneğin kadınların sözde namus cinayetlerine kurban olmalarını önleyecek olan, birinci kuşak haklar arasında sayılan yaşama hakkını korumakla görevli devlettir. Verilen verilebilecek olumsuz örnekler, çoğu zaman resmin bütününe görmeyi engellemekte ve başka kültürleri yok sayan ulus devlet pratiklerinin sürdürülmesine meşru zemin hazırlamaktadır. Zira Galtung'un (1999: 36) belirttiği gibi “devleti yöneten grup başka bir grubu egemen yapı ve kültür içinde asimile etmek amacıyla bireysel haklar toplamını tercih eder.”

Özetle halkların hakları mücadelesi modern ulus devletin “farklı” olanı yok sayma pratiklerinin yanısıra, uluslararası alanda sömürgecilik pratiklerinin de sonucudur. Her iki halde de egemen kültür kendi kültürünü, sadece devletin biçimsel örgütlenmesi ile değil, dili, dini, üretim ve tüketim ilişkileri ile de dayatmaktadır. Bu bağlamda Taner Akçam'ın (1990: 17) belirttiği gibi, bugün halkların haklarından söz edilmesi tesadüf değildir.

Domatesin Adı

ABD'nin tarihinin anlatıldığı kitapların çoğu, kıtanın keşfinden ve oradaki dağların, nehirlerin, yetişen ürünlerin isimlendirilmesine dek, “resmi tarih nasıl yazılır?” sorusunun yanıtı gibidir. Öylece, sanki öncesi yokmuş gibi -Avrupalılar gelmeden önce domatesin bir adı yokmuş gibi- başlar. Peki, o halde, şu sorunun yanıtını kim nasıl verebilir? “... o kuzeyden gelen göçmenlerin torunları isimleri ve geri kalan her şeyi sahiplendiler. Bugün Amerikalı denince akla hemen onlar geliyor. Amerika'nın geri kalan kısmında yaşayan bizler ne oluyoruz o zaman?” (Galeano, 2009: 136).

Konuşma dilinde bir yer'li olmak, çoğu zaman bir yerde yaşayan topluluğun bir üyesi olmayı ifade eder. Sosyal bilimlerde ise, pek çok kavramda olduğu gibi halk kavramını, özellikle hak sahibi bir özne olarak, tanımlamak görüldüğü kadar kolay değildir. Sözlük tanımına göre halk,² “Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu; aynı soydan gelen, aynı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu; bir ülke içerisinde yaşayan değişik soylardan insan topluluklarının her biri, belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü” biçiminde tanımlanmaktadır.

1976 Cezayir Halkların Hakları Evrensel Bildirisi³ ise, halk kavramını, halkın bağlı bulunduğu devletten ayrılığı çerçevesinde ele alarak; halklara

² Osmanlıca-Türkçe Sözlük (Mustafa Nihat Özön, 1979, İstanbul: İnkılap ve Aka).

³ Bildiri, “Algiers Bildirisi” olarak da bilinmektedir.

siyasal ve ekonomik belirli bir alan ayırmıştır. Bu alan, halkların egemenliği, çıkarları ve özellikle devletle ilişkileri bakımından önem taşımaktadır. Böylece halklar, devlete karşı dahi olsalar haklarının meşru kaynağı haline gelmektedir (Gemalmaz, 1988).

Deutch'a göre ise halk "birbirlerine kültürel özelliklere bağlı benzer davranış biçimleri ve iletişim kanalları ile bağlanmış insan topluluğu"dur (aktaran Erözden, 1997: 14). Yine Deutch'a göre ulus olmak bir üst aşamaya geçmek demektir ve iletişim kanallarındaki gelişkinlik düzeyiyle ilintilidir.⁴ En belirgin iletişim kanalının dil olduğu düşünüldüğünde Galeano'nun (2008: 170) sorusu hayli düşündürücüdür: "*Amerikan yerlileri kendi topraklarında sürgün yaşıyorlar. Dilleri bir kimlik işareti değil, bir lanet. Bir yerli kendi dilinden vazgeçtiğinde uygarlaşmaya başlıyor. Uygarlaşmaya mı başlıyor? İntihar mı ediyor?*"

Özetle halk kavramı, bir ülkede yaşayan tüm insanlar, bir ülkede yaşayan ama ayrı bir kimlikleri ve kültürleri olan değişik toplulukları, belirli bir coğrafyada yaşayan koloni ve sömürge halklarını... belirtmek üzere kullanılmaktadır. Halkı tanımlarken genellikle ortak kimlik, farklılık, ortak yarar ve teritoryal bağ unsurları üzerinde durulmaktadır (Nanjira, 2003). Halkı tanımlamaya yönelik her çabada vurgulanan, halk ile üzerinde yaşadığı toprak üzerindeki ilişkidir. Halk sayılabilmek için salt dinsel, dilsel veya kültürel farklılığı olan gruplar olmak yetmemekte, en azından belirli bir coğrafi bölge ile özdeşleşmiş olma şartı aranmaktadır (Akbulut, 2008). Öte yandan halkı tanımlamaya yönelik çabalar, farklı hak kategorilerine işaret etmekte, örneğin sömürge halklar söz konusu olduğundan self determinasyon hakkı gündeme gelirken, ayrı kültür ve kimlikler söz konusu olduğundaysa "kültürel haklar, azınlık hakları, yerli halkların hakları" gibi hak kategorileri tartışılmaktadır. Başka deyişle halkın tanımı söz konusu hakkın niteliğine göre yapılmakta (Algan, 2007) ve çoğu zaman tanım, tanımlayanın bakış açısına göre belirlenmektedir.

Halkların haklarının neler olduğuna gelince, çeşitli yazarların çeşitli hak gruplarını halkların hakları kategorisine dâhil ettiği görülür. Kaboğlu (2002) "çevre hakkı, insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı" gibi hakları halkların hakları arasında sayarken; Weston (1984) bu hakları "siyasal, kültürel ve ekonomik self determinasyon hakkı, ekonomik ve sosyal gelişme hakkı, insanlığın ortak mirasına katılma ve bunlardan

⁴ Erözden (1997) Deutch'u, üst aşamayı teknolojik ilerleme, maddi refah, okuma yazma oranı gibi mekanik ölçütlerle belirlemekle eleştirmektedir.

yararlanma hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, insani yardım hakkı, barış hakkı” biçiminde sıralar. Alston (2001) ve Crawford (1995) bütün bu haklara azınlık haklarını da dâhil eder. Esasında konuyla ilgili tartışmalara bakıldığında halkların haklarının da tıpkı insan haklarında olduğu gibi sayılmakla tüketilemeyeceği görülür. “Yaşama hakkı, kültürel haklar, beslenme hakkı, silahsızlanma hakkı, ...” gibi hakların da hakların hakkı sayılmaması için bir neden yoktur.

Philip Alston (2001), halkların hakları tartışmasını self determinasyon hakkı temelinde dört döneme ayırarak incelemektedir. Alston’a göre, ilk dönem 1940-49 Birleşmiş Milletler (BM) Şartı’nın hazırlandığı dönem; ikinci dönem 1950-71 self determinasyon hakkının geliştiği dönem; üçüncü dönem 1972-89 halkların haklarının geniş biçimde tanımlandığı dönem; son dönem ise 1990’lardan bugüne uzanan ve halkların hakları tartışmasının sönümlendiği dönemi kapsamaktadır.

Halkların hakları tartışmasının ilk döneminde (1940-49), her ne kadar tartışma self determinasyon ve eşit haklar üzerinden ilerlemişse de, asıl tartışılan halkların fiziksel varolma hakkı, başka deyişle halkların yaşama hakkıdır. Bu dönemin en önemli gelişmesi 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’nin hazırlanması ve kabul edilmesi olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın anılarının çok taze olduğu bir dönemde hazırlanan sözleşme, içeriği itibariyle soykırım suçunu tanımlamakta ve bu suçun önlenmesine dair hükümler içermektedir (Alston, 2001). Sözleşmeye göre, ulusal, etnik, ırksal, dinsel bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik fiiller soykırım suçunu oluşturur. Bu fiiller, grup üyelerinin öldürülmesi; grup üyelerine bedensel ve zihinsel zarar verilmesi; grubun hayat koşullarının grubun ortadan kalkmasına neden olacak biçimde değiştirilmesi; grup içinde doğumların engellenmesi ve çocukların başka bir gruba nakledilmesidir.

Sözleşme etnik, dini, dilsel grupların haklarının, başka deyişle halkların haklarının tanınması yönünde atılan önemli bir adımdır. Sözleşme’nin içeriği bir suçu tanımlasa da, aslında bu sözleşme ile halkların yaşama hakkı (BM) bünyesinde ilan ve kabul edilmiştir. Halkların kuşaktan kuşağa aktardıkları hayat algılarının devamlılığı ancak halkların yaşama hakkının tanınması ile gerçekleşebilir.⁵ Stanley Milgram’ın Holocaust’a ilişkin söyledikleri, aslında

⁵ Ne var ki, Sözleşme halkların yalnızca fiziksel yok etmeden korunmaları anlamında soykırım suçunu tanımlamakta ve düzenlemektedir. Sözleşmede, farklı kültür, gelenek ve değerlerin yok edilmesi anlamında kültürel soykırım suçuna yer verilmemiştir (Crawford, 1995).

dünyanın neresinde olursa olsun, sonu “soykırım” a uzanabilecek her adım atıldığında, halkların yaşama hakkını anımsatmaktadır. “*Holocaust’a ilişkin bize ulaşan korkunç haberler ile onun failleri hakkında öğrendiklerimiz “bunun” bize de yapılabileceği değil, bunu bizim de yapabileceğimiz olasılığıdır.*”

Bir Halkın Sorumsuzluğu!

Halkların hakkı tartışmasının ikinci dönemi 1950-71 yıllarını kapsar ve bu dönem self determinasyon hakkının iç ve dış boyutlarının en çok tartışıldığı; hakkın sözleşmelere konu olduğu dönem olmuştur. Self determinasyon hakkı, uluslararası hukukun en ihtilafli kavramlarından biridir. Zira tartışma bir yandan doğrudan doğruya halkların hakkı olarak algılanırken; öte yandan başta BM Şartı olmak üzere sayısız BM kararında ülkelerin toprak bütünlüğünü koruma kaygısı ağır basmaktadır.

Self determinasyon hakkının ideolojik kökeni, Aydınlanma dönemine dek uzanır ve 19. yüzyılda Avrupa’daki milliyetçi hareketleri de, ABD’nin kuruluş sürecini de etkilemiştir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra çöken imparatorlukların topraklarında kurulan yeni devletlerin meşru dayanağı da self determinasyon hakkıdır (Çavuşoğlu, 2001; Crawford, 1995). 1917 Ekim Devrimi ile self determinasyon hakkı sosyalist yorumunu kazanmıştır. Lenin’e göre self determinasyon, halkların, siyasal ayrılma özgürlüğü ile tam eşitliğini ifade eder (Lenin, 1998: 152). Self determinasyon hakkı, II. Dünya Savaşı’ndan sonra, dekolonizasyon sürecinde sömürgelerin bağımsızlık hakkı çerçevesinde ele alınmış ancak bağımsız devlet kurma hakkı, önceden çizilmiş sınırlar dâhilinde yaşayan halkların hakkı olarak belirlenmiştir. Self determinasyon hakkının, demokrasi ile ilişkilendirilen iç ve ayrılma hakkını içeren dış olmak üzere iki boyutu vardır (Çavuşoğlu, 2001).

Self determinasyon hakkı, BM Şartı ve çeşitli BM kararlarında, Helsinki Nihai Senedi’nde yer almıştır. Self determinasyon hakkı bu belgeler içinde, özellikle Medeni ve Siyasal Haklara Dair Sözleşme’nin 1. maddesinde şöyle ilan edilmiştir: “1. *Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler. 2. Bütün halklar uluslararası hukuka ve karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan uluslararası ekonomik işbirliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilir. Bir halk sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir koşulda yoksun bırakılamaz.*”

Ne var ki teoride nasıl savunulursa savunulsun hatta insan hakları sözleşmelerine konu olsun, self determinasyon hakkı, uygulamada çok sınırlı tanınmaktadır. Self determinasyon hakkının korunması bir yana, tanınması hususunda bile egemen devletler ve heterojen toplumlardaki ezen uluslar gönülsüz davranmaktadır. Bu noktada Henry Kissinger'ın Şili'deki darbeye dair tarihe geçen açıklaması; *“Bir ülkenin kendi halkının sorumsuzluğu yüzünden Marksist olmasını kabul etmek için bir sebebimiz yok”*, self determinasyon hakkına yönelik genel algının özeti gibidir.

Hayır Diyebilmek

Alston'dan (2001) devamla, tartışmanın üçüncü dönemi 1972-1989 yıllarına denk gelir. 1970'ler halkların haklarına dair akademik tartışmaların hayli yoğunlaştığı ve bu hakların geniş biçimde tanımlandığı dönemdir. Bu dönemde var olma hakkı, self determinasyon hakkı, doğal kaynaklardan yararlanma hakkı, ekonomik-sosyal ve kültürel gelişme hakkı, çevre hakkı, barış hakkı gibi haklar, halkların hakları arasında sayılmıştır. Bu haklar, üçüncü dünya ülkelerinin, dünya kaynaklarının hakça bölüşümü ve tüm dünya halklarının karar alma süreçlerine adil katılımı taleplerini yansıtmaktadır (Özdek, 1993). Bu dönemde özellikle çevre hakkı ve gelişme hakkı doğrudan ya da dolaylı olarak anayasalarda yer almaya başlamıştır. Halkların haklarına yer veren ve bölgesel koruma mekanizmalarını da içeren ilk sözleşme Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesidir.⁶

Bu çerçevede belirlenen haklardan *çevre hakkı*, dünyanın doğal kaynaklarının adil olmayan paylaşımının yol açtığı sorunlara çözüm bulma ve dünya kaynaklarının sorumsuzca tüketilmesinin önlenmesi taleplerini ifade etmektedir. Çevre hakkı, ilk kez 1972 yılında BM bünyesinde düzenlenen Çevre Konferansında ilan edilmiştir. Bunu yine BM bünyesinde yürütülen 1982 Dünya Doğa Şartı, 1992 Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi, İklim Değişiklikleri Üzerine Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gibi bir dizi çalışma izlemiştir (Özdek, 1993; Kaboğlu, 2002).

Gelişme hakkı ise halkların sadece ekonomik değil, sosyal ve kültürel yönden de ilerleme talebini ifade etmektedir. Gelişme hakkı, self determinasyon⁷ ve

⁶ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz (1988); Nanjira (2003).

⁷ Tarhanlı'ya (2003) göre, gelişmenin pratiği self determinasyon ilkesinin varlığını bir önkoşul olarak gerekli kılar.

insanlığın ortak mirasından yararlanma hakları ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda gelişme hakkı;

- İnsanların ve halkların ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal ilerleme hakkını,
- Her insanın kişiliğini serbestçe geliştirme hakkını,
- Her topluluğun kültürel kimliğine saygı hakkını içermektedir (Kaboğlu, 2002).

Bu unsurlara ek olarak, gelişme hakkı, bir yandan uluslararası alanda azgelişmişliğin paradigmalarının tartışılmasına imkân verir. Zira “azgelişmişlik her şeyden önce bağımlı halkların kendi kafaları ile düşünmelerini, kendi yürekleriyle hissetmelerini, kendi ayakları ile yürümelerini engellemek üzere kurulmuş bir iktidarsızlık yapısı ise” (Galeano, 2009: 118) gelişmenin hangi iktidar yapıları ile nasıl sağlandığı sorgulanmak zorundadır. Öte yandan “manevi yoksulluk, bilimsel ilerlemenin yanı başında kitlelerin cehaleti, insanların köleleştirilmesinin doğanın fethine eşlik etmesi” (Marx’tan aktaran Kumar, 1999: 115) pahasına edinilen maddi ilerlemeyi sorgulamayı da mümkün kılar. Başka deyişle gelişme hakkı, bizatihi “gelişme”nin tartışılmasını sağlar.⁸

Barış hakkı, halkların diğer hakları gibi her türlü baskı, ayrımcılık, sömürü ve insan hakları ihlallerine karşı mücadele ile yakından ilgilidir (Alston, 1992) ve 1984 Halkların Barış Hakkı Bildirisi ile açıkça halkların hakkı olarak ilan edilmiştir. Barış hakkı, sadece savaşın yokluğuna değil; aynı zamanda çatışmalara yol açabilecek her türlü yapısal sorunun dönüştürülmesi gerekliliğine işaret eder. Bu bağlamda, barış hakkı silahsızlanma, kitle imha silahlarının yasaklanması süreçleri ve vicdani red ile şiddet ve terörden korunma hakkı ile de doğrudan ilişkilidir.

1972-1989 yıllarını kapsayan bu süreçte bir yandan halkların hakları tanımlanırken; öte yandan yerli halkların hakları tartışması gündeme gelmiş ve yerli haklar hak sahibi “halklar” kategorisine dâhil edilmiştir. 1989 tarihli ve 169 sayılı Bağımsız Ülkelerdeki Yerli ve Kabile Halklarına Dair Sözleşme’nin 1. maddesinde yerli halk şöyle tanımlanmaktadır: “İstila veya sömürgeleştirme veya mevcut devlet sınırlarının belirlendiği sırada, belli bir ülkede veya bu ülkenin ait olduğu coğrafi bölgede yaşayan halklardan oldukları için soyları nedeni ile yerli kabul edilen ve yasal statülerinden bağımsız olarak kendi

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özdek (2000).

sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi kurumlarının bir bölümünü veya tümünü koruyan bağımsız ülkelerdeki halklar.”

Daha sonra yapılan tanımlar da benzer özellikler üzerinden yapılmıştır.⁹ Bu tanımlarda, bir halkın yerli halk sayılabilmesi için aranan özellikler; atadan kalma topraklarda yaşamak, açıkça farklı kültür, gelenek ve dildir. Ancak yerli halklar tanımlanırken Afrika halkları, Afrikalıların hepsinin yerli olduğu gerekçesiyle, tanım dışında bırakılmıştır. Bugün dünyada 70’den fazla ülkede, toplam nüfusları 370 milyona ulaşan 5000 yerli halkın yaşadığı kabul edilmektedir. Yerli kabul edilen halklar az ya da çok özerk statüdedir ve teoride self determinasyon hakkına sahip oldukları savunulur. Teoride oluşturulan bu fark, egemen devletlerin yerli halkları azınlık olarak nitelendirmesine neden olmaktadır (Akbulut, 2008).

Bu dönemde, tartışmanın hakları belirlemeyi zorunlu kılması anlaşılabilir nedenlere dayanmaktadır. Zira nükleer silahlanma yarışı, dünya kaynaklarının sorumsuzca tüketilmesi, dünyanın çeşitli bölgelerinde patlak veren silahlı çatışmaların birinci dünyanın barış bölgelerinde yaşayanlardan ziyade doğrudan üçüncü dünyada yaşayan halkları -özellikle yerli halkları- etkilemesi, yeni sömürge pratikleri, teoride ve pratikte halkların haklarını tanımlama çabalarını beraberinde getirmiştir. Dünya halkları, bu dönemde, barış hakkı ile kitlesel imhacılığa, çevre hakkı ile kapitalizmin doğayı sermaye artıran bir unsur olarak algılayışına, gelişme hakkı ile emperyalizmin halklar üzerinde kurduğu tahakküm ve bunun sonucu olan yoksulluğa karşı çıkmış (Özdek 1993: 50); başka deyişle “hayır” demiştir.

Ateşten Özur Dilemek

Halkların hakları tartışması otaya çıktığı dönemden bugüne değin, tarihin çeşitli kırılma noktalarına göre şekillenmiştir. Tartışmanın 1990’lardan günümüze uzanan sürecinde de Sovyet Bloğu’nun çöküşü ve hemen ardından kurulan devletler, dünyanın çeşitli bölgelerindeki özgürlük ve ulusal kurtuluş hareketleri etkili olmuştur. Ancak halkların hakları tartışması pratikte ilgili grupların insan hakları çerçevesinde yürütülmüş; özellikle Avrupa’da self determinasyondan ziyade, azınlık hakları biçiminde ele alınmıştır. Nitekim BM Genel Sekreteri, 1992 yılında, her etnik, dinsel ya da dilsel grubun kendi devletini istemesi halinde parçalanmanın sonunun gelmeyeceğini; bununla barış, güvenlik ve ortak refah

⁹ Tanımlama çabaları için bkz. Akbulut (2008); Çavuşoğlu (2001).

amaçlarının gerçekleştirilmesini imkânsız kılacağını söylemiştir (Alston, 2001). Tartışmanın self determinasyondan azınlık hakları savunusuna uzanan dönüşümü şaşırtıcı değildir. Zira self determinasyon hakkı siyasi statü belirlemeye yönelik bir hakken; azınlık hakları kimlik hakkı çerçevesinde şekillenmektedir (Çavuşoğlu, 2001). Bu nedenle Birleşmiş Milletler bünyesindeki devletler çoğunlukla self determinasyon hakkını tanımamak için egemenlikleri altındaki halklara azınlık demeyi yeğlemektedir (Akbulut, 2008).

Ne var ki halkların haklarına yönelik ihlaller, azınlık haklarının korunması için alınan önlemlere rağmen, fazlaca biçim değiştirmeden devam etmiştir; soykırımdan etnik temizliğe, asimilasyondan zorla göç ettirmeye uzanan ayrımcılık ve imha pratiklerinin sona erdiği söylenemez. Öte yandan saldırıya uğrayan halklar özellikle asimilasyon politikalarına karşı, hayatta kalmaya yönelik pratikler geliştirmektedir. Örneğin Hristiyanlığın dayatıldığı bir Meksika köylüsü rahibe günah çıkartırken; kendi dilinde ateşten, tarlasından, ineğinden onlara iyi davranmadığı için özür dilemektedir (Galeano, 2004: 90). İnsan hakları uygulamalarının devletlerin meşruiyet sebepleri arasında sayıldığı bir dönemde, bir halkın hayatta kalmaya yönelik pratikler geliştirmek zorunda kalması, tüm politikaların yeniden adalet ve vicdan perspektifiyle değerlendirilmesini zorunlu kılar. Zira bir halkı ya da grubu, bir dili ya da dini gündelik dilde ötekileştirmek ile onları imha etmek arasında fark yoktur. Başka bir ifade ile biri diğerinden daha ahlaksızca değildir. Daha da önemlisi, ilki ikincisinin yapılmasının ve meşrulaştırılmasının yoludur.

Bu nedenle azınlık hakları tartışması, halkların hakları tartışmasında önemli bir yere sahiptir. BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun tanımına göre azınlık kavramı, *"Devlette egemen konumda olmayan ve sayı olarak azınlığı oluşturan, nüfusun çoğunluğunun karakteristiklerinden farklı etnik, dinsel ya da dilsel karakteristiklere doğuştan sahip aralarında bir dayanışma duygusu bulunan örtük bir şekilde de olsa varlığını sürdürme kolektif iradesiyle harekete geçen, fiilen ve hukuken çoğunlukla eşit olmayı amaçlayan bir vatandaşlar grubu"*na işaret eder (aktaran Maraşlı, 2009: 19). Azınlık kavramına dair tüm tanımlama çalışmalarında¹⁰ benzer ölçütler kullanılmaktadır: Azınlıkların, toplumun diğer üyelerinden *farklılığı*, *sayıca azlığı* ve ilgili devletle azınlıklar arasında kurulan *vatandaşlık* ilişkisi.

¹⁰ Tanım çabaları için bkz. Akbulut (2008); Çavuşoğlu (2001).

Azınlıkları tanımlama çabaları bir yandan göçmen ve mültecileri dışarıda bırakırken öte yandan azınlığa mensup insanların toprakla ilişkisini dikkate almamaktadır. Ancak bu durum beraberinde başka soruları getirmektedir. Örneğin Türkiyeli Ermeni, Rum ve Musevilerin haklarından yararlanmaları söz konusu olduğunda, onların bu coğrafyayla binlerce yıllık bağları yok mu sayılacaktır? Meseleyi sadece vatandaşlık, sayıca azlık ve farklılık çerçevesinde değerlendirmek mümkün müdür ya da ahlaklı bir tutum sayılabilir mi? Ya da üçüncü dünyadan göç etmek zorunda kalan insanların taşıdıkları kültürü gittikleri yerlerde yaşama ve yaşatma hakkı, onların azınlık olmadığı gerekçesiyle reddedilebilir mi?

Özetle azınlıklar “*verili bir devlet veya bölgenin nüfusu içinde sayısal bakımdan az veya politik olarak iktidarsız kişilerden oluşan topluluklar*”dır (Schulze vd., 2005: 9). Azınlıklar açıkça aleyhlerindeki eşitsiz güç ilişkileri ile cebelleşirler ve bu nedenle uluslararası hukuktan medet umarlar. Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme’nin 27. maddesine göre, “*Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama ve kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.*” Ne var ki bu madde ile güvence altına alınan azınlık hakları değil, azınlıklara mensup bireylerin kendi kültürlerinden yararlanma haklarıdır (Hadden, 2005).

Tartışmanın bir başka boyutu da azınlık kavramına yöneltile eleştirilerdir. Maraşlı’ya göre azınlık kavramının içeriği nasıl doldurulursa doldurulsun, “*etnik, kültürel, dinsel, düşünsel ya da cinsel, hangi tür olursa olsun bütün kimliklerle ilgili “azınlık” ya da “çoğunluk” ikilemine dayalı siyasal bir kategori oluşturmak masum gibi görünen bir ayrımcılıktır.*” Üstelik azınlık kavramı, ulus, din veya sınıf adına yürütülen iktidarların egemen olma hallerini meşrulaştırmakta ve bir coğrafyada bir ulusun homojen çoğunluk olması gerektiği kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla azınlık her nasılsa aralarına girmiş, yabancı olan, ayrıksı olan anlamına gelmektedir (Maraşlı, 2009: 31).

Bu eleştirilerde haklılık payı bulunmakla birlikte, genel ayrımcılık yasalarının ya da liberal eşitlik anlayışının, çoğunluktan farklı olanların yaşadıkları sorunları çözemediği aksine artırdığı deneyimlenmiştir. Zira egemenin yönettiği okullara gitme hakkına sahip olmak ile kendi okulunu yönetme hakkına sahip olmak aynı şey değildir (Galtung, 1999). Azınlık haklarının kimlik hakkı olarak biçimlenmesi, çoğunluğun içinde yok sayılanların sorunlarını çözmenin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır.

Sonuç

Halkların hakları tartışması, modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkmış; süreç içinde eşitlik ve özgürlük talebinden, eşit ve özgür halkların kardeşliği talebine doğru ilerlemiştir. 20. yüzyılın benzeri görülmemiş kitle katliamlarının çağı olması, insan hakları mücadelesinin halkların hakları mücadelesi ile paralel seyretmesini sağlamıştır. Zira sorunun iki boyutu vardır. İlki Avrupa merkezli düşüncenin, kurumların ve kuramların sömürge pratikleri ile Avrupalı olmayan kültürlerle dayatılmasıdır. İkincisi ise, modern ulus devlet pratiğinin, ülke sınırları içinde her türlü farklılığı yok sayan pratikleridir. Geniş bir pencereden bakıldığında bir devletin başka bir coğrafyayı işgal ederek kendisini dayatması ile kendi sınırlarındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışması aynı sürecin ürünüdür.

Bu süreçte liberal eşitlik anlayışı çerçevesinde biçimlenen yurttaşlık anlayışının sorunları çöz(e)mediği, aksine artırdığı aşikârdır. Zira hak sahibi olmakta eşit olmak, o haktan ve imkânlarından yararlanmayı beraberinde getirmemektedir. Yerli halk, azınlık, kabile ya da halk nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın, her kültürün yaşama hakkı vardır. Bu bağlamda yalnızca halkların fiziki varlıklarının değil hayat algılarının da korunması gerekir. Kaldı ki, birinci dünyanın insan haklarına dair üçüncü dünya halklarından öğreneceği çok şey vardır. Daha zengin bir insan hakları geleneği yaratmak, kültürel ve yapısal farklılıkların korunmasıyla mümkün olacaktır. Bugün gelinen noktada kültürlerin hak talepleri, çatışmaları çözücü ve bir arada yaşamayı mümkün kılacak yolların araştırılmasını sağlayabilir. Halkların hakları tartışmasında, yanıtlardan ziyade soruları önemli kılan da budur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2006) *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge.
- Akbulut, Olgun (2008) *Barış İçinde Birlikte Yaşamın Hukuk Zemini*, İstanbul: XII Levha.
- Akçam, Taner (1990) “İnsan Hakları Kavramının Evrimi ve Marksizm”, *Birikim*, Sayı 19.
- Algan, Bülent (2007) *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin.
- Alston Philip (2001) “Peoples’ Rights: Their Rise and Fall”, Philip Alston (ed.), *Peoples’ Rights*, Oxford: Oxford P.
- Alston, Philip (1992) “Peace As a Human Right”, Richard P. Claude-Burns Weston (ed.), *Human Rights in the World Community*, Philadelphia: Pennsylvania Uni. Press.
- Crawford, James (1995) “The Rights of Peoples: ‘Peoples’ or ‘Governments’”, James Crawford (ed.) *The Rights of Peoples*, Oxford: Clarendon.
- Çavuşoğlu, Naz (2001) *Azınlık Hakları*, İstanbul: Su.
- Donnelly, Jack (1995) *İnsan Hakları*, Çev. M. Erdoğan-L. Korkut, Ankara: Yetkin.
- Erözden, Ozan (1997) *Ulus Devlet*, Ankara: Dost.
- Forsythe, David P. (1993) *Human Rights and Peace: International and National Dimensions*, Nebraska University Press.
- Galeano, Eduardo (2004) *Zamanın Ağızları*, Çev. B. Kale, İstanbul: Çitlembik.
- Galeano, Eduardo (2006) *Tepetaklak*, Çev. B. Kale, İstanbul: Çitlembik.
- Galeano, Eduardo (2008) *Biz Hayır Diyoruz*, Çev. B. Kale, İstanbul: Metis.
- Galeano, Eduardo (2009) *Aynalar*, Çev. S. Doğru, İstanbul: Sel.
- Galtung, Johan (1999) *Bir Başka Açıdan İnsan Hakları*, Çev. M. Sözen, İstanbul: Metis.
- Gemalmaz, Semih (1988) “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi”, *Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl 8, Sayı 2.
- Hadden, Tom (2005) “Uluslararası Hukukta Azınlıkların ve Halkların Hakları”, Kirsten E.
- Schulze, Martin Stokes ve Clom Campbell (ed.) *Ortadoğu’da Azınlıklar*, Çev. K. Kalyon, İstanbul: Totem.
- Kaboğlu, İbrahim Özden (2002) *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge.
- Kapani, M. (2001) *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi.
- Kumar, Kumar (1999) *Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. M. Küçük, Ankara: Dost.
- Lenin Vladimir Ilyic (1998) *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. M. Erdost, Ankara: Sol.
- Maraşlı, Recep (2009) “Resmi ideoloji/Resmi Tarih ve “Azınlıklar”, *Resmi Tarih Tartışmaları* 8, Fikret Başkaya (ed.), Ankara: Özgür Üniversite.
- Nanjira, D.D.C.D. (2003) “The Protection of Human Rights in Africa: The African Charter on Human and Peoples’ Rights”, Janusz Symonides (ed.), *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, UNESCO.

Pierson, Christopher (2000), *Modern Devlet*, Çev. D. Hattatoğlu, İstanbul: Çiviyazıları.

Sancar Mithat (2000-01) “Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti”, *Doğu Batı*, Sayı 13.

Sancar, Mithat (2000) “Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki”, *Devlet Aklı Kıskaçında Hukuk Devleti*, İstanbul: İletişim.

Schulze, Kirsten E., Stokes Martin ve Campbell, Clom (2005), “Giriş”, Kirsten E. Schulze, Martin Stokes ve Clom Campbell (ed.) *Ortadoğu’da Azınlıklar*, Çev. K. Kalyon, İstanbul: Totem.

Stevens, Jacquenline (2001) *Devletin Yeniden Üretimi*, Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.

Tanör, Bülent (1994), *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul.

Tarhanlı, Turgut (2003) *İnsansız Yönetim*, Ankara: Dost.

Triggs Gillian (1995) “The Rights of ‘Peoples’ and Individual Rights: Conflict or Harmony?”

James Crawford (ed.), *The Rights of Peoples*, Oxford: Clarendon.

Özdek, Yasemin (1993) *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE.

Özdek, Yasemin (2000) “Gelişme Hakkı: “Ekonomik Kalkınma”dan “İnsan Hakları Temelinde Gelişme”ye”, Oya Çitçi (der.), *Türkiye’de İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE.

Weston Burns H. (1984) “Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 13.

Sosyal Haklar

*Murat Özveri**

I. Giriş

Sosyal hak kavramıyla tanışıklığımız uzun bir geçmişe uzanmaktadır. Kavramın ortaya çıkması, bir talep haline dönüşmesi, hukuki metinlerde yer alıp somutlaşması, uygulanması, uygulamada ortaya çıkan sorunların yargı kararlarının konusunu oluşturması ve son dönemlerde kavramın kendisinin sorgulanmaya başlaması neredeyse iki yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte konu doğal olarak tek boyutlu olarak irdelenmemiş, değişik bakış açıları, konunun ele alındığı zamanlardaki koşullar; farklı sonuçların ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu çalışma özünde bilinenlerin bir tekrarı çabasında olmasına karşın, tarihsel sürecin tamamını özetleme iddiasında da değildir.

Konuyu ele almamız açısından bizi tetikleyen etki, yaşamın birçok alanında olduğu gibi hukuki kavramların incelenmesinde, bu kavramları yaratan sınıfsal ilişkilerin neredeyse yok sayılacak kadar silikleştirilmiş olmasıdır. Özellikle sosyal hak gibi sınıf kavgasıyla neredeyse birebir örtüşen bir konuda dahi, bu hakların gökten zembille inmiş gibi sunulmasının bir rastlantı olmadığı inancındayız. Dahası sosyal hakların, tarihin belirli bir aşamasında neredeyse merhamet duygularının ağır basmasıyla ortaya çıkan, merhamet duyulacak olguların ortadan kalktığı düşünüldüğünde de yok olması gereken haklar olarak nitelendirilmesinin altında ciddi bir ideolojik saldırının yatmakta olduğunu düşünüyoruz.

* Çalışma ve Toplum Dergisi Yayın Yönetmeni.

Bu saldırı bağımlı çalışanları koruyan her pozitif düzenlemeye aynı gerekçelerle karşı çıkmaktadır. İşverenlerin “dünyada salt işçinin korunması için yasalar dönemi geçmiştir. Dünyada işletmenin ayakta durmasına dönük yasalar dönemi içindeyiz” (Baydur, 1994: 177) sözlerinde özlü bir şekilde dile gelen bu yaklaşım, giderek hâkim söylem haline gelmiştir (Ercan, 2003: 612).¹

Bir anlamda sosyal hakların arkasındaki mücadele hafızalardan silinerek, tarihsel düşünmenin, olguları oluşum süreci içerisinde ele almanın önü kesilmeye çalışılmaktadır. Makalemizde sosyal haklar unutturulmak istenen arka planı ile birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.

II. Sosyal Haklar-Hukuk İlişkisi

1. Sosyal Haklar

Hak kavramını çok değişik biçimlerde tanımlamak olanaklıdır. Ne var ki bu kavram nasıl tanımlanırsa tanımlansın, ayırt edici özelliği içinde barındırdığı güçtür.

Kısaca söylemek gerekirse bir şey hak ise sahibine, onu sahiplenmeyi isteme, aldığı koruma ve ondan yararlanma iktidarını verir. Bir şey hak ise onun var olması, sahibinin o haktan yararlanması için bir başkasının rızası, oluru gerekmez. Hak ve güç ilişkisi en yalın haliyle, hakların hukuki düzenleme konusu olmadan, sadece meşruluğunu kabul ettirerek var olmaya çalıştığı dönemlerde görünmektedir.

Örneğin, sanayi devrimi sonrası yaşanan sefalet koşullarında işçilerin işveren karşısında topluca eyleme geçerek kendilerini korumaya çalışmaları, işçiler açısından meşru, doğal bir tepkidir. İşçilerin doğal tepkilerine siyasi erkin işçiler aleyhine müdahalede bulunup, işçilerin eylemini hukuk dışı ilan ederek, şiddet uygulayarak bastırmaya çalışması, işçilerin bir yandan mücadele ederken öte yandan hukuki meşruiyet aramalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur.

İşçiler direnme haklarını, insanca yaşama olanaklarını ortadan kaldıran çalışma koşullarıyla meşrulaştırmakta, işverenler bu direnci ellerinde bulundurdıkları siyasi gücü kullanıp hukuk aracılığı ile kırmaya çalışmaktadır. Hukuk, işçilerin meşru mücadelesini yok etmek için uygulanan şiddetin işverenler ve onlar adına şiddeti uygulayanlar açısından tek meşruluk dayanağı haline dönüşmektedir (Marx, 1997).²

¹ Yazara göre, “Bir gerçeklik olarak sınıf olgusu önem kazanırken sosyal teori ve analizlerde ‘sınıflara’ referans vermekten kaçınma, ya da sınıf olgusunun artık ‘analiz nesnesi’ olarak geçerliliğini yitirdiği yönündeki düşünceler sosyal bilimlerde giderek belirleyici olmuştur.”

² “İşçilerin artık başka çareleri yoktu: ya aklıktan ölmeleri ya da savaşa girişmeleri gerekiyordu. 22 Haziran günü, korkunç bir ayaklanmayla karşılık verdiler buna; bu ayaklanmada, modern toplumu ikiye bölen iki

İşçilerin gücü, hukuka dayalı şiddetin karşısında her kırıldığında, o kırılma anında hukuka dayalı şiddet kazanmış gibi görünse de, aslında, hukukun kendisini tartışılır kılmış, işçi önderleri “*Yasaya uyma bizi öldürüyor*”³ diye bağırmağa başlamışlardır. Ölmek için yasaya karşı çıkmak zorunda kalan işçi sınıfı güçlendikçe, yasanın, dolayısıyla düzenin tümüyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, dünün suç olarak tanımlanan eyleminin hukuk tarafından hak olarak tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Ne var ki her meşru eylemin “hak” olarak tanımlanamayacağı, bir şeyin hak olarak kabulü için verili hukuk sistemince tanınmış olması gerektiği ileri sürülebilir. Hak kavramını hukuk sistemince tanınmış olması koşuluna bağlayan, hukuk sisteminin hakkın sahibine yetki vermiş olması şeklinde açıklayanlar olduğu belirtilmiştir (Omay, 2009: 125).⁴

Oysa hakların hukuk sistemince tanınmış olması, hakkı var eden bir unsur değil, hakkın varlığının verili hukuk sistemince kabulüdür. Bu kabulden önce var olan, ancak hukuk sistemiyle çatışarak da olsa kendisini var eden hakkı, hukuk sistemi tanıyarak hakkı yaratan, var edenlerle bir anlamda uzlaşmaktadır. Konumuz özelinde bu uzlaşma sadece sosyal hakların hukuken tanınmasıyla sınırlı da olmamıştır. Sosyal refah devletini doğuran açıktır ki bu güçler dengesi, bu sınıf savaşıdır. Gerçekten de, sosyal refah devleti “Batı Avrupa’da endüstrileşmeyle ilgili sorunların ortaya çıkmasından çok daha sonra gerçekleşebildiği gibi, bu tür sorunları yaşayan her ülkede de varlık gösterebilmiş değildir. Bu nedenle refah devletine duyulan ihtiyaç endüstrileşmenin ve kapitalistleşmenin yarattığı sorunlara bağlansa ve çıkış noktası olarak demokrasinin gelişmesi gösterilse de, işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, bu hareketin sendikalarla ve sınıf partileriyle kurduğu yakınlık, ele geçirdiği toplumsal/siyasal güç gibi gelişmeleri dikkate alan ‘güç ilişkileri yaklaşımı’ (power relations approach) modern anlamdaki refah devletinin ortaya çıkmasında çok daha açıklayıcı olmaktadır” (Koray, 2005: 31).

sınıf arasında ilk büyük çarpışma verildi. Bu, *burjuva* düzeninin sürdürülmesi ya da ortadan kaldırılması uğruna savaşımdı. Cumhuriyeti gizleyen perde yırtılıyordu. İşçilerin, başsız, ortak bir plandan, yardım kaynaklarından yoksun, çoğunluğuyla silahsız olarak, orduya, gezgin muhafıza, Paris ulusal muhafızına ve taşradan akın eden ulusal muhafıza, beş gün boyunca nasıl cesaretle ve eşsiz bir deha ile karşı durduklarını ve başarılarını öndediklerini hep biliyoruz. Burjuvazinin, bu geçirdiği ölümcül korkuları, nasıl duyulmamış bir zalimlikle ödettiğini ve 3.000’den fazla savaş tutsağını kılıçtan geçirdiğini biliyoruz” (Marx, 1997).

³ “‘Yasaya uyma bizi öldürüyor’ diye bağırıyordu Odilon Barrot” (Marx, 1997).

⁴ “Hak kavramı tartışmalı bir konudur. Aydın, hak için “hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir” tanımlamasını yaparken, Arsal, hak için “hukuk düzenince tanınmış, sınırı, konusu, kullanılma şekli ve koşulları gösterilmiş, yararlanılması toplumca sağlanmış özgürlüktür” demektedir (Aktaran Omay, 2009: 125).

Sosyal haklar-hukuk ilişkisi özelinde ifade edecek olursak, güçler dengesinin yeniden şekillendiği yeni aşamada hukukun işlevinin de değiştiğini söyleyebiliriz. Hukuk artık dün soyut düzeyde var olan, sadece güçler dengesi elverdiğinde kullanılabilen bir hakkı, yürürlükte olan hukukun bir parçası haline getirerek, onu hukuksal güvenceye kavuşturarak somutlamaktadır (Gölcüklü vd., 2002: 3). Hukuk bu yolla dün engellediğinin, bugün tam aksi bir tutumla yaşama geçmesi için, başkalarınca engellenmemesi için yaptırım öngörerek devreye girmektedir.

Bir başka anlatımla, sosyal haklar da aynı tarihsel sürecin ürünü olarak ortaya çıkmışlar, piyasanın adaletsizliklerine karşı bu adaletsizliklerin kurbanı olanların siyasal güç kullanmasıyla hukuki güvenceye kavuşmuşlardır. Bu süreçte “siyasal kararlar zorlama yoluyla, piyasada “sosyal adalet”i etkin kılmak için birbirinden özerk kuramlar etrafında tecrit edilmiş işletmeler ile çalışanların farklı çıkarları arasında bir uzlaşma sağlamak söz konusudur. Zorlama kararı siyasal türdedir. Öyleyse, piyasaya egemen olabilmek için siyasal güç gerekmektedir. Öte yandan, piyasanın doğal güçlerini dengelemek için hukuksal müdahale, işletmenin gücüne karşı da çalışanların haklarının korunması için örgütsel bir mücadele kaçınılmazdır. Öyleyse, piyasanın direnmek, sınırlarını genişletmek ve egemen olmak için doğal güçlerini işin içine katabilecek olmasına karşılık, zorlayıcı ve dış hukuksal güçler gerekli, çatışma ve sosyal zorunlulukların gereğinin yapılması ise” (Erdut, 2004: 19) kaçınılmaz olmuştur.

İlginç olan ve vurgulanması gereken kapitalist sistemin önceleri karşı çıktığı sosyal hakları kendi varlığını tehlikede gördüğü tarihsel kesitte önce tanıma ve tanıdıktan sonra içselleştirerek hâkim sınıflar lehine kullanma konusunda göstermiş olduğu beceridir. Almanya’da gelişen sanayinin büyük bir yoksulluğu da beraberinde getirdiği, sosyalist hareketlerin güçlendiği yıllarda, sosyal güvenlik hakkının temelini atan siyasetçi olarak kabul edilen Bismarck’ın mecliste yapmış olduğu konuşma çarpıcıdır. “1881 yılında Başbakan Bismarck, Alman Parlamentosunda, sosyal güvenliğin Magna Carta’sı olarak ifade edilebilecek bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın özü şu şekildedir: İşçilerin sosyal yoklukları, sadece devletin işçi hareketlerini yasaklamasıyla kaldırılamaz, işçinin sosyal durumunun düzeltilmesi için devlet müdahalesi gerekir. Bu anlamda, devletin yeni fonksiyonu işçinin kaza, hastalık ve yaşlılığa karşı korunmasını sağlayacak olan yasaları çıkarmak olacaktır. Bu sigorta, devletin hâkimiyetinde değil, işçi ve işverenin katılımı ile özerk bir yönetim modeline göre organize edilecektir” (Özdemir, 2007: 191).

Bismarck’ın “İşçilerin sosyal yoklukları, sadece devletin işçi hareketlerini

yasaklamasıyla kaldırılamaz” cümlesinde dile gelen sosyal haklar ekseninde siyasallaşmış işçi hareketi ile uzlaşma istemi, sosyal hakların hukuki metinlerde somutlaşmasıyla sonlanmıştır.

Sosyal haklar hem ulusal, hem uluslar arası hukuki metinlerde genel olarak, çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika hakkı, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, beslenme hakları başlıkları altında yer almışlardır (Omay, 2009: 125).

2. Sosyal Hakların İşlevi

Sosyal haklar kapitalist sömürü ilişkilerinin üzerini örtüp sömürüyü gizleyen, kapitalist sistem tarafından işçinin korunmasının maliyetini yine işçiye yükleyen bir işlev görerek, kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin bir aracı mıdır, yoksa emeğin alınıp satılmasını (metalaşmasını) sınırlama işlevleri mi vardır sorusu çok sık tartışılan bir konudur (Mütevelliöğlu, 2009: 143).

Sosyal hakları sadece kapitalist sistemi meşrulaştırma boyutu ile ele alanlar, bu meşrulaştırma nedeniyle sınıfın mücadele geleneğinin köreldiğini, bu nedenle de sosyal haklar yerine sosyal hakların bu yanıltıcı etkisinin teşhir edilerek, “sömürü ilişkisini sona erdirecek radikal sistem” (Mütevelliöğlu, 2009: 143) değişikliğinin savunulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Bizim de paylaştığımız Mütevelliöğlu tarafından da savunulan ikinci görüşe göre ise, “emek gücünün meta niteliğini sınırlandırarak, ücretli çalışanların hareket alanlarını iktisadi ve toplumsal anlamda genişleten sosyal hakların savunulması vazgeçilmez bir gerekliliktir. Toplumun sömürüyü sona erdirecek radikal sistem değişikliği hedefine yol alabilmesi de ancak, bu hedefin sosyal haklar mücadelesi ile bütünleştirilmesiyle” (Mütevelliöğlu, 2009: 143) olanaklıdır.

Kapitalizm, eski kurumları yerle bir edip fabrika kentlerini yarattığı yüzyılın başında insan yiyen bir deve dönüşmüş ve sosyal koruma gibi bir kaygısı da olmamıştır. Dolayısıyla kapitalizm işçileri düşündüğünden ya da sosyal hakların kapsamına giren koruma gereksiniminin evrensel bir gereksinim olması nedeniyle, sosyal hakları tanımamış, bu haklar işçilerin mücadelesiyle elde edilmişlerdir.

Hâkim sınıfların çıkardığı ders çok nettir. Örneğin; sosyal güvenliğin kapsamına giren işsizlik, özrürlülük (sakatlık) ve emeklilik (yaşlılık) gibi sosyal riskler, önemli ve kendine özgü etkilere sahiptir. Gelirin yerine geçecek bir sistemin olmaması, toplumda çok daha fazla insanı etkiler (örneğin, işsiz bir kişinin çocuklarında doğacak olan kültürel ve motivasyona dayalı etkiler, politik istikrarın olmaması ve toplumsal huzursuzluk). Toplumların kendilerini bu zararlı riskler-

den korumaya çalışmasının, bu risklere sosyal riskler demesinin ve bireyin kendi inisiyatifi dışındaki zorunlu programlar kapsamına alınmasının altındaki sebep budur.

Ancak bu olgu, işçi sınıfının siyasi bir güç olarak varlığını, gücünü hissettirdiği ölçüde vardır. Bir başka anlatımla, sermayenin sosyal ya da sosyalleşmesi diye bir olgu tarihsel olarak hiçbir zaman var olmamıştır, olmayacaktır da.

Sermayenin kendini güçlü gördüğü son dönemde sosyal haklara olan yaklaşımı da değişmiş, sosyal hakları piyasa mantığı ile bağdaşmayan kurumlar, sosyal hakların finansmanı için oluşturulmuş fonları ise piyasaya aktarılması gereken birikimler olarak görüp, sosyal hakların koruma getirdiği yoksulluğu, sosyal haklar yerine sosyal yardımları koyarak yönetilebilir kılmanın hukuki, kurumsal araçlarını devreye sokmuştur.

III. 1980 Sonrası Yeni Liberal Politikalar ve Sosyal Haklara İlişkin Hukuk Alanındaki Dönüşümler

Sermayenin işgücü üzerindeki denetimini sınırlayan her düzenleme, 1980 sonrası yeni liberal saldırının hedefi haline gelmiştir. Bu dönemi bir tek cümleyle özetlemek gerekirse, dönem işgücü üzerinde sermayenin denetiminin maksimize edildiği düzenlemelerin yaşama geçirildiği bir dönem olarak adlandırılabilir.

Sermayenin işgücü üzerindeki denetimini maksimize etmesinin sosyal haklar alanındaki görünümünü ise iki ana eksen üzerinde incelemek olanaklıdır. Birinci eksen sermayenin işgücü üzerindeki denetimini doğrudan arttıran düzenlemeler yer almaktadır. İkinci eksen ise işgücü üzerindeki denetimin işgücünü tümüyle korumasız bırakarak, güvencesizlik üzerinden en üst noktaya çıkartacak politikalar formüle edilmiştir.

İş güvencesini ortadan kaldıran, örgütlenme hakkını etkisiz kılan yaklaşım ve hukuki düzenlemeler birinci eksen üzerinde yer almakta, sosyal güvenlik hakkını sınırlandıran, sosyal güvenliği tümüyle piyasaya açan düzenlemeler ise ikinci eksen üzerinde yer almaktadır.

1. Varlığı Güvencesizliğe Bağlanmış Bir Sosyal Hak: “Çalışma Hakkı”

Çalışma hakkı uluslararası belgelerde ve anayasalarda temel bir sosyal hak olarak düzenlenmiştir. Örneğin BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi 6. maddesinde çalışma hakkını; “Bu Sözleşmeye Taraf Devletler herkesin çalışma hakkını tanır ve bu hakkı korumak için gerekli tedbirleri alır. Çalışma hakkı, herkesin kendi seçtiği ve girdiği bir işte çalışarak

geçimini sağlama imkânına ulaşma hakkını da içerir” sözleriyle tanımlamış, 7. maddesinde yapmış lduğu uygun iş tanımıyla da netlik kazandırmıştır.⁵

Çalışma hakkının asgari düzeyde fonksiyonel kılınması, iş hukukunun sosyal koruma ilkesi çerçevesinde şekillenen kurallarına bırakılmıştır. 1980 sonrası en çok değiştirilmesi istenen yasaların başında ise iş yasaları gelmektedir.

Her yasal değişiklik en genel anlamıyla toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesi sonucunu da beraberinde getirir. Hâkim söyleme göre, her yasa toplumda oluşan bir gereksinime yanıt vermek amacını taşır. Bu nedenle de yasaların yapılması için yasa yapmayı zorunlu kılan bir sebebin olması zorunludur.

Yasalar toplumsal yararı gerçekleştirme iddiasında olan düzenlemelerdir. Toplumsal yararın nerede gerçekleşeceği sınıflı bir toplumda yanıtlaması zor bir sorudur. Zordur; çünkü sınıflı toplumun sınıflı olmasından kaynaklanan adaletsizliklerinin giderilmesi, kısaca düzenin değiştirilmesi sağlanmadığı sürece, toplumsal yarar denilen olgu, düzeni katlanılabilir kılan yapay bir dengenin başka bir şey değildir.

Somutlamak gerekirse, içerisinde yaşadığımız kapitalist toplumda işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen yasalar, kapitalist toplumun kendini yeniden üretmesini engelleyecek düzenlemeler yapamazlar. Bunun anlamı, sosyal yararın kapitalist toplumda en fazla, kapitalizmin sömürü ilişkilerini katlanılabilir kılan bir çizgide gerçekleşebileceği gerçeğidir.

Kapitalist toplumun sihri, işgücü üzerindeki denetimin işverenlerin elinde olmasıdır. Hukuk terminolojisinde işverenin yönetim hakkı olarak adlandırılan bu durum, tıpkı mülkiyet hakkı gibi kutsallaştırılmış, ortadan kaldırılamaz bir haktır. Ne var ki işverenin yönetim hakkı kapitalist bir toplumda sınırlandırılmaz da değildir. Sınırlandırılabilir, sınırlandırılmıştır da.

İlk iş yasalarının çıkış süreçleri işverenin yönetim hakkının işçi yararına sınırlandırılması çabalarının somut örnekleridir. İşverenin yönetim hakkının

⁵ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin “adil ve uygun işte çalışma şartları” başlıklı 7. maddesine göre “Bu Sözleşmeye Taraf Devletler herkese adil ve elverişli şartlarda çalışma hakkı tanıır. Bu şartlar aşağıdaki hakları güvence altına alır:

a) Bütün çalışanlara sağlanan asgari bir gelir ile birlikte en azından: i) Hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın özellikle kadınların erkeklerin çalışma şartlarından daha alt düzeyde olmayan şartlarda çalışmaları güvence altına alınarak, eşit işe eşit ve adil ücret; ii) Bu Sözleşmenin hükümlerine uygun olarak, kendisi ve ailesi için nezh bir yaşam;

b) Güvenli ve sağlıklı çalışma şartları;

c) Herkesin işinde daha yüksek mevkilere atanma sırasında, kıdem ve ehliyetten başka bir ölçüye tabi olmaksızın, eşit imkânlar;

d) Dinlenme, çalışma arası, çalışma saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ile ücretli yıllık izin ve resmi tatillerde ücret verilmesi.

karşısına, işverenin gözetim borcu konularak, işverenin yönetim hakkının sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sınırlandırmanın somut karşılığı ise iş yasalarına hâkim bir ilke olarak adlandırılan işçinin korunması ilkesi ya da daha genel bir ifadeyle sosyal koruma ilkesidir.

Kapitalist üretimin tarihsel gelişim süreci incelendiğinde bu sürecin bir anlamda sermayenin emek üzerindeki denetimini arttırmak için sürekli arayışlar içerisinde olduğu, sürekli olarak bu amaca hizmet edecek araçları geliştirdiği görülecektir. Geliştirilen her üretim tekniği sonuçta sermayeye bir önceki döneme göre emek üzerinde daha yoğun bir denetim sağlama olanağı vermiştir. Bu yoğun denetimin uygulanmasında yasalar engel oluşturuyor ya da zorluklar çıkartıyorsa, yasaların değiştirilmesi gündeme getirilmiş, değişikliklerin yapılması için baskı uygulanırken, bu değişikliğin toplumun yararına, hatta işçilerin de yararına olduğu tezi ustaca işlenmiştir.

Değişiklik talebi gündeme getirilirken kullanılan kavramlar tarafsızlaştırılmış, sınıfsal içeriğinden arındırılmış olmasına özen gösterilmiş, değişiklik talebi hemen herkesin üzerinde uzlaşacağı pozitif kavramlar üzerinden dile getirilmiştir.

Son yirmi yıl içerisinde iş hukuku ile ilgili hangi işveren belgesine baksanız mutlaka iş hukukunun işçinin korunması amacına yönelik ciddi bir itirazın yapılmış olduğu görülecektir.

Öncelikle iş hukukunun işçiyi koruma ilkesi sorgulanmış, iş hukukunun katı kurallar getirerek korumayı zayıflatığı, iş hukukunun getirmiş olduğu katı kurallardan kaçınma isteminin kayıt dışını büyüttüğü ileri sürülerek, iş hukuku, piyasanın mantığını ve ilkelerini görmezlikten gelmekle suçlanmıştır (Rodriguez vd., 2006: 45). Bu görüşü savunanlara göre “iş hukuku artık bir çözüm, piyasanın nezih yaşama ve çalışma koşulları sağlamadaki yetersizliğini gideren bir ilaç olmaktan çıkmış, tam tersine kendisi bir hastalık haline gelmiştir” (Rodriguez vd., 2006: 45).

İş hukukunun koruma ilkesine karşı çıkanlar, uygun iş olgusuna hiç değinmeden sadece işçinin işinin korunmasını esas alıp, bu korumanın ancak işçinin iş piyasasında kendisine rakip olan diğer işçilere karşı bireysel rekabet üstünlüğü sağlayacak şekilde donanmasıyla gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Sosyal korumayı işçinin bireysel yeteneklerine indirgeyen bu anlayışa göre, “sosyal politikanın bir amacı da insanlara topluma ve diğer yurttaşlara yararlı bir katkıda bulunma, ürünler imal etme ve hizmetler sunma imkân ve fırsatını vererek onları bütünleştirmektir. Pratik açıdan bunun anlamı insanları istihdam edilebilir kılmak ve/ya da bunu sürdürmektir. İşçiler için iş güvencesinin en iyi biçiminin

uygun yetkinlikler elde etmek olduğu açıktır. Geçmişte iş güvencesine daha çok fesih ihbarı ya da işten çıkartmanın gerekçesi açısından yaklaşılrken, yeni tarz güvence çalışanlara işgücü piyasalarında başarılı bir şekilde rekabet etme olanağı veren önceden düşünülmüş önlemler anlamına geliyor” (Blanpain, 2006: 21).

İş hukukunun sosyal korumadan uzaklaşması gerektiği görüşü daha açık anlatımını iş hukukunun artık piyasanın belirlediği kurallara uyum sağlaması isteminde kendini göstermektedir. İş hukukunun piyasa kurallarına uymasını kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görenler, “İş hukuku bugün temsil ettiği sosyal değerleri ve dayandığı anayasal ilkeleri serbest rekabetin ekonomik talepleriyle ve bizzat piyasanın kendisiyle uyumlu hale getirmeye zorlanmaktadır” (Rodriguez vd., 2006: 31) demektedir. Geçmişte iş hukukunun üretimin nesnel gereksinimleri adı altında işverenin ayrıcalıklarını koruyarak işçi ile işveren arasında bir denge sağladığını ileri sürerken, bugün ise “yeni olan, daha az sosyal ve daha çok liberal olan yeni bir kültür bağlamında, piyasanın taleplerinin bu yanına daha önemli bir vurgu yapılması, işletmenin çıkarları açısından daha elverişli bir tutum benimsenmesidir” (Rodriguez vd., 2006: 31) görüşünü ileri sürmüşlerdir.

a. İş Hukukunun Piyasaya Uyum Sağlamasının Anahtarı Esneklik

İş hukukunun koruyucu hükümlerinin koruma amacının tam aksi sonuçlar doğurup, kayıt dışı ekonomiyi büyütürerek korumasız işçi kitlesini arttırdığını, iş hukukunun piyasaya uyum sağlaması gerektiğini savunanların gelip dayandığı temel istem, iş hukukunun esnekleştirilmesi istemi olmuştur. Kimileri esnekliği allayıp pullayarak işçilerin de çıkarına olduğunu ileri sürerek savunurken, daha açık bir şekilde; “bu esneklik talebi işgücüyle ilgili düzenlemelerin genel ekonominin, işletmelerin yönetiminin ve bizzat işgücü piyasasının düzgün ve etkin işleyişini sekteye uğrattığı varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, daha az düzenleme, daha düşük işgücü maliyetleri ve neden olmasın, daha az sendika gücü olması koşullarında, işgücü piyasası daha verimli işleyecektir” (Rodriguez vd., 2006: 37) sözleriyle esneklik talebinin altında yatan gerçek amacı ortaya koyanlar da çıkmıştır.

Üstelik emeğin ucuzlatılması, koruyucu mevzuatın esnek istihdam biçimleriyle devredışı bırakılması sadece bizim gibi ülkelerle de sınırlı değildir. “Fransa, İspanya, Hollanda ve Almanya’da işçilerin uzun süreli geçici sözleşmelerle işe alınması, işverenlerin cömert işçi ödenekleri sağlayan ve geçerli neden olmaksızın işten çıkarmayı Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğundan çok

daha zorlaştıran yasaları atlatmalarına imkân veren, iş piyasasında sık kullanılan bir açık kapı halini almıştır. Örneğin Fransa, ABD'den sonraki en büyük ikinci geçici hizmetler piyasası haline gelmiştir. Tüm dünyadaki geçici işler tüm ülkedeki işlerin sadece yüzde 2'sini oluşturmakla birlikte, Fransa Çalışma Bakanı Martine Aubry'e göre, 'yeni işe alımların yüzde 86'sı' kısa süreli sözleşme ile gerçekleşmektedir. ABD merkezli geçici işçi ajansının kolu olan Manpower Europe, İspanya'daki gelirlerinde bir yılda yüzde 719 sıçrama yaşamış, 1996'da 6.1 milyon dolardan, 1997'de 50 milyon dolara ulaşmıştır. İtalya 1997 yılına kadar geçici işçi ajanslarını yasal kabul etmemiştir, ancak yasal hale geldiğinde Manpower Europe 1998'de derhal otuz beş ofis açmıştır" (Klein, 2002: 269).

Benzer bir gelişme ülkemizde de yaşanmıştır. Bilindiği gibi ülkemizde iş ve işçi bulmaya aracılık, 2003 tarihine kadar yasaklanmıştır. 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı yasa bu yasağı kaldırmış, Yeni İş Yasasının yürürlüğe girmesinden sadece 25 gün sonra 5 Temmuz 2003 tarihli ve 25159 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Yasası ile Özel İstihdam Bürolarının kurulmasına olanak tanınmıştır.

10 Haziran 2003 tarihine kadar iş bulmaya aracılık etmenin yasaklanmış olması, bu tarihe kadar özel istihdam bürolarının hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine Özel İstihdam Büroları, İnsan Kaynakları danışmanlığı ismi altında yıllarca faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Büyükköşdere, 2004: 158-160). Yasa çıktıktan çok kısa bir süre sonra da bu firmalar dernek statüsünde örgütlenmişlerdir. Özel İstihdam Büroları Derneği'nin kurucu üyesi olan şirketlerin ağırlıklı olarak Adecco, Data-Expert, EPS, Manpower, Datasist, Pricewaterhouse gibi yabancı şirketlerden oluşması, işgücü piyasasında aracılığın uluslararası bir nitelik kazandığını göstermesi açısından çarpıcıdır.

İşsizliğin dorukta olduğu, bir iş için insanların birbirini ezdiği koşullarda istihdam yaratmak, insanlara iş bulmak, en fazla olumlanan davranışlardan birisi haline gelmiştir. Özel istihdam büroları da bu gerçekten hareketle yola çıkmışlar, işsizlik cenneti bir ülkede işsizliğe karşı mücadele edeceğini ilan etmenin kendilerine sağlayacağı meşruiyeti kullanmak amacıyla kendilerini 'istihdam savaşçıları'⁶ olarak ilan edip, örgütlenmişler ve Özel İstihdam Büroları Derneği'ni kurmuşlardır.

Özel istihdam bürolarının alt işveren uygulaması yerine hizmet satımı adı altında çalışmaya başladıkları Yargıtay kararına yansıyan bir olayla bir kez

⁶ Kapital Dergisi, Şubat 2004, s. 158.

daha ortaya çıkmış, Yargıtay büyük bir isabetle özel istihdam kurumunun aracı olduğu işçinin de asıl işverenin işçisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁷

b. Korumayı Yok Etmek İçin Yeniden Hortlatılan Özel İstihdam Büroları: İstihdam Savaşçıları mı, Çağdaş Köle Tüccarları mı?

İş bulmaya aracılık ya da özel istihdam bürolarının işçi istismarına dönmesi üzerine yüzyılın başında aracılığın yasaklanıp devlet tekeline alındığı bilinmektedir. Günümüzün değişen koşullarında ise özel istihdam bürolarının istihdam için zorunlu kurumlar haline geldiği görüşü önemli ölçüde kabul görmüş, ILO da bu kabule uygun davranarak, 34 sayılı sözleşmeyle yasakladığı iş bulmaya aracılığı 88 ve 96 sayılı sözleşmelerle önce yumuşatıp, 181 sayılı sözleşmeyle de serbest bırakmıştır. Özel istihdam büroları tartışılırken yukarıda belirtmiş olduğumuz gelişime yapılan vurgu ise konunun genel kabul gören özetleniş biçimine dönüşmüştür.

Özel istihdam bürolarını savunanlar neden özel istihdam büroları sorusuna artık ezberlediğimiz, son yıllarda çalışma yaşamına ilişkin hemen her değerlendirmede kullanılan bir denklemle yanıt vermektedirler. Bu görüşe göre “Globalleşen dünya ekonomisi, istihdam politikalarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Baş döndürücü bir hızla gelişen teknoloji ve keskinleşen rekabet, iş piyasalarının alışlagelmiş kalıplarını zorlamakta, yeni istihdam türleri ve yöntemleri yaratmaktadır” (Özkan, 1997: 116). “...90’lı yıllarda işçilerin korunması kadar işverenlerin korunması ve iş piyasasının daha iyi işleyişinin dikkate alınması kaçınılmaz olmuştur” (Alpagut, 1998: 13). “Son yıllarda hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte artan uluslararası rekabet ekonomik ve sosyal hayatı olduğu gibi, iş piyasasını da yakından etkilemiş; istihdam ve işsizlik sorunlarının giderek ağırlaşmasına neden olmuş; bu sorunların çözümü için yeni istihdam türleri ve politikaları giderek önem kazanmaya başlamıştır.

İş ve işçi bulmaya aracılık hizmetleri de bu değişim sürecinden payını almıştır. 20. yüzyılın başlarında işgücünün sömürüsünü önlemek amacıyla, iş ve işçi bulmaya aracılık hizmetine getirilen devlet tekeli ilkesi, günümüzün dinamik iş piyasasında sorgulanmaya ve kamu istihdam kurumlarının yanısıra özel istihdam büroları da yaygınlık kazanmaya başlamıştır” (Uçkan, 2004). “Özellikle son 25 yıldır, dünya ekonomisi hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Küreselleşmenin, hızlı teknolojik değişmelerin ve bilgi ekonomisinin

⁷ Y. 9.HD.E. 2005/774, K. 2005/11838, T. 04.04.2005, Çalışma ve Toplum Dergisi Sayı 6.

damgasını vurduğu bu süreç, şüphesiz işgücü piyasalarını da etkilemektedir. Artan küresel rekabetin işgücü maliyetlerine etkisi, esnek çalışma türlerinin artması, teknolojinin bazı iş ve meslekleri yok ederken yenilerini ortaya çıkartması ve bu süreçte, nitelikli işgücüne artan ihtiyaç, işlerin yapılış biçimlerinin değişmesi, özelleştirme, ağırlıklı yeniden yapılanma, firma ve organizasyon yapılarındaki değişim ve farklılaşma; işgücü piyasalarının bu değişime uygun yapılanmasını, diğer bir ifadeyle modernizasyonunu gerektirmektedir. Bu modernizasyon sürecinin önemli bir ayağını ‘istihdam hizmetlerinde liberalizasyon’ oluşturmaktadır. Sayıları gittikçe artan birçok ülkede daha önceleri bir kamu hizmeti olarak kabul edilen ‘işgücü piyasasında aracılık hizmetleri’ özel sektöre açılmakta ve özel istihdam bürolarının faaliyetine izin verilmektedir” (Kenar, 2004: 83).

Bu görüşlere göre insan iradesinden bağımsız, nesnel bir zorunluluk olan küreselleşme ve rekabet bu alanda da değişimi zorunlu kılmıştır. Konunun temel dayanaklarının bu şekilde ortaya konulması bu yazının amacını aşan ayrı bir tartışma konusudur. Ancak küreselleşmenin de rekabetin de yeni olmadığını, kapitalist üretim sistemiyle birlikte var olan kavramlar olduğunu ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de kapitalist sistem içerisinde var olacaklarını belirtmekle yetinelim. Dolayısıyla özel istihdam bürolarını gerekli kılan küreselleşme ya da rekabet değildir. Özel istihdam büroları, Soğuk Savaş’tan zaferle çıkan kapitalist dünyanın komünizmle mücadele ettiği kırk yıl boyunca sözde benimsedikleri bireysel özgürlükler, emeğin korunması gibi sisteme meşruiyet sağlayan değerlerden hızla vazgeçip işçilere tanınan temsil hakkı da dâhil olmak üzere, bütün insan haklarını ticarî çıkarlar doğrultusunda bir kenara iterek oluşturduğu (Bales, 2002: 20), daha doğrusu kapitalist sistemin kendi özüne dönüşünün yarattığı elverişli koşulların ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

Özel istihdam bürolarını gerekli kılan ise bu büroların daha fazla kâr elde etmeye yarayan yeni bir işletme organizasyonunun kurulmasına katkı sunmaları, bu yeni organizasyonun varlığını sürdürebilmeleri, işletmenin emeği baskılayarak rekabet üstünlüğü sağlaması için bu büroların gerekli olmasıdır.

Bir başka anlatımla, özel istihdam bürolarını gerekli ve güncel hale getiren gelişme, işletmelerin sayısal esnekliğe duydukları gereksinime bağlı olarak yaratmış oldukları ya da yaratmak istedikleri esnek işletme modelidir. Nitekim bu gerçeklik Uluslararası Çalışma Örgütü uzmanlarınca 96 sayılı sözleşmenin eleştirilerek 181 sayılı sözleşmenin neden kabul edildiği anlatılırken de belirtilmiştir. ILO uzmanlarına göre “Zaman içinde, 96 sayılı sözleşmenin aşıldığı gitgide daha açık

hale geldi. Sözleşme, yeni aktörlerin ortaya çıktığı emek piyasalarının gelişimiyle birlikte o güne kadar bilinmeyen tipte özel istihdam bürolarının, özellikle üçüncü gerçek veya tüzel kişilerin hizmetine vermek amacıyla işçi istihdam edenlerin gelişimini öngörememişti” (Cordouan, 1998: 184).

ILO uzmanlarının “o güne kadar bilinmeyen tipte” diye tanımladıkları “üçüncü gerçek veya tüzel kişilerin hizmetine vermek amacıyla işçi istihdam edenler” sayısal esnekliği olanaklı kılan temel kurumlar haline gelmiştir. İşverenlere göre esnek bir işletmeden söz edebilmek için merkezde çekirdek işçilerin yer aldığı “fonksiyonel esnekliğe sahip” “birinci derece işgücü piyasası”, onun etrafında “sayısal esnekliğe sahip”, “birinci çevresel grup” olarak adlandırılan “ikinci derece işgücü piyasası”, onun altında ise “belirli süreli hizmet akdiyle çalışanların” kamu destekli meslek eğitimi gören stajyerlerin, kısmi süreli çalışmaların içerisinde yer aldığı “ikinci çevresel grup” bunların da altında ise alt işverenler (taşeronlar) yer almaktadır (TİSK, 1999: 16). “Rekabetin yoğunluğu işletmelerin kaliteyi koruyarak üretim maliyetlerini düşürmelerini zorunlu kılmıştır. Günümüzde işletmeler büyük çoğunlukla üretim konusunda yoğunlaşmakta, üretim dışında kalan işlerin taşeronlar tarafından yapılması tercih edilmektedir. Böylece işletmeler hem üretim maliyetlerini düşürmeyi, hem de verimlilik artışı sağlamayı hedeflemektedir. İşletmelerin içinde bulundukları rekabet ortamı nedeniyle organizasyon yapıları da değişmekte, daha esnek ve katılımcı yeni organizasyon yapısında bireysel girişim ve sorumluluk, uzmanlaşma, üst düzey eğitim ön plana çıkmaktadır. Bu gelişmeler işgücünün beceri ve yeteneğinin önemini artırırken onu bir rekabet aracı haline de getirmektedir” (Fırat, 2001: 11). “Sayısal esneklik”, esasen, ikincil işgücü piyasası ile ilgilidir. Gerçekten, bu esneklik biçimi, işletmelerin talepteki dalgalanmalara bağlı olarak çalıştırdıkları işçilerin sayısı ile ücret ve diğer iş koşullarını esnek düzenleyebilmelerine yollama yapmaktadır. “Bu anlamda, istihdamı dışsallaştıran işletme doğrudan işçi ile iş ilişkisi kurmak yerine bir diğer işletme ile yani özel istihdam büroları ile ilişki kurmayı tercih etmektedir. Günümüzde istihdam hizmetlerini yeniden düzenlemenin bir diğer gerekçesi de budur” (Erdut, 1998a: 153).

Tüm bu söylenenleri toparlayacak olursak, özel istihdam büroları; esneklik gereksinimi, işgücünün niteliğinde yaşanan değişim, “üretim maliyetlerinin düşürülmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, işletmelerin organizasyonlarında görülen değişim, özelleştirme akımıyla beraber devletin küçülmesi, yeniden yapılandırma politikaları, işsizlikte görülen hızlı artış” (Ekin, 2001: 95) sonucu yeniden moda haline gelip yaygınlaşmaya başlamıştır.

c. Koruyucu Mevzuatın Aşılmasının Aracı Özel İstihdam Büroları

Özel istihdam bürolarının vermiş oldukları hizmetlerle üretim sürecinde oynadıkları role baktığımızda neden özel istihdam büroları sorusunun yanıtı da somut örnekler üzerinden kendisini göstermektedir.

Özel istihdam bürolarının ilk servisleri çevresel işgücü temin etmelerinde kendini göstermektedir (Erdut, 1998b: 54). Çevresel işgücü, gerektiğinde kolayca temin edilip kolayca ve en az maliyetle işten uzaklaştırılarak koruyucu mevzuatın getirmiş olduğu maliyetlerden kurtulmayı olanaklı kılan geçici işçilerin istihdamını olanaklı kılacaktır. Nitekim “Fransa, İspanya, Hollanda ve Almanya’da işçilerin uzun süreli geçici sözleşmelerle işe alınması, işverenlerin cömert işçi ödenekleri sağlayan ve geçerli neden olmaksızın işten çıkartmayı Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğundan çok daha zorlaştıran yasaları atlatmalarına imkân veren, iş piyasasında sık kullanılan açık kapı halini almıştır. Örneğin Fransa ABD’den sonraki en büyük ikinci geçici hizmetler piyasası haline gelmiştir” (Klein, 2002: 269).

Özel istihdam bürolarının işlevlerini bu büroları kullananlar özlü bir şekilde açıklamışlardır. Denklem basittir: “Sahip Olursan Aptalsın” (Klein, 2002: 270). Ya da “İneği Satın Almak Niye? Senin Olmadan da İpleri Elinde Tutabilirsin” (Bales, 2002: 32).

Günümüzde şirketlerin özel uzmanlık gerektiren personel işlerine zaman ayırmasına gerek yoktur. “Şirket zamanını, enerjisini ve kaynaklarını temel işlere yönlendirirken, personel hizmeti temel becerisi olan işçilerin yönetilmesini gerçekleştirir” (Klein, 2002: 270). Özel istihdam büroları, bu yolla ana firmaya bir yandan daha ucuz ve kolay yönetilir işçi temin ederek işçinin fiilen çalıştığı işverenin maliyetlerini azaltmakta, öte yandan ise işçiye daha az ücret ödeyerek bu maliyet düşürmenin faturasını işçiye çıkartmaktadır (Erdut, 1998b: 55). Örneğin “1993’te American Airlines, ABD’deki 28 havaalanında bilet gişelerini dışarıdan ajanslara vermiştir. Yaklaşık 550 gişe görevlisi pozisyonu geçici işe çevrilmiş ve bazı durumlarda daha önceden 40.000 dolar maaşla çalışan kişilere aynı işler 16.000 dolar karşılığı önerilmiştir” (Klein, 2002: 270).

Öte yandan özel istihdam bürolarına bağlı olarak çalışan işçiler, kendilerinin bir ekipman parçası gibi kiralandıklarını, kullanıldıktan sonra tekrar özel istihdam bürolarına geri gönderildiklerini ve kendilerinin “Kullan At” tipi ürün olarak etiketlendiklerini belirtmektedirler. Gerçekten durum tam da işçilerin tanımladığı gibidir. Özel istihdam bürosuna kayıtlı işçiler “geçici işçi”, “ödünç işçi” adı altında fiilen çalıştıkları firmalara gönderilmekte, gönderildikleri firmada onlara gereksinim kalmadığında tekrar özel istihdam

bürolarına yollanmaktadırlar. Bu işçiler kendilerini güvensiz, boşlukta kalmış ve dışlanmış hissetmektedirler.

Özel istihdam bürolarına ilişkin bir diğer çarpıcı veriyi ise bu şirketlerin inanılmaz boyutlara ulaşan büyüme hızları oluşturmaktadır. 1979-1992 tarihleri arasında ABD’de imalat sanayide yıllık büyüme oranı 1.2, finans sigorta ve emlakçilikte 2.2 iken personel sağlama hizmetlerinde bu oranın 9.5 olması da çarpıcıdır (Sennett, 2002: 157).

2. Sendika, Toplu Sözleşme, Grev Haklarının Etkisizleştirilmesinde Yasalar

Bireysel iş yasalarının genellikle etkisiz kalan koruma önlemleri “sendika, toplu pazarlık ve grev hakları” ile tamamlanmıştır. Bu üç temel hak sermayenin güçlü üzerindeki denetimini sınırlayan en etkili araçlar olmuştur.

Tarihsel gelişim göstermiştir ki, sendika, toplu pazarlık ve grev hakları (sendika hakkı ve özgürlüğü, grev hakkı ve özgürlüğü, toplu iş sözleşmesi hakkından oluşan bu üç hak), birbirini tamamlayan, birbirini işlevlendiren, birisi olmayınca diğerinin etkisini yitireceği bir bütünlük içerisinde yer almışlardır. Bu bütünlük nedeniyle, sendika toplu sözleşme ve grev hakkı “Siyamlı ikizlere” benzetilerek atbaşı giden sosyal ve iktisadi haklardan birisi bulunmadıkça diğerinin olmayacağı ya da anlam ve etkisini kaybedeceği haklı olarak vurgulanmıştır (Narmanlıoğlu, 1990: 18).

Kolektif hakların bir diğer özelliği de kendi kendine yardım ilkesine dayanmalarıdır. Şemalaştırarak özetlemek gerekirse, devlet, kural olarak bireysel iş hukukuyla çalışma yaşamına ilişkin en alt sınırı belirleyerek, bu alt sınırın üstünü, sendika, grev ve TİS hakları yoluyla işverenin karşısında eşit bir güç haline gelen işçilere bırakmıştır. İşçiler örgütlendikleri sendikaları aracılığı ile işverenleriyle TİS’ler yapacak, bu toplu sözleşmelerde koydukları kurallarla çalışma yaşamını şekillendireceklerdir.

Bunların yanında kolektif hakların ayırt edici özelliği kendiliğinden kullanılan haklar olmasıdır. Daha açık anlatımla sendika hakkının, grev hakkının kullanılması hiçbir bildirim, izne bağlı kılınmaz. Aksine her adım yasayla atılmış olsa da, bir sınırlama niteliğindedir. Yasa ve kolektif haklar ilişkisi önemini tam da bu noktada gösterir. Sendika hakkını, toplu sözleşme, grev hakkını yasalar vermez, yasalar sadece bu hakların kullanılmasının güvencesini sağlarlar. Bu hakların kullanılması için yasal düzenlemeye gerek yoktur. Bu haklar yasal düzenleme olmadan da kullanılabilen haklardır.

Sendika ve grev haklarının kullanılması için yasal düzenlemeye gerek olmaması, yasal düzenlemelerin bu haklara güvence getirdiği koşullarla yasal düzenlemelerin bu hakları yasakladığı koşulların hakların kullanılmasında bir etkisi olmadığı anlamına gelmemektedir.

Yasaların bu hakların kullanılmasını nasıl etkilediğinin en çarpıcı örneğini 1929 ekonomik krizi sonrası Keynesyen politikaların etkisiyle ABD’de çıkartılan yasal düzenlemelerle 1980 sonrası kuralsızlaştırma eğilimlerinin hâkim olduğu dönemin karşılaştırması çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Gerçekten de, siyasi iktidarların olumlu ya da olumsuz etkileri her zaman etkili olmuştur. Örneğin, ABD’de de Keynesyen ekonomi politikaları benimsenip uygulanmaya sokulana kadar sendikalar emek tekeli oluşturan örgütler olarak görülmüş, grevler ise eyalet mahkemelerinde haksız fiil olarak nitelendirilip durdurulması yolunda kararlar verilebilmiştir. Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte 1932 yılında Norris La Guardia yasalarını çıkartan Hükümet, çalışma hayatına toplu pazarlığı güçlendirici şekilde müdahale ederek “sarı köpek” sözleşmelerini yasaklamış, grev hakkını güçlendirerek yargıçların kişisel yorumlarıyla grevi durdurmaları önlenmiştir. ABD’de 1932 yılında çıkartılan bu yasayı, 1935 yılında çıkartılan ve haksız işveren fillerini belirleyen, işyerinde işçi ve işveren kurulları oluşturulmasını öngören, işyerinde istihdam için sendika üyesi olma zorunluluğu getiren “kapalı işyeri” uygulamasına yasal düzeyde güvence getiren Wagner Yasaları izlemiştir (Reisoğlu, 1971: 11).

Nitekim “Amerika’da 1935 yılında 60 milyon işçinin 4 milyonu sendikalı iken Wagner Yasası sayesinde 1947’de bu miktar 15 milyonu bulmuştur” (Reisoğlu, 1971: 11).

1970’li yıllarda başlayan krizle birlikte süreç bir anlamda tersine dönmüş, “Hükümetler, fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, tam istihdam ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaptıkları varsayımıyla toplu pazarlıklara olumsuz yönde müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır” (Kutal vd., 1995: 562).

a. Toplu İş Sözleşmelerinde Yerelleşme

1980’li yıllarda toplu pazarlıkta ortaya çıkan bir gelişme de toplu pazarlığın ulusal, sektörel düzeyde bağitlanan toplu iş sözleşmeleri yerine, işyeri düzeyinde bağitlanması eğiliminin güç kazanmasıdır. “Sektörel veya ülke düzeyinde merkezi toplu pazarlıklardan, işletme ya da işyeri düzeyinde dağımik ve merkezkaç bir toplu pazarlık düzenine doğru değişim söz konusudur. Bu da

sendikaların etkilerini azaltıcı, buna karşılık zaten teknolojiyi yönlendirme ve kullanma avantajına sahip olan sermayenin işyerinin yeniden örgütlenmesinde etkilerini arttırıcı bir rol oynamaktadır” (Kurtulmuş, 1995: 195).

b. Ödün Pazarlığı

Bu alanda yaşanan en önemli değişimlerden birisi de, güçleri zayıflayan sendikaların istihdam güvencesi karşılığında, ücretlerden çalışma sürelerine kadar bir dizi alanda ödümler vermeyi kabul eden (Kutal vd., 1995: 561) sözleşmeler imzalamaya başlamaları olmuştur. Hatta bu ödümler öyle noktalara gelmiştir ki, “1980’lerin sonlarına yaklaşıldığında çeşitli Batı ülkelerinde toplu pazarlığın ekonomi politikalarını yönlendirenler için artık bir endişe ya da ilgi kaynağı olmaktan çıktığı gözlemlenmiştir” (Kutal vd., 1995: 563).

Ödün pazarlığı konusunda Almanya ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Almanya’da krizden öncelikle işverenlerin yüksek nitelikli işçileri kendilerine bağlamak için toplu iş sözleşmelerinde belirlenen hakların üstünde haklar verdikleri “işyeri anlaşmaları” etkilmiştir. Almanya’da yapılan bir araştırmanın işletmelerin toplam yaklaşık % 7 oranında işyeri anlaşmalarıyla toplu iş sözleşmelerindeki hakların üstünde haklar sağladığı düşünülürse, işyeri anlaşmalarının ortadan kalkmasının etkisi daha da belirginleşecektir.

1994 yılında Almanya’da işçi sendikaları, artan işsizlik baskısı karşısında daha ılımlı ücret artışlarına razı olacaklarını açıklamışlar, Noel ya da izin paralarının kaldırılmasına razı olmuşlar, iş sürelerinin sipariş durumlarına göre belirli bir iş süresi çerçevesinde uzatılıp kısaltılmasına rıza göstererek, fazla mesai haklarından vazgeçebilmişler, reel anlamda ücret kaybına uğramaya razı olmuşlardır. Nitekim kimya sektörü işçileri 15 aylık imzaladıkları toplu iş sözleşmesinde ilk üç ayı sıfır zam, son 12 ayda ise sadece %2’lik ücret zammı kabul etmişler, yine madeni ve elektrikli eşya sanayi işçileri beş ay sıfır zammı kabul etmişlerdir. Genel olarak 1994 yılında işçilerin almış oldukları zam oranları %1-2 düzeyinde kalırken fiyat artışları %3 artmış, işçiler reel olarak ücretlerinin gerilemesine rıza göstermek zorunda kalmışlardır (Heizman, 1995: 108).

Ayrıca Almanya’da kriz dönemlerinde uygulanmak üzere ortaya bir dizi öneri atılmıştır. Bu önerilere göre toplu iş sözleşmelerinde sabit zam oranlarının belirlenmesi yerine, örneğin %2 - %4 gibi belirli bir zam aralığı kararlaştırılabilir, toplu iş sözleşmeleriyle belirlenen ücretlerin aksi kararlaştırılabilir, ancak bunun azami sınırı yine toplu iş sözleşmesinde belirlenmeli ya da toplu iş sözleşmelerinde işyerlerinin ileride sıkıntıya

düşmesi halinde değiştirilebilmelerinin olanaklı olduğuna ilişkin kayıtlar konulabilmelidir. Bu ve benzeri önerilerin toplu pazarlık sisteminin tümüyle ortadan kaldırılmasına karşı, sistemin esnekleştirilerek korunmasının sağlanması olarak gerekçelendirilmesi, ödün pazarlığının sendikaların etkinliğinin gelmiş olduğu olumsuz noktayı göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır (Link, 1994: 121).

c. Sosyal Güvenliğin Tasfiyesi ve Yoksulluk

1980’li yıllarla birlikte artan yeni-liberal saldırı, sosyal refah devleti kavramıyla birlikte sosyal güvenliği de kendisine hedef olarak seçmiştir. Neoliberal akımın temsilcilerine göre, “Ancak elli yılı aşan bir tatbikattan sonra, sosyal güvenlik alanına devletin müdahalesinin başarısızlıklarının mevcudiyeti yani sosyal güvenliğin bir yasal devlet monopolü olarak düzenlenmesinin de bazı sakıncalar doğurduğu, artık tüm dünyadaki sistemlerin krize girmesi ile anlaşılmıştır. Bir yasal devlet monopolünün sosyal sigortalar alanında yaratılması halinde; kaynakların piyasaya göre değil, sosyal seçime daha doğrusu seçmen çoğunluğunun tercihlerine göre tahsisi kaçınılmazdır” (Akalın, 2003: 118).

Aslında gerçek amacın sosyal güvenlik fonlarında biriken sermayeye bu yolla el koymak olduğunu ise Mercedes Benz Stuttgart Yönetim Kurulu üyesi Dr. Kurt S. Coruk oldukça net ifadelerle açıklamıştır: “aslında çok daha hızlı küreselleşebildik, fakat iki önemli engelle karşılaştık bu süreçte: demokrasi ve trilyonlarca dolar değerindeki emeklilik fonlarının kamu, yani ulus-devletlerin kontrolünde olması. Doğrudan yatırımların veya bir başka deyişle sanayinin küreselleşmesi için gerekli adımları zaten yıllardan beri kat ediyoruz. Ama artık, bizim için asıl önemli olan, finansal sermayemizi küreselleştirebilmek. Yani borsalarda işlem gören hisse senetlerimizin prim yapması ve böylece bilanço varlıklarımızın, sermayelerimizin bilanço değerlerinin giderek daha da büyümesi, büyümesi... Fakat bunun için borsalara sürekli para girişi yapılması gerekiyor ve bu para da emeklilik fonlarında yatıyor. Bu emeklilik fonları (pension funds) özel aracı kurumların emrine tahsis edilecek olursa, borsalara kanalize edilecek ve biz daha da zenginleşeceğiz” (Erdenk, 2002: 14).

Gerçekten de “sanayi devrimi ile birlikte sanayi toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan sosyal güvenlik, zaman içerisinde bu ülkelerin sanayi yatırımlarını da finanse eder hale gelmiştir” (DPT, 2004: 8). Emeklilik

fonları ise oldukça iştah kabartıcıdır. “Sanayileşmiş ülkelere bakıldığında bu ülkelerde tasarrufların önemli bir kısmını emekliliğe yönelik fonların oluşturduğu görülmektedir. Bu fonlar, aynı zamanda ülkelerin ekonomik gelişmelerinde de gerekli olan uzun vadeli fon kaynağı oluşturmaktadır. Aşağıdaki tablo, 1996 yılı sonu itibarıyla bazı OECD ülkelerinde emekliliğe yönelik fonların (üçüncü basamak emeklilik fonları ile kısmen ikinci basamak prim esaslı fonlu emeklilik programları) miktarı ve Gayri Safi Yurt İçi Hâsıllarına (GSYİH) oranını göstermektedir” (DPT, 2004: 8).

Tablo. Sosyal Güvenlik Fonlarının Büyüklükleri

Ülkeler	Toplam Fon (Milyar \$)	Toplam Fon/ GSYİH (%)
İtalya	36.3	3.0
Almanya	136.3	5.8
Hollanda	345.7	87.3
İngiltere	861.9	74.7
Japonya	1,919.7	41.8
A.B.D	4,303.0	58.2

Kaynak: www.Sigortacity.com, 27.03.2003

Sosyal güvenliğin piyasaya teslimini savunanlara göre “(1) Sosyal güvenlik alanında yasal kamu monopoli uygulamasına son verilmeli ve sistem özel kesimin rekabetine açılmalıdır. (2) Sosyal güvenlik sisteminin yeniden bölüşüm amacı ile kullanımından sakınılmalıdır. (3) Sosyal sorumluluk yerine, bireysel sorumluluğun esas olduğu dikkate alınarak sistem yapılandırılmalıdır. (4) Sosyal güvenlik içerisinde yer alan sosyal yardımlar yani kamu hizmeti belli bir baskı grubunu değil, tüm yoksulları hedef almalıdır. (5) Ancak, bir güvenlik ağı kurularak sosyal riskler karşısında bir minimum geçim düzeyi geçici olarak toplum tarafından sağlanmalıdır” (Akalın, 2003: 4). Şili örneğinden hareket eden bu görüşlerin en büyük destekçisi Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası olmuştur. Dünya Bankası’nın Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) da desteğiyle 1994 yılında yayımladığı rapor sosyal güvenliğin özelleştirilmesi konusunda büyük yankı uyandırmış ve kendisine

tarafıtar bulmakta da gecikmemiştir (Güzel, 1998: 275).

Dayanağını her sorunun piyasada, piyasanın kuralları çerçevesinde en uygun çözümünü bulacağı dogmasından alan bu görüşlerin, sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi için getirdikleri birinci öneriye göre, kamu sadece en yoksul kesimlere asgari düzeyde yardım yapmakla sorumlu olacak, buna karşılık tüm sosyal riskler için sosyal koruma özel sigortalara devredilecektir. Özelleştirmeyi savunanların daha yumuşak görünen ikinci önerilerini ise, özel sigorta şirketlerinin “sağlık hizmetleri ya da hastalık sigortasının örgütlenmesine ve işleyişine artan oranda katılımını sağlamak” (Güzel, 1998: 282) düşüncesi oluşturmaktadır.

d. Sosyal Güvenliğin Tasfiyesi Yoksulluğun Yönetilmesi Anlamına Gelmektedir

Sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesinin en önemli destekleyicileri arasında IMF ve Dünya Bankası bulunmaktadır (Güzel, 1998: 275) Bu yolla bir yandan sosyal güvenlik kuruluşlarının fonlarına el konulurken bir yandan da sosyal güvenlik sistemleri adım adım tasfiye edilerek yoksulluğun yönetilir kılınması gerçekleştirilmek istenmektedir.

Program aslında oldukça tutarlı bir şekilde birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen, ancak tam aksine birbirini tamamlayan adımlardan oluşmaktadır.

Bu yaklaşıma göre, siyasal iktidarın teorik düzeyde de olsa seçimle belirlendiği sistemlerde siyasetçiler, partizanca tutumları, seçmen çoğunluğunu memnun etme kaygısıyla izledikleri popülist politikalarla piyasanın işleyişini bozmaktadır. Bu nedenle siyasilere hesap verme esasına dayalı bürokratik devlet yapısı “yönetişim” (governance) yaklaşımı temelinde yeniden yapılandırılmalı, devlet yönetimi adım adım siyasi otoriteden bağımsız kurullara terk edilmelidir (Güler, 2002: 16). Siz buna yasamanın özelleştirilmesi ya da “siyasal ve yönetsel iktidarın bu kez açık biçimde sermaye kesimine” (Güler, 2002: 16) teslimi de diyebilirsiniz.

Aynı mantığa göre sosyal güvenliğin kamusal bir faaliyet olarak yürütülmesi, kaynakların piyasaya göre değil sosyal seçime, daha doğrusu seçmen çoğunluğunun tercihlerine göre tahsisi kaçınılmazdır. Örneğin Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin nüfusun % 75’ini kapsadığı düşünöldüğünde, seçmenlerin 3/4’ünün sosyal güvenlik sistemine taraf oldukları anlaşılır. Bir başka deyişle, sosyal güvenlik sisteminin varlığı çoğunluğa, kendilerinden daha zengin olduklarına inandıkları azınlığın gelirine el koyabilmek için yasal yani meşru bir gerekçe sağlamaktadır. Böylece devletin sosyal

güvenliğe müdahalesi, piyasa mekanizmasının başarısızlığını çözmek yerine, sisteme sosyal seçim mekanizmasını yani genel oyu ikame ederek israfa yol açmaktadır” (Akalin, 2003: 4). O halde sosyal güvenlik özelleştirilmelidir.

Devletin üretim sürecinden çekilip asli görevlerine dönmesi tezi sıkça işlenmiştir. Küçük ölçekli üretim ve el zanaatları projeleri, ihracata dönük şirketlere taşeronluğun teşviki, cemaat sistemine dayalı eğitim ve güvenlik gereksinimlerinin, mikro milliyetçilik, cemaatçilik, hemşericilik gibi alt kimlik gruplarına aidiyetle giderilmeye çalışılması, yoksullukla mücadele adı altında Fak-Fuk-Fon benzeri sosyal fonların devreye sokulması, uluslararası yardım kuruluşlarının bu sosyal fonları projeler temelinde desteklemeleri ve bu yardım kuruluşları aracılığı ile cemaat yönetimlerinin oluşturulması yoluyla yoksulluğun en az maliyetle yönetilmesi hedefine ulaşılacak istenmektedir.⁸

Çağdaş bir sosyal güvenlik sisteminin güvencesi altında, bu güvenceyi bir hak olarak gören, dolayısıyla da kendisinde talep erki bulan, bu erki sınıf temelli örgütlerde kullanabilme potansiyeli taşıyan bireylerden oluşmuş bir toplumda yoksulluğu yönetmek zordur.

Aksine sosyal fonlara, dolayısıyla ihsanlara muhtaç edilmiş, cemaatleştirilmiş, mikro milliyetçilikten hemşericiliğe kadar bir dizi kimlikle atomize edilmiş bir toplumda, yoksulluk en az maliyetle yönetilebilir hale gelmiş demektir.

Bu politika sayesinde yoksulluğun nedenlerinin sorgulanmasına izin vermeden, yoksulluğun altında yatan nedenleri, IMF ve Dünya Bankasının uyum politikalarını, uluslararası finans kuruluşlarına ödenen borç faizlerini hiç gündeme getirmeden, medya kampanyalarıyla yoksulluğu yoksulların yeteneksizliklerine indirgeyerek, yardım kampanyaları düzenleyerek, bu kampanyalarda kadınların çocukların bir ekmek için nasıl birbirlerini ezdiğini televizyonlardan sergileyerek, yoksullukla mücadele ediyormuş gibi görünüp yoksulluğu sürgit en az maliyetle yönetmeniz de olanaklı hale gelecektir. Nitekim bu süreçte Türkiye de hızla yerini almıştır. Fak-Fuk-Fon’un kurulması, yoksul mahallerinde yiyecek dağıtımı adı altında insanların birbirine ezdirilmeleri, bu uygulamaların sürekli olarak televizyonlarda sergilenmesi, düşünülen sosyal güvenlik uygulamalarının somut örnekleridir (Akkaya, 2000: 90).

⁸ Bu projenin nasıl başarıyla Aşağı Sahra Afrika’sında, Güney-Doğu Asya’da, Latin Amerika’da yaşama geçirildiğini izlemek için bkz. Chossudovsky, 1999.

Sonuç

Sosyal haklara hukuk sistemlerinin yaklaşımı, genel olarak önce yasaklama biçiminde, yasaklamanın meşru eylemliliği sona erdirmeye yetmediği noktada ise, sistemi korumak için bu hakları tanıma doğrultusunda bir gelişim çizgisi izlemiştir.

Sosyal hakları hukuk var etmemiş, bu haklar sınıf mücadelesi sonucu hukuk tarafından tanınmışlardır. Sermayenin çıkarları aksini gerektirdiğinde, hukuk bu kez tersine bükülmeye başlanmış, özellikle 1980’li yıllardan sonra genel olarak sosyal koruma getiren hukuk kuralları tartışmaya açılıp, korumadan kuralsızlaştırmaya doğru bir gelişim başlatılmıştır.

İşgücü üzerindeki denetimi maksimize etme amacı olarak özetleyebileceğimiz bu gelişme süreci içerisinde işgücünün denetimini sınırlayan kurallar esnetilmiş, özel istihdam büroları gibi yüzyıl önce yasaklanmış çalışma biçimleri yeniden uygulama alanına sokulmuşlardır. Sendika ve toplu pazarlık hakkının sınırlandırılması ile işgücü üzerindeki denetimini arttıran sermaye, yeni dönemde işini şansa bırakmak istememiş, sosyal güvenlik kurumlarının içini boşaltarak yoksulluk üzerinden yeni kontrol mekanizmaları geliştirmiştir.

Sadece yasaların verdiği olanaklarla bu yeni saldırıya karşı koyma anlayışı işçi sınıfını yeniden yüzyılın başında olduğu gibi “yasalara uymak bizi öldürüyor” diye haykırarak bir noktaya getirmiştir.

İşçi sınıfı meşru eylemlilikleri ile kendi hukukunu yaratarak var olma aşamasına tekrar gelmiştir. Sermayenin dün yasalarla verdiğini, bugün yasaları değiştirerek, esneterek ya da görmezlikten gelerek geri alması işçi sınıfını bir kez daha yasa yapan organla karşı karşıya getirerek yeniden siyasallaşmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Güneri (2003) “Sosyal Güvenlik Sistemimiz, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, (<http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler>, 10.01.2003).
- Akkaya, Yüksel (2000) “Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt 15, Sayı 12, Mart-Nisan 2000.
- Alpagut, Gülsevil (1998) “İstihdam Büroları Konusunda Uluslararası Alandaki Gelişmeler”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt 14, Sayı 6.
- Bales, Kevin (2002) *Kullanılıp Atılanlar, Küresel Ekonomide Yeni Kölelik*, (Çev. P. Ögünç), İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- Baydur, Refik (1994) *Çalışma Hayatında Esneklik*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Blanpain, Roger (2000) “XXI. Yüzyılın Çalışma Dünyasında İstihdam Edilebilirlik”, Der. Marco Biagi, *İş Yaratma ve İş Hukuku, Korumadan Öngörülü Eyleme*, MESS Yayını No. 405.
- Büyükköşdere, Şenay (2004) “İstihdam Savaşçıları”, *Kapital Dergisi*, Şubat.
- Chossudovsky, Michel (1999) *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, İstanbul: Çiviyazıları.
- Cordouan, Jean (1998) “Emek Piyasası ve Uluslararası Normlar”, Türk Endüstri İlişkileri Derneği III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi, 14-16 Ekim. DPT (2004) *XIII Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Ekin, Nusret (2001) *Türkiye’de İş Piyasasının Yeniden Yapılanması: Özel İstihdam Büroları*, İstanbul: İTO Yayını, Yayın No. 2001-30.
- Ercan, Fuat (2003) “Sınıftan Kaçış: Türkiye’de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine”, Der. A. H. Köse-F. Şenses, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: İktisat Üzerine Yazılar 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdenk Erdem (2002) “Sosyal Güvenlikte Özel Model Kavramı ve Uygulamaları”, *Selüloz-İş Dergisi*, Sayı 70, Mart.
- Erdut, Zeki (2004) “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2004/2 Sayı 2.
- Erdut, Zeki (1998a) “İstihdam Politikaları Açısından İŞKUR: İstihdam Hizmetlerinin Yeniden Örgütlenmesi”, Türk Endüstri İlişkileri Derneği III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi, 14-16 Ekim.
- Erdut, Zeki (1998b) *Rekabetin İş Gücü Piyasasına Etkisi*, TÜHİS Yayını.
- Gölcüklü, Feyyaz, Gözübüyük, Şeref (2002) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara: Turhan Kitabevi, 3. Baskı.
- Güler, Ayman Birgül (2002) “Devletin Yeniden Yapılandırılması Üzerine”. *Oknos Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.
- Güzel Ali (1998) “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi İçin Yeni Bir Örgütlenme Modeli”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Endüstri İlişkilerinde ve Emek Piyasalarının Düzenlenmesinde Devletin Rolü ve İşlevleri*, İstanbul: Türk Endüstri İlişkileri Derneği Yayını.
- Heizmann, Bernd (1995) “Ücret Sisteminin Yapısı, Ekonomik Kriz Dönemlerinde Toplu İş Sözleşmeleri ve Ücretler, Almanya Deneyimi”, *TİSK Ücret Sistemimiz Sorunları ve Çözüm Önerileri Semineri*.

Kenar, Necdet (2004) *Özel İstihdam Büroları*, Mercek, Nisan.

Klein, Naomi (2002) *No Logo*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi.

Koray, Meryem (2005) “Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2005/2 Sayı 5.

Kurtulmuş, Numan (1995) *Post Endüstriyel Dönüşüm Sürecinde Geleneksel Endüstri İlişkilerinde Kriz ve Yeni Arayışlar*, Türk Endüstri İlişkileri Derneği.

Kutal, Metin - Dereli, Toker (1995) “Ekonomik Kriz ve Dünyada Sendika Hareketi”, *Petrol İş Yıllığı '93-94*, İstanbul: Petrol İş Yayıını.

Ling, F.Y. (1995) “Çalışma Hayatında Esneklik, Ücret Sistemleri ve Toplu İş Sözleşmeleri, Almanya Deneyimi”, *TİSK Ücret Sistemimiz, Sorunları ve Çözüm Önerileri Semineri*.

Marx, Karl (1997) *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, (http://www.kibristasosyalistgercek.net/marks/fransa1848_50.html, 03.03.2010).

Mütevellioğlu, Nergis (2009) “Emeğin Meta Niteliğinin Sınırlandırılması ve Sosyal Haklar”, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.

Narmanlıoğlu, Ünal (1990) *Grev*, Ankara: Dipnot.

Omay, Umut (2009) “Sosyal Hakların Manipölasyonu: Sosyal Haklar Kapitalizmin Hizmetinde mi?”, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.

Özdemir, Süleyman (2007) *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Özkan, Ahmet Emin (1997) “Özel İstihdam Büroları”, *Mercek*, Nisan.

Reisoğlu, Seza (1971) *TSGLK Şerhi*, Ankara.

Rodriguez, Miguel- Pinero Bravo, Ferrer (2003) “İş Yaratma Politikalarında İş Hukukunun ve Endüstriyel İlişkilerin Rolü”, Ed: Marco Biagi, *İş Yaratma ve İş Hukuku, Korumadan Öngörölü Eyleme*, MESS Yayın No. 405.

Sennett, Richard (2002) *Karakter Aşınması*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. TİSK (1999) *Çalışma Hayatında Esneklik*.

Uçkan, Banu (2004) *Geçici İstihdam Büroları ve CİETT*, (<http://www.tisk.org.tr>, 17.05.2004).

Yöney Fırat, Zerrin (2001) “İstihdam Hizmetlerinin Değişen Yapısı ve Özel İstihdamBüroları”, *U.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Ekim 2001, Güz, Cilt 19, Sayı 3 (<http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi>, 15.03.2004).

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Reformları: Sosyal Güvenlik Hakkının Gasbı

*Nail Dertli**

Bu çalışmada Türkiye’de son 15 yılda sosyal güvenlik sisteminde yaşanan dönüşüm ana durakları itibariyle ele alınacaktır. Tek tek sigorta kollarına ilişkin değerlendirmeler yapmak yerine reformların ana yönelimlerine odaklanan bu çalışmanın temel iddiası, sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen yeni liberal politikalarla uyumlu dönüşümün sosyal güvenlik hakkını tehdit eden bir içeriğe sahip olduğu ve reform adı altında yapılan düzenlemelerin sosyal güvenlik hakkını fiilen sınırladığı ya da ortadan kaldırdığıdır. Çalışmanın birinci bölümünde kamusal sosyal güvenliğin tasfiyesini temel alan sosyal güvenlikte yeniden yapılanma sürecinin, özünde sosyal politika yaklaşımındaki dönüşümün bir ürünü olduğu iddia edilmiş ve sosyal politikadaki dönüşümün sosyal güvenlik alanındaki yansımaları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, sermaye çevrelerinin yayınladıkları ve sosyal güvenlik reformlarının içeriği ve yönünün tayin edilmesinde etkili olan raporlar incelenmiş, bu raporlar aracılığıyla sermaye çevrelerinin öngördükleri dönüşümün ortak örüntüleri belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölüm ise 1999, 2001 ve 2006 yıllarında sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişikliklere ve kurumsallaşmalara ayrılmıştır.

* Ankara Üniversitesi SBF Araştırma Görevlisi.

1.Sosyal Politikada Dönüşüm ve Sosyal Güvenlik Alanına Yansımaları

Sosyal politikada derin bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşümden sosyal politikanın II. Dünya Savaşı'ndan sonra en fazla genişleyen alanlarından biri olan sosyal güvenlik alanı da büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu alanda bireyselleşme, piyasalaşma ve kişisel sorumluluk ekseninde gerçekleşen dönüşüm; özünde sosyal politikada yaşanan köklü dönüşümün yansımalarıdır ve sosyal güvenlik hakkını tehdit eden bir içeriğe sahiptir.

Özuğurlu (2003: 64-67), sosyal politikadaki dönüşümü üç unsur temelinde özetlemektedir. Buna göre, ilk olarak sosyal politikanın sıklet merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini sosyal dışlanmış ya da yoksul olarak kodlanan toplumsal gruplara bırakmıştır. İkinci olarak sosyal politikanın bağımlı çalışanların korunması, güçlendirilmesi yönündeki temel hedefi yerini “sosyal sermayenin” güçlendirilmesi hedefine bırakmıştır. Son olarak toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi piyasaya uyumla ikame edilmiştir. Sosyal politika alanındaki bu dönüşümün yansımalarını sosyal güvenlik alanında da görmek mümkündür. Talas'ın (1979) ifadesiyle “sosyal güvenlik davasının ortasında” yer alan işçi sınıfı yerini yoksullara bırakmış; sosyal güvenlik sistemleri, politika önceliğinin yoksullukla mücadeleye verildiği sosyal koruma sistemlerine dönüşmüştür. Emegin yeniden üretimine dönük meta-dışı mal ve hizmetlerin yaygınlaştırılması aracılığıyla risklerin toplumsal yönetimi ve bağımlı çalışanların güçlendirilmesi hedefi yerini piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılarak, hukuken eşit bireyler arasında hizmet alımı yoluyla bireysel güvenliğin sağlanmasına bırakmıştır. Bu kapsamda sosyal güvenlik alanında bireysel sorumluluk, haklardan daha fazla vurgulanır olmuştur ve bu vurgu çerçevesinde yurttaşlar hakları olan bireylerden sorumlulukları olan bireylere dönüşmektedir.

Sosyal güvenliği, Talas'ı (1979: 320) takiben, mesleki, fizyolojik veya sosyoekonomik risklerden ötürü geliri veya kazancı devamlı veya geçici olarak kesilmiş kimselerin geçinme ve yaşama ihtiyaçlarını karşılayarak onları “ihtiyaçların esaretinden” kurtaran bir sistem olarak tanımlarsak, kapitalist bir sistemde ihtiyaçların esaretinden kurtuluş ancak metalaşmanın sınırlanmasıyla ve meta-dışlaşma ölçüsünde mümkündür. Bu ise, serbest piyasa sisteminin işleyişine toplum adına, toplumsal sınıflar adına müdahalelerde bulunmayı gerektirir. Sosyal politikaya ve sosyal güvenliğe sosyal sıfatını veren de piyasanın işleyişine yönelik bu müdahaledir (Özuğurlu, 2003; Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 189-190). Her iki kavramdaki sosyal sıfatı

sosyolojik bir niteleme değil, siyasa!-hukuksal bir nitelemedir ve “toplumsal alanın kuruluş ve işleyişine yönelik belli esaslara işaret eder” (Özügür, 2003: 68). Bu yönüyle sosyal sıfatı, sözleşmeye dayalı toplum anlayışını, piyasa ücretini ve serbest pazarlık ilkelerini dışlayarak onları; eşitlik, sosyal adalet ve haklarla ikame eden bir içeriğe sahiptir (Özügür, 68-69; Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 192). Oysa sosyal politika ve sosyal güvenlikte yeni liberal politikalarla uyumlu reformlarla gerçekleştirilen yeniden yapılanma, serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine yönelik müdahaleler gibi hak nosyonuna sosyal içerik sağlayan müdahalelere ket vuran, refahın sağlanmasında piyasanın merkeziliğine yaptığı vurgu ile metadışı alanları daraltan, risklerin toplumsal yönetimi yerine risklerle baş etmede bireysel sorumluluk ilkesini öne çıkaran ve risklerle mücadeleyi piyasa mekanizmasına etkinlik kazandırmaya indirgeyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, toplumu soyut düzeyde şansları ve şanssızlıkları eşit bireyler olarak tanımlar; risklerin sınıfsal karakterini inkâr eder ve bireylerin riskler karşısında korunmasını esas olarak piyasa performanslarıyla ilişkilendirir. Bu yaklaşım kendisini en açık şekilde emeklilik sigortası alanında gösterir. Emeklilik sigortaları, gelirin yeniden bölüşümüne de olanak sağlayan risk yönetim araçları olmaktan çıkarak, kendi geleceğinden kendisi sorumlu, satın alma gücüne sahip rasyonel piyasa ajanlarının yatırım alanlarına dönüşür. Söz konusu yatırım alanına yatırım yapabilecek satın alma gücünden yoksun olanlar ya da piyasayla ilişki kuramayanlar içinse yoksullukla mücadele araçları olarak ‘sosyal yardımlar’ devreye girer.

Yeni liberal tezleri temel alan güncel paradigmanın risklerle baş etmede temel stratejisi piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması, piyasa mekanizmasını sınırlandıran düzenlemelerin ilga edilmesidir. Güncel paradigmaya göre, piyasa hak eden herkese yeterli gelir kaynağını sağlayan en etkin araçtır. Birey kendi iradesi ve çalışması ile gerekirse özel sigortalar aracılığıyla sosyal güvence elde etmelidir. Birey piyasa aracılığıyla güvenliğini sağlayamıyorsa aile dayanışması (hayır kurumları) devreye girmelidir. Yeni liberal tezleri temel alan bu paradigmanın sosyal güvenlik yaklaşımında devlet, en son çare olarak ve asgari düzeyde olmak koşuluyla devreye girebilmektedir (Güzel, 2006: 46).

Sosyal güvenlik alanında liberal politika ve ideolojiyle uyumlu reform seçenekleri 1990’lı yıllarda Dünya Bankası’nca formüle edilmiş ve ilk olarak Şili’de, ardından da bazı Latin Amerika ülkelerinde (Arjantin,

Peru) uygulamaya geçirilmiştir. Sosyal güvenliğin kamu hizmeti olmaktan çıkarılarak tümüyle özelleştirilmesini içeren bu modellerin başarısızlığından sonra Dünya Bankası ve IMF yeni liberalizmle uyumlu bir başka seçenek olarak çok ayaklı sosyal güvenlik modelini gündeme getirmiştir. Model, sosyal güvenlik alanının piyasalaşmayı ve bireysel korumayı temel alırken devlete sadece asgari güvence rolü yüklemektedir.

Güzel'e (2006: 46) göre, bu modellerle birlikte sosyal güvenlik, asgari güvence sağlama işleviyle bir anlamda sosyal yardım mekanizmasına dönüşmektedir. Bununla birlikte yeni liberal politikalar ve bunların yansıma bulduğu sosyal güvenlik reformları sosyal güvenliği kamu hizmeti olmaktan çıkarırken sosyal güvenlik hakkının varlığını reddetmekte, sosyal güvenliğin sağlanmasını kişisel sorumluluk ekseninde ele almakta, piyasadaki elde edilen gelirle ilişkilendirmekte ve özel sigorta aracılığıyla serbest piyasa koşullarına terk etmektedir (Güzel, 2006: 42). Oysa piyasa gelirine bağımlılık genel risklerin bir tetikleyicisidir (Esping-Anderson, 2006: 40). Bu, yalnızca piyasaların bir işi veya geliri garanti etmemesinden değil, aynı zamanda piyasanın sürekli dışlayan süreçlerinden de kaynaklanır. Bu kapsamda sosyal güvenlik sistemlerinde artan ölçüdeki piyasalaşma eğilimi, bir taraftan riskleri tetikler ve genelleştirirken diğer taraftan da toplumu piyasanın insafına, dolayısıyla da güvencesizliğe terk etmektedir. Sosyal güvenlik alanında yaşanan dönüşümün, işgücü piyasasının kuralsızlaştırıldığı, istihdam ilişkisinin güvencesizleştiği / istikrarsızlaştığı bir süreçte gerçekleşiyor olması, piyasanın emekçilerin yaşamı üzerindeki tahribatını derinleştirmektedir. Bu süreçte kamusal bir hak olarak sosyal güvenliğin savunulması, yaşam hakkını savunmakla eş anlama denk düştüğü için özellikle önemlidir.

Çalışmanın izleyen bölümünde bireyselleşme ve piyasalaşma ekseninde Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminde yaşanan dönüşümü ele almadan önce kamuoyunun yeniden yapılanma ihtiyacına ikna edilmeye çalışıldığı 1990'lı yıllardaki reform tartışmaları üzerinde durulacaktır. Bu dönem, sosyal güvenlik alanında yeni liberal düşüncenin ülke içinde hegemonyasını kurduğu, geniş emekçi kitlelerinin başka seçeneğin mümkün olmadığına ikna edilerek bir çeşit "öğrenilmiş çaresizlikle" karşı karşıya bırakıldıkları dönem olduğu için özellikle önemlidir.

2. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Reformu Tartışmaları: Sermayenin Çizdiği Yol

Türkiye’de son yirmi yıldır sosyal güvenlik sisteminin¹ “krizi” tartışılmaktadır. Ancak kriz tanımı, sosyal güvenlik kurumlarınca sunulan hizmetlere erişimin zorlukları, hizmet kalitesinin düşüklüğü, kapsamın darlığı gibi konulardan ziyade, sistemin finansal olarak sürdürülebilirliğine odaklanmaktadır. Hizmete erişimin kolaylaştırılması, kapsamın genişletilmesi gibi ifadeler kanun gerekçelerinde kendine yer bulsa da, bunlar yapılacak düzenlemelere meşruiyet sağlamaya dönük çabalardan öte bir anlam ifade etmemektedir (Güzel vd., 2009: 80-91; Gökbayrak, 2010). Kriz ve reform tartışmalarını incelediğimizde, başlangıçta sistemin içine düştüğü finansal krizden çıkışın zorunlu kıldığı parametrik değişiklikler dolayımında yürütülen tartışmaların, özellikle sermaye çevrelerinin baskısıyla sistemde köklü bir dönüşümü gerektiren bir içeriğe büründüğünü görmekteyiz. Sermaye çevrelerince dillendirilen reform taleplerinin merkezini, sosyal güvenlik sistemlerinde kamunun etki alanının daraltılarak çok ayaklı bir sosyal güvenlik modeline geçilmesi oluşturmaktadır. Bu model esasında Dünya Bankası’nın büyük desteği ile ilk olarak eski Doğu Bloğu ülkelerinde yürürlüğe konulmuş olan modeldir.

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminde reform tartışmalarının yoğunlaştığı 1990’lı yıllarda pek çok kurumun sosyal güvenlik kurumlarının finansal sorunlarına odaklanan raporlar yayınladığı, sistemin yeniden yapılanmasına ilişkin görüş ve taleplerini açıkladığını görmekteyiz.² Ancak bunlar arasında sermaye örgütleri Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından

¹ Tarihsel kökleri çok daha eskilere dayanmakla birlikte, Türkiye’nin sosyal güvenlik kurumlarının bugünkü yapısı esas olarak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde şekillenmiştir. Bu yapının temelini 1945 yılında 3008 sayılı İş Kanunu kapsamındaki sanayi ve hizmetler kesimi çalışanları için oluşturulan İşçi Sigortaları Kurumu, 1949 yılında kamu kesimi çalışanlarına yönelik oluşturulan Emekli Sandığı ve 1971 yılında 1479 sayılı Kanunla kurulan ve bağımsız çalışan serbest meslek erbabı ve esnaf, sanatkarları kapsamına alan Bağ-Kur oluşturmaktadır. Türkiye’de sosyal güvenlik hizmetleri SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur olmak üzere üç sosyal sigorta kuruluşu temelinde kurumsallaşmıştır. 2006 yılında çıkarılan 5002 sayılı Kanunla bu üç sosyal güvenlik kurumu tek çatı altında birleştirilmiştir.

² Sermaye çevreleri sosyal güvenlikte yeniden yapılanmayı bir zorunluluk olarak sunarken, emek cephesinin sistemin krizine ilişkin tespitlerini büyük ölçüde gözardı etmişler, tüm tartışmayı sistemin finansal olarak sürdürülemezliğine odaklamışlardır. Meseleyi emek cephesinden analiz eden çalışmalar (örneğin Köse ve Yeldan, 1999) sistemin yapısal sorunlarına dikkat çekmektedirler. Bu çalışmalar, Türk sosyal güvenlik sisteminin 1990’lı yıllardan itibaren orta ve uzun vadede sürdürülemez bir finansal ve idari krizle yüz yüze olduğunu kabul etmekle birlikte, krizin nüfusun yaşlanması veya yanlış hesaplanmış aktüeryel dengelerden kaynaklanmadığını; sosyal güvenlik sistemindeki krizin bozulan makroekonomik genel dengenin ve çözümlen kamu maliyesinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedirler. Emek cephesinin analizlerinde sosyal güvenlik sisteminin temel sorunu olarak yüksek kayıt-dışılık ve marjinalleşme de öne çıkarılan unsurlardır.

yayınlanan raporlar tartışmaların içeriğini şekillendirmesi, gerçekleştirilen reformları biçimlendirmesi ve henüz tamamlanmamış dönüşüm sürecinin yol haritasını çizmeleri bakımından belirleyicidir. 1994 yılında Dünya Bankası'nın finansmanıyla hazırlanan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Raporu da sistemin yeniden yapılandırılmasına ilişkin farklı reform senaryolarını ortaya koyan temel bir metindir. Bu raporlar yalnızca gerçekleştirilen reformları yani “olanları” anlamak açısından değil, “olmakta olanı” kavramak açısından da önemlidir. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde söz konusu raporların ana hatlarını belirleyerek, sistemde öngördükleri dönüşümün rotasını tespit etmeye çalışacağız.

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminde yaşanan dönüşümün önemli aktörleri arasında Dünya Bankası ve IMF’yi de unutmamak gerekir. Reformun esas olarak Dünya Bankası’nın projeksiyonları doğrultusunda hazırlandığı, IMF ile imzalanan stand-by anlaşmalarında sosyal güvenlik alanındaki reformların birer şart olarak yer aldığı görülmektedir (Erdoğan, 2006). Bu yönüyle sermaye örgütlerinin yayımladığı raporlar, Dünya Bankası modeline meşruiyet sağlama ve modelin uygulanması için elverişli ortamı sağlamaya yönelik bir girişim olarak da ele alınmalıdır. Nitekim sermaye örgütlerince yayımlanan raporlar ile Dünya Bankası’nın 1994 yılında yayımladığı “Yaşlılık Krizinden Kaçınmak” adlı rapor arasında büyük paralellikler vardır.

I. 1. ILO Önerileri

1990’lı yıllardaki yeniden yapılanma tartışmalarını biçimlendiren raporların başında ILO raporu gelmektedir.³ ILO raporu (1996), uzun dönemli aktüaryel projeksiyonlar ve orta-dönem sosyal harcama projeksiyonları kullanarak mevcut emeklilik sisteminin sürdürülemez olduğuna işaret ederek bir “kriz” tespiti yapmaktadır. Kriz teşhisiyle birlikte yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya koyan rapor, dört ayrı seçeneğe yer vermektedir. Bu seçeneklerden ilki, yeniden yapılandırılmış bir dağıtım programıdır. Seçenek, sistemde parametrik değişiklikler içermekte, mevcut sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılarak ve dağıtım esasına göre işletilerek devamını öngörmektedir.⁴

³ ILO, TC Hükümeti tarafından mevcut emeklilik sistemlerinin ve düşük gelirli malul ve yoksul yaşlılara sağlanan sosyal yardım programlarının olası reformları ile ilgili çalışma yapması için Eylül 1994’te ihale yöntemiyle seçilmiştir (Fişek vd., 1997). Bu proje Dünya Bankası’ndan sağlanan bir krediyle finanse edilmiştir. Ayrıca Banka proje şartnamesinin hazırlanmasında da yardımcı olmuştur. ILO’nun bu çalışmasına paralel olarak Avusturya Sağlık Sigortası Komisyonu tarafından Türkiye’de sağlık hizmetleri ve finansmanına ilişkin olası reformları irdeleyen bir çalışma yürütülmüştür.

⁴ Program devlet memurları ile diğer tüm istihdam edilenleri kapsamakla birlikte, raporda Emekli Sandığı’nın ek bir emeklilik programı olarak varlığını koruyabileceği belirtilmektedir. Rapor ayrıca, bağım-

Yeniden yapılandırılmış dağıtım modelinin aksine ikinci seçenek, sosyal güvenlik sisteminde radikal bir dönüşümü öngörmektedir. Bu seçenek, yaşlılık aylıklarının bireysel tasarruf hesaplarına dayandığı bir sistemdir ve aylığın miktarı, ödenen primlere ve aylık fonlarını yönetmek için birey tarafından seçilen özel emekli aylığı fonunun sağlayacağı getiri oranına bağlıdır. Bu seçeneğin en belirgin uygulama örneğini Şili oluşturmaktadır.

ILO raporunda üçüncü ve dördüncü seçenekler, ilk iki seçeneğin birer kombinasyonu şeklindedir. Her iki seçenek de ılımlı birer birinci seçenekle (dağıtım sistemi), buna ek olarak bireysel emeklilik sisteminden oluşmaktadır. Üçüncü seçenekte bireysel emeklilik ayağının zorunlu olması öngörüldürken, dördüncü seçenekte bireysel emeklilik sistemi gönüllülük esasına göre işleyecektir.

I. 2. Sermaye Örgütleri: TÜSİAD, TOBB, İTO

1993 yılında TOBB için 12 akademisyen ve uzmandan oluşan bir komisyonca hazırlanan Sosyal Güvenlik Raporu, sosyal güvenlikle ilgili tartışmalara ivme kazandıran çalışmalar arasında gösterilmektedir.⁵ Raporu önemli kılan başta sendikaların alacağı olumsuz tavır nedeniyle, Türk sosyal güvenlik sisteminde köklü bir reformun hemen yapılmasının mümkün olmayacağı tespittir. ILO ekibinin (1996: xi) “böylesi reformların teknik, sosyal ve siyasal açılardan son derece güç olduğu ve bunların akşamdan sabaha üstlenilemeyeceği” yönündeki tespiti de sosyal güvenlik sisteminde yeniden yapılanma sürecinin niçin aşama aşama gerçekleştirildiğinin ipuçlarını vermektedir.

Bir diğer önemli sermaye örgütlenmesi TÜSİAD ise, ilki 1996 yılında yayımlanan dört raporla yeniden yapılanma tartışmalarının rotasını önemli ölçüde tayin etmiştir.⁶ “Emekli ve Mutlu-Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin

sız çalışanların (reformdan geçirilmiş) ayrı bir kurum tarafından yönetilen ayrı bir program kapsamında olmasını sürdürmelerini önermektedir.

⁵ Mevcut güç dengesi içinde köklü bir dönüşümü olası görmeyen TOBB Raporu, sosyal güvenlik sisteminin temel kurumları olarak sosyal sigortaların kalmasını ve sosyal sigorta modelinin tamamlayıcı sosyal güvenlik programlarının geliştirilmesiyle desteklenmesini savunmaktadır. Temel sosyal güvenlik yasası ile norm ve standart birliğinin sağlanması, sosyal güvenlik kuruluşlarının idari ve mali özerkliğinin sağlanması, devletin sosyal güvenliğin finansmanına katılımı ve prim tahsilâtında etkinlik ile Türkiye için yeni bir sağlık sigortası modelinin uygulamaya konulması TOBB raporunda yer verilen diğer öneriler olarak öne çıkmaktadır.

⁶ Bu çalışmada sosyal güvenlik alanında yaşanan dönüşümün önemli bir parçasını oluşturan sağlık alanındaki yeniden yapılanmaya yer verilmemiştir. Ayrı bir çalışmayı gerektiren bu alandaki dönüşümün büyük ölçüde ihmal edilmiş olmasının bir sonucu olarak TÜSİAD’ın 2004 tarihli “Sağlık Reformu Yolunda Uy-

Sorunları, Çözüm Önerileri ve Özel Sigortacılık Girişimi” adını taşıyan ilk rapor, “tümüyle devlet tarafından idare edilen bir sistem yerine”, özel sektör ağırlıklı bir sisteme geçilmesini önermektedir. Mevcut sistemin yapısal bir değişime ihtiyacı olduğunu vurgulayan raporun, asgariyetçi bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Rapor, emeklilik ve sağlık sigortası hizmetlerinin ayrıştırılmasını ve yeniden yapılanmalarının ayrı ayrı ele alınmasını önermektedir (1996: 41). Sağlık alanında genel bütçeden vergiler yoluyla finanse edilecek bir “baz hizmet”in (temel bir takım tedavi hizmetlerini içeren dar bir teminat paketi) sağlanmasını öneren rapor, ayakta tedavilerde sigortalının da poliklinik ve ilaç giderlerine katılmasını öngörmektedir. Ayrıca, maliyet kontrolü amacıyla bazı tedavilerin mutlak, bazılarının ise süreli istisna kapsamına alınması, “baz hizmet”in ötesindeki işlemlerin “kişiyi özel planlar geliştirebilen kuruluşlarca sağlanabilecek türden” olduğu savunulmaktadır (1996: 13-14).

TÜSİAD’ın yeniden yapılanma tartışmalarına ilişkin en çok ses getiren raporu ise 1997 yılında yayımlanan ve Dünya Bankası’nın “Yaşlılık Krizinden Kaçınmak” isimli raporuna büyük paralellikler gösteren “*Türk Emeklilik Sisteminde Yeniden Yapılanma*” başlıklı rapordur. TÜSİAD’ın 1997 raporunun önemi, önerdiği modelden ziyade reformun gerekçelendirilmesinde aranmalıdır. Raporun sosyal güvenlik sisteminde yeniden yapılanma ihtiyacını, yaşanmakta olan mali krize bağlamaması, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlerin bir kriz yaşanmasa bile sosyal güvenlik sisteminde yeniden yapılanmayı gerekli kılacağı tespiti yeniden yapılanma tartışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir (ITO, 1999: 196). Böylece yeniden yapılanma, ekonomik ve sosyal yapılarda meydana gelen değişimlerin dayattığı zorunlu bir dönüşüm olarak sunulmaya başlanmış, kamuoyu sermaye çevrelerinin talepleri ekseninde radikal bir reformun kaçınılmazlığına ikna edilmeye çalışılmıştır.⁷

TÜSİAD’ın 1997 raporu, kamunun etki alanının daraltıldığı, bireysel tasarruf sisteminin ağırlık kazandığı bir sistemi temel alması bakımından

gulanabilir Çözüm Önerileri” adını taşıyan raporu ve TÜSİAD’ın model önerisinin ayrıntılarına değinilmeyecektir.

⁷ Raporda, Türkiye’nin dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğuna, nüfusunun genç ve nüfus artış hızının yüksek olduğuna işaret edildikten sonra; bu yapının sosyal güvenlik sistemini krizden çıkarmaya yönelik önlemlerin uygulanmasında Türkiye’nin şansını artırdığı vurgulanmaktadır. Ancak TÜSİAD raporu, yapılan araştırmalar ve gelecek dönemlere ilişkin projeksiyonların 21. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkacağına dikkat çekmektedir. ‘Demografik fırsat penceresinin’ kapanmak üzere olduğu tehdidini içeren TÜSİAD raporunda, reformlar konusunda sermaye kesiminin daha fazla vakit kaybedilmemesini istediğini görmekteyiz. Nitekim TÜSİAD’ın bu raporunun üzerinden on yıl geçmeden sistemde üç reform dalgası (1999, 2002, 2006) gerçekleşecektir.

1996 raporuyla örtüşmektedir. Raporda, zorunluluk esasına dayanan iki ayak üzerine kurulmuş bir model önerilmektedir. SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'nın birinci ayak kurumları oluşturması ve dağıtım sistemine göre örgütlenmeyi sürdürmesi öngörülmektedir. Sağlık sigortası birinci ayak kapsamından çıkartılacak ve sağlık reformu çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda Genel Sağlık Sigortası hayata geçirilecek ve Sağlık Finansman Kurumu oluşturulacaktır. İkinci ayak kurumlar ise tümüyle bireysel emeklilik sistemini temel alarak çalışacaktır. Çalışanlar ve işverenlerden kesilen zorunlu kesintiler ile oluşan fonlar üzerinden işleyecektir. Rapora göre, birinci ayak sosyal güvenlik kurumlarının verdiği gelir ve aylıkların seviyesi "fakirlik çizgisinin altına" düşmeyecek şekilde "asgari ücretin belirli bir yüzdesi" olarak belirlenecektir. Raporda test edilen modelde alt sınır asgari ücretin %60'ı, üst sınır ise %90'ı olarak belirlenmiştir. İkinci ayak sosyal güvenlik kurumlarından bağlanacak aylıklar için ise bir alt ve üst sınır söz konusu olmayacak, toplanan fonların getirisi/götürüsü tümüyle finansal dalgalanmalara bağlı olacaktır. Rapor emeklilik yaşının da kadınlarda 55, erkeklerde 60'a yükseltilmesini önermektedir. Dikkat çeken bir başka öneri ise sosyal güvenlik sisteminde özelleştirme gerçekleştiren Şili örneğinde olduğu gibi, dönüşümün önünde engel oluşturabileceği düşünülen kesimlerin kapsam dışında tutulabileceğidir.⁸ Bu istisna, kamu yönetiminde yeni liberal bir yeniden yapılanma şartına bağlanmaktadır.

TÜSİAD'ın 2004 yılında yayımladığı "*Türk Emeklilik Sisteminde Reform-Mevcut Durum ve Alternatif Stratejiler*" isimli rapor ise, esas olarak 1997 tarihli raporun, sosyal güvenlik sisteminde 1999 ve 2001 yılı reformlarının ardından yeniden elden geçirilmiş, önerilerin gerçekleştirilen düzenlemeler ışığında revize edilmiş halidir. TÜSİAD bu raporunda 2001 yılında oluşturulan Bireysel Emeklilik sistemini de kapsayacak şekilde üç-ayaklı bir model önermektedir. Modelin birinci ayağını herkese asgari bir koruma sağlamayı amaçlayan ve SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'nı tek bir çatı altında toplayan zorunlu emeklilik sigortası oluşturmaktadır. TÜSİAD'ın 1997 yılı önerisinden farklı olarak 2004 yılı raporunda bu ayaktan bağlanacak aylığın miktarının, çalışırken elde edilen gelirin %25'ine denk gelmesi

⁸ Devletin üst kademe yöneticileri ile birlikte emniyet ve silahlı kuvvetler mensuplarının da Emekli Sandığı kapsamında olduğuna dikkat çeken TÜSİAD raporu, özelleştirmelerin kapsamı genişletilir ve kamu yönetimi reformu ile kamu personelinin sayısı azaltılırsa Emekli Sandığı'nın reformun kapsamı dışında tutulabileceğini ifade etmektedir.

planlanmaktadır. Bu yönüyle 2004 yılı raporunda kamusal ayağın daha da daraltıldığı görülmektedir. Üyeliğin yine zorunlu olduğu ikinci ayak ise yine bireysel tasarruf ve fonlama esasına göre çalışacaktır. Modelin üçüncü ayağını ise TÜSİAD'ın “Türk sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması ile ilgili önemli gelişme noktalarından biri” olarak gördüğü ve 2001 yılında 4632 sayılı Kanunla oluşturulan bireysel emeklilik kurumları oluşturmaktadır. Tamamen gönüllülük esasına göre oluşturulan bu ayağa yönelik teşvikler ve muafiyetler öngörülmektedir.

İstanbul Ticaret Odası 1999 yılında “*Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*” başlıklı bir rapor yayımlayarak yeniden yapılanma tartışmalarına dâhil olmuştur.⁹ İTO raporunda sunulan model, TÜSİAD'ın çok ayaklı yapılanmasıyla örtüşmektedir.¹⁰

Tüm bu raporlar, sermaye örgütlerinin sosyal güvenlik reformu tartışmalarında benzer pozisyonu aldıklarını göstermektedir. Sermaye çevrelerinin raporları bir bütün olarak değerlendirildiğinde şu tespitlere ulaşmak mümkündür:

1. 1990'lı yıllarda başlayan reform tartışmalarıyla birlikte sermaye çevreleri sosyal güvenlik tartışmalarına kendi kavram setlerini hâkim kılmışlardır. Sistemin finansal olarak sürdürülebilirliğine odaklanan bu yaklaşımların hegemonyası altında, piyasa mekanizmasına ve ücret düzenine müdahale eden sosyal güvenlik taleplerinin önü kesilmiş, toplum adına bu tür müdahalelerin yapılamayacağını toplumsal kabulü büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu çerçevede sosyal güvenlik tartışmaları basit bir muhasebe mantığına indirgenmekle kalmamış, sosyal güvenlik alanında piyasalaşmanın daha fazla refah yaratacağı illüzyonu yaratılmıştır.

2. Söz konusu hegemonya içinde sosyal güvenlikle radikal bir sistemsel dönüşüm kaçınılmaz olarak sunulmuştur. Özellikle TÜSİAD raporunun da etkisiyle ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimlerin dönüşümü kaçınılmaz kıldığı ve bu dönüşümün ancak sosyal güvenlik alanında piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması ve bireysel sorumluluk ilkesinin hayata geçirilmesi ile başarıya ulaşabileceği algısı yaratılmıştır.

⁹ Bu raporun hazırlık süreci içinde ÇSGB'nin hazırladığı bir reform paketi kamuoyuyla paylaşılmış ve raporun tamamlandığı tarihte de söz konusu tasarı TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Ancak rapor, 1999 yılında yapılan mevzuat değişikliklerinden daha köklü bir dönüşümü öngördüğü için ileride yapılacak reformlar için bir model olarak sunulmuştur.

¹⁰ İTO raporuna göre, SSK, Bağ-Kur ve ES yaşlılık, malullük ve ölüm tehlikelerine karşı asgari bir güvence sağlayan birinci basamak sosyal güvenlik kurumları olarak kalacaktır. İTO'nun ikinci ayak olarak tasarladığı sosyal güvenlik fonlarının oluşturulması ise yalnızca bağımlı çalışanlar için zorunlu olacaktır.

3. Öte yandan sermaye çevrelerinin sosyal güvenlikte yapısal dönüşümün güçlü bir toplumsal muhalefet doğuracağını öngörerek sistemdeki dönüşümü sürece yaymayı planladıkları görülmektedir. Bu, Türkiye örneğinde, tek basamaklı sosyal güvenlik sisteminden çok basamaklı sosyal güvenlik sistemine geçişin aşamalı bir seyir izlemesini açıklamaktadır. Bu, bir yönüyle sistemde öngörülen piyasalaştırma/bireyselleştirme eğiliminin sürece yayılmasını içerirken, bir yönüyle de reform stratejisi olarak toplumsal muhalefetin parçalanması ve etkisizleştirilmesini gündeme getirmiştir. Sermaye çevrelerinin öngörülerini doğrulayan bir şekilde 1999 yılında sosyal güvenlik sisteminde yapılan parametrik değişiklikler, güçlü bir toplumsal muhalefetle karşılaşmış; bu muhalefet işçi ve memur sendikalarının yanı sıra emekli örgütleri, meslek odaları ve birliklerinin de içerisinde yer aldığı Emek Platformu'nu yaratmış, muhalefetin bütünleşmesine ve ortak hareket etmesine olanak sağlamıştır. Tüm eksikliklerine rağmen Emek Platformu, gerçekleştirdiği kitlesel eylemlerle dikkat çekmiştir ve bu birlik Türkiye'de sosyal güvenlik alanı başta olmak üzere yeni liberal politikalara emekçi kesimlerden yükselen direncin ifadesi olmuştur (Erdoğan, 2007).

Söz konusu direnç sosyal güvenlik sisteminin sermayenin talepleri doğrultusunda yeniden yapılandırılabilmesi için toplumsal muhalefetin parçalanması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Yeniden yapılanma sürecinde hizmetten yararlananlar arasındaki çıkar birliği algısını kırmaya yönelik düzenlemeler bu amacı gerçekleştirmek üzere uygulama alanı bulmuştur. 2001 yılında uygulamaya konan bireysel emeklilik sistemi, bazı toplumsal grupların sosyal güvenlik sistemindeki dönüşümün dışında bırakılması (aynı amacı sağlamaya yönelik olarak reformların geçiş dönemleri içermesi) ve enformel bir temelde işleyen sosyal yardım sistemi, toplumsal muhalefetin parçalanmasının araçları olarak kurgulanmıştır.

4. Sermaye çevrelerince dillendirilen model önerilerinin tümü, kamusal ayağı daraltılmış çok ayaklı bir sosyal güvenlik modelini öngörmektedir. Üç ayaklı sosyal güvenlik modeline göre; birinci ayak, asgari düzeyde yardım sağlayan kamu sosyal güvenlik rejiminden; ikinci ayak, tamamlayıcı rejimden ve üçüncü ayak bireysel tasarrufları temel alan özel sigortadan oluşmaktadır. Bu eksenle sermaye çevrelerinin sosyal güvenlik reform önerileri, kamusal sosyal güvenlik hizmetlerinin kapsamının daraltılması, sağlanan yardımların düşürülmesi ve hak kazanma koşullarının zorlaştırılmasını temel almaktadır. Yine bu model önerileri refah yaratacağı ileri sürülen piyasanın sosyal güvenlik alanında da önünün

açılması ve devletin bu amaçlı kurumsal müdahalelerde bulunmasını öngörmekte, kamusal ayağın daraltılmasıyla yetinmeyip vergi teşvikleri ve sübvansiyonlarla ikinci ve üçüncü ayağın teşvik edilmesini talep etmektedir.

5. Reform önerilerinin ana değişkenlerinden biri de sosyal güvenlik sistemlerinin gelirin yeniden dağıtım fonksiyonunun etkisizleştirilmesi ya da mümkün olduğunca daraltılmasıdır. Bu, bireysel sorumluluk ve bireysel çıkar kavramlarında ifadesini bulmaktadır.

Görüldüğü gibi sermaye çevrelerinin sosyal güvenlik model önerileri büyük ölçüde örtüşmektedir. Önerilerin ortak noktası olarak piyasalaştırma ve bireyselleştirme öne çıkmaktadır. İzleyen bölümde Türk sosyal güvenlik sisteminin 1999, 2001 ve 2006 reform dalgalarıyla parametrik değişikliklerden sistemsel bir dönüşüme tekabül eden bir aşamaya ulaşan reform sürecini ele alacağız.

3. Kamusal Sosyal Güvenceden Bireysel Sorumluluğa: Parametrik Değişimlerden Modelin Dönüşümüne

1. 1999 Reformu: Parametrik Değişiklikler

1990'lı yıllardaki reform tartışmalarının bir ürünü olarak sosyal güvenlik sisteminin sorunlarını çözme iddiasıyla yapılan ilk önemli girişim, 8 Eylül 1999'da yürürlüğe giren 4447 sayılı yasadır. Sosyal güvenlik sisteminin temel parametrelerinde önemli değişiklikler içeren 4447 sayılı yasa, sosyal güvenlik kurumlarının gelirlerini artırmaya, harcamalarını kısımaya yönelik düzenlemeler içermektedir (Özşuca, 2003: 144).¹¹

4447 sayılı yasanın getirdiği değişiklikleri beş başlık altında toplamak mümkündür:

- i. Emeklilik yaşı hem yeni sigortalılar için (K58/E60) hem mevcut sigortalılar için (10 yıllık kademeli geçişle-K52/E56) yükseltilmiştir. Böylece hizmet süresiyle emekli olma imkânı kaldırılmış, emeklilik için kadınlarda 58, erkeklerde 60 yaşın doldurulması şartı bağlanmıştır.¹²

¹¹ "Gelirleri artırmaya yönelik düzenlemeler, prime esas gün sayılarının artırılması, prime esas kazanç tabanı ve tavan düzeylerinin yükseltilmesi, prim oranlarının yükseltilmesi, yeni primlerin getirilmesi, bazı sigorta kollarının yardımlarından yararlanmak için sigortalı ve bağımlılarının katkıda bulunması şeklinde özetlenebilir. Giderleri kısımaya yönelik düzenlemeler ise emeklilik yaşının kademeli bir biçimde yükseltilmesi, emeklilik ödemelerini hak kazanma koşullarının zorlaştırılması, aylıkların hesabında esas alınan kazanç döneminin değiştirilmesi, emekli aylıklarını bağlama oranlarının düşürülmesidir" (Özşuca, 2003: 144).

¹² 4447 sayılı Kanun'un emeklilik yaş artırımına ilişkin düzenlemesi Anayasa Mahkemesi'nce eşitliğe aykırı bulunarak iptal edilmiştir. 2002 yılında uygulamaya konan yeni düzenleme ile Eylül 1999'dan önce sigortalı olanlar için geçerli olan 10 yıllık geçiş dönemi 20 yıla çıkarılmış ve asgari emeklilik yaşının da bu süre sonuna dek 58/60 (K/E) yerine 56/58'e (K/E) yükseltilmesi öngörülmüştür (TÜSIAD, 2004: 111).

- ii. 4447 sayılı yasanın emeklilik için getirdiği 58/60 yaş uygulamasından daha önemli bir değişiklik, SSK kapsamındaki sigortalılar için prim ödeme gün sayısının artırılmasıdır. İlk defa sigortalı olacaklar için prim ödeme gün sayısı 5000 günden 7000 güne (geçiş süreci için 6000 güne), kısmi emekli aylığı için 3600 günden 4500 güne çıkarılmıştır. Bu düzenleme, işgücü piyasasının artan ölçüde kayıt-dışına itildiği, istihdam ilişkisinin süreksizleştiği bir ekonomide işgücünün önemli bir bölümü için emeklilik hakkının fiili olarak zorlaştırılması anlamına gelmektedir.
- iii. Yasayla, bazı sigorta kollarının yardımlarından yararlanmak için sigortalı ve bağımlıların katkıda bulunması zorunlu hale getirilmiştir.¹³
- iv. Yasayla uzun vadeli sigorta kollarından aylık bağlama oranları düşürülmüş, kayıt-dışılığın ve çift bordro uygulamasının yaygın olduğu bir ortamda aylıkların bağlanmasında bütün sigortalılık süresindeki kazançları dikkate alan bir hesaplama yöntemine başvurulmuştur.
- v. Yasa kayıt-dışı çalışmanın önlenmesine yönelik bir takım zayıf önlemlerin yanısıra dar kapsamlı, düşük yerine koyma oranlarına sahip bir işsizlik sigortası kurmuştur.

2. Bireysel Emekliliğin Teşviki: Tersine Gelir Transferi

4447 sayılı Kanun'un sistemin parametrelerinde yaptığı değişikliklerin ardından 2001 yılında bireysel emeklilik sistemi oluşturulmuştur. 4632 sayılı "Bireysel Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu"yla düzenlenen sisteme dâhil olmak için medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmak yeterlidir. Bireysel hesaplarda fonlama yöntemiyle işleyen sistemde bireylerin emeklilik gelirleri, bireylerin kendi hesaplarında birikecek katkılar ve bu katkılarının işletilmesinden sağlanacak getirilere göre belirlenecektir. Katılımcı, sisteme giriş tarihinden itibaren en az on yıl sistemde kalarak ve 56 yaşını doldurarak emekliliğe hak kazanabilmektedir.¹⁴

4632 sayılı yasada bireysel emeklilik sistemi, kamu sosyal güvenlik programlarının tamamlayıcısı olarak sunulmaktadır. Ancak, bireysel emeklilik sistemlerinin kamu sosyal güvenlik programlarına alternatif olmadığı

¹³ Buna göre, SSK'dan gelir ve aylık alanlar ve bağımlıları ile Emekli Sandığı'ndan emekli aylığı alanlar ve bağımlıların kullandıkları protez araç ve gereçlerinin bedellerinin %10'unu ödemeleri öngörülmüştür. Söz konusu oran 506 sayılı Kanun kapsamındakiler için ise %20 olarak uygulanmaktadır. Benzer şekilde Bağ-Kur sigortalılarının da ayakta yapılan tedavilerinde poliklinik muayene ücretlerinin ve kendilerine verilen ilaçların bedellerine (sigortalıların %20, aylık alanların %10 oranında) katılmaları zorunluluğu getirilmiştir.

¹⁴ Sistem, katılımcılarının bireysel emeklilik hesaplarındaki birikimlerinin tamamını şirketler arasında transfer edebilmektedir.

söylense de bu tarz uygulamaların dünyada kamu sosyal güvenlik sistemlerini zayıflatan sonuçlar yarattığı bilinmektedir (Özveri, 2003: 332). Nitekim Dünya Bankası'nın desteğiyle asgari düzeyde bir kamu sosyal güvenlik yardımı ve onu tamamlayıcı olarak oluşturulan fon biriktirme esasına dayalı özel emeklilik programlarının karmasından oluşan Dünya Bankası modelinin uygulandığı Polonya, Macaristan örnekleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: *"Belirtilen ülkelerde uygulanan model, sigorta primlerinde önemli bir artışa yol açtığı gibi, emeklilik yaşının yükselmesi sonucunu doğurmuş, primlerin bir bölümünün özel emeklilik programlarına yönlendirilmesi nedeniyle kamu rejiminin finansal dengesini bozmuş, yoksulluk sınırının altında maktu emekli aylığı ödenmesi nedeniyle emeklilerin yaşam koşullarını aşırı ölçüde kötüleştirmiştir"* (Güzel vd., 2009: 85).

Diğer taraftan bireysel emeklilik sistemi, sisteme yapılan katkılar ile sistemden elde edilecek karşılıklar noktasında katılımcılar arasında farklılaşmaya olanak tanıyarak bir taraftan sistemin muhatapları arasındaki ortak çıkar birliğini parçalamakta, bir taraftan da emekliler arasındaki eşitsizliği derinleştirmektedir (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 183-184; Güzel vd, 2009: 768). Geleneksel olarak sosyal güvenlik sistemleri, geliri üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına yeniden dağıtma işlevi görmekle birlikte, bireysel emeklilik sistemi ile bu durum tersine dönmektedir. Bireysel emeklilik sistemini cazip kılmak için yapılan başta vergi avantajları olmak üzere düzenlemeler, gelir dağılımını bozucu yönde ters bir yeniden dağıtım işlevi görmektedirler (Gökbayrak, 2010: 148). Türkiye'de 27 Ekim 2003 tarihinden itibaren üye kaydedilen sistem de ters yeniden dağıtım olanağı sağlayacak şekilde, çeşitli vergi avantajları sağlanarak teşvik edilmiş, esnek düzenlemelerle desteklenmiştir.

Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi prim ödeme gücüne sahip belirli gelir düzeyinin üstündeki kişilere (yasanın diliyle toplumun orta ve üst gelir katmanlarındaki bireylere) yönelik olarak tasarlanmış olmakla birlikte, sisteme yalnızca orta ve üst gelir gruplarından değil ücret/yezmiye ve maaş geliriyle geçimlerini idame ettirmeye çalışan düşük gelir gruplarından da yoğun bir katılım gözlenmektedir.¹⁵ Nitekim 2006 ve 2007 yılı itibarıyla

¹⁵ Bireysel emeklilik sistemine ilişkin veriler Emeklilik Gözetim Merkezi tarafından yıllık olarak yayınlanan "Bireysel Emeklilik Gelişim Raporları" aracılığıyla izlenebilmektedir. EGM'nin en son yayınladığı yıllık veriler 2009 yılına aittir. EGM yıllıklarına göre, 2009 yılı sonuna kadar kurulmuş tüm sözleşmelerin toplamı 3 milyon 328 bini geçmiştir. Bunlardan %34'ü sona ermiştir. Geri kalan %66'ya tekabül eden 2 milyon 200 bini aşkın sözleşme ise yürürlükte ve bu sözleşmelerin katılımcı sayısı 2 milyona yaklaşmıştır (1.987.940).

sistemdeki her beş katılımcıdan birinin geliri, asgari ücrete eşit ya da asgari ücretin altındadır. 2005-2009 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların %81'inin aylık geliri asgari ücretin 3 katının altındadır.

Tablo 1. Katılımcıların Gelir Aralıklarına Göre Dağılımı (%)

	Gelir≤AÜ*	AÜ<Gelir≤AÜx2	AÜx2<Gelir≤AÜx3	AÜx3<Gelir≤AÜx6	AÜx6<Gelir≤AÜx10	AÜx10≤Gelir
2005	14	19	45	7	11	4
2006	18	26	39	7	8	2
2007	17	22	42	8	9	2
2008	0,6	15,9	68,6	1,8	8,3	4,8
2009	0,9	19,9	60,1	3,9	9,8	5,4

Kaynak: EGM Yıllıkları 2005-2009.

*AÜ: Asgari Ücret

Bu durum; başlıca iki nedenden kaynaklanmaktadır. İlk olarak bireysel emeklilik alanı sermaye için kârlı bir yatırım alanı olmuştur. Katılımcılardan çeşitli isimler altında kesinti yapan emeklilik şirketleri yaygın pazarlama stratejileri ile düzenli geliri olmayan kişileri bile sisteme dâhil etmektedirler. İkinci olarak, parametrik değişikliklerle hak kazanma koşulları zorlaştırılan, aylık bağlama oranları düşürülen kamu sosyal güvenlik sistemleri kapsamındaki orta ve düşük gelirli gruplar da bir güvence arayışı olarak özel emeklilik programlarına yönelmektedir. Ancak, bu kesimlerin sistemin gereklerini yerine getirmekte zorlanarak, sistemin dışına itildikleri gözlenmektedir. Bunu EGM'nin sağladığı iki farklı veriden hareketle söylemek mümkündür. Bu tespitimizi doğrulayacak ilk veri, toplam katılımcılar arasında asgari ücretin altında gelir elde edenlerin oranında gözlenen azalmadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi bu oran 17'den sert bir düşüşle 2009'da %0,9'a gerilemiştir. Ancak bu verinin yorumlanması aşamasında dikkatli olmak gerekir. Çünkü 17.06.2008 tarihinde yürürlüğe giren 2008/19 sayılı Emeklilik Gözetim Merkezi'ne Gönderilecek Gözetime Esas Verilere İlişkin Genelge ile "katılımcı için gelir aralığı" bilgisi emeklilik şirketleri için EGM'ne bildirilmesi zorunlu veri olmaktan çıkarılmıştır. Buna paralel olarak Tablo 1'in oluşturulmasında temel

EGM yıllıkları, katılımcıların mesleklerine göre dağılımına ilişkin veriler sağlamaktadır. Buna göre, katılımcıların yaklaşık üçte birini serbest meslek sahipleri oluştururken, onları raporun adlandırmasıyla ev hanımları (%15), işçiler (%10) ve memurlar (%5) izlemektedir. Öğretmen, öğretim üyesi, hemşire, subay-astsubay gibi meslek kategorileri de katılımcılar arasında öne çıkmaktadır.

alınan gelir aralığı belli olan katılımcı oranı %50'lerden %17-18 bandına gerilemiştir (EGM, 2004-2009). Şirketlerin özellikle düşük gelir aralığındaki katılımcıların bu tür verilerini gizleme yoluna gittiği görülmektedir.

Sistemin gereklerini yerine getirmekte zorlanan katılımcıların sistemin dışına itilmeleri en net şekilde sistemden ayrılma oranları aracılığıyla izlenebilir. Tablo 2, bireysel emeklilik sisteminde yürürlükteki sözleşme sayısı ve sona eren sözleşme sayısının yıllar içerisindeki seyrini yansıtmaktadır. Buna göre, EGM verileri sona eren sözleşme oranının istikrarlı bir şekilde arttığını ortaya koymaktadır. Kabaca, sistemde 2009 yılı sonuna kadar kurulan her üç sözleşmeden biri sonlanmıştır.

Tablo 2. Bireysel Emeklilik Sisteminin Yıllar İçindeki Gelişimi

	Toplam Sözleşme Sayısı (a)	Yürürlükteki Sözleşme Sayısı (b)	Sona Ermiş Sözleşme Sayısı (c)	Sonlanan Sözleşmelerin Toplam Kurulan Sözleşmelere Oranı (c/a)	Sistemden Çıkış Şeklindeki Sonlanma Sayısı (d)	Sistemden Çıkış Oranı (d/a)
2004	353.736	334.557	19.179	5	-	-
2005	811.678	714.146	97.532	12	93.153	11,48
2006	1.381.510	1.141.428	240.082	17	222.296	16,09
2007	2.029.627	1.576.273	453.354	22	406.384	20,02
2008	2.688.798	1.933.266	755.532	28	659.524	24,53
2009	3.328.414	2.203.886	1.124.528	34	948.640	28,5

Kaynak: EGM Yıllıkları 2004-2009.

Bireysel emeklilik sisteminde sözleşmeler; sistemden tümüyle çıkış, başka şirkete aktarım, hesap birleştirme, fesih, vefat/maluliyet ve emeklilik nedenleriyle gerçekleşebilmektedir. Başka şirkete aktarma ve hesap birleştirme esas olarak gerçek bir sona erme anlamına gelmediğinden katılımcıların sistemin dışına itilmelerini, sonlanma nedenleri arasında *sistemden tümüyle çıkış* aracılığıyla izlemek mümkündür. Tablo 2'nin son sütunu, sisteme yeni bir sözleşme yoluyla giren katılımcıların sistemden tümüyle çıkışını göstermektedir. Tablo 3 ise, sonlanan sözleşmelerin sonlanma nedenlerine göre dağılımını 2009 yılı itibarıyla yansıtmaktadır.

Tablo 3. Sonlanan Sözleşmelerin Sonlanma Nedenine Göre Dağılımı-2009

Sonlanma Nedeni	Sözleşme Sayısı	Oran (%)
Sistemden Çıkış	948.640	84,4
Başka Şirkete Aktarım	118.779	10,6
Hesap Birleştirme	20.294	1,8
Fesih	30.747	2,7
Vefat/Maluliyet	4.039	0,4
Emeklilik	2.029	0,2
Toplam	1.124.528	100,0

Kaynak: EGM Yıllığı-2009.

2009 yılı itibariyle sonlanan sözleşmelerin toplam kurulan sözleşmelere oranı %34 olmakla birlikte, sisteme yeni bir sözleşme kuruluşuyla giren sözleşmelerin (raporun diliyle) “kendi isteğiyle sistemden çıkış oranının” %28,5 olarak gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶ Emekliliğe hak kazanmadan sistemden tümüyle çıkışı ifade eden bu oranın istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir (Tablo 2, son sütun). Rapor sistemden tümüyle ayrılmalara “kendi isteğiyle sistemden çıkış” olarak adlandırırsa da, sistemden çıkışların çok büyük bir bölümünün yalnızca biçimsel/görüngüsel olarak kişisel iradeye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. EGM’nin sistemden ayrılmalara nedenlerini araştırdığı iki anket çalışması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu anketlerden ilki EGM’nin 2007 yılında özel bir şirkete bireysel emeklilik sisteminden ayrılma nedenleri hakkında yaptırdığı araştırmadır.¹⁷ İkincisi ise EGM bünyesinde oluşturulan İletişim Merkezi’nin 2009 yılı içerisinde sistemden kendi isteğiyle ayrılan 2.777 bireysel sözleşme sahibiyle gerçekleştirdiği anket çalışmasıdır. Her iki araştırmanın bulguları da oldukça çarpıcıdır.

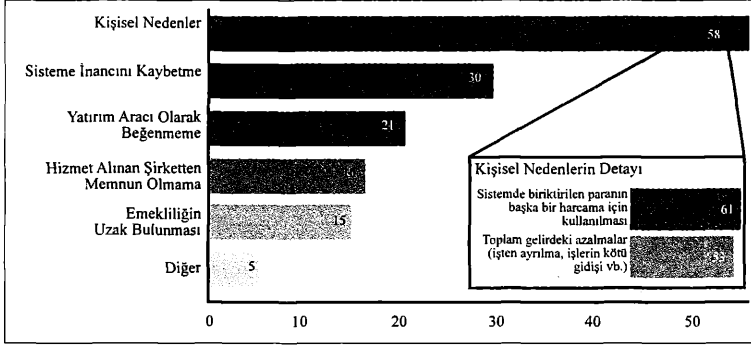
2007 yılı içerisinde sistemden ayrılan 1500’ü aşkın kişiyle yüzyüze yapılan görüşmelerle yürütülen ilk araştırmaya göre (EGM, 2007: 20-21), sistemden ayrılmalara %58’lik bir oranı, raporun diliyle “kişisel nedenler”den kaynaklanmaktadır.¹⁸ Raporun kişisel neden olarak kodladığı gerekçenin

¹⁶ 2009 yılı için sonlanan sözleşmelerin toplam kurulan sözleşmelere oranı %34 olmakla birlikte, bu oranın %4,2’si “başka şirkete aktarım” ve “hesap birleştirme”den; %0,2 gibi küçük bir oranı maluliyet, vefat ve emeklilikten kaynaklanmaktadır. Sözleşmelerin %0,9’u “fesih” gerekçesine dayanmaktadır (Her bir sonlanma nedeni için oranlar= Sonlanma Nedeni / Toplam Sözleşme Sayısı X 100).

¹⁷ Araştırma İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, İzmir Antalya ve Adana illerini kapsamaktadır.

¹⁸ Kişisel nedenleri, %30 ile sisteme olan inancını kaybetme, %21 ile yatırım aracı olarak beğenme-

detayına bakıldığında, katılımcıların %61'i sistemdeki birikimlerine başka bir harcama için ihtiyaç duyduğunu, %53'ü ise toplam gelirindeki (işten çıkarılma, işlerin kötü gitmesi vb.) azalmanın ayrılma kararında etkili olduğunu belirtmiştir (Şekil 1).

Kaynak: Kaynak: EGM Yılığ 2007: 21.

Benzer şekilde 2009 yılında EGM İletişim Merkezi'nce yapılan ikinci araştırma da, sistemden ayrılan katılımcıların %72'sinin "birikimlerine ihtiyaç duyduğu" için sistemden ayrıldığını ortaya koymaktadır (EGM, 2009: 87-89).

Her iki anket sonuçları istikrarlı bir şekilde artan sistemden çıkışların "bireylerin kendi isteklerinden çok" sistemin gereklerini yerine getirmekte zorlanmalarından kaynaklandığını göstermektedir. Bu yönüyle, düşük gelir gruplarının sistemin gereklerini yerine getiremeyip sistem dışına düştüğü görülmektedir. Bu durum, sistemden ayrılmak zorunda kalanların katılımcılara sunulan teşvik ve vergi avantajlarından da yararlanamamaları sonucunu doğurmaktadır.

3. 2006 Reformu: Sosyal Sigortadan Yatırıma!

Sosyal güvenlik sistemindeki dönüşüm sürecinin son halkası, tek çatı modeli olarak sunulan ve sistemde köklü değişiklikleri öngören modeldir. Söz konusu model, mevcut sosyal güvenlik kurumlarının (SSK, Bağ-Kur, ES) tek bir sosyal güvenlik kurumuna dönüştürülmesini ve sigorta ilişkisi kurulabilen herkesin sosyal güvenlik haklarının tek bir yasada düzenlenmesini içermektedir. Model ayrıca, sigorta ilişkisi kurulamayan ve muhtaç durumda bulunan herkes için tek bir primsiz ödemeler yasası çıkarılmasını öngörmektedir.

Dönüşüm kapsamında, kurumsal yapıda tek çatı esasını öngören 5502 sayılı

me, hizmet alınan şirketten memnun olmama (%16), emekliliğin uzak bulunması (%15) ve diğer nedenler izlemektedir (%5). Ankette yanıtlayıcılar birden fazla seçeneği işaretleyebildiği için toplamlar 100'ü geçmektedir.

“Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu”, 2006 yılında kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Yasa ile mevcut sosyal güvenlik kurumlarının tüzel kişilikleri sona erdirilmiş ve tümünün malvarlığı Sosyal Güvenlik Kurumu’na devredilmiştir. Reform kapsamında sigorta ilişkisi kurulabilen herkesi kapsamak üzere çıkarılan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası ise aynı yıl içinde kabul edilmiş, ancak yasa bazı maddelerinde yapılan değişikliklerle tümüyle ancak Ekim 2008 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. Modelin üçüncü ayağını oluşturan primsiz rejime ilişkin yasal düzenleme ise hala yapılmamıştır.

5510 sayılı yasa, gerek yasa metninin yazılış biçiminden kaynaklanan sıkıntılar gerekse de Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararının ardından, yasanın iptal kararı ışığında yeniden düzenlemesi çalışmaları nedeniyle, Cumhuriyet tarihinin en zor anlaşılan yasalarından biri haline gelmiştir (Güzel vd., 2009: 91). Milyonlarca kişiyi ilgilendiren bir konunun bu denli karmaşık bir dille ifadesinin kendisi, sosyal güvenlik hakkını kısıtlayan bir durumdur. Bunun da ötesinde milyonlarca kişinin özellikle uzun vadeli sigorta kollarından yararlanmasını fiilen zorlaştıran yasanın temel düzenlemeleri şunlardır:

1. IMF ve Dünya Bankası önerileri doğrultusunda sosyal güvenlik sisteminde 2006 yılında yapılan değişiklikler, sosyal güvenlik sisteminde köklü bir dönüşüme işaret etmektedir ve sosyal güvenlik sistemi politika önceliğinin yoksullukla mücadeleye verildiği sosyal koruma sistemine dönüşmektedir. Bu değişikliklerle getirilmek istenen model IMF-Dünya Bankası’nın önerdiği modeldir ve bu model, sosyal güvenliği, kapsama aldığı kişilere sosyal yardım niteliğinde maktu bir sosyal güvenceyle sınırlandırmaktadır. Sistemin temel mantığı, bireylerin sosyal güvencelerini özel sigortalar aracılığıyla kendilerinin sağlamalarıdır. Devletin, yurttaşlarının sosyal refahını sağlama noktasındaki yükümlülüğü sınırlandırılmıştır.

2. 5510 sayılı yasa halen değişik sosyal sigorta yasalarının kapsamında olanları tek bir yasa içinde toplamaktadır. Bu yönüyle yasanın, 506, 1479, 5434 ve 2926 sayılı yasalarda sigortalı sayılanların düzenlendiği maddeleri adeta bir araya getirdiği görülmektedir (Güzel vd., 2009: 88). Bununla birlikte reformun temel gerekçesi, yoksullukla etkin bir mücadele ve bütün nüfusun koruma altına alınması olmasına karşın, yasanın ev hizmetlerinde çalışan yoksul kadınları, tarım ve orman işlerinde süreksiz olarak çalışan topraksız ve az topraklı yoksul köylüleri, gündelikçi yoksul kentlileri, yoksul küçük esnafı yani sosyal güvenliğe en çok ihtiyacı olanları zorunlu sosyal güvenlik kapsamı dışına bıraktığı görülmektedir (BSB, 2007: 56).

3. Yasa temel amaçlarından biri olan norm ve standart birliğini en düşük ortak paydada eşitleyerek gerçekleştirmeyi temel yaklaşım olarak benimsemiştir. Bu kapsamda SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'nın sigorta sistemlerinde en düşük hak, en ağır yükümlülük hangisinde ise eşitleme o sistemde yapılmaya çalışılmıştır. Güzel'e (2006: 47) göre, haklarda eşitlik sağlanması zaman içinde yoksullukta eşitlik sağlanması dışında bir sonuç doğurmayacaktır.

4. 5510 sayılı yasa sistemin harcamalarını kısip prim oranlarını yükselterek gelirleri artırma mantığı üzerine kurulmuştur. Bu durum özellikle uzun vadeli sigorta kollarında kendisini göstermektedir. Yasada iş kazası ve meslek hastalığı, analık ve hastalık sigortaları kısa vadeli sigorta hükümleri arasında toplanmıştır. Bu sigorta kollarında marjinal sayılabilecek iyileştirmeler yapılmakla birlikte, bu iyileştirmelerin sisteme az yük getirecek nitelikte olduğu gözlenmektedir. Yasanın uzun vadeli sigorta hükümleri başlığı altında topladığı malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarında ise daha çok prim alma-daha az aylık ödeme amacı ön plana çıkmaktadır. Öte yandan devlet memurları kısa vadeli sigorta kolları açısından 5510 sayılı yasanın kapsamından çıkarılmış, uzun vadeli sigorta kolları açısından da yasanın yürürlüğe girmesinden sonra ilk defa devlet memuru ya da kamu görevlisi olanların kapsama alınması ile "tek yasa" düşüncesi geçerliliğini yitirmiştir.

5. Yasa malullük sigortası kapsamında, malullük riskinin kapsamında sınırlı bir genişleme yapmakla birlikte, hak kazanma koşullarını SSK ve Bağ-Kur sigortalıları açısından zorlaştırmıştır. Malul aylığı bağlanabilmesi için sigortalının en az 10 yıldan beri sigortalı olması ve toplam olarak 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirmiş olması gerekmektedir. Yeni düzenleme ile malullük aylığı bağlanabilmesi için SSK ve Bağ-Kur sigortalılarında aranan 5 yıllık süre yeni yasa ile 10 yıla çıkarılmıştır. Yasa ile malullük aylığının hesaplanması tüm sigortalılar için aynı esaslara bağlanmış, bu aylığın oranı ise yaşlılık aylığının hesaplanmasına ilişkin hükümlere göre belirlenecektir. Bu durum malullük aylıklarının bağlama oranlarında açık bir düşüş anlamına gelmektedir.

6. Yasanın en çok tartışılan düzenlemeleri yaşlılık sigortasına ilişkin olanlardır. Yasa 4447 sayılı yasada olduğu gibi hem emeklilik yaşını hem de prim ödeme gün sayısını artırmaktadır. Bu artış 2036 yılından itibaren kademeli olarak gerçekleşecek ve 2048 yılında emeklilik yaşı hem kadınlarda hem de erkeklerde 65 olacaktır. Yasa prim ödeme gün sayısını da tüm sigortalılar için 9000 gün olarak belirlemiştir. Ancak 5754 sayılı yasa ile yalnızca 4/I (a)

bendine göre sigortalı olanlarda prim ödeme gün sayısı 7200 güne indirilmiştir.

7. Yasada yaşlılık sigortasında yaşlılık aylığının hesaplanması yöntemi değiştirilerek sigortalıya ödenecek yaşlılık aylığının miktarı düşürülmüştür. Örneğin yasaya göre, 25 yıl çalışan ve düzenli prim ödeyen (9000 gün prim) bir sigortalıya ödenecek yaşlılık aylığı, ortalama aylık kazancın %50'si olacaktır.

8. Yasanın kamuoyunda en fazla beklenti yaratan Genel Sağlık Sigortası uygulaması ise sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini değil, sağlık hizmetlerinin finansmanının geliştirilmesini temel almaktadır. Ancak sistem “herkese sağlık hizmeti sunumunun finansman modeli olarak değil, aile hekimliği ile özelleştirilen birinci basamak sağlık hizmetlerinin ve ticarileştirilen ve özelleştirilen ikinci basamak sağlık hizmetlerinin finansman modeli olarak” anlaşılmalıdır (Erdoğan, 2006). GSS, sigorta modeline dayanmakta ve prim ödeme ile sağlık hizmetlerinden yararlanma arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır. 5510 sayılı yasayla yapılan düzenlemelerle, ilaç katılım paylarının yanısıra tedavi katılım payları da yasallaşmıştır. Türk Eczacıları Birliği'ne (TEB) göre bu durum tedavi katılım paylarını ödeme gücü olanlarla, ödeyemeyecek olanlar arasında fark yaratmıştır.

9. Yasanın en olumlu düzenlemelerinden biri olarak değerlendirilebilecek olan devletin sosyal güvenliğin finansmanına katkısı, farklı bir okumayla devletin sosyal güvenliğin finansmanına katkısının sınırlandırılması olarak da değerlendirilebilir.

10. Sosyal Yardım: Sosyal güvenlik reformunun üçüncü ayağını oluşturan primsiz rejime ilişkin farklı yasa tasarıları bulunmakla birlikte, bu alana ilişkin şu ana kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Bu durum siyasal iktidarın sosyal yardımları klientalist amaçlar doğrultusunda kullanmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminde IMF-DB ve sermaye çevrelerinin desteğiyle yeni liberal politikalarla uyumlu bir dönüşüm gerçekleştirilmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren ivme kazanan “reform” tartışmalarının içeriği ve “reform”ların yönü, geniş ölçüde sermaye çevrelerce belirlenmiştir. Sermaye çevrelerce yayınlanan ve tartışmaları/reformları önemli ölçüde belirleyen raporlar; bir taraftan sistemin yapısal sorunları olarak nitelendirilebileceğimiz makroekonomik dengesizlikler, kamu maliyesinin bozulması, yüksek kayıt-dışılık gibi unsurları perdelerken bir taraftan da hak nosyonuna sosyal içerik

sağlayan serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine yönelik müdahalelere ket vuran bir yaklaşımın hegemonyasını inşa etmişlerdir. Bu çerçevede sosyal güvenlik yalnızca bir muhasebe mantığına indirgenmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal güvenlikle piyasalaştırma ve bireyselleştirmenin daha fazla refah sağlayacağı illüzyonu yaratılmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen dönüşümün nirengi noktası sosyal güvenlik sisteminde kamunun rolünün azaltılması ve sosyal güvenliğin kamusal bir hak olmaktan çıkarılmasıdır. 1999, 2001 ve 2006 reformlarıyla dönüşüm belirli bir aşamaya gelmiş olmakla birlikte, yeniden yapılanma/dönüşüm/tasfiye süreci henüz tamamlanmamıştır. Bununla birlikte sosyal güvenlik sistemine reform adı altında yapılan müdahalelerde ana eğilim, bir hak olarak sosyal güvenliğin reddedilmesi ve kişinin kendi güvenliğinden sorumlu kılınması doğrultusundadır.

Sosyal güvenlik sistemindeki dönüşümün üç önemli durağı olarak niteleyebileceğimiz 1999, 2001 ve 2006 yıllarında gerçekleştirilen düzenlemeler esas itibarıyla parametrik değişiklikler aracılığıyla kamu sosyal güvenlik programlarının hak kazanma koşullarının zorlaştırılması, buna karşılık vergi avantajlarıyla ve esnek bir düzenlemeyle desteklenen bireysel emeklilik sisteminin teşvik edilmesi olmuştur. 1999 yılında prim ödeme gün sayısının artırılması, yaş koşulunun getirilmesi gibi emeklilik sigortası koşullarının ağırlaştırılması; uzun vadeli sigorta kollarında aylık bağlama oranlarının düşürülmesi gibi temel parametrik değişikliklerin ardından 2001 yılında çıkarılan yasa ile bireysel emeklilik sistemi sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmiştir. 2006 yılında 5510 sayılı yasayla emeklilik yaşının tekrar yükseltilmesi, aylık bağlama oranlarının düşürülmesi gibi parametrik değişiklikler bireysel emeklilik alternatifini sistemin içine iyice yerleştirmeyi, sosyal güvenlik alanında piyasalaşmayı artırmayı amaçlamaktadır. 5510 sayılı yasayla yapılan değişiklikler parametrik değişimlerin ötesine geçmiş ve sosyal güvenlik sistemini Dünya Bankası modeline yaklaştırmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminde Dünya Bankası modeline yaklaşım kamusal sosyal güvenliğin büyük ölçüde sınırlandırılarak geniş emekçi kitlelerinin güvencesizliğe terk edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum özellikle üç noktada çarpıcı bir şekilde görülmektedir:

İlk olarak, gerek 1999 gerekse 2006 reformu ile prim ödeme gün sayıları ülke işgücü piyasasının gerçekleri gözeticmeden artırılmıştır. Bu durum; işgücü piyasasının kuralıslaştığı, kayıt-dışı çalışmanın yaygınlaştığı,

işsizliğin yaygınlaştığı, istihdam ilişkisinin artan ölçüde güvencesizleştiği, Özügürlü'nün (2010: 45) çarpıcı ifadesiyle işsizliğin artık istihdamın bir an'ı (ya da tersi olarak istihdam edilmenin işsizliğin bir an'ı) haline geldiği koşullarda özellikle uzun vadeli sigorta kollarından yararlanmayı fiilen zorlaştırmıştır. İş güvenliğinin sağlanamadığı, istihdam ilişkisinin süreksizleştiği, kayıt dışı çalışmanın devletin resmi istatistiklerine göre¹⁹ %43 olduğu koşullarda prim ödeme gün sayısının artırılması ve bilimsel verilere dayanmayan bir şekilde emeklilik yaşının yükseltilmesi yalnızca işgücü piyasası ile bağı en kırılgan işçi kesimleri için değil, ücret/maaş/yevmiye geliriyle geçimini sağlayan geniş kitleler için sosyal güvenlik hakkının tümüyle ortadan kaldırılmasından başka bir sonuç doğurmayacaktır.

İkinci olarak her iki reform dalgasının da emeklilik maaşı bağlama oranlarını düşürmesi zaten yetersiz olan emeklilik maaşlarının önümüzdeki yıllarda daha da düşeceğine işaret etmekte, yaşlı nüfus içindeki yoksulluğun hızla yayılacağıнын sinyallerini vermektedir.

Prim esasına dayanan ve prim ödeme ile sağlık hizmetlerinden yararlanma arasında sıkı bir ilişki kuran Genel Sağlık Sigortası ise, sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırdığı gibi, katılım payları nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimi özellikle en düşük gelir grupları için kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak, bir bütün olarak değerlendirildiğinde sosyal güvenlik alanında bireyselleşme, piyasalaşma ve kişisel sorumluluk ekseninde gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşüm sosyal güvenlik hakkını tehdit eden bir içeriğe sahiptir ve geniş emekçi kesimleri güvencesizliğe mahkûm etmekte, riskler karşısında korumasız bırakmaktadır.

¹⁹ (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8).

KAYNAKÇA

Bağımsız Sosyal Bilimciler-BSB (2007) *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl:1998-2008*, İstanbul: Yordam.

Emeklilik Gözetim Merkezi (2004-2009) *Bireysel Emeklilik Sistemi Gelişim Raporları 2004-2009*.

Erdoğan, Seyhan (2006) “Türkiye’de Emeklilik Sisteminde Değişim”, (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=5772, 12.08.2010).

Erdoğan, Seyhan (2007) “The Labour Platform: An alliance of trade unions in Turkey”, Verena Schmidt (ed.) *Trade Union Responses to Globalization*, Geneva: ILO.

Esping-Andersen, Gösta (2006) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Der.) *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Fişek, Gürhan, Ş. T. Özsuca, M. A. Şuğle (1997) *Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi: 1946-1996*, Ankara: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Gökbayrak, Şenay (2010) “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü”, *Çalışma ve Toplum*, 25: 141-163.

Güzel, Ali (2006) “Sosyal Güvenliğin Evrensel Değerleri ve Yeni Liberal Reformlar”, *Tes-İş Dergisi*, 2006-3: 40-47.

Güzel, Ali., A. R. Okur, N. Caniklioğlu (2009) *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta.

ILO (1996) *Sosyal Güvenlik Nihai Rapor*, Hizmete Özel.

İTO (1999) *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi’nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*, İstanbul.

Köse, Ahmet Haşim ve Erinc Yeldan (1999) “Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yapısal Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Mülkiye*, XXIII(227): 87-96.

Özsuca, Şerife Türkan (2003) “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi”, *A.Ü. SBF Dergisi*, 58(2): 133-152.

Özguurlu, Metin (2003) “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, *Mülkiye*, XXVII (239): 59-75.

Özguurlu, Metin (2010) *Kayıt Dışılığın Gerçekleşme Biçimleri Analizi*, Kayıtlı İstihdama Geçişte Etkin Denetim Modellerinin Araştırılması isimli TÜBİTAK Projesi kapsamında TÜBİTAK’a Sunulan Yayınlanmamış Üçüncü İş Paketi Raporu.

Özveri, Murat (2003) “Yoksulluğun Yönetilmesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı”, *Praksis*, 9: 321-336.

Talas, C. (1979) *Sosyal Ekonomi*, Ankara: Sevinç Matbaası.

TOBB (1993), *Sosyal Güvenlik Raporu*, Ankara: TOBB.

Türk Eczacıları Birliği (2009) *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Uygulaması Hakkında Değerlendirme Raporu*, (<http://www.teb.org.tr/images/upld2/rapor/cqg20090505151835SSGSSRapor.pdf>, 12.08.2010).

TÜSİAD (1996) *Emekli ve Mutlu- Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Özel Sigortacılık Girişimi*, İstanbul.

TÜSİAD (1997) *Türk Emeklilik Sisteminde Yeniden Yapılanma*, İstanbul.

TÜSİAD (2004) *Türk Emeklilik Sisteminde Reform-Mevcut Durum ve Alternatif Stratejiler*, İstanbul.

Yücesan-Özdemir, Gamze / Ali Murat Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Küresel Meta Zincirleri ve Esneklik Gölgesinde Türkiye’de Çalışma ve Hak: Kopmakta Olan Bir İlişki Üzerine Notlar*

*Denizcan Kutlu***

1. GİRİŞ

Sosyal bilimler yazınında “küreselleşme” olarak adlandırılan son 30-40 yıllık zaman dilimi, kapitalizmin farklı gelişme düzeylerine ait sermaye birikim rejimleri ile uyumlu kurum, yapı ve süreçlerde çok yönlü bir değişime tanıklık etmiştir. Bu yazının konusunu oluşturan Türkiye’de çalışma ilişkilerinin dönüşümü olgusu da bu sürecin yansıma bulduğu alanlar arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Sözü edilen dönüşüm, sermaye birikiminin küresel ölçekte yapılışı koşullarının göz önünde bulundurulması ile anlaşılabilir. Bu yazıda, dönüşüm süreci ve örnek olay olarak 4857 sayılı İş Yasası, sermaye birikim sürecinin ilişkiselliği içerisinde “çalışma” ve “hak” – “çalışma hakkı” kavramları bakımından tartışılmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda yasa, belirli bir yaygınlığa ve geçerliliğe ulaşmış pratiklerin yasa dilindeki ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Yasa, hukuk alanı dışındaki toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak tartışılmış, bu nedenle, yasanın salt normatif gerekçelerle açıklanamayacağı önkabu-

* Kitabın ikinci baskısı için güncellediğim bu yazının Türkiye’de esnek çalışmanın yerleşmesi ve İş Yasasına ilişkin bölümünün bir kısmı 9-11 Aralık 2009 tarihlerinde gerçekleştirilen 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur. Yazıyla ilgili görüş ve önerilerinden dolayı hocalarım Prof. Dr. Ahmet Haşım Köse, Doç. Dr. Metin Özuğurlu ve Yrd. Doç. Dr. Aynur Özuğurlu’ya teşekkürü bir borç bilirim. Hata ve yanlışların sorumluluğu tümüyle bana aittir.

** Namık Kemal Üniversitesi İİBF ÇEEİ Araştırma Görevlisi, A.Ü. SBF Doktora Öğrencisi.

l  ile hareket edilmiş ve yasa sermaye birikimi ile uyumlu bir çalışma düzeni oluşturmayı amaçlayan bir düzenleme olarak g r lm ştir. Bu haliyle yasa, birikim rejiminin devamını sağlayacak bir düzenleme biçimi olarak çalışma ilişkileri açısından denklik, bağlantı ve eklemlenme işlevi üstlenmektedir.

Dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde ilerlemesi için emek piyasalarının da neo-liberal strateji doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Neo-liberal politikaların ülke sathına yayılması ve toplumun tüm gözeneklerine işlemesi için “emek” ve “alışma” ile ilişkilendirilebilecek tüm alanlar toplu bir başkalaşıma uğramalıdır:

“İşgücü piyasaları, iktisat söyleminde toplumsal yaşamın gerçek m dahillerini kapsayan tek soyutlama düzeyini oluşturur. Bu piyasalara müdahale, toplumsal ilişkiler üzerinde doğrudan bir etki yaratarak kurumsal yapıda dönüşümlere yol açar ve böylelikle toplumsal değişim ve geleişme sürecine damgasını vurur” (Köse ve  nc , 2000: 73).

Yazıda  ncelikle Türkiye’de esnek çalışmanın yerleişme sürecinin ekonomi politiği sergilenmeye çalışılacak, ardından çalışma yaşamını esnekleiştirmeye dönük 4857 sayılı İş Yasası hamlesi örnek olarak ele alınmaya çalışılacaktır. Sonrasında mevcut birikim rejimi ve neo-liberal stratejinin devamı koşullarında Türkiye’de nasıl bir çalışma ortamı beklenmesi gerektiğine ilişkin kimi çıkarımlar yapılacaktır. Daha sonra kriz sürecinde sermaye kesiminin esneklik merkezli talep ve beklentilerine değinilecek ve bu kesimin tezlerinin ortaya koyulmasının ardından yaratılmaya çalışılan sis perdesi, işsizlik olgusuna yönelik nicel veriler ekseninde sınanmaya ve dağıtılmaya çalışılacaktır. Son olarak ise, bu tartişılanlar, çalışma hakkı ile ilişkilendirilecektir. Bunun yapılmasında yine neo-liberal bir dürtü ile dönüşüme uğratılan sosyal politika alanından yararlanılacaktır.

Sermaye birikimi, iktidar ve güç ilişkileri bakımından da fazlaca anlam ifade ettiği için, esneklik stratejisini ve bunun yasal ve kurumsal karşılıklarını, güce ve iktidara dair bir ilişkisellik içerisinde okumak yararlı olacaktır. Dolaıısıyla emek-sermaye ilişkilerinin çelişkili doğası, inceleme konumuzun açıklanmasında anlamlı bir ereve sunmaktadır:

“Sermaye ile emek arasındaki ilişkiler, (...) eşzamanlı ve farklı birikim rejimlerinin açığa çıkmasına bağlı olarak oldukça çeşitlenmiştir. Ama tüm bu çeşitlenmeyi tanımlayan temel eğilim, sermayenin nispi ve mutlak artı değeri eş zamanlı olarak artıracadı mekanizmaların/organizasyon tekniklerinin harekete geçirilmesi yönünde olmuştur” (Ercan, 2004: 28)

2. TARTIŞMA

2.1. Arka Plan

Yazının bu bölümünde Türkiye’de esnekleşmeye yönelik hamlelerin oluşumunda tayin edici nesnel koşullara yer verilecektir. Çalışma ilişkilerinde dönüşüm ve onun yasal karşılıkları söz konusu olduğunda, yukarıda da ifade edildiği gibi bakılması gereken nokta “hukuk alanı dışındaki toplumsal ilişkiler”dir. Bu tespit, aynı zamanda çalışmamızın kuramsal çerçevesine ilişkin bir fikir de vermektedir. Çalışmamızda Düzenleme Yaklaşımı’nın kavram setlerinden yararlanacağız. Bu çerçevede, birikim rejimi ve düzenleme biçimi¹ yazı boyunca bize yol gösterecek temel kavramlar arasında yer alacak. Böylelikle hukuk alanına ilişkin söyleyeceklerimizi, hukuk alanının ötesine bakarak açıklamaya çalışacağız:

“Hukuktan kalkarak, hukuk alanı dışında bir gerçeklikten doğmuş ve işlemekte olan bir kurumu açıklamak mümkün olmadığına göre, hukuksal kurumları sadece hukuk alanı içinde kalarak açıklamak, yani, hukuku hukukla açıklamak da mümkün değildir. Hukuksal kurumlara ve bir bütün olarak hukuka yönelik her türlü açıklama çabası zorunlu olarak ‘hukuk ötesi’ne açılmak zorundadır” (Karahanoğulları, 2003:83).

Engels’in de işaret ettiği gibi, hukuku anlamak için “doğru yöntem, ‘hukuku çevreleyen insanların gerçek toplumsal ilişkilerinden’ yola çıkmaktır” (Aktaran Karahanoğulları, 2003:85). Çalışmamızın örnek olayları söz konusu olduğu zaman, odaklanmamız gereken nokta sermaye birikim süreci olmaktadır. Bugün ise birikim, küresel ölçekte, uluslararası yeni işbölümü (Fröbel, vd., 1982: 55-59, 91-93; Özügurlu, 2008: 95-97; Erdoğan, 2006: 131-140) ve küresel meta - üretim zincirleri (Gereffi, 1995: 217-222; Özügurlu, 2008: 99-102, Dikmen, 2000: 287-291; Köse ve Öncü, 2000: 74-77) tarafından belirlenmektedir. Uluslararası yeni işbölümü yaklaşımı, üretim süreçlerinin parçalanması, gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ve geniş bir yedek sanayi ordusu şeklindeki üç temel olgusal dayanağı ile üretimin dünya çapında örgütlenmesine dayanır. Süreç, sermayenin verili koşullar altında nerede daha iyi birikeceği ve değerlendirileceği sorusu üzerine oturur. Sorunun yanıtı “kenar ülkeler”i

¹Birikim rejimi, üretim, “tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümler arasında uyuma sağlayacak bir artık değer üretimi ve yeniden bölüşümü tarzını” ifade eder. Her birikim rejimi aynı zamanda kendisi ile uyumlu bir düzenleme biçimini de beraberinde getirir. Bu çerçevede, düzenleme biçimi, kapitalizmin farklı gelişme düzeylerine denk gelen “birikim rejiminin istikrarını ve yeniden üretimini sağlayacak koşulların (üretim ilişkilerinin, toplumsal yapıların, toplumsal kurumların ve normların) bütününi oluşturur” (Arın, 1986:113-114). Söz konusu oluşumlar, sınıflar mücadelesinin dolayımı ile belirlenir.

işaret eder (Fröbel, vd., 1982: 55-59). “Kenar ülkeler”in uluslararası işbölümü doğrultusunda ihracata yönelik, dünya pazarlarına üretim yapan birimleri ise “dünya pazarı fabrikası” olarak adlandırılır (Fröbel, vd., 1982: 91-93).

Küresel meta zincirleri ise, “nihai bir malın üretildiği emek ve üretim süreçleri ağı” olarak ifade edilebilir (Köse ve Öncü, 2000: 74). Söz konusu ağ içinde firma ve ürünleri belirli bir ülkeye bağlı olarak sınıflandırmanın güçleşmesi ile birlikte, küresel meta zincirlerinin satın alıcı - tüccar ve üretici yönlendirmeli² olarak iki biçimde gerçekleşebildiği ortaya koyulmuştur. Üretici yönlendirmeli meta zincirleri, genellikle küresel firmaların faaliyet yürüttüğü sermaye ve teknoloji yoğun ekonomik faaliyet alanlarında geçerlidir (Dikmen, 2000: 290). Bu yapılarda küresel firmalar, “zincirin bütün halkaları üzerinde belirleyici yetki ve güce sahip”tir ve emek süreçleri, merkez firmanın “yönetim/organizasyon stratejisine uyumlu bir tarzda” gerçekleştirilmelidir (Köse ve Öncü, 2000: 75). Satın alıcı yönlendirmeli meta zincirlerinde ise, ekonomik faaliyet çoğunlukla emek yoğun sektörlerde gerçekleştirilmekte olup, ihracat merkezli olarak yapılan üretimde “en önemli rolü büyük tüccar kuruluşlar ve aracı şirketler üstlenmektedir”. Ürünler, uluslararası tanınmış markaların malları olarak dolaşıma sokulmaktadır (Dikmen, 2000: 288). Üretim çevrede gerçekleşirken, tasarım, pazarlama ve dağıtım merkezde toplanmaktadır. Ayırt edici önemli farklardan biri, “merkez şirketin ürünün nitelikleri dışında zincirde yer alan şirketler üzerinde doğrudan belirleyici, denetleyici bir etki ve talebinin bulunmamasıdır” (Köse ve Öncü, 2000: 76).

Ülkelerin dünya ekonomisi ile eklemlenme dinamikleri arasında iktisat yazınında “borç krizi” (Erdoğan, 1994) olarak adlandırılan durumu anmak da yerinde olacaktır. 1970’lerin sonlarında kendisini hissettiren bu iktisadi olgu, ödemeler dengesi sorunları yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için, yapısal uyum programlarını uygulamalarını ve ihracata yönelik bir kalkınma stratejisini benimsemelerini gerektiriyordu (Güler, 2005b: 146, Başkaya, 2000: 38).

Türkiye somutunu bu çerçeve içerisinde anlamaya çalıştığımızda, Türkiye’nin dünya ölçeğinde işleyen sermaye birikim sürecine dahil olma çabası içinde olduğu net bir biçimde görülmektedir. Türkiye’nin uluslararası iş-

² Köse ve Öncü (2000: 75), söz konusu ayrımı “Satın Alıcı Şirket Yönetiminde Mal Zincirleri” (Tüccar) ve “Üretici Şirket Yönetiminde Mal Zincirleri” olarak yapmıştır.

bölümü içerisinde genel bir eğilim³ olarak satın alıcı yönlendirmeli, düşük teknolojili, tüketim ve ara malları üretiminde, “düşük katma değerli emek yoğun sanayilerde” uzmanlaştığı görülmektedir (Köse ve Öncü, 1998: 148; Köse ve Öncü, 2000). Bu durum, üretimin mekansal yeniden yapılanması ile birlikte gerçekleşmiştir. Anadolu’da esas olarak Gaziantep, Denizli, Kayseri, Kahramanmaraş ve Konya olarak sıralanan bu merkezlerdeki, kısaca KOBİ olarak adlandırılan küçük ve orta büyüklükteki ve ilk ve ikinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu listesine de sayıları artarak girebilen firmaların yıllar içerisinde gerek ihracat gerekse toplan katma değer içerisindeki paylarını artırdıkları gözlenmektedir⁴. Bu üretim birimlerini, Anadolu’nun yerel sanayi merkezleri olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Buna göre, 1996 yılında yüzde 2,95 olan oran, 2008’e gelindiğinde yüzde 6,10’a çıkmıştır. Aynı dönemde, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa olarak anılan geleneksel sanayi merkezlerinde ise aynı oranın yüzde 78,3’ten yüzde 80,2’ye yükseldiği kaydedilmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta ise, geleneksel sanayi merkezlerinde gerçekleştirilen ihracat ürünlerinin belirli bir kısmının, yeni sanayi merkezlerinde üretilmekte oluşudur. Bu durum, bu üretim merkezlerine ilişkin nicel verileri düşük göstermekle birlikte, “uluslararası pazarlara ulaşma kanallarının hala eski merkezlerin kontrolünde olduğu” gerçeğini de unutturmamalıdır (Buğra ve Savaşkan, 2010: 93-96).

İhracata yönelik modelin çalışmamız açısından anlamı ise şöyle açıklanabilir: Bu model, emek piyasasında var olan önceki dönemin “katılık”ları ve kalıntıları ile uyumsuzluk göstermektedir (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008: 98-99). Satın alıcı yönlendirmeli meta zincirleri, özellikle Anadolu’da yükselen sanayi merkezleri⁵ ile karşılık bulmakta ve emek piyasası esnekliğini tektiklemektedir. Bu sanayi merkezlerinde üretim yapan firmaların yapısı, çoğun-

³ “Genel bir eğilim” ifadesi, Türkiye’de üretici yönlendirmeli meta zincirlerinin de özellikle geleneksel sanayi kentlerinde var olduğunu belirtmek için kullanılmıştır (Köse ve Öncü, 2000). Bununla birlikte, Türkiye’nin önümüzdeki süreçte yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji ürünlerde ihracat yelpazesinin geliştirme yolunda çeşitli adımlar atmakta olduğu da gözlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çağlayan, 2010)

⁴ Bu merkezlerin toplam katma değer içerisindeki payı 1983’te 3,55’ten 2000’de yüzde 8,5’e yükselmiştir. Bu illerde, 1980 yılında toplamda 14 olan ilk 500 arasında sayılan firma sayısı, 2008’de 42’ye, yine 1980’de 16 olan ikinci 500 arasında sayılan firma sayısı, 2008’de 69’a çıkmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2010: 110-111).

⁵ Bu üretim birimleri gündelik kullanımda “Anadolu Kaplanları” olarak anılmaktadır. Burada söylenenler, bu birimlerin emek piyasası ve işçilere yönelik “kaplan” olmaktan kaynaklanan “yırırtıcı” özelliklerini hangi nesnel temele yaslanarak kazandıklarının da bir özeti olarak da okunabilir. Bu firmalar, “kaplan” nitelemesini hak edecek sermaye birikimi boyutlarına başka bir dizi nedenin yanı sıra emek piyasası esnekliği ile ulaşmışlardır.

lukla aile işletmeciliğine dayalı, karar alma mekanizmalarının işverenlerin tekelinde olduğu, Taylorist “hiyerarşik kontrol yapısı”nı çağrıştıran, katılımcı mekanizmaların dışlandığı, emeğin kolektif temsilinin neredeyse olmadığı, iş sözleşmesi yapma alışkanlığının bile yerleşmediği bir tabloyu resmetmektedir (Köse ve Öncü, 1998: 151-155).

Ayrıca bu tür meta zincirlerinde merkez firma, “nihai ürünün hangi yerel koşullarda üretileceğine karar vererek üretici firmalar ve mekanlar üzerinde bir güç ilişkisi kurmakta (Köse ve Öncü, 2000: 76, 84-88, Özar ve Ercan, 2004: 196), bu ise, yerel emek piyasası dinamiklerini uluslararası belirlenime daha fazla açmaktadır. Belirlenimin içi ise esneklik ve taşeronluk ilişkileri ile doludur. Öte yandan teknolojik gelişmelerin de etkisi ile satın alıcı firmaların dünyanın herhangi bir yerinde daha yüksek kalitede ve daha ucuza mal ürettirebileceği bir yer bulabilmesi ve siparişlerini bu ülkeye kaydırabilme olasılığı da bulunmaktadır (Dikmen, 2000: 295). Tüm bunlar kuşkusuz esnekliği pekiştiren unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Sermaye birikim sürecinde yaşanan değişimlerin doğrudan hitap ettiği bir alan, makro ekonomik politikalar. Dolayısıyla esnek çalışma ve ilgili düzenlemeleri Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası⁶ (DB) ve Avrupa Birliği’nin (AB) taşıyıcılığını üstlendiği yapısal uyum politikaları kapsamında ele almak gerekmektedir (Ercan, 2004: 13, 21).

Bu başlık altında son olarak söylenebilir ki, uluslararası işbölümüne eklenme sürecinde koruyucu düzenlemeler terk edilmeli, esnek çalışma uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır. İş Yasası da emek piyasasına ait bir düzenleme biçimi olarak üretim örgütlenmesine uyum sağlamalı ve esnekleşmeye ön açan yasalar ile donatılmalıdır. 2003 tarih ve 4857 sayılı yasa ile yapılan budur.

⁶Bu noktada Türkiyeli işverenler ile DB’nin esneklik konusundaki tezlerinin örtüştüğü görülmektedir. DB’ye göre, emek piyasası kurum ve kurallarının “katılığı” nedeniyle, ekonomik büyümeye karşın yeterli istihdam artışı sağlanamamaktadır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 182). Banka’ya göre Türkiye, “son derece katı ve korumacı” bir emek piyasasına sahiptir (DB, 2010: 45). Öte yandan, Banka, kriz ortamında işverenlere kolaylık sağlamak amacı ile Türkiye’ye emek piyasası esnekliğini kapsayan 500 milyon dolar değerinde kredi vermiştir. Kredinin DB tarafından “Rekabet edebilirlik ve istihdam gelişim programı”nın devamı kapsamında kullanılacağı kaydedilmektedir (TİSK, 2009a: 25).

2.2. Türkiye’de Esnek Çalışmanın Yerleşmesi ve 4857 sayılı İş Yasası Örneği ya da “Yatırım Ortamının İyileştirilmesi”⁷

Türkiye’de esnek çalışmanın yerleşmesi yukarıda anlatılan sürecin bir parçası olarak ele alınmalıdır. 1970 tarihli 1475 sayılı İş Yasası, sermaye birikiminin küresel ölçekte örgütlenmesi ve Türkiye kapitalizminin dünya ile eklemelenmesi sürecinde gereksinim duyulan “bireysel iş hukuku” çerçevesine fazlaca dar geliyordu.

Bu yasanın değiştirilmesi yönündeki taleplerin yükselişi, 1989 ve devamında reel kayıpların giderilmesi ve ardından yaşanan 1994 krizi sonrasına rastlar. 1994 krizinin ardından, sermaye çevrelerinin esneklik talepleri hızlı bir biçimde artış göstermiştir. Bu sürece hem kamu hem de özel sektör işyerlerinde “esnek iş örgütlenmesi, taşeronla verme” gibi uygulamalar ile tepki verilmiş ve fiiliyatı yasal düzleme taşıyacak çabalar da olmuştur (Onaran, 2004: 217; Özar ve Ercan, 2004: 195). Yasal alanda herhangi bir düzenleme olmamasına karşın, 4857 sayılı yasa ile hukuksal zemine çekilen hemen hemen tüm esnek çalışma biçimlerinin 1990’lı yıllar boyunca fiili olarak uygulandığı görülmektedir. Buna göre, fason üretim, belirli, kısmi süreli iş sözleşmesi, kayan iş süreleri, telafi çalışması, yoğunlaştırılmış iş haftası, işten çıkarmalardaki serbestlik, ücretlerin belirlenenin altında ödenmesi, izin dönemlerinin esnetilmesi, kısa süreli çalışma, taşeronla devretme ve daha pek çok uygulamaya 1990’lı yılların Türkiye emek piyasasında rastlamak mümkündür (Türk-İş, 1999: 574-575, Petrol-İş, 1995: 634-635). Zaman, ücret esnekliği ve işlevsel esneklik de toplu iş sözleşmeleri ile önceki döneme göre farklı biçimde düzenlenmiştir:

“Sendikali işyerlerinde esneklik daha çok; toplu iş sözleşmeleriyle belirlenmiş, yasalara uyumlaştırılmış olan iş saatlerinin başlangıç ve bitiş saatlerini değiştirme, haftalık toplam çalışma süresini uzatma, izin sürelerini işverenin belirlemesi, vardiyalı ve normal gündüzcü çalışmalar arasında yer değiştirme vb. (...) biçimlerde uygulanmaktadır (Sendikasız işyerlerinde ise bu kurallar yazılı olmasa da normal çalışma koşulları haline getirilmiştir)” (Petrol-İş, 2000:814). “Ücretler açısından ise, işçinin ne zaman normal çalıştığı, ne zaman fazla mesai yaptığı belli olmasına rağmen toplu sözleşmede yazılı olan fazla mesai, hafta tatili, genel tatil çalışması ve vardiyalı çalışmalarda alacağı ücretler bu durumlara uygun ödenmemektedir” (Petrol-İş, 2000:815).

⁷ “Yatırım ortamının iyileştirilmesi”, yerli ve yabancı işverenlerin, yatırım yapma koşullarını kolaylaştırmak olarak ifade edilebilir. Kurumsal olarak vücut bulmuş hali, Bakanlar Kurulu’na bağlı olarak çalışan, “Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu”dur. Yatırım ortamının rekabet eksenli olarak oluşturulmasına yönelik önerilerde bulunmak Kurul’un asli görevleri arasında yer alırken, çalışmamızın tartışma konusu olan 4857 sayılı İş Yasası’nı da bir emek piyasası düzenlemesi olarak bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

“Üretimin pazara göre belirlenmesinden hareketle (...) işyerine gelen işçinin o gün hangi vardiyada çalışacağını hatta hangi işi yapacağını dahi bilemediği durumlar sıklıkla söz konusu olmakta, vardiyalar bir günlük, iki günlük olarak düzenlenmektedir” (Petrol-İş, 2000:815-816).

Görüldüğü gibi 1990’lar boyunca fiili düzlemde süreç giderek olgunlaşmış ve derinleşmiştir. Bu aynı zamanda “emek piyasası katılığı” söyleminin de yol aldığı bir zaman dilimidir. Bundan sonra ise, bireysel iş hukuku, sermaye çevrelerinin ardından yargı ve doktrin tarafından da farklı bir biçimde algılanmaya başlanmıştır. Nitekim izleyen süreçte, esneklik gerçeğinin hukuksal düzleme taşınması, önce mahkeme içtihatlarında, sonra ise doktrinde yer bulmuştur (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008: 98-99, 101, 107). Gerçekten de 1475 sayılı İş Yasasının yürürlükte olduğu dönemde emek piyasasında fiili olarak var olan esnek çalışma modelleri için yüksek yargı, doktrindeki görüşlerden faydalanarak uyumsuzluk alanlarını çözmeye çalışmış; ancak yasa eksikliğinden dolayı oluşan yasal boşluklar sorun oluşturmıştır (Kutal, 2007:100; Karakaş, 2008:5). Bugün ise fiiliyatın 2003 yılında yasal bir zemine kavuşturulması ile Türkiye’de özellikle sanayi alanında üretim yapan ve özellikle “çokuluslu ve yabancı ortaklı” pek çok firmanın, üretim sistemlerinde esneklik yönlü yeniden yapılanmaya gittiği söylenebilir (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008: 62-63).

Neo-liberal dönüşümün öyküsüne bireysel iş hukuku örneği üzerinden devam etmeye çalışacağız. 4857 sayılı yasa, yukarıda da söylediğimiz gibi, fiili olarak pratiğe dökülmüş kimi uygulamaların, yasa dilindeki karşılığı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla yasayı, emek piyasasında ve üretim noktalarında olmayan değil, belirli bir yaygınlık ve derinliğe erişmiş uygulamaların yasal çerçevesi şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Elbette yasa ile getirilen tüm düzenlemelerin önceden beri uygulandığını ileri sürmek mümkün değildir; ancak yasanın fiili olarak varolan kimi uygulamaları yasal bir biçime kavuşturduğunu ve yenileri için de ön açtığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada ise yasa, maddeleri bakımından ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutulmayacak, mantığı açısından sorgulanacak ve nasıl bir çalışma rejiminin yerleştirilmekte olduğuna ilişkin bir tartışmanın bağlamı olarak değerlendirilecektir. Yasadan kimi örnekler verilecek ve yasanın esnekliğe yönelik maddeleri farklı esneklik türlerine göre sınıflandırılacaktır.

Yasa, ortaya çıkış koşulları itibariyle tarihsel ve toplumsal bir bağlam içerisinde, bir ilişki biçimi olarak ele alınmalıdır. “Küresel meta zincirleri”, çevre ülkelerin üretim politikalarını, uluslararası sermayenin etkisine daha fazla açık

hale getirmiştir. Bu durum ise bu ülkelerin emek piyasalarının esneklik, güvencesizlik, sendikasılaştırma, kurnalsızlaştırma, vs. biçimlerde yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiştir.

Bireysel iş hukuku da artık-değerin üretildiği, dolayısıyla emek-sermaye ilişkilerinin kristalize olduğu üretim noktasına yönelik temel bir emek piyasası kurumudur. Bu haliyle, esneklik yönlü inşadan nasibini fazlasıyla almalıdır. Sonuç da önemli ölçüde bu yönde olmuştur. Yasanın “**Geçici iş ilişkisi**” başlıklı 7’nci maddesinin esas kısmı şu şekildedir:

“İşveren, devir sırasında yazılı rızasını almak suretiyle bir işçiyi; holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde veya yapmakta olduğu işe benzer işlerde çalıştırılması koşuluyla başka bir işverene iş görme edimini yerine getirmek üzere geçici olarak devrettiğinde geçici iş ilişkisi gerçekleşmiş olur.”⁸

Esnek çalışmanın tipik bir örneği olan madde ile “bir işçinin ancak belli bir yerde, belli bir işte, belli bir işverene bağlı olarak ve belli koşullarda çalışmasını hükme bağlayan geleneksel iş sözleşmesi anlayışı” kökten değişmiştir (Işıklı, 2003: 66). Madde ile zaten kiralanmış olan emek gücünün, başka bir işverene daha kiralanabilmesinin önü açılmaktadır (Topak, 2003: 379). Öte yandan yasa metninde geçen “veya” ifadeleri ile işçinin hem çalışma mekanı hem de yaptığı iş olabildiğince esnetilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer esnek çalışma biçimi ise “**Çağrı üzerine çalışma**”dır (Madde 14). Farklı yorumlarda, “kısmi çalışmanın özel bir türü” (Işıklı, 2003: 67; Gerek, 2007: 189) ya da “kötü kullanıma en açık biçimi” (Koç, 2006: 52) olarak değerlendirilmektedir. İşçinin ne zaman çalışacağını belirleme yetkisi, tek tarafı olarak işverene aittir. Artık işçiler ne zaman, nerede, ne kadar, hangi koşullarda, kimin için çalışacaklarını bilmeden haftalarca belirsizlik içinde iş bekleyebileceklerdir.

Çalışma sürelerine yönelik önemli bir düzenleme ise “**Çalışma süresi**” başlıklı 63’üncü maddedir:

⁸ Söz konusu maddenin çalışma yaşamında karşılığını bir işçiden dinleyelim: “Ford (...) ödünç işçi olarak Gebze’ye gönderdi işçilerin bir kısmını. Şimdi Gebze’ye gönderdiği işçilerin bir bölümünü Transit Connect’te işler açıldı diye geri çağırıyor. İşçi olmuş top gibi. Oradan oraya atıp duruyorlar. İş var gel, iş yok git. Bu kadar basit.” (Evrensel, 2009) Başka bir işçi ise işyerinde çalışma koşullarının değiştirilmesini şu sözlerle anlatmaktadır: “İşçinin hayatı altüst oldu. Çalıştığın bölüm değişiyor, vardiyalar değişiyor her şey allak bullak. Bugün Transit hattındasın, yarın Transit Connect. Önemli olan işin zamanında yetişmesi. Sen önemli değilsin. Hangi vardiyada olduğumuzu öğrenmek için bile telefon bekler hale geldik.” (Evrensel, 2009)

“Genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırkbeş saattir. Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır. Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde onbir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar artırılabilir.”

Böylelikle o işyerinde haftada 6 gün çalışılıyorsa haftada en çok 66 saat, 5 gün çalışılıyorsa 55 saat çalışabilecektir. Önemli olan, 2 ya da 4 ayın ortalaması alındığında haftalık çalışma süresinin 45 saati aşmamasıdır. Düzenleme ile çalışma sürelerinde esnekliğin yanı sıra ücretlerde de işveren lehine belirli bir esneklik sağlanmaktadır. Şöyle ki, madde, **“Fazla çalışma ücreti”** başlıklı 41’inci maddenin hükümleri ile birlikte okunduğunda, daha önce ücret karşılığı olan çalışma, yani fazla mesai, bu düzenleme ile ücret ödenmeden gerçekleştirilebilecektir. Olan, işçinin fazla mesaisine el koyulmasıdır. Aynı zamanda düzenleme ile birlikte fiiliyatta çalışma sürelerinin uzaması kalıcılaştırılmaktadır. İşçi daha uzun sürelerle çalışmaya alışmaktadır. Bu, bir bütün olarak emek piyasası ve emek gücü üzerinde etkide bulunacaktır. Artık ücretli istihdama yeni katılan işçiler, fazla mesailerine el koyulmasını baştan kabullenerek, uzun sürelerle çalışmaya razı olacaktır.

Yasanın 67’nci maddesi, **“Günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri”** başlığı ile çalışma sürelerine ilişkin esneklik getirmektedir:

“Günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri ile dinlenme saatleri işyerlerinde işçilere duyurulur. İşin niteliğine göre işin başlama ve bitiş saatleri işçiler için farklı şekilde düzenlenebilir.”

Burada yasanın genel mantığını verebilmek için değindiğimiz maddeler, Tablo 1’de de görüldüğü üzere çoğaltılabilir. Yasa ile esnek çalışma kalıcılaştırılmış, emeğin denetiminin işyeri ölçeğinden çıkartılarak toplumsal ölçeğe yükseltilmesinde önemli bir adım daha atılmıştır. Bu, emeğin metalaşması açısından da ciddi bir aşamadır. Bu haliyle bireysel iş hukuku Özdemir’e (2009: 153) göre borçlar hukukuna çevrilmiştir. Hedeflenen ise “emek piyasasında sermayenin hareket serbestisinin” (Mütevellioğlu, Işık, 2009: 160), emek ve emek süreci üzerindeki kontrol ve denetiminin artırılması ve böylelikle emeğin sermaye karşısındaki göreceli konumunun, pazarlık payının düşürülmesidir. Öte yandan sendikal ve kamusal denetimin eksikliği, işsizlik ve kayıtdışılığın çalışma yaşamının ayrılmaz bir parçasına haline geldiği koşullar-

da esnek çalışmanın boyutlarının yasal olanın çok ötesinde gerçekleşeceği de unutulmamalıdır.

Yasa, emek gücünün alınıp-satılma ve kullanılmasının, piyasada dolaşıma sokulan herhangi bir metadan farksızlaştırıldığı bir zaman diliminde gündeme gelmiş ve pratiğe dökülmüştür. Yasa ile bireysel iş hukuku düzleminde, işçilerin ne zaman, nerede, ne kadar süre ile kim için, nasıl, ne tür bir işte ve hangi koşullar altında çalışacağını tümüyle belirsizleşme eğiliminin giderek kuvvetlendiği koşulların çerçevesi çizilmiştir. Türkiye emek piyasası somutunda fiili uygulamanın yasal olanın çok ötesinde olması bakımından, yasa ile sermaye birikiminin önündeki engeller büyük ölçüde kaldırılmış ve nihayet Türkiye’de esnek çalışma ilişkileri yasal dayanaklarına önemli oranda kavuşturulmuştur.

Düzenlemelerden de görüldüğü gibi, yasa ile işçinin tamamen işyeri koşullarına bağlanmasının, hayatının düzensizleştirilmesini önü açılmıştır. Bu çerçevede, yasa, işçileri örgütsüzleştirme, kolektif aidiyet ve temsil mekanizmalarından ve elbette sınıf kimliğinden uzaklaştırma hedefi ile örtüşmektedir. Yasa ile ayrıca yabancı sermayenin gelmesini sağlayan ucuz ve uysal emek gücü arzının devamını sağlayacak despotik bir çalışma ilişkileri düzeninin⁹ sürmesinin zemini de hazırlanmıştır.

⁹ Esas olarak çok daha geniş çaplı bir konu olmakla birlikte, Burawoy (1985, <http://burawoy.berkeley.edu>) tarafından geliştirilen “fabrika rejimleri” tartışması da bu noktada önem kazanmaktadır. Burawoy, fabrika rejimlerini temelde despotik (baskıya dayalı) ve hegemonik (rıza dayalı) olarak soyutlar (Özügür, 2008: 47-52). Despotik rejimlerden hegemonik rejimlere doğru bir geçişin ardından, sermayenin yeniden yapılanması (Burada uluslararası yeni işbölümünün üç unsurunu anar: Sermayenin ucuz emek alanlarına kayması, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve emek sürecindeki parçalanma) ile birlikte yeni bir despotizmin yükselişini tartışır. Marx’ın emek gücünün ücret ve karı sağlayan uygun bir emeğe ve kullanıma nasıl dönüştüğü sorusuna karşı “zor”u işaret etmesi ve emek sürecinin despotik düzenlenmesinin piyasasının ekonomik gücü ile oluşmasına referansla, “**piyasa despotizmi**” kavramını kullanır. Bu rejim atında emeğin sermayeye tam bir bağımlılığı söz konusudur. Ardından gelen **hegemonik rejimlerde** ise ayrımı, kamunun ekonomik ve sosyal yaşam içerisindeki artan rolü belirler. Burawoy, **yeni despotizmin yükselişi** ile birlikte ise, baskının hegemonik rejimler altında yeniden ürettiği rejimler için “**hegemonik despotizm**” kavramını tercih eder (Burawoy, 1985: 122-155 <http://burawoy.berkeley.edu>). Buradaki ayrıcı nokta, refah devleti olanaklarındaki gerileme ve despotik uygulamaları sınırlandıran düzenlemelerin tahrir edilmesidir (Özügür, 2008: 51). Artık sermayenin emek ve emek süreci üzerindeki denetim ve kontrolüne, rıza ile baskının birlikte dahil olduğu bir rejimden söz edilebilir. Kamunun geri çekilişi ile birlikte piyasa da yeni dönemde, emek süreci düzenlenmesinde kapitalizmin ilk gelişim dönemlerini andırır bir belirleyiciliğe ulaşma noktasındadır. Bu çerçevede, küresel meta zincirleri ve uluslararası yeni işbölümüne, bir ucuz ve uysal emek gücü deposu olarak eklenilen Türkiye’de hakim bir üretim rejiminden söz edilebilip edilemeyeceği, edilebilecekse bunun ne şekilde kavramsallaştırılacağı, edilemeyecekse ayrım noktalarının nasıl saptanacağı anlamlı sorular olarak belirlemektedir. Türkiye söz konusu olduğunda, Burawoy’un rejimlere ilişkin temel soyutlamalarının birlikte ele alınabileceği “**hegemonik piyasa despotizmi**”, uygun bir kavramsallaştırma olabilir gibi gözükmektedir. Elbette bu, kavramın mutlak olarak genelleştirilebileceği anlamına da gelmemektedir. Yeni rejimin, çalışma hakkı ile olan ilişkisi ise başka bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir. Konuyla ilgili başka bir çalışma için bkz. Yücesan-Özdemir, 2000; Yücesan-Özdemir, 2010

Tablo 1. Esneklik Türlerine Göre 4857 sayılı İş Yasası'ndaki Esnekleştirici Hükümler¹⁰

Sayısal ve İşlevsel Esnekliğe Yönelik Hükümler	Çalışma Saatlerinde ve Ücretlerde Esnekliğe İlişkin Hükümler	Taşeronlaşmaya İlişkin Hükümler
Madde 2: Tanımlar	Madde 13: Kısmi süreli ve tam süreli iş sözleşmesi	Madde 2: Alt işveren-Asıl İşveren İlişkisi
Madde 6: İşyerinin veya bir bölümünün devri	Madde 32: Ücret ve ücretin ödenmesi	
Madde 7: Geçici iş ilişkisi	Madde 41: Fazla çalışma ücreti	
Madde 11: Belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesi	Madde 46: Hafta tatili ücreti	
Madde 12: Belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesi ayrımının sınırları	Madde 63: Çalışma süresi	
Madde 14: Çağrı üzerine çalışma	Madde 64: Telif çalışması	
Madde 15: Deneme süreli iş sözleşmesi	Madde 67: Günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri	
Madde 21: Geçersiz sebeple yapılan feshin sonuçları	Madde 68: Ara dinlenmesi	
Madde 26: Derhal fesih hakkını kullanma süresi		
Madde 29: Toplu işçi çıkarma		
Madde 30: Özürlü ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu		
Madde 31: Askerlikten ve kanundan doğan çalışma		
Madde 90: İş ve işçi bulmaya aracılık		

2.3. Kriz ve Yeni Hedefler¹¹: Ultra-Esneklik

Türkiye’de esnek çalışma rejimini, arka planının yanı sıra, bireysel iş hukukuna yönelik ürünü üzerinden de ele aldıktan sonra, sermayenin önümüzdeki sürece ilişkin beklenti ve taleplerine de değinmek yerinde olacaktır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye’de işverenler İş Yasasında yapılan değişiklikleri yeterli bulmamış, gerek yasada gerekse piyasada yatırımları ve dolayısıyla “istihdam artışlarını engelleyen” bir dizi katılık unsuru olduğu tezlerini sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, İş Yasası ve emek piyasasını düzenleyen diğer mev-

¹⁰ Tablodaki sınıflandırma, 1475 ve 4857 sayılı yasaların esnekleştirici hükümler ekseninde karşılaştırılmasına dayanarak üretilmiştir. Maddelerin bu tür bir tasnifi, yasa tasarısı üzerinden “Sayısal ve İşlevsel Esnekliğe İlişkin Hükümler” başlığı ortak olmak üzere farklı başlıklar altında Topak (2003) tarafından yapılmıştır. Söz konusu tasnif bizim için de esin kaynağı olmuştur.

¹¹ Buradakiler ile konu ile ilgili tarafımızca yazılan “Olağanüstü Dönem-Olağanüstü Esneklik” başlıklı bir yazıda (Kutlu, 2009a) söylenenler belirli ölçülerde çıkacaktır.

zuatların esneklik doğrultusunda yeniden yapılandırılmasını savunmaktadır. Geçtiğimiz yılın yaz ayları başında gündeme gelen ve sonrasında geri çekilen özel istihdam bürolarının mesleki anlamda geçici iş ilişkisi yapabilmesine yönelik yasa tasarısı ve kıdem tazminatında yeniden yapılanma girişimleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada ise kriz süreci ile birlikte işverenlerin çalışma yaşamına yönelik beklentilerine genel hatlarıyla değinilecektir. Bunun için ise başvuru kaynağımız, TİSK (2009b) tarafından hazırlanan Ocak 2009 tarihli “Kriz Döneminde Endüstri İlişkileri” başlıklı broşür olacaktır.

Broşürde, işverenlerin talepleri net bir biçimde aktarılırken, aynı zamanda önümüzdeki süreçte işçi sınıfını bekleyen tehlikeler de gözler önüne seriliyor. Biz de burada kısaca, işçileri nasıl bir çalışma ortamının beklediğini gösterebilmek için bu taleplerden kimilerini aktarmakla yetineceğiz:

- “İşyerlerine mali yükümlülük getiren düzenlemelerin belirli bir süre ile uygulanmaması” ve “işçinin çıkarılmasının önüne geçilmesi amacıyla işverene işyerinde esnek çalışma şekillerini uygulayabilme inisiyatifi tanınması imkanı”nın verilmesi,

- Toplu iş sözleşmelerine “kriz dönemlerine yönelik (...) hüküm konulması”,

- Özel istihdam büroları ve kıdem tazminatına yönelik düzenlemelerin yasalaştırılması¹²,

- Alt işverenliğe yönelik (taşeron) mevzuat ve işleyişle ilgili kısıtların kaldırılması ve mevzuatın, rekabet ve büyüme hedefleri bağlamında yeniden düzenlenmesi.

- Belirli süreli iş sözleşmelerinin “objektif koşullara bağlı” olarak yapılabilme şartının kaldırılması,

- Yıllık ücretli izin sürelerinin bir bölümün 10 günden az olmamak üzere 3’e bölünebileceğine ilişkin hükmün değiştirilmesi ve yıllık ücretli izinlerin dönemler itibarıyla kullanılmasına yönelik sınırlamaların kaldırılması,

- Ücretsiz izin uygulamasını kabul etmeyen ve bu gerekçe ile işten çıkartılan işçinin işe iade davası açmasının engellenmesi,

- Normalde 2 ay, toplu sözleşmelerle 4 aya kadar uzatılabilen denkleştirme sürelerinin 6-12 aya kadar uzatılması (1 yıllık fazla mesai ücretine el koyma talebi),

¹² OECD’nin bu iki konuda düzenlemeye gidilmesine yönelik son “telkin”lerinin süreci hızlandıracığı söylenebilir (OECD, www.radikal.com.tr). Türkiye’de çalışma ortamının hali hazırda fazlasıyla esnek olduğunu söylemek mümkündür; ancak bu iki düzenleme girişiminin yasalaşması durumunda, esnekliğin son derece ileri boyutlara varacağının altını çizmek gerekmektedir.

- Telifi çalışmasına yönelik esneklik: Cumartesi de dahil olmak üzere tatil günlerinde telifi çalışması yapılabilmesi. İşverenin telifi çalışması yaptırabileceği 2 aylık sürenin 1 yıla, telifi çalışması için günlük 3 saat olan sınırın 11 saate kadar yükseltilmesi.

Esneklik uygulamalarının artırılacağına ilişkin bir diğer sinyal de 2010-2012 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Program'da (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>) verilmiştir. Programda, "krizden çıkış ve sonrasındaki büyüme sürecinin özel sektör öncülüğünde gerçekleştirilmesi" stratejisi, emek piyasasının işverenlerin gereksinimlerine göre düzenleneceğinin beyanı olarak okunmalıdır. Devamında eğilimin yasama ve yargıyı da kapsayacak biçimde ilerleyeceği kaydedilmektedir:

"İstihdamın artırılması ve kayıtdışılığın azaltılması amacıyla, güvenceli esneklik yaklaşımı çerçevesinde esnek çalışmamodelleriteşvikedilecekveyaygınlaştırılacaktır."

"İş ortamını iyileştirmek, öngörülebilirliği artırmak ve piyasa ekonomisinin etkili bir şekilde işleyebilmesini temin etmek üzere ilgili temel kanunlar güncellenecek, bu alanda yargının hız ve etkinliği güçlendirilecektir."

Bunlarla birlikte Ulusal İstihdam Stratejisi (www.sendika.org) kapsamında getirilmek istenen çeşitli düzenlemeler ile ultra-esneklik ve güvencesizlik stratejisinin devam edeceği anlaşılmaktadır. Stratejide, işgücü piyasası katılıkları söylemi eşliğinde yüksek işsizliğin nedeni yetersiz esneklik olarak işaret edilmektedir. Strateji, "1) güvenceli esneklik, 2) kıdem tazminatı, 3) işsizlik sigortası fonu, 4) esnek çalışma modelleri, 5) fazla çalışma süreleri, 6) özel istihdam büroları-geçici iş ilişkisi, 7) bölgesel asgari ücret"¹³ başlıkları ile Türkiye işgücü piyasasında önümüzdeki süreçte esnekleştirmenin ana dayanaklarını belirlemektedir. Öte yandan bu ilan edilenler dışında, ihbar önelleri, haksız nedenle feshin tanımı, sonuçları ve itiraz sürelerinin yeni esneklik alanları arasında yer alacağı anlaşılmaktadır.

Çalışma yaşamına yönelik haklar açısından bakıldığında kesin bir geriye gidişi ifade eden taleplerin fiili olarak uygulanmaya başlaması ve kalıcılığı, adeta bir "sosyal damping" etkisi yaratarak bir bütün olarak emek piyasasının daha da kuralıslaştırılmasına dönüşecektir. Sıralanan hedeflere ilişkin işyeri uygulamaları, yüksek ve uzun süreli işsizlik koşullarının da baskısı ile emsal gösterilerek yayılmaya başlayacak, uygulamaların kabul edilmemesi duru-

¹³ Bu başlıklar, dinleyici notu biçiminde hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi Taslak Metin'de yer almaktadır.

munda, kişilerin ellerinden alınan çalışma hakları olacaktır. Fiili olarak yaygınlaşma ve derinleşme ise İş Yasası örneğinde olduğu gibi, yasal süreci beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, her iki durumda da ortada büyük bir “haksızlık” oluşacaktır.

2.4. Tayin Edici Tezler: Gerekçeler ve Gerçekler

“Çalışanları işten çıkarma imkanları daha geniş olsaydı, işletmeler ve özellikle de KOBİ’ler, yatırım yapmada ve yeni eleman istihdam etmede daha hızlı davranabilirlerdi.” (TİSK, 2004)

Yazının yukarıdaki kısımlarında da ifade edildiği gibi yasal düzenleme, bireysel iş hukuku alanında fiiliyata ilişkin belirli bir olgunluğun ardından kurumsallaşabilmiştir. İşte bu süreçte işveren örgütleri de boş durmayarak “emek piyasası katılığı unsuru” söylemi etrafında, emeği koruyucu düzenlemelerden bolca yakınır olmuş ve gerçekleştirilmesine toplumsal meşruiyet katma çabası güden söylemlere yaslanmışlardır. Sermaye kesimi, “işten çıkarmayı engelleyici düzenlemelerin azaltılması, geçici iş, yarı-zamanlı iş, belli süreli iş”, “yoğunlaştırılmış iş haftası, esnek vardiya” gibi standart dışı istihdam türlerini düzenleyen yasal değişikliklerin” savunucusu olmuştur (Onaran, 2004: 218-219).

Esneklik dayatması topluma yeni istihdam yaratma hedefi ve kayıt dışılıktan kurtulma vaadi ile birlikte sunulmaktadır. Söz konusu talepleri neo-liberal strateji içerisinde ele aldığımızda ise, karşımıza işçiyi korumak için önce firmanın, yatırımların ve birikimin sürekliliğinin korunması, karın garanti altına alınmasını merkeze koyan bir anlayış çıkmaktadır (Pirler, 2008). Bu tezin savunucularına göre, Türkiye’de işsizliğin ve istihdamın artırılmasının en önemli nedeni, işsizlik sigortası, kıdem tazminatı, iş güvencesi, primler, işçiyi koruyucu kimi düzenlemeler ve hatta kimi zaman sendikalar gibi “katılık unsurları”dır. Buna göre, Türkiye’de işverenlerin, “işten çıkarmaların uzun süreli ve maliyetli olması” nedeniyle, yeni işçi alma motivasyonlarının düşük olduğu ileri sürülebilmektedir (Süral, 2007: 17). İşsizlik ve kayıtdışılığın ilacı ise esnekliktir (Pirler, 2008: 6-7).

Yukarıdaki alıntı ise artık işverenlerin beklentilerinin en açık bir biçimde dışı vurumudur. Alıntıda yer alan ve yazımızda genel eğilimi satın alıcı yönlendirmeli meta zincirlerine bağlı olarak sunulan, Anadolu’nun yeni sanayi kentlerinde ortaya çıkan KOBİ’lere yönelik “işten çıkarma imkanları”nın ge-

nişletilmesi beklentisi de kanımızca kuramsal çerçevemizi doğrulamakta ve bağlam içerisinde anlamlı gözükmektedir.

Uluslararası yeni işbölümü yaklaşımının savunucularına göre, bu değişimin yarattığı sonuçlardan biri işsizliktir (Fröbel, vd., 1982: 58). Satın alıcı yönlendirmeli meta zincirlerinin, ihracata yönelik büyümenin ana eğilim olduğu Türkiye koşullarında bu sav, 9 yılın işsizlik verilerine bakarak sınanabilir; sınanan aynı zamanda işverenlerin de savıdır:

Tablo 2: Gerçek ve Resmi İşsiz Sayısı ve Oranları (bin, %) ¹⁴

	Resmi İşsiz	Toplam Gerçek İşsiz	Resmi İşsizlik Oranı	Gerçek İşsizlik Oranı
2000	1,497	2,558	6,5	10,5
2001	1,967	3,095	8,4	12,5
2002	2,464	3,637	10,3	14,5
2003	2,493	3,737	10,5	15,0
2004	2,498	4,185	10,3	16,1
2005	2,521	4,716	10,3	16,9
2006	2,446	4,944	9,9	18,1
2007	2,376	4,572	10,3	17,8
2008	2,611	4,768	11,0	18,3
2009	3,471	5,613	14,0	20,8
2010*	3,046	5,124	11,9	18,4
<i>Ortalama</i>	2,490	4,268	10,3	16,2

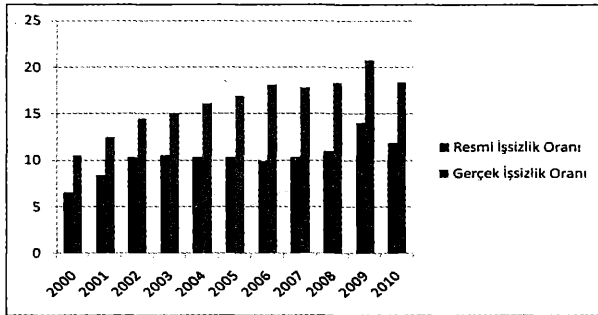
* Aralık ayına ait veri açıklanmadığı için 11 aylık ortalama alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı işgücü anketleri

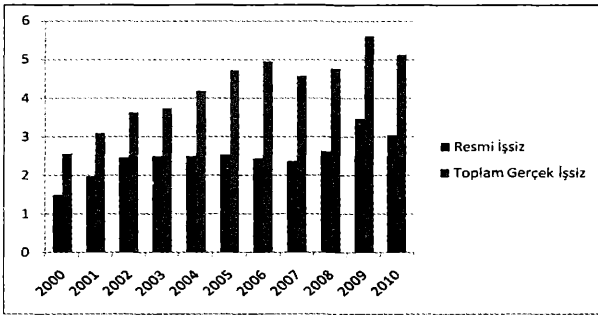
Yukarıda sunulan veriler, Türkiye'deki işsizlik artışını net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Yedek işgücü ordusuna ilişkin veriler kimi yıllar dışında istikrarlı bir biçimde artış göstermektedir. Buna göre, 2000 yılında yüzde 10,5 olarak hesaplanan gerçek işsizlik oranı, 2010 yılında gelindiğinde neredeyse 2 kat artarak yüzde 18,4 düzeyine ulaşmıştır. Öte yandan ekonomik krizin açık

¹⁴Tabloda sunulan yıllık ortalamalar ve genel ortalama, TÜİK'in hanehalkı işgücü anketleri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır. Gerçek işsizlik oranı, işgücüne dahil edilmeyen diğer işsizlerin (mevsimlik çalışanlar + iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar) resmi işsiz sayısına ve işgücüne eklenmesi, daha sonra ise bulunan toplam gerçek işsiz sayısının toplam gerçek işgücü sayısına oranlanması ile elde edilmiştir.

Grafik 1. Resmi ve Gerçek İşsiz Sayıları (milyon)

Grafik 2. Resmi ve Gerçek İşsiz Oranları (%)

etkisini gözlemlemek de mümkündür: Resmi işsiz sayısı, 2008 yılında 2 milyon 611 bin olarak hesaplanırken, 2009 yılında ise 3 milyon 471 bine kadar yükselmiş; ardından düşüş eğilimi sergileyerek 2010 yılında 3 milyon 46 bine gerilemiştir. Gerçek işsiz sayısı da bu dönemde, 4 milyon 768 binden 5 milyon 613 bine kadar tırmanarak yaklaşık 1 milyon

kişi artış göstermiş; 2010 yılında ise 5 milyon 103 bine düşmüştür. Veriler, aynı zamanda Türkiye’de 2000’li yıllar boyunca kriz dönemleri hariç resmi işsizliğin belirli bir aralıkta ilerlemesine karşın, gerçek işsizliğin arttığını göstermektedir. Buradan gerçek işsizlik hesaplamasına dahil edilen, iş aramayıp da çalışmaya hazır olan “umudu kırık”ların sayısının arttığı sonucuna ulaşabiliriz.

İşsizlik ya da aynı anlama gelmek üzere yedek işgücü ordusu, ücretli emek konumuna yükselebilmüş olanların yanı sıra emek güçlerini satışı çıkarmış olanlar açısından da ciddi bir terbiye unsurudur. Ayrıca işsizlik, çalışma yaşamına yönelik kimilerini güncel olarak deneyimlediğimiz sermaye yanlısı çeşitli düzenlemelerin ve hedeflerin pratiğe dökülmesinde son derece işlevsel bir araç olarak kullanılmaktadır. Artık işsizlik, kişinin işçilik yaşamının ayrılmaz bir parçası ve “istihdamın bir anıdır” (Özuğurlu, 2009). Kısa sürelerle, çok fazla işte, güvencesiz olarak yoğun bir biçimde çalışmak esas; kalıcı bir iş bulmak zor, güvencesiz bir iş bulmanın görece kolay, işi kaybetmek ise son derece kolaydır.

Emek gücünün satım hali ile emek gücünün üretim sürecinde değerlendirilme-

si, yani emek halini alması arasındaki ilişkide eğilim şu yöne doğru kaymaktadır: Emek gücünün arz konumu, Fröbel vd'nin (1982) tespitlerini doğrularak kalıcılışmakta ve süreklileşmektedir. Bununla birlikte üretim sürecinde değerlendirilen emeğin, tekrar emek gücü konumuna düşmesi de an meselesidir. Giderek güçleşen ise emek gücünün arz konumundan sıyrılarak, ücret karşılığında emek halini alarak değerlendirilmesidir.

İşsizliğin nicel boyutları, emek piyasasının esnekleştirilmesinde tayin edici bir etmen olmakta, ücretler yine aynı etmene basarak baskılanabilmekte, sendikasılaştırma hamleleri işsizliğin boyutlarından güç almakta, emek aleyhtarını yasal düzenlemelerin yerleşmesinde de aynı etmen toplumu yanıltıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır. İşsizliğin sunulan boyutlarda olduğu bu dönemde, işverenlerin iddialarının tutup tutmayacağı bir kenara, işsizlik baskısı altında bunalan kesimlerin güvencesiz istihdam koşullarına direnmeme, razı gelme, bu koşulları kabul etme eğilimlerinin artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Söz konusu işveren tezlerinin olduğu kadar, pratiğinin de derinleşmesi ve yaygınlaşmasını hayli kolaylaştıracak bu ortamın bir sonraki adımdaki sonucu, bizzat sendikanın ve genel olarak örgütlülüğün-kolektif temsilin bir “güvencesizlik” unsuru olarak algılanmasıdır. Dolayısıyla işsizlik, öznel koşulların-öznenin devreye “doğru bir biçimde” girmediği durumlar dışında, genel hatlarıyla sınıflar mücadelesindeki emek karşıtı konumunu korumaktadır.

2.5. Çalışma ve Hak: Kopmakta Olan Bir İlişki

Yazının bu bölümünde yukarıda söylenenleri, “çalışma hakkı” kavramı bakımından tartışmaya çalışacağız. Çalışma, bir sosyal hak olarak, kamunun emek piyasasına müdahalesi aracılığı ile hayat bulup genelleşebiliyorsa, söz konusu müdahalenin esneklik-deregülasyon lehine ortadan kaldırıldığı koşullarda, çalışmanın bir hak olarak tartışılması, artık nesnel olarak başka bir düzlemde yürütülmelidir.

Kapitalizmin yeniden yapılanması süreci, ortaya çıkış ve ilk gelişim dönemlerindeki bir özelliği tekrar belirginleştirmekte ve derinleştirmektedir. O da şudur: Kapitalist birikim üretim aletleri ile emekçileri ayırarak, geniş bir mülksüzleşme dalgası yaratmıştı. Geniş yığınlar halinde işçileşme de anılan sürecin temel bileşenleri arasındaydı. Teknolojik gelişmeler¹⁵ ve başka bir dizi unsur

¹⁵“İşçi çeşitli nedenlerle grev, iş yavaşlatma gibi mücadele yollarına başvurduğunda artık değer üretiminin sürekliliği tehlikeye girdiğinden, sermaye emeğe olan bağımlılığını olanaklar ölçüsünde en aza indirmeye çalışır. Giderek makinaların emeğin yerini alacak biçimde geliştirilmesi rastlantısal değildir”

ise zaten son derece ağır koşullarda yapılan çalışmayı güvencesizleştirmekteydi. Söz konusu üç olguyu günümüz kapitalizminin temel özellikleri arasında saymak yanlış olmayacaktır. Bu ise emek gücünün arz konumunu etkilemektedir. Küresel kapitalizmin yoğun birikim rejimi (Arın, 1985: 122-131) döneminde metadışlaştırılabilmiş (decommodification) (Offe'den aktaran Esping Andersen, 2006a: 49) pek çok alana yönelik piyasalaştırma-fiyatlandırma stratejisi, farklı refah rejimleri altında farklı özellikler ve sonuçlar doğursa da, günümüzde esnek, ucuz, uyumlu-uysal ve güvencesiz çalışmanın rejim farklılığı tanımayan bir gerçeklik olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla bağlantılı bir diğer önemli nokta ise, metadışlaştırılabilmiş alanlar (emeğin toplumsal yeniden üretimi) ile emek piyasalarının yeniden yapılandırılmasının neo-liberal stratejinin iki paralel kolu olmasıdır. Bu aynı zamanda sosyal politika ve çalışma ilişkileri olarak ifade edebileceğimiz birbiri ile yakından ilişkili iki alanın neo-liberal bir doğrultuda ve birikim rejimine uygun bir biçimde birbirine daha da yakınlaşması anlamına gelmektedir. Çalışma ilişkileri daha esnek, kuralsız, düzensiz ve örgütsüz hale geldikçe işçiler, sermayeye daha fazla bağımlılaşmakta; sosyal politikada kamunun ücretli istihdam düzenine müdahalesi biçimindeki “çağdaş” yönelim, yerini yoksulluğu azaltma araçlarına, sosyal yardımlara bıraktıkça, yardımların muhatabı olan ve yer yer yedek işçi ordusuna dahil edilebilecek kesimler de kendilerini farklı ve köklü bağımlılık ilişkilerinin içerisinde bulmaktadır. Sonuç, -sosyal- hak kavram ve pratiğinin geriye çekilişi ve hatta unutturuluşu, zihinlerden silinişi, merhamet ve minnettarlık gibi işçi sınıfını çözücü ilişkilerin emek piyasasında giderek daha fazla yaygınlaşması ve derinleşmesidir. Adalet ve hak arayışında Orta Çağ kalıntısı kavram ve pratiklere başvurma ve dini vurgu ve motiflerin sosyal politika ve çalışma ilişkilerinin hemen her yerinde görülme sıklığının artması ise belki de aranan ucuz, uyumlu-uysal işçi tipinin oluşumuna en çok katkırı sağlamaktadır.

Yukarıda arka planını ana hatları ile tartışmaya çalıştığımız esneklik olgusu bir bütün olarak, emek piyasasını çevreleyen düzenlemelerin sermaye lehine bozulması anlamına geldiği için, durum, çalışma hakkı ile yakından ilgilidir. Çalışma hakkı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu sözleşme ve grev gibi sosyal ve ekonomik bir hak statüsünde olup ikinci kuşak haklar arasında yer

almaktadır. Bu hak statüsü, kamuya kimi sorumluluklar yüklemekte, dolayısıyla sosyal ve ekonomik hakların bir konusu olarak tartışılmalıdır.

Çalışma hakkı, sosyal haklar üzerine yürütülen tartışmalarda geniş bir alan kaplamış ve refah devletinin gelişiminde de kilit bir rol oynamıştır. “Geleneksel olarak bir iş edinme hakkı olarak” yorumlanan çalışma hakkı, dönemin politik ve ekonomik hedefleri ile özdeşleşmiştir (Rey Perez, 2009: 139,143). Öte yandan çalışma hakkının, diğer hakların yaslandığı, temel bir hak olduğu belirtilmekte ve diğer -sosyal- haklardan fiili olarak yararlanabilme sürecinde oynadığı büyük role işaret edilmektedir (Sokolovic, 2009: 245). Gerçekten de Koray’ın (2000: 134) işaret ettiği gibi, çalışma hakkı aynı zamanda sosyal politika alanı içerisinde anılan birçok düzenleme biçiminin de merkezinde yer almaktadır. Koray’a göre bunu “çalışma öncesi” “(eğitim olanaklarının sağlanması)”, “çalışma süresi” “(koruyucu önlemlerin ve iş güvencesinin getirilmesi)” ve “çalışma sonrası” “(sosyal güvenlik uygulamaları)” olarak kavramsal-laştırmak ve sınıflandırmak mümkündür. Bu çerçevede çalışma hakkı ve kamunun rol ve sorumlulukları ilişkisinde, şu başlıkların öne çıktığı söylenebilir:

“Yeterli istihdam olanaklarının yaratılması, işgücüne eğitim ve nitelik kazandırılması, iş arayanlarla işgücü arayanların buluşturulması, iş yaşamında iş güvencesi sağlanması, iş yaşamında belirli bir gelir güvencesi sağlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği koşullarının iyileştirilmesi, ücretlilere örgütlenme hakkının kazandırılması, işsizlik karşısında korunma, işgücünün sosyal risklere karşı korunması” (Koray, 2000: 135).

Çalışma hakkı, yurttaşlığın çalışma ile ilişkilendirildiği, refah devleti döneminde en temel bir sosyal hak olarak öne çıkmıştır. Bu aynı zamanda, bölüşüm ilişkileri boyutu ile bir toplumsal uyum, biraradalık da sağlar. Bugün ise durum değişmiş, çalışma hakkı söz konusu yeteneğini kaybetmiştir. Neo-liberal evre, emek piyasalarının toplumsal uyum işlevini azaltmış, toplumu bölme özelliğini öne çıkartmıştır (Rey Perez 2009: 147-149).

Sosyal haklar alanına ilişkin düzenleme biçimlerinin, hak kavramı zemininde genelleşmesi ise, kamunun istihdam düzeni ve emek piyasasına müdahaleleri ile mümkündür (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008: 162). Bu olgu, çalışma hakkına yönelik tartışmada, kamunun-devletin merkezi rolüne işaret eder. Ancak kamu müdahalesine farklı bir biçimde, gereksinim duyulan birikim rejimi koşullarında, “hak” sosyal içeriğinden arındırılmaktadır. Durum, çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopmakta olduğunu göstermektedir. Çalışma, artık bir hak olarak genelleştirilemez, yaygınlaştırılmaz. Kamunun düzenleyici özelliklerinin, sermaye lehine belirginleştiği ve kalıcılaştığı bir ortamda, emekçi-

ler sadece “soyut düzlemde” kamusal alandan dışlanmamakta, somut olarak da çalışmak, kamu ile ilişkilendirilemeyecek bir noktaya doğru evrilmektedir.

Türkiye’de de mutlak olarak olmasa da, eğilimin bu yönde olduğu söylenebilir. Yukarıda 4857 sayılı yasaya ilişkin verilen örnekler, bunun bizzat devlet eli ile yaşama geçirildiğini göstermektedir. İşsizlik kalıcılaşarak ve uzun süreli hale gelerek artarken, başka pek çok sosyal ve ekonomik düzenleme alanında olduğu gibi, çalışmanın da hak kavram ve pratiği ile ilişkisi adeta pamuk ipiği ile bağlanmış, kopma noktasına gelmiştir. Çalışma hakkının ortadan kaldırılması, yukarıda söylenenler ışığında, oynadığı merkezi rol nedeniyle, sosyal politika zemininde tartışılmayı hak eden, bölüşüm, örgütlenme ve toplu iş ilişkileri, gelir, güvence, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve hatta konut ve ulaşım gibi emeğin toplumsal yeniden üretimine ilişkin alanlarda da geniş çaplı bir tasfiyenin odak noktasında yer almaktadır.

Bu anlamda yeni emek rejimi ile metalaşma, piyasalaşma ve fiyatlandırma stratejisi arasındaki bağın, hak mücadeleleri açısından dikkate değer bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu süreç aynı zamanda, toplumsal bütünleşme ve aidiyet bağlarının da zayıflaması (Rey Perez, 2009: 152) anlamına gelir ki, hak mücadeleleri ve özel olarak da çalışma hakkı mücadelesi söz konusu olduğunda, bu nokta, kapitalist toplumun geleceği açısından da fazlasıyla önemlidir. Çalışma ile hak ilişkisi ya da emek, çalışma ile yurttaşlık bağının tekrar kurulması mücadelesi ile bunu başka bir toplumsal düzene taşıma arasındaki “gerilimin” ne yöne evrileceği ise yine ciddi bir tartışma başlığı olarak önümüzde durmaktadır.

Sonuç: Üretim Mekanları “Sweatshop”laşırken...

Bu yazıda, Türkiye’de esnek çalışmanın yerleşmesi ve kurumsallaşması, sermaye birikimi ilişkiseliliği içerisinde İş Yasası ve çalışma hakkı üzerinden tartışılmaya çalışıldı. Yapılmış düzenlemeler ve yeni girişimler, Türkiye kapitalizminin ve emek piyasasının küresel üretim ve sermaye birikim süreci ile eklemlenmesinin ürünleri olmaları dolayısıyla, yabancı sermaye açısından önemli bir özendirme politikası olarak ele alınmalıdır. Türkiye’nin dünya kapitalizmi ile eklemlenme biçimi, ulusal emek piyasasının esneklik ve kuralsızlık doğrultusunda yeniden düzenlenmesinde tayin edici faktördür. Bu ise sunulan ve iddia edilenin aksine, yukarıda veriler eşliğinde sınanmaya çalışıldığı gibi, işsizlik artışı pahasına bir süreçtir. İşsizliğin, çalışma yaşamının ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu bu koşullarda somut olan, esneklik yoluyla iş-

sizliğin azaltılması değil, çalışma hakkının ortadan kaldırılmasıdır. Türkiye emek piyasasının biçimlenişinde uluslararası dinamiklerin etkisini aramak, çalışma hakkına ilişkin yürütülecek bir tartışmayı “ulusal”ın ötesinde “küresel” bir ölçüğe taşımak durumundadır. Bu tespit, yürütülecek tartışma ve mücadeleye ilişkin ulusal ölçüğün önemini azaltmamakta, aksine bir bütünlüğe ve bağlılıklığa işaret etmektedir.

İş Yasası dönüşüm süreci ile birleştiği oranda kuralsız, düzensiz, belirsiz, esnek ilişkilerin geçerli olacağı bir çalışma ortamının pekiştireci olmaktadır. Yasa ile işverenler vites büyütürken, çalışma yaşamı birikimin gereklilikleri doğrultusunda yeniden düzenlenmektedir. Yasa, beklenen yeni düzenlemeler ve fiili uygulamalar, küresel meta zincirlerine ucuz emek gücü deposu olarak eklenilen ve bir anlamda 21’inci yy.’da 19’uncu yy. koşullarına yakınlaşan Türkiye’de, işyerlerini “sweatshop”¹⁶ olarak adlandırılan emek yoğun üretimin gerçekleştirildiği, çalışma koşullarının son derece sağlıksız ve güvensiz, ücretlerin düşük, güvencesizliğin ise yaygın olduğu üretim mekanlarına daha fazla benzetmektedir¹⁷. Böylelikle, bir sosyal hak alanı olarak bireysel iş hukuku, neo-liberal strateji ve esnek birikim doğrultusunda yeniden yapılandırılırken, geride yasal “hak” alanlarının esnekleştirildiği bir ortam bırakmaktadır. Bireysel iş hukuku söz konusu olduğu zaman, mutlak olarak olmasa da, azımsanmayacak ölçüde “hak”kın yasal dayanakları esnekleştirilmiştir. Bu ise bize, fiili, meşru hak talebinin önemini hatırlatmaktadır.

Öte yandan olan bitenler sadece bir iktisat politikaları demeti olarak kavranamaz. İşçi sınıfının kazanımlarının ve hak ile ilişkilendirilebilecek tüm düzenleme alanlarının yeniden yapılandırılması ve emeğin kamusal alanın dışına çıkartılması siyasal, ideolojik, kültürel bir başkalaşımı da içermek durumundadır. Bugün olan da tam olarak budur. Bu çerçevede Maliye Bakanı Mehmet Şimşek’in TEKEL işçilerine yönelik “hükümetimizin varsa bir hatası, özelleştirme sonucu açıkta kalan işçilerimize karşı merhamet beslemesi... Eğer bir

¹⁶Gerek uygulama gerekse yasal çerçevesi ile Türkiye söz konusu olduğunda “sweatshop” kavramını dikkatli ve temkinli olarak kullanmak gerekmektedir. Bu kavram, çalışma koşullarının son derece sağlıksız ve ağır olduğu işyerlerini anlatmaktadır. Buradaki kullanımı ise metaforik bir anlamın yanı sıra bir eğilimi yansıtmaya çabasının bir ürünüdür.

¹⁷Haberdan satın alıcı yönlendirmeli meta zincirlerine yerleştirilebileceğini anladığımız Eskişehir’de bir tekstil fabrikasındaki çalışma koşulları şu şekildedir: Fabrikada, tuvaletlere kartla girilmekte, 2005’ten bu yana yıllık izin kullanılmamakta, girdi-çıkıtlarla tazminatlar yok edilmekte, yarım güne 1 günlük ücret kesilirken, bir günlük mesai ise yarım gün yazılmakta, işçiler ortalama 500 TL ücretle çalışmakta, asgari geçim indirimleri ödenmemekte ve nihayetinde kadın işçiler taciz edilmektedir (Evrensel, 2010). Fabrika, sweatshop niteliğini hak etmekte ve benzeri koşullarda üretim yapan işyerlerinin sayısı azımsanmayacak boyutlara ulaşmaktadır.

hata varsa o da merhametli olduğumuzdan kaynaklanıyor”¹⁸ şeklindeki sözleri sürecin tayin edici temel mantığını birebir yansıtmaktadır. Artık çalışma ilişkilerine yön veren dinamik “hak” değil, merhamettir. Artık kazanılmış haklar değil, dilene dilene elde edilmiş merhametler olmalıdır. Merhamete minnettarlık gösterildiği oranda, istihdamda kalmak mümkün olabilir. Bu, yarının çalışma ilişkilerine ilişkin bir fikir de vermektedir.

Anlatılanlar, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, çalışma ilişkileri ve sosyal politikadaki dönüşümün paralel olarak ilerlediğine de bir kanıttır. “Yoksullukla mücadele” söylemi üzerinden sosyal yardımların yükselişi ile birlikte, çağdaş sosyal politika olarak tanımlanan araç ve mekanizmaların gerisine düşüldükçe, hak kavram ve pratiğinin de emek piyasasından ve giderek tüm toplumsal alandan çekilişine tanık olunmaktadır¹⁹. Çekilişin yarattığı boşluğun ne ile doldurulacağını önümüzdeki dönem verilecek mücadele belirleyecektir. Ancak şu an dönüştürücü gücün yönelimi dini motiflerle bezenmiş bir neo-liberalizmin topluma emdirilmesidir. Teo-liberalizm olarak adlandırılabilir bu stratejinin ideolojik hegemonyası ise liberal-muhafazakar bir ittifak tarafından gerçekleştirilmektedir. Uluslararası bir eğilimin ürünü olan bu ittifak, neo-liberal dönüşümün başarılı bir şekilde ilerleyebilmesi açısından 2000’ler Türkiye’si için biçilmiş kaftandır.

¹⁸ Bu açıklamayı, çalışma hakkı bağlamında, emek üzerindeki etkileri ile tartışan bir yazı için bkz. Kutlu, 2010, www.sendika.org

¹⁹ Talas’ın (1997: 55) şu değerlendirmeleri, çağdaş sosyal politika dönemi öncesine (Sanayi Devrimi öncesi) ilişkin olmakla birlikte adeta günümüzü anlatmaktadır: “Yardım bir hak niteliği taşımaz. (...) Devletin müdahaleleri de kişisel yoksulluklara ve kişilere dönüktür. Buna karşı çağdaş sosyal politika çeşitli açılardan ayrı nitelikler taşır. Bir kez, önce kişiyi değil, onun mensup olduğu sınıfı ve bu sınıfın durumunu göz önünde bulundurur. Başka bir deyimle öngördüğü önlemler genel olana, işçi sınıfına dönüktür. Bunun yanında devletin mevzuat yolu ile yaptığı müdahaleler ve düzenlemeler hak yaratıcı niteliktedir. Kişi bu haklara dayanarak ya devletten ya da işvereninden isteklerde bulunabilir.”

KAYNAKÇA

- Ansal, H. (1985) “Teknolojinin Taraflılığı ve Üretim İlişkileri”, *11. Tez Kitap Dizisi*, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Arın, T. (1985) “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, *11. Tez Kitap Dizisi*, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Başkaya, F. (2000) *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Buğra, A., Savaşkan O. (2010) “Yerel Sanayi ve Bugünün Türkiye’sinde İş Dünyası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 118.
- Burawoy, M. (1985) *The Politics Of Production*, (<http://burawoy.berkeley.edu/books.htm>, 3.9.2010).
- Dünya Bankası (2010) *Türkiye Ülke Ekonomik Raporu Kayıt Dışılık: Nedenler, Sonuçlar, Politikalar*, Rapor No: 48523-TR.
- Dikmen, A. A. (2000) “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 86.
- Ercan, F. (2004) “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, N. Balkan; S. Savran (Hazırlayanlar), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet, 2000’li Yıllarda Türkiye 2*, İstanbul: Epos Yayınları.
- Erdoğan, S. (1994) “Dış Borç Krizine Farklı Yaklaşımlar”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 172.
- Esping-Andersen, G. (2006a) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban, *Sosyal Politika Yazıları*, (Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evrensel, “Sayın Başbakan Sıçrayan Sadece Patronlar”, 6.10.2009.
- Evrensel, “2010 Türkiye’sinde 1800’lerin Koşulları”, 28.04.2010.
- Fröbel, F.; Heinrichs, J.; Kreye, O. (1982) *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- Gereffi, G. (1995) “The International Economy and Economic Development,” *Handbook of Economic Sociology*, (Der: Smelser, N.J., Swedberg, R.) New York: Princeton University Press.
- Gerek, N. (2007) “Çalışma Koşullarında 4857 Sayılı Kanun’un Getirdiği Yeni Düzenlemeler ve Çalışma Koşullarında Değişiklik Yapılması”, *DİSK II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi 23-24 Kasım 2006, Sosyal Adalet ve Ekonomi İçin Ekonomi Politikaları*, Ankara: DİSK Yayınları.
- Güler, B. A. (2005b) *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- İşıklı, A. (2003) *İş Hukuku*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Karahanoğulları, O. (2003) “Marksizm ve Hukuk”, *Marksizm Ve...* (iç.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karakaş, İ. (2008) *İş Mevzuatı Uygulama Rehberi*, Ankara: Yargı Yayınevi.

Koç, Y. (2006) *AKP İşçilere Nasıl Zarar Veriyor*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Koray, M. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Köse, A. H., Öncü, A., (1998) “Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 77.

Köse, A. H., Öncü, A., (2000) “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 86.

Kutal, M. (2007) “Türk İş Hukukunda Esnekleşme İstihdam Sorununun Çözümünde Etkili Olabilir mi?”, *Mercek*, Sayı 48, Özel Sayı.

Kutlu, D. (2009a) “Olağanüstü Dönem-Olağanüstü Esneklik”, *Birikim*, Sayı 242.

Kutlu, D. (2010) “Teo-liberalizm, Merhamet ve Çalışma Hakkı (I) (II) (III)”, (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=29148, 8.3.2010), (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=29293, 8.3.2010), (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=29448, 8.3.2010).

Mütevellioğlu, N., Işık, S. (2009) “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

“OECD: Kıdem Tazminatlarını Kaldırın”, (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=985040&Date=11.03.2010&CategoryID=80>, 13.3.2010).

Onaran, Ö. (2004) “Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti”, N. Balkan; S. Savran (Hazırlayanlar), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet, 2000’li Yıllarda Türkiye 2*, İstanbul: Epos Yayınları.

Orta Vadeli Program (2010-2012), (<http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/09/20090916.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/09/20090916.htm>, 11.3.2010).

Özar, Ş, Ercan F. (2004) “Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi?”, N. Balkan; S. Savran (Hazırlayanlar), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet, 2000’li Yıllarda Türkiye 2*, İstanbul: Epos Yayınları.

Özdemir, A. M. (2009) “İş Hukukunun Ekonomi Politikası İçin Teorik Bir Geri Plan Denemesi”, *Praksis*, Sayı 20.

Özuğurlu, M. (2008) *Anadolu’da Küresel Fabrika’nın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Özuğurlu, M. (2009) “Türkiye’de Kırsal ve Kent Emekçilerinin Durumu”, *11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, 9-12 Aralık 2009, Ankara.

Petrol-İş (1995) “Esneklik”, *Petrol-İş 1995-1996*, İstanbul.

Petrol-İş (2000) “Esneklik”, *Petrol-İş 1997-1999*, İstanbul.

Pirler, B. (2008) “İstihdam Paketi ve Ötesi”, *İşveren*, Cilt 46, Sayı 8.

Rey Perez, J. L. (2009) “Çalışma Hakkı, Toplumsal Dışlanmanın Yolu Mu? Çalışma Hakkı Güvencesi Olarak Temel Gelir”, *21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*, (Der. Ayşe Buğra, Kaan Ağartan), Çev. Azer Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sokolovic, D. (2009) “Social Rights, Crisis, Capitalism, Can Marx Rescue Capitalism?” *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 22-23 Ekim Akdeniz Üniversitesi, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.

Süral, N. (2007) 4857 Sayılı İş Kanunumuzda Esneklik Açılımları, *İşveren Dergisi Eki*, TİSK.

Talas, C. (1997) *Toplumsal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

TİSK (2004) *Lizbon Stratejisi: Unice Görüşü ve Ülkemiz İçin TİSK Önerileri*, Ankara: TİSK Yayınları, (<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1301>, 8.3.2010).

TİSK (2009a) “Dünya Bankası’ndan Esnek İstihdam İçin Kredi”, *İşveren*, Cilt 47, Sayı 4.

TİSK (2009b), *Kriz Döneminde Endüstri İlişkileri*, İşveren Özel Eki, Cilt 47, Sayı 4.

Topak, O. (2003) “Esnekliğin Ötesi: Yeni İş Kanunu Tasarısı”, *Petrol-İş 2000-2003*, İstanbul.

TÜİK, (<http://www.tuik.gov.tr>).

Türk-İş, (1999) *Türk-İş 99 Yıllığı 1, 1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri*, Türk-İş Dergisi Eki.

Yücesan-Özdemir, G. (2000) “Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme?: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikâyesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 86.

Yücesan-Özdemir, G.; A.M. Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot Yayınları.

EKLER

Hak Mücadeleleri Belleği: Tarihten Belgeler

Köylülerin 12 Maddesi (1525)

Halkın Anlaşması (1647)

Eşitlerin Manifestosu (1796)

Halkın Şartı (1837)

Komünist Partinin Talepleri (1848)

Paris Komünü Manifestosu (1871)

Erfurt Programı (1891)

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Programı (1903)

Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi (1918)

SSCB Anayasasından Parçalar (1936)

Kara Panter Partisi'nin 10 Maddelik Programı (1966)

Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi (1976)

Küba Cumhuriyeti Anayasasından Parçalar (1976)

Bolivya Halkına Manifesto (2007)

Köylülerin 12 Maddesi (1525)¹

Birincisi, âcizane ricamız ve dileğimiz ve aynı zamanda niyetimiz ve kanımız şudur ki, bundan böyle biz de güç ve yetki sahibi olmak istiyoruz. Her topluluk kendi rahibini kendi bulmalı ve seçmelidir. Topluluğun, seçtiği kişiyi, eğer yakışık almayacak davranışlarda bulunursa, görevinden uzaklaştırma yetkisi de bulunmalıdır. Rahip vaazlarında bize kutsal Protestanlığı anlaşılır ve katışıksız bir biçimde anlatmalıdır. İnsanî bir eklemeye bulunmamalı, insanlık anlayışı ve gereklerini işin içine karıştırmamalıdır...

Üçüncüsü, biz şimdiye değin hep acınılması gereken, kendi halinde insanlar olarak görüldük. İsa'nın, en aşağı çobandan en yüksek görevdeki insana varana dek, kimseyi unutmadan, hepimizi akıttığı o paha biçilemez kanıyla kurtardığı ve kefaretimizi ödediği bilinir. Bu yüzden kutsal kitap bizim özgür olduğumuzu söyler, biz de zaten özgür olmak isteriz. Ama tamamen özgür değil, yani üstümüzde hiç kimsenin bulunmadığı bir özgürlük istemeyiz: Tanrı bize bunu buyurmaz çünkü. Biz bir başımıza, bedenî taşkınlıklar içinde değil. Tanrı'yı efendimiz olarak severek, insan kardeşlerimizde Tanrı'yı bularak ve onlar için elimizden gelen her şeyi yaparak, gönlümüze göre. Tanrı'nın buyurduğu gibi, kurallar ve buyruklar altında yaşamalıyız.

Dördüncüsü, şimdiye değin alışlageldiğince, hiçbir yoksul kişi dörtayaklıları, kanatlıları ya da akan sudaki balıkları yakalama iznine sahip olmamıştır. Bize öyle geliyor ki, bu kardeşliğe sığmayan, ayıp bir şeydir; çıkarıcılıktır, Tanrı'nın kelâmına aykırıdır. Birçok yerde efendilerimiz, yabanıl hayvanları inat edip, bizim zararımıza korumaktadırlar, çünkü biz, Tanrı'nın insana yarar olsun diye yetişmesine izin verdiği şeyleri, akılsız hayvanların boşu boşuna, serserice yemelerine katlanmak zorundayız, ağzımızı açamayız; oysa bu da Tanrı'nın ve insan kardeşlerimizin aleyhinedir.

Beşincisi, odunculuk yüzünden de eziyet çekiyoruz; çünkü efendilerimiz tüm ormanları kendi üzerlerine geçirdiler ve yoksulun birinin bir şeye gereksinmesi olsa, değerinin iki katı para vererek satın alması gerekmektedir. Kanımızca, ruhanî ya da dünyevi efendilerimiz her zaman elleri altında bulundurdıkları orman ürünlerinden satılmayanları topluluğa devretmelidirler.

¹ Janko Musulin (der.), *Hürriyet Bildirgeleri*, Çeviren Necmi Zekâ, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s. 26-29'dan alınmıştır. Bu belge, 1525'te Almanya'da patlak veren Alman köylü ayaklanmasında köylülerin taleplerini ifade ettikleri belgedir.

Altıncısı, hizmetler yüzünden de eziyet çekiyoruz; hizmetler günden güne artırılmakta, hatta her gün durduğu yerde çoğalmaktadır. Biraz insaf edilmesini, bize bu denli çok eziyet çektirilmemesini, merhamet gösterilmesini istiyoruz. Bizim de dileğimiz, atalarımızın yaptıkları gibi, sadece Tanrı kelâmının sadasına uyarak çalışmaktır.

Yedincisi, bundan böyle herhangi bir hükümdarlık altında da eziyet çekmek istemiyoruz. Hükümdarlık nasıl birine, yoluna yordamına uyarak görev ya da unvan veriyorsa, köylüye de, efendileriyle aralarında yapılacak bir sözleşmeye göre görev vermelidir. Bundan böyle efendi köylüyü zora koşturmalı, sıkıştırmamalıdır. Köylünün toprağı zahmet çekmeden, yani canla başla işleyip, ondan yararlanabilmesi için, efendi köylüden olur olmaz, karşılıksız daha çok hizmet ya da başka şeyler istememelidir. Eğer efendinin hizmete gereksinmesi varsa, köylü uysallık ve bağlılıkla herkesten önce ona koşmalı, ama kendi zararına olmayacak bir saatte ve zamanda, uygun bir ücret karşılığında hizmet görmelidir.

Sekizincisi, ki bu durumda olanların sayısı oldukça yüksektir, toprak kiraladığımız için eziyet çekiyoruz; topraklar aşarı karşılamamakta, bu yüzden köylünün elinden alınmakta ve telef olmaktadır. Hükümdarlığın bu toprakları, namuslu kişilere değer biçirtmesini ve makul ölçüler içinde bir aşar saptamasını istiyoruz. Bunu köylünün emeğı karşılıksız kalmasını diye istiyoruz, çünkü her gündelikçi zaten ücretini fazlasıyla hak ediyordur...

Onuncusu, bazılarının, aslında topluluğa ait olan çayır ve arazileri kendi üzerlerine geçirmelerinden dolayı eziyet çekiyoruz. Eğer bu topraklar ciddi ve samimi bir biçimde görüşölüp satın alınmamışlarsa, biz bunları yeniden kendi topluluğumuza katmayı düşünüyoruz. Bu topraklar haksızca satın alınmışlarsa, bir an önce mülkün durumuna göre, kardeşçe ve iyilikle uzlaşma yolları aranmalıdır.

On birincisi, ölüm denilen olayın istismar edilmesine bir son vermek istiyoruz. Şimdiye değin birçok yerde, çeşitli biçimlerde olduğu gibi, dulların, yetim ve öksüzlerin mallarının, Tanrı'yı ve her türlü onuru hiçe sayarak, alçakça ellerinden alınmasına ve talan edilmesine hiçbir zaman ne izin verilmeli, ne de böyle bir şey hoşgörölmalıdır.

On ikincisi, kararımız ve ebedi kanımız şudur ki: Eğer burada yazılan maddelerin biri ya da birden çoğı Tanrı'nın kelâmına uygun değilse, Tanrı'nın kelâmına uygun olmayan o maddenin bize gösterilmesini istiyoruz. Ve eğer bu uygunsuzluk, kutsal kitap temel alınarak, bize açıklanırsa, biz o maddeden vazgeçeceğiz.

Halkın Anlaşması (1647)²

Gösterdiğimiz son çabalar ve karşılaştığımız tehlikeler, haklı özgürlüğümüze ne kadar çok değer verdiğimizi bütün dünyaya gösterdi ve Tanrı düşmanlarımızı ellerimize teslim ederek şimdiye kadar benimsediğimiz amaçların haklılığını doğruladı. Bizler şimdi, gelecek adına elimizden gelenin en iyisini yapmak için, kölelik durumuna geri dönme tehlikesinden ve herhangi bir savaşın sorumlusu olarak suçlanmaktan kaçınmak için, birbirimize karşılıklı saygıyla daha sıkı bağlanmaktayız. Çünkü kendileri için iyi olanı kavramaları halinde, vatandaşlarımızın birçoğunun bu mücadelede bize karşı çıkması düşünülemez; dolayısıyla insani hak ve özgürlüklerimize sahip olduğumuzda, kendilerini bizim efendimiz yapma çabası içinde olanların planlarını bozacağımıza kesin olarak kendimizi inandırmalıyız. Çünkü ya Konsey'deki ulusal toplantıların devamlı olmayışı ya da bu toplantıların etkisiz kılınması; daha önce karşılaştığımız güçlüklerle ve yeni yeni aşmakta olduğumuz sorunlara neden olmuştu. Bizler bundan böyle, temsilcilerimizin gelecekte kararsızlığa düşmemelerini ve gerçekleştirmeye çalıştıkları amaçlara ulaşmada kendilerini işe yaramaz hale getirmemelerini sağlamak konusunda tamamen anlaştık ve bunu yapmaya kesin olarak karar verdik. Sırayla şunları ilan ediyoruz:

Parlamento'daki milletvekilleri seçimleri için ilçeler, şehirler ve kasabalara bugüne kadar oldukça orantısız olarak dağıtılan İngiltere halkı; bölgelerdeki yerleşik halkın sayılarına göre daha tarafsız şekilde orantılandırılmalıdır. Sayılar, yer ve yöntemle ilgili koşullar, şimdiki Parlamento'nun görev süresi dolmadan önce belirlenmelidir.

Yetkili makamlarda sürekli aynı kişilerin olmasından kaynaklanan rahatsızlıkları önlemek için bu mevcut Parlamento, 1648 yılı Eylül ayının son gününde dağıtılmalıdır.

Parlamento iki yılda bir (her iki yılda bir Mart ayının ilk Perşembesi) halk tarafından seçilmelidir. İzlenecek yöntem belirlendikten sonra (ki mevcut parlamentonun görev süresi dolmadan belirlenmelidir), aynı yıl Nisan ayının ilk Perşembesinde göreve başlamak ve iki sene sonraki Eylül ayının son gününe

² Bu metin, Levellers hareketi tarafından kaleme alınmıştır (The -First- Agreement of the People). İngiltere'de genel oy hakkının ilk savunucuları olan Levellers hareketinin demokratik taleplerini yansıtır. G. E. Aylmer (Ed.), *The Levellers in the English Revolution*, Cornell University Press, New York, 1975, s. 89-91'de yer alan bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi, ODTÜ İktisat Bölümü Lisans öğrencisi Damla Öz tarafından yapılmıştır.

kadar devam etmek suretiyle; Westminster’de ya da buna benzer diğer yerlerde, önceki temsilciler tarafından muhtelif zamanlarda düzenlenmelidir.

Bu halkın mevcut ve gelecekteki bütün temsilcilerinin yetkisi, sadece kendilerini seçen kişilerden sonra gelir; ayrıca kanunların çıkarılması, değiştirilmesi ve yürürlükten kaldırılmasında; mahkemelerin ve kamu kuruluşlarının oluşturulması ve ortadan kaldırılmasında; yargıçların ve her derecedeki kamu görevlilerinin atanması ve görevden alınmasında; savaş ve barış kararlarının alınmasında; yabancı devletlerle müzakere edilmesinde ve genel olarak temsil edilenler tarafından kendilerine açık ya da dolaylı olarak verilen bütün yetkiler bunların izni ya da onayı olmaksızın genişletilemez.

1. Din meselesi ve ibadet biçimleri bizler tarafından herhangi bir insani güce bırakılmamıştır; zira kasıtlı şekilde günah işlemeyen, vicdanlarımızın bize Tanrı’nın iradesi olarak dikte ettiği şeylerin zerresini ne eksiltebiliriz, ne de artırabiliriz: Bununla birlikte ulusun eğitimi ve ulusa yol gösterme (ki zorlayıcı olmamalıdır) onların sağduyusuna kalmıştır.

2. Zorla askere alma ve herhangi birimizi savaşlarda görev almaya zorlama meselesi özgürlüğümüze aykırıdır ve bu nedenle temsilcilerimize bu konuda izin vermiyoruz; zira para (savaş için gerekli bir kaynak lazım) her zaman onların kontrolünde olduğundan, herhangi bir haklı olayda çarpışmak için yeterince uygun sayıda insanı asla istemezler.

3. Bu parlamentonun dağılmasının ardından hiçbir kişi mevcut parlamentonun ya da Avam Kamarası’nın kararlarının uygulanması ile ilgili olarak söylediği ya da yaptığı herhangi bir şeyden dolayı hiçbir zaman sorgulanamaz.

4. Yürürlükte ya da yürürlüğe girecek olan kanunlara herkes aynı ölçüde tabidir; ayrıca makam, mülk, ayrıcalık, sınıf, doğum ya da yer gibi hiçbir etken başkalarının tabi olduğu olağan yasal süreçlerde hiç kimseye muafiyet sağlamaz.

5. Kanunlar eşit ve dolayısıyla, iyi olmalıdır; aynı zamanda açık bir şekilde halkın refahı ve güvenliği açısından yıkıcı olmamalıdır.

İlan ettiğimiz bu maddeler bizim doğal haklarımızdır ve bundan dolayı yalnızca elde ettikleri zaferlerinin meyvelerini yanlış yola sokan hile dolu şartlar nedeniyle ıstırap çeken ve özgürlüklerini geri kazanmak için kanlarını akıtan atalarımızın verdiği örneklerle değil; bunun yanı sıra hala barış ve özgürlüğün oluşturulmasına bağlı belirli devlet kurallarının oluşturulmasını uzun ve masraflı bir bekleyişle ve bize karşı vahşi bir savaş yürüten ve köle olmamızı isteyenlere karşı sahip olduğumuz üzücü tecrübelerimizle ne olursa olsun bütün muhalefete karşı azami gücümüzle bu haklarımızı korumaya kararlıyız

Eşitlerin Manifestosu (1796)³

FRANSIZ HALKI,

On beş yüzyıl boyunca köle olarak ve dolayısıyla da mutsuz bir hayat yaşadınız. Güç bela soluk alabildiğiniz son altı yıldır, bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik için bekliyorsunuz.

EŞİTLİK! Doğanın ilk dileği, insanın ilk gereksinimi, tüm meşru birlikliklerin ilk düğümü! Fransız Halkı! Sizler bu bahtsız dünyadaki varlıklarını umutsuzca sürdüren diğer uluslardan daha az kutsanmış değildiniz! Her yerde ve her zaman, işlerini az ya da çok bilen yamyamların egemenliği altında yaşayan zavallı insan ırkı, bütün hırsların nesnesi olarak ve bütün zorbalıklar için yem olarak sunuldu. Her yerde ve her zaman kendisine söylenen avutucu sözlerle uyuşturuldu insanlar. Tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir yerde hiçbir şey salt sözlerle elde edilmedi. İnsan belleğinin anımsayamayacağı zamanlardan bu yana büyük bir ikiyüzlülükle yineleyip duruyorlar: *Tüm insanlar eşittir*. Ve yine o zamanlardan beri son derece aşağılayıcı ve vahşi eşitsizliğe dayalı bu düzen insan ırkı üzerindeki baskısını pervasızca sürdürüyor. Toplumlar var olduğu günden bu yana insanlığın sahip olduğu hakların en güzel [olan eşitlik] tartışmaya yer bırakmayacak biçimde tanınmış ama yalnızca bir kez uygulanabilmiştir: Eşitlik, güzel ve kusursuz bir yasal kurgudan başka bir şey değildi. Ve şimdi [talebimizi] çok daha güçlü bir sesle dile getirdiğimiz için bize şunu söylüyorlar: Kesin sesinizi, sefiller! Gerçek eşitlik bir malsaldan ibarettir. Var olan ve size sunulan eşitlikle idare edin: kanun önünde hepiniz eşitsiniz işte. Daha ne istiyorsunuz, sizi mide bulandırıcı insan yığınları? Kanun koyucular, siz iktidarı elinde tutanlar ve zengin toprak sahipleri! Şimdi dinleme sırası sizde!

Hepimiz eşit değil miyiz? Bu temel ilke tartışmaya açık değildir. Zira ancak deliliğin pençesine düşmüş biri gündüzü gece olarak tanımlayabilir.

Öyleyse? Eşit olarak yaşamak ve eşit olarak ölmek istiyoruz, tıpkı eşit doğduğumuz gibi: bu *gerçek* eşitliği istiyoruz ya da ölümü. İhtiyacımız olan şey *budur*.

³ Bu belge, Fransız devriminde “baldırıcıplaklar”ın temsilcisi olan Gracchus Babeuf ve arkadaşlarının 1796’da yeni bir devrim yapmak amacıyla örgütlediği “Eşitlerin Komplosu”nun manifestosudur. Bu Manifesto, hareketin örgütleyicilerinden biri olan Sylvian Marechal tarafından yazılmıştır. Bu metin aşağıdaki adresten alınmıştır: <http://www.marxists.org/history/france/revolution/conspiracy-equals/1796/manifesto.htm>, 25 Ocak 2009. Fransızca aslından İngilizceye Mitchell Abidor tarafından çevrilmiş olan metin, M. Abidor çevirisi temel alınarak İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi Nihat Koçyiğit tarafından Türkçeleştirilmiştir.

Ve [bizler] bedeli ne olursa olsun bu gerçek eşitliği elde edeceğiz. Mutsuzluğa mahkûm olacaktır, onunla bizim aramıza girenler! Mutsuzluğa mahkûm olacaktır, inanç ve inatla dile getirilen böylesi bir talebe karşı çıkmaya kalkanlar!

Fransız Devrimi daha büyük, daha görkemli ve nihai nitelikli başka bir devrimin muştusundan başka bir şey değildi.

Halk karşı saflarda yer alan kralların ve din adamlarının cesetlerine basarak yürüdü. Şimdi onların koltuğuna oturmuş ve bu ikiyüzlü politikanın sürdürücüsü olan yeni zalimlere de aynısını yapacak.

Hakların eşitliğinin yanısıra ihtiyacımız olan şey nedir?

İhtiyacımız olan şey yalnızca İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde yer alan o "hakların eşitliği" değildir. Onu aramızda, evimizin çatısı altında istiyoruz. *Sadece ona bağlılık göstereceğimiz temiz bir başlangıç yapmak için her şeye rıza gösteririz. Gerekliyorsa, bütün bilimler alaşağı edilsin; yeter ki gerçek eşitlik sağlansın!*

Kanun koyucular ve politikacılar! Sahip olduğunuz iyi niyetten daha fazla zekâyâ sahip değilsiniz. Korkaklar ve zengin toprak sahipleri! "Geçmişte defalarca talep edilmiş olan toprak kanununu yeniden gündeme getirmekten başka bir şey yapmıyorlar" diyerek kutsal girişimimizi önemsizleştirme çabanız boşunadır.

İftiracılar, kesin sesinizi! Ve o bulanmış aklınızın sessizliğinde, doğanın dayattığı ve adaletten güç alan taleplerimize kulak verin.

Toprak (Reformu çn.) Kanunu ya da toprak paylaşımı, akıllarından çok içgüdüleriyle hareket eden bazı kişilsiz askerlerin ve yerinden edilmiş kasabaların anlık talebiydi. Biz, daha yüce ve daha adil bir şeye ulaşmaya çalışıyoruz: *kamu yararı ya da malların ortaklığı!* Artık bireysel toprak mülkiyeti olmasın: *Toprak kimseye ait değildir.* Toprağın ürünlerinden herkesin ortak bir biçimde yararlanmasını talep ediyor ve istiyoruz: *Ürünler herkese aittir.*

İlan ediyoruz ki, [bizler] artık azınlıkların en küçüğü için geniş halk yığınlarının çalışmasına ve ter dökmesine rıza göstermeyeceğiz.

Yeterince uzun ve hatta çok uzun zamandan beri, bir milyona yakın insan yirmi milyonluk benzerlerinin ve eşitlerinin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmuştur.

Bizden sonrakilerin yaşanmış olduğuna asla inanamayacakları bu büyük rezalete artık bir son verelim. Nihayet zenginle yoksul, büyükle küçük, efendilerle köleler ve *yönetenlerle yönetilenler* arasındaki bu iğrenç ayrım ortadan kalsın.

Artık insanlar arasında yaş ve cinsiyet ayrımından başka bir ayrım kalmasın. Herkesin yetenekleri ve ihtiyaçları eşit olduğuna göre, herkese bir eğitim ve bir

yiyecek olsun. Herkes için aynı güneş ve aynı hava onlara yetiyor: öyleyse neden her biri için aynı miktarda ve aynı kalitede yiyecek kâfi gelmesin?

Hayal edebileceğimiz şeylerin en doğal düzenine zaten düşman olanlar bize karşı yaygara koparıyorlar.

Diyorlar ki: Sizler düzen bozucu ve fitnecisiniz; istediğiniz tek şey katliam ve yağma!

FRANSIZ HALKI,

Onlara cevap vermekle zaman kaybetmeyeceğiz; sizi temin ederiz ki: uğrunda mücadele ettiğimiz bu kutsal girişimin, yurttaşlararası anlaşmazlıklara ve halkın sıkıntılarına son vermekten başka hiçbir amacı yoktur.

Böylesi büyük bir plan bugüne değin ne tasarlandı, ne de uygulamaya kondu. Sağda solda yalnızca çok az sayıdaki birkaç akıllı adam fısıltıyla ve titrek sesleriyle dile getirdiler bunu. Hiçbirinin tüm gerçeği dillendirebilecek cesareti yoktu.

Büyük önlemlerin alınma zamanı gelmiştir. Kötülük almış başını gidiyor; bütün yeryüzünü kaplıyor. Kaos, politika adı altında yüzyıllardır egemenliğini sürdürüyor. Haydi, her şey düzene girsin ve her şey bir kez daha olması gerektiği gibi olsun. Haydi, adalet ve mutluluk isteyenler eşitlik talebinde örgütlensin. Şimdi EŞİTLERİN CUMHURİYETİ'ni kurma zamanıdır ve bu büyük ev tüm insanlara açıktır. Bizden aldıklarını geri verecekleri gün gelip çatmıştır. Yüreği kan ağlayan aileler! Gelin ve doğanın tüm çocukları için kurduğu ortak sofraya oturun.

FRANSIZ HALKI,

Gelmiş geçmiş zaferlerin en mükemmeli sizi bekliyor! Evet, dünyaya bu anlamlı zaferi sunacak olanlar sizden başkası değil.

Geçmişten gelen alışkanlıklar, köklü korkular *Eşitlerin Cumhuriyeti*'nin kurulmasını bir kez daha engellemek isteyecektir. Hiç kurban vermeden ve kimseyi kurban etmeden gerçekleşecek ve tüm ihtiyaçları karşılayacak olan gerçek eşitliğin örgütlenmesi ilk başlarda herkesi memnun etmeyecektir. Benciller ve gözünü hırs bürümüş olanlar öfkeden deliye dönecekler. Hak etmedikleri halde güç sahibi olanlar bu "adaletsizlik" için kıyameti koparacaklar. Bugüne kadar diğerlerinin çektiği acıları umursamayanlar azınlığın mutluluğunu, bireysel zevklerini ve kişisel rahatlarını kaybetmesi karşısında vicdan azabı duyacaklar. Mutlak güce tapanlar ve keyfi otoritenin yordakçıları gerçek eşitliğin önünde o mağrur başlarını eğmekte zorlanacaklar. Öngörüsüzlüklerinden dolayı ortak mutluluğun engellenemez gelişini anlamakta zorluk çekecekler. Ama aslında

zaten ellerinde tuttıkları mutluluk için verdikleri mücadeleyi kazanmanın şaşkınlığını yaşayan mutlu halk yığınları karşısında durumlarından hoşnut olmayan birkaç bin kişi ne yapabilir ki?

Bu gerçek devrimin ertesi gününde [zaferi kazananlar] kendilerine şaşkınlıkla şunu soracaklar: “Ne yani, ortak mutluluğun elde edilmesi bu kadar kolay mıydı? Tek yapmamız gereken bunu talep etmek miydi? Neden bunu daha önce yapmadık ki? Gerçekten bizi bu talebi defalarca dile getirmek zorunda bırakmalı mıydılar?” Evet, hiç kuşku yok ki, yeryüzündeki benzerlerinden [kendisi gibi olanlardan] daha zengin ya da daha güçlü tek bir kişi bile olsa denge bozulur; suç ve mutsuzluk dünyaya hâkim olur.

FRANSIZ HALKI,

Şimdi neye dayanarak anayasanın mükemmel olduğunu söyleyeceksiniz? ... Kendi bütünlüğünü gerçek eşitlik üzerine kuran şey, size uygun ve tüm beklentilerinizi karşılayacak olan tek şeydir.

1791 ve 1795 aristokratik anayasaları sizi zincirlerinizden kurtarmak yerine daha da köleleştirdi. 1793'teki [anayasa] gerçek eşitlik doğrultusunda büyük bir adımdı ve daha önce ona hiç bu kadar yaklaşmamıştık. Ama o da ne henüz hedefine yaklaşabildi, ne de temel ilke olarak ortaya koyduğu ortak mutluluğa ulaşabildi.

FRANSIZ HALKI,

Gözlerinizi ve gönüllerinizi mutluluğun bereketine açın: Bizimle birlikte EŞİTLERİN CUMHURİYETİ'ni tanıyın ve ilan edin.

Halkın Şartı (1837)⁴

Eşit Temsil

Birleşik Krallık, mümkün olduğu kadar eşit sayıda yerleşik halkın bulunduğu, 200 seçim bölgesine bölünecek ve her bölge Parlamente'ye birer temsilci gönderecektir.

Genel Oy

Yirmi bir yaşında olduğunu altı ay süresince ikamet ettiği yerden sorumlu kilise kâtibine ispatlayan her kişi, seçmen olarak ismini kaydettirmeye hak kazanacaktır. Kayıtlar her yılın 1 Ocak-1 Mart arasındaki dönemde yapılacaktır.

Yıllık Parlamente'ler

Genel seçim her yılın 24 Haziran'ında yapılacak ve üyelikte bir boşalma olduğunda sonraki iki hafta içinde doldurulacaktır. Oy kullanma saatleri sabah saat altıdan akşam saat altıya kadar olacaktır.

Mülkiyet Şartı Yoktur

Üyeler için mülkiyet şartı olmayacaktır; ancak, 200 seçmen tarafından ikamet ettikleri yerden sorumlu kilise kâtibine sunulmak üzere herhangi bir aday lehine imzalanan talep belgesi ile bu aday, aday olarak gösterilebilecektir. Bölgelerde aday olarak gösterilen tüm adayların listesi, adayların niteliklerinin seçmenler tarafından değerlendirilebilmesi için, her bölgede o bölgeden sorumlu kilisenin kapısına asılacaktır.

Gizli Oy

Her seçmen, kendi ikamet ettiği kilise bölgesinde oy kullanmak zorundadır. Her kilise idaresi o bölgede önerilen adaylara sayıca yetecek kadar çok seçim sandığı temin edecek ve oylamanın gizli olması amacıyla her bölgedeki sorumlu kiliselerde geçici bir yer, oylama için uygun hale getirilecektir. Ayrıca seçim gününde her seçmen oylama yerine düzenli bir şekilde geçtiğinde, görevli

⁴ Bu metin, Chartist hareketin üyelerinin İngiliz Parlamentosuna sunmak üzere 1837'de üzerinde anlaş-tıkları dilekçede yer alan yasa önerisidir. Parlamente'ye sundukları bu yasa önerisinde, Chartist hare-kin talepleri dile getirilir (The People's Charter). Kaynak: William Lovett, *Life and Struggles of William Lovett*, Vol. II, London, 1920, s. 456-457, (http://www.archive.org/stream/lifestrugglesofw02loveuoft/lifestrugglesofw02loveuoft_djvu.txt, 07.11.2010). Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi, ODTÜ İktisat Bölümü Lisans öğrencisi Damla Öz tarafından yapılmıştır.

memur tarafından, tercih ettiği adayın sandığı içine atacağı bir oy pusulası verilecektir. Günün sonunda uygun görülen görevliler tarafından oylar sayılacak ve sonuçlar kilisenin kapısına asılacaktır. Ertesi gün o bölgenin kâtibi ve iki müfettiş bütün bölgelerdeki kiliselerden tüm oyları toplayacak ve bölgelerdeki kiliselere postalanacak kazanan adayın adını açıklayacaktır.

Oturumlar ve Üyelere Yapılacak Ödemeler

Üyeler, seçimden sonraki Ocak ayının ilk Pazartesi gününde Parlamentodaki koltuklarına oturacak ve oturumları sona erene kadar (Pazar hariç) her gün -1 Eylül'den sonra olmamak kaydıyla- oturuma devam edeceklerdir. Dönem boyunca her gün, oturum sabah saat 10'da başlayacak ve saat 4'te sona erecektir. Ve her üyeye üç ayda bir Hazinesinden 400 Pound ödenecektir. Seçilecek bütün görevlilerin genel oy ile seçilmesi zorunludur.

Komünist Partinin Talepleri (1848)⁵

1. Bütün Almanya birlik içinde, bölünmez bir cumhuriyet olmalıdır.
2. 21 yaşında olan her Alman, suç işlememiş olması koşuluyla seçme ve seçilme hakkına sahiptir.
3. Halkın temsilcilerine maaş bağlanmalıdır ki, işçiler de Alman halkının parlamentosunda oturabilmelidir.
4. Halk silahlandırılmalıdır. Ordular gelecekte işçi orduları olmalı, ordu yalnızca tüketmekle kalmamalı ve harcadığından fazlasını da üretebilmelidir. Bu aynı zamanda çalışmanın örgütlenmesinin de bir aracıdır.
5. Adaletin geliştirilmesi vazgeçilmez bir görevdir.
6. Bugüne dek köylülüğün sırtına binen tüm feodal yükler, vergiler, angaryalar, herhangi bir tazminat olmaksızın kaldırılmalıdır.
7. Prensler veya diğer feodal mülk sahiplerine ait araziler, ocaklar, madenler vs. devlet mülkiyetine geçmelidir. Tarım bu araziler üzerinde bilimin en modern araçları kullanılarak halkın tümü yararına yapılmalıdır.
8. Köylü malları üzerindeki ipotekler devlet mülkiyeti hesabına sayılacaktır. Bu ipotekler sonucunda elde edilenler köylüler tarafından devlete aktarılmalıdır.
9. İltizam usulünün yürürlükte olduğu yörelerde, toprak kirası veya iltizam parası vergi olarak devlete ödenmelidir.
- 6., 7., 8., ve 9. maddelerde yer alan bütün bu düzenlemeler, devlet harcamaları için gerekli kaynakları kısaksızın ve üretimi tehlikeye sokmaksızın, köylüler ve küçük kiracılar üzerindeki kamusal ve diğer yükleri azaltmak için öngörülmüştür. Çiftçi veya kiracı konumunda olmayan esas mülk sahiplerinin üretimde hiçbir payları yoktur. Bu nedenle onların tüketimleri açıkça suiistimalden ibarettir.
10. Tüm özel bankaların yerini yasal kuru belirleyen ve değerli kâğıt çıkaran bir devlet bankası almalıdır.

Bu önlem kredi varlığını *tüm* halkın çıkarı doğrultusunda düzenlemeyi mümkün kılacak ve böylelikle büyük parababalarının egemenliğini yok edecektir. Bu önlem altın ve gümüşün yerine giderek kâğıt parayı geçirerek, burjuva mübadelesinin vazgeçilmez değişim aracını ucuzlaştıracak ve bu ise altın ve gümüşün dışa dönük kullanımına izin verecektir. Bu önlem nihayet, muhafazakâr burjuvaların hükümetteki çıkarlarını sağlamlaştırmak için de zorunludur.

⁵ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt I, İletişim Yayınları, Ek s. 26-27'den alınmıştır. Bu belge, Komünistler Birliği'nin 5 Nisan 1848'de yayınladığı bildiridir. Bildiriyi kaleme alan Komite, Karl Marx, Karl Schapper, Friedrich Engels, Bauer, Joseph Moll ve Wilhelm Wolff'den oluşmaktadır.

11. Bütün ulaşım araçlarını, demiryollarını, kanalları, buharlı gemileri, yolları, posta hizmetlerini işletmeyi vs. devlet üstlenmelidir. Bunlar devlet mülkiyetine geçirilmeli ve mülksüz sınıfların kullanımına karşılıksız sunulmalıdır.
12. Tüm devlet memurlarının maaşlarının saptanmasında, aileleri dolayısıyla daha fazla ihtiyaç sahibi olanlara, diğerlerinden daha yüksek maaş verilmesinden başka hiçbir ayırım yapılmamalıdır.
13. Kilise tamamıyla devletten ayrılmalıdır. Bütün mezheplerin ruhani sınıfı, yalnızca kendi gönüllü cemaati tarafından maaşa bağlanmalıdır.
14. Miras hakkı kısıtlanmalıdır.
15. Müterakki vergiler konulmalı, tüketim vergisi kaldırılmalıdır.
16. Ulusal Atölyeler kurulmalıdır. Devlet bütün işçilere iş güvencesi sağlamalı ve çalışamayacak durumda olanlara bakmalıdır.
17. Eğitim genel ve parasız olmalıdır. Tüm gücüyle yukarıdaki önlemlerin alınması için çalışmak, Alman proletaryasının, küçük burjuva ve köylü zümresinin çıkarıdır. Çünkü sadece bunların gerçekleştirilmesiyle ki, Almanya'da bugüne dek küçük bir azınlık tarafından sömürülen ve gelecekte de sömürü altında tutulmalarına çalışılacak olan milyonlar, haklarına ve tüm zenginliğin yaratıcısı olarak layık oldukları iktidara kavuşabileceklerdir.

Paris Komünü Manifestosu (1871)⁶

Fransız Halkına:

Top ve tüfek mermileriyle, kardeşlerimizi, kadınlarımızı ve çocuklarımızı bağışlamaksızın Fransız kanı akıtan, Paris'i kuşatma ve bombardıman dehşeti ile yeniden tehdit eden bu acılı ve korkunç çatışma içinde, kamuoyunun ulusal vicdanda tedirginlik yaratacak şekilde bölünmemesi zorunludur.

Paris ve tüm ulus gerçekleştirilen devrimin doğasını, nedenini ve amacını bilmek zorundadır. Sonuçta, kurbanı olduğumuz ölümlerin, acıların ve talihsizliklerin sorumluluğu, Fransa'ya ihanet edip Paris'i yabancılara teslim ettikten sonra, ihanetlerinin ve suçlarının iki şahidi cumhuriyet ve özgürlük felaket altındayken, büyük şehrin enkazını kör ve kaba bir inatla gömme peşinde olanlara aittir.

Komün, Versailles'da oturan politikacılar tarafından yanlış anlaşılan, bilinmeyen ve karalanan 18 Mart hareketinin gerçek karakterini tanımlamak için Paris halkının özlem ve isteklerini belirlemek ve teyit etmekle yükümlüdür.

Paris, savaşları ve kurbanları yoluyla, zihinsel, ahlaki, idari ve ekonomik yenilenmesini, ihtişamını ve refahını hazırladığı tüm Fransa için bir kez daha çalışmakta ve cefa çekmektedir.

İstenen nedir?

Halkın hakları, toplumun olağan ve özgür gelişimiyle uyumlu yegâne yönetim biçimi olan Cumhuriyetin tanınması ve birliği.

İnsan, yurttaş ve üretici olarak her Fransız'ın kabiliyet ve yeteneklerini tümüyle gerçekleştirmesini ve her birinin tüm haklarını güvence altına alan, Fransa'daki tüm yerelliklere yayılmış Komün'ün mutlak özerkliği.

Komün'ün özerkliğinin yegâne sınırı, birleşmeleri Fransız birliğini teminat altına alan sözleşmeye katılmış tüm komünlerin özerklik hakkının eşitliği olmalıdır.

Komün'ün asli hakları:

Komünal bütçelerin, harcamaların ve masrafların oylanması; vergilerin belirlenmesi ve dağıtımı; kamu hizmetlerinin yönetimi; yargının, polisin ve eğitimin organizasyonu; Komün'e ait olan malların idaresi.

⁶. Bu metin, Paris Komünü tarafından 19 Nisan 1871'de ilan edilmiştir. Metin aşağıdaki adresten alınmıştır: <http://www.marxists.org/history/france/paris-commune/documents/manifesto.htm>, 01.11.2009. M. Abidor'un Fransızcadan İngilizceye çevirisi temel alınarak, ODTÜ Psikoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Hilal Eyüpoğlu ve ODTÜ Felsefe Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Süleyman Atılım Yav tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Yargıçların ve tüm kademelerdeki komün görevlilerinin oylama veya rekabet yoluyla seçimi; ayrıca denetim ve görevlilerin geri çağırılma hakkı.

Bireysel özgürlüklerin ve vicdan özgürlüğünün mutlak bir şekilde garanti altına alınması.

Düşüncelerini özgür bir şekilde ifade ederek, çıkarlarını özgür bir biçimde savunarak Komün'ü ilgilendiren işlere yurttaşların sürekli müdahale etmesi. Ayrıca, toplanma ve ifade hakkının özgür ve adil bir biçimde uygulanmasını denetlemek ve temin etmekle tek başına sorumlu olan Komün'ün, bu ifade özgürlüklerini garanti altına alması.

Şehir düzenini koruyan ve kendi yöneticilerini kendi seçen şehir savunması ve Ulusal Muhafız örgütü.

Paris yerel bir garanti olarak büyük merkezi idarede (Komün Federasyonları Temsilciliği) bulunmaktan, aynı ilkelerin gerçekleştirilmesi ve uygulanmasından başka bir şey istemiyor.

Özerkliğinin bir unsuru ve eylem özgürlüğünün bir getirisi olarak Komün, kendi sınırlarını da gözeterek, halkın istediği ve arzulanan idari ve ekonomik reformları gerçekleştirme hakkını; öğretimi, üretimi, değişimi ve kazancı geliştirmek ve genişletmek için ihtiyaç duyulan kurumların yaratılmasını; anın ihtiyaçlarını, ilgili kişilerin arzularını, deneyimin getirdiği gerçekleri de göz önüne alarak iktidarın ve mülkiyetin evrenselleştirilmesini kendinde saklı tutar.

Düşmanlarımız, diğer komünlerin bağımsızlığına ve egemenliğine karşı açık bir saldırı anlamına gelen, "Paris kendi isteklerini ve üstünlüğünü ulusun geri kalanına kabul ettirmek istiyor ve diktatörlük taslıyor" suçlamasını yaparak kendilerini mi yoksa ülkeyi mi aptal yerine koyuyor?

Düşmanlarımız, eski Fransa'nın bütün köşelerinde Federasyon Bayramına hız veren babalarımızın ilan ettiği devrim tarafından kurulan Fransız Birliğini yok etmenin peşine düşmekle Paris'i suçladıklarında kendilerini mi yoksa ülkeyi mi aptal yerine koyuyor?

Bugüne kadar imparatorluk, krallık veya parlamentarizm tarafından bize dayatılmış olan birlik akılsız, keyfi veya zahmetli bir merkezîyetçilikten başka bir şey değildir.

Paris'in istediği siyasal birlik, tüm yerel inisiyatiflerin gönüllü birliğiyle tüm bireysel enerjilerin mutluluk, özgürlük ve güvenlik gibi ortak amaçları göz önünde bulundurarak kendiliğinden ve özgür bir biçimde bir araya gelmesidir.

Halk inisiyatifi tarafından 18 Mart'ta başlatılmış olan Komün Devrimi yeni bir deneysel, olgusal ve bilimsel siyaset çağını başlatır.

Militarizm, işlevselcilik, sömürü, vurgunculuk, tekeller, işçi sınıfını köleleştiren ayrıcalıklar, talihsizlikleri ve felaketleriyle anavatan, eski idare biçimine ve ruhbani dünyaya ait ihtiyaçlardır.

Yalanlarla ve iftiralarla aldatılmış bu sevgili ve büyük ülkeyi teskin edelim! Paris ve Versailles arasındaki savaş asılsız uzlaşmalarla sona erdirilemeyecek türde olan bir savaştır. Sonuç şüphe götürmez. Zafer, Ulusal Muhafızların yılmaz enerjisiyle, inancın ve doğruluğun zaferi olacaktır.

Fransa'ya sesleniyoruz:

Serinkanlı olduğu kadar cesaretli de olan, enerjik ve coşkulu bir şekilde düzeni savunan; hem makul nedenlere dayanarak hem de gayretli bir biçimde kendini kurban eden Paris, kendini herkesin özgürlüğüne ve şerefine adanmak için silahlandı. Fransa bu kanlı çatışmayı durdurmalıdır.

Karşı konulamaz iradesini yasal bir şekilde bildirerek Versailles'ı silahsızlandırmak Fransa'nın görevidir.

Zaferlerimizden yararlanmayı arzulayarak, gösterdiğimiz çaba ile dayanışma içinde olduğunu ilan et. Ya komün düşüncesinin zaferi ya da Paris'in yıkımı ile sonuçlanabilecek bu savaşta müttefikimiz ol.

Bize, Paris'in yurttaşlarına gelince, amacımız tüm tarihi aydınlatmış olan diğer devrimler arasında en büyük ve yaşamsal yaratıcılığa sahip modern Devrimi tamamlamaktır.

Savaşmak ve kazanmak bizim görevimizdir.

Erfurt Programı (1891)⁷

Burjuva toplumun iktisadi evrimi, doğa yasalarının kesinliği ile emekçinin kendi üretim araçlarının özel mülk olarak sahip bulunması temeline dayanan küçük işletmeyi iflâsa götürür. Bu evrim, emekçiyi, üretim araçlarından ayırır ve onu mülksüz proleter haline getirir; üretim araçları nispeten az sayıda kapitalistlerin ve büyük mülk sahiplerinin tekeli haline gelir.

Üretim araçlarının bu tekelleşmesi, parçalanmış küçük işletmelerin dev işletmeler tarafından safdışı edilmesiyle, aletin makine şeklini almasıyla ve ensonu insan emeğinin [üretkenliğinin -ç.] olağanüstü büyümesiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Ama bu dönüşümün bütün avantajları, kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin tekelinde kalır. Proletarya ve -küçük burjuvalar ve köylüler gibi- ara tabakalar için, bu, hayat güvensizliklerinin, yoksulluğun, zulmün, köleleşmenin, alçalmanın, sömürünün gittikçe artması demektir.

Proleterlerin sayısı ne kadar artarsa, gereğinden çok fazla işçiler ordusu o ölçüde büyür, sömüren ile sömürülenler arasındaki çatışma o ölçüde derinleşir, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf savaşımı, modern toplumu iki hasım kampa bölen ve bütün sanayileşmiş ülkelerin ortak karakteristiği olan bu savaşım, o ölçüde daha amansız bir durum alır.

Mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki uçurum, kaynağı kapitalist üretim tarzının özünde bulunan bunalımlar tarafından daha da derinleştirilir; o bunalımlar ki, her geçen gün daha geniş ve daha yıkıcı olmaktadırlar, genel güvensizliği toplumun normal durumu haline getirmektedirler ve bugünkü toplumun üretken güçlerinin bu toplum için gereğinden fazla büyüdüğü, üretim araçlarının özel mülkiyetinin, bu üretim araçlarının akla uygun biçimde kullanılmasıyla ve tam gelişmesiyle bağdaşmaz hale geldiğinin kanıtı olmaktadır.

Eskiden üreticiye ürünün mülkiyetini sağlayan üretim araçlarının özel mülkiyeti, bugün, köylülerin, zanaatçıların ve küçük esnafın mülksüzleştirilmelerine ve çalışanların emeğinin ürününe, çalışmayanların -kapitalistlerin, büyük mülk sahiplerinin- sahip çıkımlarına yaramaktadır. Ancak üretim araçlarının -toprağın, madenlerin, hammaddelerin, aletlerin, makinelerin, taşıtların- kapitalist özel mülkiyetinin, toplumsal mülkiyete dönüştürülmesi ve meta üretiminin sosyalist üretime dönüştürülmesi, toplum için ve toplum tarafından yerine getirilen üretim

⁷ Bu program, Alman Sosyal Demokrat Partisinin 1891'deki Erfurt Kongresinde kabul edilmiştir. Erfurt Programının Türkçe çevirisi aşağıdaki kaynaktan alınmıştır: Karl Marx, Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çeviren M. Kabagil, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1989, s. 159-162.

biçimine sokulmasıdır ki, büyük işletmenin ve toplumsal emeğin durmadan artan verimliliğinin, şimdiye dek sömürülmüş olan sınıflar için, bugünkü gibi yoksulluk ve zulüm kaynakları olmaktan çıkmasının, mutluluğun ve uyumlu ve evrensel bir yetkinleşmeye doğru gidişin kaynakları haline gelmesini sağlayabilir.

Bu toplumsal değişme, yalnızca proletaryanın değil, bugünkü durumdan acı çeken insanlığın tümünün kurtuluşu demektir. Ama bu, ancak işçi sınıfının eseri olabilir, çünkü bütün öteki sınıflar, kendilerini bölen çıkar kavgalarına karşın, üretim araçlarının özel mülkiyeti alanında bulunmaktadır ve bugünkü toplumun temellerinin korunmasını ortak amaç sayarlar.

İşçi sınıfının kapitalist sömürüye karşı savaşımı, zorunlu olarak siyasal bir savaşımdır. İşçi sınıfı, siyasal hakları olmadan iktisadî savaşımını veremez, iktisadî örgütlenmesini geliştiremez. Bu sınıf, siyasal iktidarı almadan, üretim araçlarının, topluluğun mülkiyetine geçişini gerçekleştiremez.

İşçi sınıfının bu savaşımına bilinç ve birlik kazandırmak ve onu zorunlu hedefe yöneltmek, işte Sosyal-Demokrat Partinin görevi budur.

İşçi sınıfının çıkarları, kapitalist üretim tarzının bulunduğu bütün ülkelerde aynıdır. Uluslararası ticaret genişledikçe ve dünya pazarı için üretim geliştikçe, bir ülkenin işçilerinin durumu, giderek daha çok, öteki ülkelerin işçilerinin durumuna bağlanmaktadır. Onun için işçi sınıfının kurtuluşu, bütün uygar ülkelerin işçilerinin eşit olarak ilgili bulundukları bir amaçtır. Almanya Sosyal-Demokrat Partisi, bu gerçeğin bilinciyle, sınıf bilincine varmış olan bütün öteki ülkeler işçileri ile tam birlik halinde olduğunu bildirir.

Demek ki, Almanya Sosyal-Demokrat Partisi yeni sınıf ayrıcalıkları için savaşım vermemekte, tersine, sınıf egemenliğinin ve sınıfların kendisinin ortadan kaldırılması için ve cinsiyet ya da ırk farkı gözetmeksizin, herkese eşit haklar ve eşit görevler uğruna savaşım vermektedir. Bu fikirlerden hareket ederek, parti, yalnızca ücretli emekçilerin sömürüsüne ve ezilmesine karşı değil, bir sınıfa karşı, bir partiye, bir cinsiyete ya da bir ırka karşı yönelmiş olsun, her türlü sömürüye ve zulme karşı savaşım vermektedir.

Bu ilkelerden hareketle Almanya Sosyal-Demokrat Partisi, her şeyden önce, aşağıdaki istemleri ileri sürer:

1) İmparatorluğun 20 yaşını aşmış olan bütün üyeleri için, cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün seçim ve oylamalarda, genel, eşit, tek dereceli ve gizli oy hakkı. Temsili seçim sistemi ve bu gerçekleştirilerek, her sayımdan sonra seçim bölgelerinin yasayla yeniden saptanması. İki yıllık bir yasama süresi. Seçim

günlerinin yasal tatil günleri olması. Seçilen temsilciler için ödenek. Medenî haklardan yoksun tutulanlar dışında her türlü siyasal hak sınırlamalarının kaldırılması.

2) Yasa önerisi ve veto hakkı yoluyla halk tarafından yasama. İmparatorlukta, eyalette, il ve belediyede halk yönetiminin özerkliği. Memurların halk tarafından seçilmesi; bunlar için cezayı gerektiren sorumluluk.

3) Herkes için askerlik hizmeti eğitimi. Sürekli ordu yerine, milis. Savaş ve barış kararının ancak halk temsilcilerine ait olması. Bütün uluslararası anlaşmazlıkların hakemlik yoluyla çözüme bağlanması.

4) Fikir özgürlüğünü, örgütlenme ve toplantı haklarını sınırlayan ya da ortadan kaldıran bütün yasaların kaldırılması.

5) Kamu hukuku ve özel hukuk bakımından kadını erkekten daha aşağı bir duruma koyan bütün yasaların kaldırılması.

6) Dinin özel bir şey olduğunun ilânı. Devlet hazinesinden kilise için ve dinî amaçlarla yapılan bütün masraflara son verilmesi. Kilise toplulukları ve dinsel topluluklar kendi işlerini tam bağımsızlık içinde düzenleyen özel örgütler sayılmalıdırlar.

7) Laik okul. Devlet halk okullarına devam zorunluluğu. Devlet halk okullarında parasız eğitim, okul araç ve gereçleri ve bakımı. Yetenekleri yüzünden daha yüksek bir eğitim görmeye liyakat kazanmış olan erkek ve kız öğrencilere yüksek eğitim kurumlarında aynı koşulların sağlanması.

8) Parasız yargı ve hukuksal yardım. Adaletin halk tarafından seçilmiş yargıçlar tarafından dağıtılması. Ceza davalarında istinaf hakkı. Suçsuzlukları sabit olan sanıklar, tutuklular ve mahkûmlar için tazminat. Ölüm cezasının kaldırılması.

9) Doğum ve ilaçlar dâhil parasız tıbbi bakım. Ölülerin parasız gömülmesi.

10) Vergilerle karşılanmaları gerektiği ölçüde bütün kamu masraflarını karşılamak için gelir ve servet üzerine artan oranlı vergi. Servet beyanı zorunluluğu. Mirasın önemine göre ve akrabalık derecesine göre artan oranlı veraset vergisi. Toplumun çıkarlarını ayrıcalıklı azınlığın çıkarlarına feda eden her türlü dolaylı vergilerin, gümrük resimlerinin ve öteki iktisadî önlemlerin kaldırılması.

İşçi sınıfının korunması için Almanya Sosyal-Demokrat Partisi şu ilk istemleri ileri sürer:

1) Verimli, ulusal ve uluslararası nitelikte emeğin korunması için aşağıdaki temeller üzerinde yasaların kabulü:

a) En çok 8 saatlik normal bir işgününün saptanması.

b) 14 yaşından küçük çocuklar için sanayide çalışmanın yasaklanması.

c) Nitelikleri gereği teknik nedenlerle olsun, toplumun gereksinimleri yüzünden olsun, gece çalışmasını gerektiren sanayi kolları dışında gece çalışmasının yasaklanması.

d) Her işçi için haftada bir kez en az 36 saatlik kesintisiz dinlenme süresi.

e) Truck-système'in (işçi ücretlerinin meta olarak ödenmesi sistemi) yasaklanması.

2) Bütün sanayi işletmelerinin gözetimi, kentte ve köylerde çalışma koşulları üzerine anketler düzenlenmesi ve çalışma koşullarının imparatorluk çalışma bürosu tarafından, bölge çalışma büroları ve çalışma odaları tarafından düzen altına alınması; sanayide sağlık kurallarına uyulması.

3) Tarım işçileri ve hizmetçiler için ve sanayi işçileri için aynı durum; hizmetçiler için yönetmeliğin kaldırılması.

4) Örgütlenme hakkının sağlanması.

5) Yönetime işçilerin etkili bir biçimde katılmasıyla işçi sigortalarının tümünün imparatorluğun yükümlülüğü haline gelmesi.

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Programı (1903)⁸

Mübadelenin gelişmesi uygar dünyanın tüm halkları arasında o kadar yakın bağlar kurdu ki, proletaryanın büyük kurtuluş hareketi enternasyonal bir nitelik kazanmak zorunda kalmıştır, hatta çoktan enternasyonalleşmiştir.

Kendilerini proletaryanın dünya çapındaki ordusunun müfrezelerinden biri olarak gören Rus Sosyal Demokratları, diğer tüm ülkelerin Sosyal Demokratlarının çaba gösterdiği aynı nihai hedefin peşindedirler.

Bu nihai hedefi, bugünkü burjuva toplumun doğası ve onun gelişme biçimi belirlemektedir.

Bu toplumun asli karakteri, kapitalist üretim ilişkileri temelindeki meta üretimidir. Kapitalist üretim ilişkilerinde, metaların üretim ve değişim araçlarının en büyük ve önemli bölümü sayıca az kişilerin sınıfına aitken, nüfusun ezici çoğunluğu ekonomik durumları nedeniyle sürekli olarak ya da belirli aralıklarla emeklerini satmaya, eşdeyişle kapitalistler için ücretli işçi olmaya ve emekleriyle toplumun daha yüksek sınıfları için kâr yaratmaya zorlanan proleterlerden ve yarı-proleterlerden oluşur.

Büyük ölçekli işletmelerin ekonomik ağırlığını arttıran teknikteki sürekli ilerlemenin, küçük, bağımsız üreticilerin bazılarını proleterleştirerek, geriye kalanların toplumsal ve ekonomik yaşamdaki rollerini daraltarak ve onları sermayeye nerdeyse tamamen, açıkça ve katı bir şekilde bağımlı kılarak bu üreticilerin ezilmesine yol açmasıyla orantılı olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu alan giderek daha çok genişliyor.

Bu aynı teknik süreç, aynı zamanda, metaların üretilmesi ve dolaşıma girmesi sürecinde girişimcilerin kadın ve çocuk emeğinden çok daha büyük ölçüde faydalanmalarına imkân tanıyor. Bu, diğer yandan, girişimcilerin canlı emek talebinde görece bir daralmaya yol açtığından, emek gücü talebi, ücretli emeğin sermayeye bağımlılığının artmasının ve sömürülme derecesinin daha da büyümesinin bir sonucu olarak kaçınılmaz bir şekilde arzın gerisinde kalıyor.

Burjuva ülkelerdeki bu durum ve dünya piyasası üzerine bu ülkeler arasında sürekli daha da şiddetlenerek büyüyen karşılıklı rekabet, durmaksızın çoğalan niceliklerde üretilen mallar için pazarlar bulmayı çok daha zorlaştırıyor. Az çok

⁸ Bu program, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresinde kabul edilmiştir. Program metni aşağıdaki adresten alınmıştır: <http://www.marxists.org/history/international/social-democracy/rsdhp/1903/program.htm>, 19.10.2009. Metin İngilizceden Türkçeye Dicle Üniversitesi Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi Doğan Barış Kılınc tarafından çevrilmiştir.

uzatmalı endüstriyel durgunluk dönemlerinin takip ettiği az çok güçlü endüstriyel krizlerde açığa çıkan aşırı-üretim, üretici güçlerin burjuva toplumundaki gelişiminin kaçınılmaz bir sonucunu oluşturur. Krizler ve endüstriyel durgunluk dönemleri, sıraları geldiğinde, küçük üreticileri daha da perişan eder, ücretli emeğin sermayeye bağımlılığını daha da arttırır ve işçi sınıfının konumunun göreceli (ve bazen de mutlak) bir kötüleşmesine daha hızlı bir biçimde yol açar.

Dolayısıyla, emeğin artan üretkenliği ve toplumsal zenginlikteki büyüme anlamına gelen teknikteki ilerleme, burjuva toplumunda, daha büyük toplumsal eşitsizlikle, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun genişlemesiyle, varoluş riskindeki artışla, işsizlikle, çalışan kitlelerin çok daha geniş kesimleri için pek çok yoksunluk çeşidiyle sonuçlanır.

Ama burjuva toplumun doğasına özgü olan tüm bu çelişkiler büyüyüp geliştikçe, çalışan insanların ve sömürülen kitlelerin hâkim düzenden hoşnutsuzlukları da büyür, proletaryanın niceliği ve birliği artar ve proletarya ile onları sömürenler arasındaki mücadele şiddetlenir. Aynı zamanda, üretim ve değişim araçlarını merkezileştiren ve kapitalist işletmelerde emek sürecini toplumsallaştıran teknikteki ilerleme, çok daha büyük bir hızla, kapitalist üretim ilişkilerinin sosyalist üretim ilişkileriyle değiştirilmesinin, yani proletaryanın sınıf hareketinin bilinçli ifadesi olarak uluslararası Sosyal Demokrat hareketin bütün etkinliklerinin nihai hedefi olan toplumsal devrimin maddi koşullarını da yaratmaktadır.

Proletaryanın toplumsal devrimi, toplumun bütün üyelerinin refahını ve çok-yönlü gelişimini sağlamak üzere, üretim ve değişim araçlarının özel mülkiyetinin yerine toplumsal mülkiyetini geçirerek ve toplumsal üretim sürecinin planlı örgütlenmesini getirerek toplumun bir bölümünün diğer bir bölümü tarafından sömürülmesinin her formuna bir son verecek olduğundan toplumun sınıflara bölünmesini ortadan kaldıracak ve böylece tüm mazlum insanlığı özgürleştirecektir.

Proletarya diktatörlüğü, yani proletaryanın sömürenlerin herhangi bir direnişini bastırmasına olanak tanıyacak olan politik gücü fethetmesi, bu toplumsal devrimin zorunlu bir koşuludur.

Proletaryanın büyük tarihsel misyonunu yerine getirebilmesini sağlama görevini önüne koyan uluslararası Sosyal Demokrat hareket, proletaryayı tüm burjuva partilerine karşıt olarak bağımsız bir politik partide örgütler, onun sınıf mücadelesinin tüm tezahürlerine öncülük eder, sömürenler ve sömürülenler arasındaki uzlaşmaz çıkar çelişkisini proletaryanın gözlerinin önüne serer

ve ona, yaklaşmakta olan toplumsal devrimin tarihsel anlamını ve gerekli önkoşullarını anlatır. Aynı zamanda, çalışan ve sömürülen kitlelerin geri kalanına, konumlarının kapitalist sistem içindeki çaresizliğini ve sermayenin boyunduruğundan kendi kurtuluşları için toplumsal devrimin zorunluluğunu ifşa ederler. İşçi sınıfı partisi, Sosyal Demokrat Parti, çalışan ve sömürülen nüfusun bütün kesimlerini, proletaryanın bakış açısını kazandıkları ölçüde, kendi saflarına çağırır.

Farklı ülkelerin Sosyal Demokratları, kapitalist üretim biçiminin uygar dünya genelindeki hâkimiyeti tarafından koşullanan ortak nihai hedeflerini elde etme yolunda, hem bu üretim biçimi her yerde aynı derecede gelişmemiş olduğundan hem de farklı ülkelerdeki gelişimi çeşitli sosyo-politik koşullar altında olgunlaşmakta olduğundan farklı acil görevlere girişmekle yükümlüdürler.

Kapitalizmin çoktan hâkim üretim biçim haline geldiği Rusya'da, toprak sahipleri, devlet ya da hükümdar tarafından çalışan kitlelerin köleleştirilmesine dayanan eski prekapitalist düzenin pek çok kalıntısı halen bulunmaktadır. İktisadi gelişmeye ciddi ölçüde engel oluşturan bu kalıntılar, proletaryanın sınıf mücadelesinin çok yönlü gelişimine mani olurlar ve milyonlarca köylünün devlet ve mülk sahibi sınıflar tarafından sömürülmesinin en barbar formlarının sürdürülmesine ve sağlamlaştırılmasına ve tüm halkın cehalet içinde, haklardan yoksun tutulmalarına katkıda bulunurlar.

Tüm bu kalıntıların en önemlisi ve tüm bu barbarlığın en güçlü koruyucusu, Çarist otokrasidir. O, tam da doğası gereği, tüm toplumsal ilerlemenin hasmıdır ve ancak proletaryanın tüm özgürlük çabalarının en kötücül düşmanı olabilir.

Bu sebeple, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Çarist otokrasinin alaşağı edilmesini ve onun, kuruluşu şunları sağlayacak olan demokratik bir cumhuriyetle değiştirilmesini en acil görevi olarak görür:

1. Halk egemenliği -yani yüksek devlet iktidarının tümüyle, halkın temsilcilerinden oluşan ve tek bir meclis oluşturan bir yasama meclisinin elinde toplanması.
2. Hem yasama meclisinin hem de tüm yerel özyönetim organlarının seçiminde, 20 yaşına ulaşmış tüm erkek ve kadın yurttaşlar için evrensel, eşit ve doğrudan oy hakkı; seçimlerde gizli oylama, her seçmenin herhangi bir temsil kuruluna seçilebilme hakkı; iki yıllık parlamentolar; halkın temsilcilerine ödeme yapılması.
3. Kapsamlı yerel özyönetim; yaşam tarzı ve nüfus yapısı açısından özel koşulların ayırt ettiği tüm yerellikler için bölgesel özyönetim.

4. Kişi ve konut dokunulmazlığı.
 5. Sınırlanmamış vicdan, konuşma, yayın, toplantı özgürlüğü, grev özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü.
 6. Seyahat özgürlüğü ve bir meslekle uğraşma özgürlüğü.
 7. Toplumsal tabakaların ortadan kaldırılması ve cinsiyet, din, ırk ve milliyet farkı gözetilmeksizin tüm yurttaşların haklarının tam eşitliği.
 8. Halkın kendi anadilinde eğitim alma hakkı ve bunun, devlet ve özyönetim organları tarafından, bu amaç için gereken okulların temin edilerek güvenceye alınması; her yurttaşın toplantılarda kendisini kendi dilinde ifade etme hakkı; anadilinin tüm yerel, kamu ve devlet kurumlarında devlet diliyle eşitlik temelinde kullanılması.
 9. Devletin sınırları içerisinde bulunan tüm ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı.
 10. Herkesin olağan kanallar yoluyla, bir jüri tarafından yargılanma hakkı.
 11. Halk tarafından seçilen yargıçlar.
 12. Daimi ordunun yerini halkın silahlandırılmasının alması.
 13. Kilisenin devletten, okulun da kiliseden ayrılması.
 14. Her iki cinsiyetten tüm çocuklara 16 yaşına kadar parasız ve zorunlu genel eğitim ve meslek eğitimi; yoksul çocuklara devlet tarafından yiyecek, giyecek ve ders kitabı sağlanması.
- RSDİP, devlet maliyemizin demokratikleştirilmesinin temel bir koşulu olarak tüm dolaylı vergilerin kaldırılması ve gelir ve miras üzerinden artan oranlı verginin kurulması çağrısında bulunur.
- İşçi sınıfını fiziki ve ahlaki bozulmadan korumak için ve aynı zamanda işçi sınıfının özgürlük uğruna mücadele yeteneğini geliştirmesi için, Parti şu taleplerde bulunur:
1. Tüm ücretli işçiler için işgününün sekiz saatle sınırlandırılması.
 2. Ekonominin her dalında her iki cinsiyetten ücretli emekçiler için haftalık dinlenme süresinin ara vermeksizin 42 saatten az sürmemek üzere yasal hükme bağlanması.
 3. Fazla mesainin tamamen yasaklanması.
 4. Ekonominin tüm dallarında, işçi örgütleri tarafından onaylanan teknik nedenlerden ötürü kesinlikle zorunlu olanlar hariç, gece çalışmasının (akşam 9, sabah 6 arası) yasaklanması.
 5. İşverenlerin okul çağındaki (16 yaşına kadar) çocukların emeğini kullanmasının yasaklanması ve işgününün ergenler (16-18) için altı saatle sınırlandırılması.

6. Kadın organizmasına zararlı olan tüm dallarda kadın emeğinin yasaklanması; kadınlara doğumdan önce dört hafta, doğumdan sonra altı hafta işten ayrılma izninin verilmesi, bu dönem boyunca her zamanki oranında ücretlerin ödenmesi.
7. Kadınların çalıştığı bütün fabrikalar ve diğer işletmelerle ilgili olarak bebekler ve küçük çocuklar için kreşlerin inşa edilmesi; bebeklerini besleyen kadınların üç saatten fazla olmayan aralıklarla bir buçuk saatten az olmayan süre boyunca çalışmadan muaf tutulması.
8. İşçiler için, yaşlanmaya karşı ve çalışma yeteneğini tamamen veya kısmen yitirmeye karşı, kapitalistlerden özel bir vergiyle toplanacak özel bir fonla finanse edilen devlet sigortası.
9. Ücretlerin mal olarak ödenmesinin yasaklanması; ücretlerin haftalık ve nakit olarak ödenmesinin, istisnasız, tüm işçi kiralama anlaşmalarında kural olarak koyulması; ücretlerin çalışma saatleri içinde ödenmesi.
10. İşverenlerin hangi neden olursa olsun ve amacına bakılmaksızın (para cezaları, kötü iş, vb.) ücretlerden kesinti yapmalarının yasaklanması.
11. Ekonominin tüm dallarında yeter sayıda fabrika denetçisinin tayin edilmesi ve hükümet işletmeleri de dâhil ücretli emek kullanan tüm işletmelerin fabrika denetçileri tarafından denetlenme kapsamının genişletilmesi (hizmetçilerin işinin de bu denetime tabi tutulması); kadın emeğinin istihdam edildiği dallarda kadın denetçilerin tayin edilmesi; devlet tarafından ödemesi yapılan seçilmiş işçi temsilcilerinin, fabrika kurallarının uygulanma denetimine ve ayrıca ücret oranlarının saptanmasına ve malzemenin ve yapılmış işin kabul ya da red edilmesine katılımı.
12. Özel şahıslar ve yurttaşlar olarak ücretli işçileri, işverenlerinin, onların yaşamlarına ve etkinliklerine müdahale etmesine karşı korumayı göz önünde bulundurarak, seçilmiş işçi temsilcilerinin katılımıyla yerel özyönetim organlarının, işverenler tarafından işçilere tahsis edilen konutların sağlık koşullarıyla birlikte bu binaların iç düzenlerini ve izin verilme koşullarını denetlemesi.
13. Kiralanmış emek istihdam eden tüm işletmelerde iyi örgütlenmiş sağlık denetiminin kurulması, bütün tıbbi sağlık örgütlenmesinin işverenlerden tümüyle bağımsız olması; hastalık süresince ödemenin devam etmesiyle birlikte, işçilere işverenlerin hesabından parasız tıbbi yardım.
14. İşverenlerin emeğin korunması yasalarını ihlal etmesinin ceza gerektiren suç sayılması.
15. Ekonominin tüm dallarında eşit sayıda işçi ve işveren temsilcisinden oluşan sanayi mahkemelerinin kurulması.

16. Yerel özyönetim organlarının, üretimin tüm dallarında hem yerli hem de yeni gelmiş işçilerin istihdamının düzenlenmesi için bürolar kurmaktan sorumlu tutulması, işçi örgütleri temsilcilerinin bu büroların idaresine katılması.

Köylüler üzerinde ağır bir yük olan serflik kalıntılarını tasfiye etmek üzere ve kırlarda sınıf mücadelesinin özgür gelişimi yararına, Parti en başta şu taleplerde bulunur:

1. İpotek borcu ödemelerinin ve zorunlu hizmetlerden muaf tutulmak için yapılan ödemelerin iptal edilmesi ve ayrıca vergi ödeyen bir tabaka olarak bugün köylülüğe dayatılan her ödev biçiminin iptal edilmesi.
2. Köylülerin kendi topraklarını kullanma özgürlüğünün sınırlayan tüm yasaların kaldırılması.
3. Köylülerden ipotek borcu ödemesi ve zorunlu hizmetlerden muaf tutulmak için alınan ödemeler biçiminde gasp edilen paraların köylülere iade edilmesi; bu amaçla, manastır ve kilise mülkiyetine ve ayrıca çarın mirasına ve arazisine ve emperyal ailenin üyelerine ait olan arazilere el konulması; ipotek borçlarından çıkar sağlayan toprak sahibi soyluluğun üyelerinin mülklerine özel bir vergi konulması: Bu şekilde toplanan paranın, kırsal toplulukların kültürel ve sosyal gereksinimleri için bir kamu fonuna aktarılması.
4. Köylü komitelerinin kurulması: (a) serflik kaldırıldığı zaman köylülerden koparılan ve alıkonulan ve şimdi de köylüleri esaret altında tutma aracı olarak toprak sahiplerine hizmet eden toprakların (kamulaştırılarak ya da toprağın mülkiyetinin eldeğiştirdiği durumlarda maliyeti soyluların büyük mülkleriyle karşılanmak üzere devlet tarafından satın alınmasıyla) kırsal topluluklar yararına restorasyonu için; (b) geçici serf, *khizani* (mevsimlik işçi), vb. olarak çalışmakta oldukları bu toprakların Kafkasya'daki köylülere devredilmesi için; (c) Urallar'da, Altay'da, Batı bölgesinde ve ülkenin diğer kısımlarında hâlâ varlığını sürdüren serflik ilişkilerinin tasfiye edilmesi için.
5. Mahkemelere, aşırı derecede yüksek kiralari düşürme ve serflik de dâhil tüm muamelelerin geçersiz ve hükümsüz olduğunu ilan etme hakkının verilmesi.

Acil hedeflerine ulaşma çabası içinde olan RSDİP, emekçi sınıflar üzerinde polis ve bürokrasi vesayetinin herhangi bir şekilde genişletilmesi veya güçlendirilmesiyle ilişkili olan bütün reform önerilerini kararlı bir şekilde reddederken, aynı zamanda, Rusya'da hâkim olan toplumsal ve politik düzen karşısındaki her muhalif ve devrimci hareketi de destekler.

RSDİP, kendi payına, söz konusu politik ve toplumsal değişikliklerin tam, tutarlı ve kalıcı gerçekleşmesine ancak otokrasinin alaşığı edilmesi ve halkın tümü tarafından özgürce seçilmiş bir kurucu meclisin toplanması yoluyla ulaşılabileceğine kesinkes inanmaktadır.

Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi (1918)⁹

Bölüm I

1. Rusya, işçi, asker ve köylü vekillerinin Sovyetleri Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. Tüm merkezi ve yerel iktidar bu sovyetlere aittir.

2. Rus Sovyet Cumhuriyeti, sovyet ulusal cumhuriyetlerinin bir federasyonu olarak, özgür ulusların özgür birliği temelinde örgütlenmiştir.

Bölüm II

3. İnsanın insan tarafından sömürülmesine son vermek, insanların sınıflara bölünmesini ortadan kaldırmak, sömürenleri bastırmak, sosyalist bir toplum kurmak ve tüm ülkelerde sosyalizmin zafere ulaşmasının temel sorun olduğunu göz önüne alarak, işçi, asker ve köylü vekilleri sovyetlerinin Üçüncü Tüm Rusya Kongresi aşağıdaki kararları almıştır:

(a) Toprağın toplumsallaştırılmasını gerçekleştirme hedefiyle, toprakta bütün özel mülkiyet kaldırılmış, tüm topraklar ulusal mülkiyet olarak ilan edilmiştir ve önceki sahiplerine tazminat ödenmeksizin, çiftçiler arasında her birinin toprağı işleyebilme yeteneğı ölçüsünde paylaştırılacaktır.

(b) Tüm ormanlar, yeryüzünün hazineleri, genel kamu hizmetindeki sular, canlı ya da cansız tüm teçhizat, örnek çiftlikler ve tarım işletmeleri ulusal mülkiyet olarak ilan edilmiştir.

(c) Tüm fabrikalar, imalathaneler, madenler, demiryolları ve diğer üretim ve ulaşım araçlarının mülkiyetinin Sovyet Cumhuriyeti'ne geçişinin tamamlanması yolunda ilk adım olarak, emekçilerin sömürenler üzerinde iktidarını sağlamak amacıyla, işçi denetimi ve Ulusal Ekonomi Yüksek Sovyetinin kuruluşu hakkındaki Sovyet yasası tasdik olunur.

(d) Üçüncü Sovyetler Kongresi, uluslararası bankacılık ve finansa atıfla, Çarlık Hükümeti, toprak sahipleri ve burjuvazi tarafından alınmış borçların feshi hakkındaki Sovyet kararını görüşmüş ve sermayenin baskısına karşı emekçilerin uluslararası ayaklanması nihai zaferine ulaşınca kadar Sovyet Hükümetinin kesinlikle bu yolu izleyeceğine güvenmiştir.

(e) Çalışan kitlelerin sermayenin boyunduruğundan özgürleşmesinin

⁹ Bu Bildiri, 4 Ocak 1918'de Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde kabul edilmiştir. Bildirinin metni daha sonra 10 Temmuz 1918 tarihli Rus Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti Anayasasının 1. maddesi olarak kabul edilmiş ve böylelikle bu anayasanın bir parçası haline getirilmiştir. Bildiri metni aşağıdaki adresten alınmıştır: <http://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1918/article1.htm>, 11.12.2009. İngilizce metinden Türkçe'ye çeviri, Dokuz Eylül Üniversitesi Fizik Bölümü Araştırma Görevlisi Ümit Akıncı tarafından yapılmıştır.

koşullarından biri olarak, bütün bankaların mülkiyetinin İşçi ve Köylü Hükümetine geçmesi onaylanmıştır.

(f) Toplumun asalak katmanlarını tasfiye etmek ve ülkenin ekonomik yaşamını organize etmek amacıyla genel çalışma ödevi kabul edilmiştir.

(g) Emekçi sınıfların iktidarını güvenceye almak ve sömürücülerin iktidarının yeniden kurulması ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla, tüm işçilerin silahlanmasına, Sosyalist Kızıl Ordunun örgütlenmesine ve mülk sahibi sınıfların silahsızlandırılmasına karar verilmiştir.

Bölüm III

4. Yeryüzünü kana bulayan, bütün savaşların en suçlusu sermaye ve emperyalizmin pençesinden insanlığı özgürleştirme kararını açıklayan Üçüncü Sovyetler Kongresi, Sovyet Hükümetinin, gizli anlaşmaları lağveden, savaş halindeki orduların işçi ve köylüleriyle geniş ölçüde kardeşliği örgütleyen ve halkların özgür iradesi temelinde ilhaksız ve tazminatsız olarak, genel bir demokratik barışı elde etmeye yönelik politikasına tamamen katılmaktadır.

5. Üçüncü Sovyetler Kongresi, aynı amaçla, birkaç seçme ulusun sömürücülerinin Asya'daki, sömürgelerdeki ve genel olarak küçük ülkelerdeki yüzlerce milyon emekçi nüfusu köleleştirmesini sağlayan burjuva uygarlığın barbar politikasına son verme konusunda ısrar eder.

6. Üçüncü Sovyetler Kongresi, Halk Komiserleri Konseyinin Finlandiya'nın tam bağımsızlığını ilan eden, İran'dan askerleri geri çeken ve Ermenistan'ın kendi kaderini tayin hakkını ilan eden politikasını selamlar.

Bölüm IV

7. İşçi, asker ve köylü vekilleri Sovyetlerinin Üçüncü Tüm Rusya Kongresi, proletarya ve onun sömürücüleri arasındaki bugünkü nihai savaş anında, sömürücülerin Sovyet Hükümetinin herhangi bir teşkilatında bir mevki elde etmemesi gerektiğine inanmaktadır. İktidar, tamamen çalışan kitlelere ve onların yetkili temsilcilerine, yani işçi, asker ve köylü vekilleri Sovyetlerine ait olmalıdır.

8. Rusya'nın tüm halklarının emekçi sınıflarının özgür ve gönüllü ve bu yüzden daha sağlam ve güvenli bir birliğini yaratma çabasında olan Üçüncü Sovyetler Kongresi, sadece Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonunun temel ilkelerini belirlemekle yetinir, Federal Hükümete ve diğer federal sovyet kurumlarına katılmak isteyip istemedikleri ve katılacaklarsa hangi esaslar temelinde katılacakları konusunda karar vermeyi her halkın işçi ve köylü Sovyetlerinin genel kurul oturumlarına bırakır.

SSCB Anayasasından Parçalar (1936)¹⁰

Bölüm X: Yurttaşların Temel Hak ve Ödevleri

Madde 118 - Çalışmak, SSCB yurttaşlarının hakkıdır; yani, yapılan çalışmanın nicelik ve niteliğine göre garanti edilen ve ücrete bağlanmış bir iş almak hakları vardır.

İş hakkı, milli ekonominin sosyalist teşkilâtı, Sovyet toplumunun üretici güçlerinin devamlı gelişmesi, ekonomik buhran ihtimallerinin giderilmesi ve işsizliğin yok edilmesi yollarıyla sağlanmıştır.

Madde 119 - SSCB yurttaşlarının dinlenme hakları vardır.

Dinlenme hakkı, işçiler ve hizmetliler için iş gününün yedi saat olarak tespiti, güç işlerde iş saatlerinin altı saate indirilmesi ve iş şartları çok güç olan yerlerde dört saate indirilmesi; ücretlerin devamı suretiyle işçiler ve hizmetliler için yıllık izin verilmesi; işçilerin ihtiyaçlarına geniş sanatoryumlar, dinlenme yurtları ve kulüpler ayrılması yollarıyla teminat altına alınmıştır.

Madde 120 - SSCB yurttaşları, ihtiyarlıklarında, hastalıklarında ve çalışma yeteneklerini kaybettiklerinde maddi hayatlarının sağlanması hakkına sahiptirler.

Bu hak, giderleri devlete ait olmak üzere, işçiler ve hizmetliler için, sosyal güvenliğin alabildiğine gelişmesi, işçiler için ücretsiz sağlık yardımı, işçilerin emrine sağlık istasyonları verilmesi yollarıyla temin edilmiştir.

Madde 121 - SSCB yurttaşlarının öğrenim hakkı vardır.

Bu hak, genel ve mecburi sekiz yıllık öğrenim, orta politeknik öğretimin alabildiğine gelişmesi, meslekî teknik öğretim, pratikle ve üretimle işbirliği halinde bir orta ve yüksek öğretim, akşam kurslarının ve yazışmayla eğitimin yoğun olarak gelişmesi, öğrenimin bütün şekillerinin ücretsiz olması, devlet bursları sistemi, okullarda ana dilinde öğretim yapılması, fabrikalarda, devlet çiftliklerinde, makine ve traktör istasyonlarında ve kolektif çiftliklerde ücretsiz mesleki, teknik ve tarım eğitimi yollarıyla sağlanmıştır.

Madde 122 - SSCB’de, ekonomik, resmî, kültürel, siyasal ve sosyal hayatın bütün alanlarında, kadına, erkeğinkilere eşit haklar tanınmıştır.

Kadınların bütün bu haklarının gerçekleşmesi imkânı, iş, ücret, dinlenme, sosyal güvenlik ve öğrenimde kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmesi, ananın ve çocuğun menfaatlerinin devletçe korunması, çok çocuklu analarla yalnız analara yardımlar yapılması, kadına, ücretinin devamı suretiyle gebelik izni

¹⁰ Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 602-606’dan alınmıştır.

verilmesi, geniş bir doğum, çocuk bakımı evleri ve bahçeleri şebekesi yollarıyla sağlanmıştır.

Madde 123 - SSCB yurttaşlarının, -milliyet ve ırk farkı gözetilmeksizin- iktisadi, resmi, kültürel, sosyal ve siyasal alanlarda haklar bakımından eşitliği değişmez bir yasadır.

Hakları doğrudan ya da dolaylı olarak sınırlama, ya da tersine, mensup bulundukları ırka ve milliyete göre yurttaşlara doğrudan ya da dolaylı ayrıcalıklar tanınması, ırk ya da milliyet dolayısıyla her türlü ayrılık ya da kin ve nefret propagandası kanunla cezalandırılır.

Madde 124 - Yurttaşlara vicdan hürriyetini sağlamak için, SSCB’de Kilise devletten ve okul da Kiliseden ayrılmıştır. Tapınma hürriyeti gibi, dine karşı propaganda hürriyeti de bütün yurttaşlara tanınmıştır.

Madde 125 - Emekçilerin yararlarına uygun olarak ve sosyalist sistemin güçlenmesi için, aşağıdaki hürriyetler yurttaşlara sağlanmıştır:

- a) Söz hürriyeti;
- b) Basın hürriyeti;
- c) Halkın bir araya gelmesi de dâhil olmak üzere, toplanma hürriyeti;
- d) Gösteri yürüyüşü ve gösteri hürriyeti.

Yurttaşların bu hakları, emekçilerin ve kurumlarının emrine, basımevleri, kâğıt stokları, binalar, sokaklar, ulaştırma araçları ve bu hakların gerçekleşmesi için gerekli diğer maddî şartlar verilmek suretiyle sağlanmıştır.

Madde 126 - Emekçilerin menfaatlerine uygun olarak ve halk kitlelerinin teşkilât konusunda girişimiyle siyasi faaliyetini geliştirmek amacıyla, SSCB’de yurttaşlara, sosyal kuruluşlarda; sendikalarda, kooperatif birliklerinde, gençlik kuruluşlarında, spor kuruluşları ve sağlık kuruluşlarında, kültürel, teknik ve bilimsel derneklerde toplanma hakları sağlanmıştır; işçi sınıfına, çalışan köylülere ve aydınlara mensup en faal ve en bilinçli yurttaşlar, komünist bir toplumun kurulması için mücadelelerinde emekçilerin öncüsü ve emekçilerin bütün kuruluşlarının olduğu gibi, sosyal kuruluşlarla devlet kuruluşlarının yönetici çekirdeği olan Sovyetler Birliği Komünist Parti’sinde serbestçe birleşirler.

Madde 127 - SSCB yurttaşlarına kişisel dokunulmazlık sağlanmıştır. Hiç kimse, mahkeme kararı ya da savcının yaptırma gücü dışında tutuklanamaz.

Madde 128 - Yurttaşların konut dokunulmazlığı ve haberleşme gizliliği kanunla himaye edilir.

Madde 129 - SSCB, işçilerin menfaatlerini savunma ya da bilimsel faaliyetleri

ya da milli kurtuluş uğruna yaptıkları mücadeleleri yüzünden izlenen yabancı yurttaşlara sığınma hakkı tanır.

Madde 130 - SSCB'de her yurttaş, SSCB Anayasasına ve kanunlara uygun hareket etmek, iş disiplinine itaat, sosyal görevini gerçekten bağlılıkla yerine getirmek ve sosyalist toplumun hayat kurallarına saygı göstermekle yükümlüdür.

Madde 131 - Yurdun zenginlik ve güç kaynağı, bütün emekçilerin refah ve kültür kaynağı, sovyet sisteminin kutsal ve dokunulmaz temeli olan ortak, sosyalist mülkiyetin korunması ve sağlamlaştırılması her SSCB yurttaşının ödevidir.

Ortak, sosyalist mülkiyete karşı suç işleyenler halk düşmanıdırlar.

Madde 132 - Genel askerlik hizmeti bir kuraldır.

SSCB silâhlı kuvvetlerinde askerlik hizmeti, SSCB yurttaşları için şerefli bir görevdir.

Madde 133 - Yurt savunması bütün SSCB yurttaşları için kutsal bir ödevdir. Bağlılık yeminini bozmak, düşmana kaçmak, devletin askeri gücüne zarar vermek ve casusluk gibi anavatana ihanet, suçların en kötüsü olarak kanunun bütün şiddetiyle ceza görür.

Bölüm XI: Seçim Sistemi

Madde 134 - SSCB Yüksek Meclisi, federe Cumhuriyetler Yüksek Meclisleri, Toprak ve Bölge İşçi Milletvekilleri Meclisleri, özerk Cumhuriyetler Yüksek Meclisleri, özerk Bölgeler İşçi Milletvekilleri Meclisleri, İlçe, Bucak, şehir ve köy gibi (stanistaslar, köyler, hamletler, kırsaklar, avullar) bütün İşçi Milletvekilleri Meclislerine milletvekili seçimi genel ve eşit oyla, tek dereceli ve gizlidir.

Madde 135 - Milletvekilleri seçimi genel oyla yapılır: SSCB'nin 18 yaşına girmiş olan bütün yurttaşlarının, -akli dengesinin bozukluğu resmen belirlenmiş olanlar ayırık olmak üzere- ırk ve milliyet, cins, din, öğretim, konut, sosyal menşee, maddi durum ve geçmişe ait faaliyetlerinden bağımsız olarak, milletvekilleri seçimine katılmak hakları vardır.

23 yaşını bitiren her yurttaş, mensup olduğu ırk ve milliyet, cins, din, öğrenim derecesi, ikamet süresi, sosyal köken, maddi durum ve geçmiş faaliyetinden bağımsız olarak, SSCB Yüksek Meclisine milletvekili seçilebilir.

Madde 136 - Milletvekillerinin seçimi eşit oyla olur: Her yurttaşın bir oyu vardır; bütün yurttaşlar eşitlik esasına göre seçimlere katılırlar.

Madde 137 - Erkeklerle eşit olarak kadınların seçmek ve seçilmek hakları vardır.

Madde 138 - SSCB Silâhlı Kuvvetlerinde görevli olanlar, diğer yurttaşlar gibi eşit olarak seçme ve seçilme hakkından yararlanırlar.

Madde 139 - Milletvekillerinin seçimi tek derecelidir: Köy ve şehir İşçi Milletvekilleri Meclislerinden, SSCB Yüksek Meclisine kadar, bütün İşçi Milletvekilleri Meclisleri için seçim, yurttaşlar tarafından bizzat ve tek dereceli oyla yapılır.

Madde 140 - Milletvekili seçimi gizli oyla olur.

Madde 141 - Adaylar, seçim bölgesi tarafından ileri sürülür. Aday teklifi hakkı, Komünist Parti kurumları, sendikalar, kooperatifler, gençlik kuruluşları ve kültür kuruluşları gibi sosyal kurumlara ve emekçi birliklerine verilmiştir.

Madde 142 - Her milletvekili, kendi çalışmalarıyla İşçi Milletvekilleri Meclisinin çalışmaları hakkında seçmenlerine hesap vermekle görevlidir ve kanunun tayin ettiği kurullara göre, seçmenlerin çoğunluğu tarafından her an geri çağırılabilir.

Kara Panter Partisi'nin On Maddelik Programı (1966)¹¹

1. Özgürlük istiyoruz. Siyah topluluğumuzun kendi kaderini tayin edebilme iktidarını istiyoruz.

Kendi kaderimizi tayin edebilene kadar Siyah halkın özgür olmayacağına inanıyoruz.

2. Halkımız için tam istihdam istiyoruz.

Federal hükümetin herkese iş ya da güvenceli gelir sağlamakla sorumlu ve yükümlü olduğuna inanıyoruz. Eğer Beyaz Amerikan işadamları tam istihdam sağlamayacaklarsa, üretim araçlarının ellerinden alınıp topluma verilmesi gerektiğine inanıyoruz. Böylece toplumun üyeleri, örgütlenip her birine istihdam ve yüksek yaşam standardı sağlayabilir.

3. Siyah halkımızın kapitalistler tarafından soyulmasına bir son verilmesini istiyoruz.

İrkçi hükümetin bizi soyduğuna inanıyoruz. Çoktan muaccel olmuş on altı hektar ve iki katırlık borcun şimdi ödenmesini talep ediyoruz. Yüz yıl önce, köle emeğine ve Siyah halkın toplu katliamına karşılık tazminat olarak on altı hektar ve iki katır vaat edilmişti. Çok sayıdaki topluluklarımız arasında paylaştırılmak üzere nakit olarak yapılacak ödemeyi kabul edeceğiz. Almanlar, Yahudi soykırımı dolayısıyla İsrail'deki Yahudilere şimdi yardımda bulunuyorlar. Almanlar altı milyon Yahudi öldürdüler. Amerikan ırkçıları, elli milyondan fazla Siyahın katledilmesinde rol oynadılar. Bu yüzden talebimizin son derece mütevazı olduğunu düşünüyoruz.

4. İnsana yaraşır nitelikte barınılacak sağlıklı konut istiyoruz.

Beyaz mal sahipleri Siyah halkımıza sağlıklı konut sağlamayacaklarsa, topluluğumuzun, hükümetin de yardımı ile üyeleri için sağlıklı konutlar inşa edebilmesi için konut ve toprağın kooperatifleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

5. Halkımıza bu yozlaşmış Amerikan toplumunun gerçek doğasını teşhir edecek eğitim verilmesini istiyoruz. Gerçek tarihimizi ve bugünün toplumundaki rolümüzü öğretecek eğitim istiyoruz.

Halkımıza benlik bilgisi verecek bir eğitim sistemine inanıyoruz. Eğer insan kendisi hakkında ve toplumdaki ya da dünyadaki yeri hakkında bilgi sahibi değilse, başka herhangi bir şeyle ilgili olma olasılığı da çok düşüktür.

¹¹ Metin aşağıdaki adresten alınmıştır: <http://www.marxists.org/history/usa/workers/black-panthers/1966/10/15.htm>, 16.11.2010. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi Kasım Akbaş tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

6. Siyah erkeklerin askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını istiyoruz.

Siyahların kendilerini korumayan ırkçı bir hükümetin askerlik hizmeti için savaşmaya zorlanamayacağına inanıyoruz. Aynı Siyahlar gibi, ırkçı Beyaz Amerikan hükümetinin mağduru olan diğer renklerden dünya halklarıyla savaşmayacak ve onları öldürmeyeceğiz. Hangi araçla olursa olsun, kendimizi ırkçı polis ve ırkçı asker cebri ve şiddetinden koruyacağız.

7. Polis vahşetine ve Siyahların öldürülmesine derhal son verilmesini istiyoruz.

Siyah topluluğumuz üzerindeki polis vahşetine, Siyahları ırkçı polis operasyonu ve vahşetinden korumaya adanmış gençlerden oluşan Siyah savunma grupları kurarak son verebileceğimize inanıyoruz. ABD Anayasasındaki İkinci Değişiklik, silah taşıma hakkı tanıyor. Dolayısıyla Siyahların hepsinin kendilerini korumak amacıyla silahlanmaları gerektiğine inanıyoruz.

8. Federal, eyalet, ilçe ya da şehir ceza ve tutukevlerinde tutulan Siyahlar için özgürlük istiyoruz.

Cezaevi ve tutukevlerindeki bütün Siyahların serbest bırakılmaları gerektiğine inanıyoruz, zira onlar adil ve tarafsız olarak yargılanmamışlardır.

9. Siyahların, ABD Anayasasında tanımlandığı gibi ya eşdeğer gruplar ya da siyah topluluklardan oluşan bir jüri önünde yargılanmalarını istiyoruz.

Mahkemelerin ABD Anayasasına uymaları gerektiğine, böylece Siyahların adil olarak yargılanabileceklerine inanıyoruz. ABD Anayasasındaki Ondördüncü Değişiklik kişiye kendisine eşdeğer bir grup tarafından yargılanma hakkı vermektedir. Eşdeğer; benzer ekonomik, sosyal, dinsel, coğrafi, çevresel, tarihsel ve ırksal geçmişe sahip olan kişidir. Bunun gerçekleşebilmesi için mahkeme, Siyah sanığın geldiği toplumdan Siyah bir jüri seçmeye mecbur edilecektir. Siyah toplumun “ortalama makul insanı” hakkında hiçbir fikri olmayan, tamamen beyazlardan oluşan jüriler tarafından yargılandık ve yargılanmaya devam ediyoruz.

10. Toprak, ekmek, konut, eğitim, giyim, adalet ve barış istiyoruz.

İnsani olayların cereyanı esnasında, bir halk için kendisini diğerlerine bağlayan siyasal bağları çözmek ve yerkürenin güçleri arasında, doğanın yasaları ve doğanın Tanrısı tarafından kendisine bahsedilen bağımsız ve eşit makamı üstlenmek bir zorunluluk haline geldiğinde insanlık fikrine duyulan ahlâkî saygı, kendilerini ayrılmaya sevk eden gerekçeleri açıklamalarını gerekli kılar.

Şu gerçekler aşikârdır ki, insanlar eşit yaratılmışlardır; yaratıcıları tarafından onlara belli devredilemez haklar ihsan edilmiştir; hayat, özgürlük ve mutlu olma bu haklardandır. Hak ettikleri gücü, yönetilenlerin rızasından alan hükümetler,

insanlar tarafından, bu hakları güvence altına almak üzere kurulurlar. Herhangi bir hükümet, bu amaç için tahripkâr hale gelirse, onu değiştirmek ya da yok etmek ve bu temellere dayalı, gücünü bu şekilde kullanan yeni bir hükümet kurmak, güvenliklerine ve mutluluklarına tesir edecek insanların hakkıdır. Esasen, uzun süreli hükümetlerin basit ve geçici nedenlerle değiştirilmemesini sağlayan sağduyudur. Dolayısıyla, tüm deneyimler, insanların alıştıkları biçimleri yok ederek kendilerini düzeltmek yerine -kötülük katlanılabilir olduğunda- acı çekmeye daha meyilli olduğunu göstermektedir. Ancak daima aynı şeyi kovalayan uzun süreli suiistimal ve gasp düzeni, onları mutlak despotluğun altında alçaltacak bir tasarım ortaya çıkardığında, böyle bir hükümeti atıp, geleceklerinin güvencesi için yeni koruyucular bulmak, onların hakkı ve görevidir.

Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi (1976)¹²

Giriş

Büyük umutlar ve umutsuzluklar çağında yaşıyoruz; çatışmalar ve çelişkiler çağı; kurtuluş mücadelelerinin dünya halklarını emperyalizmin yerel ve uluslararası yapılanmalarına karşı harekete geçirdiği ve sömürgeci sistemleri alaşağı ettiği bir çağ; ulusların arasında ve içinde yeni adalet ideallerinin benimsendiği bir mücadele ve zafer çağı; Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden Devletlerin Ekonomik Hakları ve Ödevleri Şartına, yeni bir uluslararası politik ve ekonomik düzen arayışının giderek daha fazla dile geldiği bir çağ.

Fakat bu aynı zamanda emperyalizmin dünya halklarını baskı altına almak ve sömürmek için yeni biçimler aldığı bir hüsrana ve yenilgi çağı. Emperyalizm, sıklıkla kendisinin atadığı yönetimlerin suç ortaklığıyla, kirli yöntemler kullanarak dünyanın bir kısmını egemenliği altında tutmaya devam ediyor. Emperyalizm, doğrudan ya da dolaylı müdahaleyle, çokuluslu şirketlerle, yozlaşmış yerel siyasetçilerin manipülasyonu, polis baskısı temelli askeri rejimlerin yardımıyla, muhaliflerin işkence ve kıyıma tabi tutulmasıyla, yeni-sömürgecilik olarak bilinen bir dizi pratikle cenderesini pek çok halk üzerinde genişletiyor.

Çağımızın özlemlerini dile getirdiğimizin bilinciyle, tüm dünya halklarının eşit özgürlük hakkına, herhangi bir yabancı müdahaleden kendilerini kurtarma ve kendi yönetimlerini seçme hakkına, eğer buyruk altındaysalar kendi kurtuluşları için savaşıma hakkına ve mücadelelerinde diğer halkların yardımından yararlanma hakkına sahip olduklarını bildirmek üzere Cezayir’de buluştuk.

İnsan haklarına yönelik etkili saygının zorunlu olarak halkların haklarına saygıyı da gerektirdiğine inanarak, Halkların Hakları Evrensel Bildirgesini kabul ettik.

Bütün dünyada tüm halkların özgürlüğü için zaman zaman silahlı mücadeleyle büyük bir savaş verme durumunda kalanların tümü, bu Bildirgede mücadelelerinin meşruiyetinin güvencesini bulur.

¹² Bu Bildirge, 4 Temmuz 1976’da Cezayir’de toplanan çeşitli ülkelerden aydınlar, sendikalar, siyasal partiler ve kurtuluş hareketleri temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda kabul edilmiştir. Issa G. Shivji, *The Concept of Human Rights in Africa*, Codesria, London, 1989, s. 111-115’ten alınan Bildirge metni, İngilizceden Türkçeye Dicle Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Görevlisi Aydın Gelmez tarafından çevrilmiştir.

Bölüm I: Varolma Hakkı

Madde 1 - Her halk, varolma hakkına sahiptir.

Madde 2 - Her halk, ulusal ve kültürel kimliğine saygı hakkına sahiptir.

Madde 3 - Her halk, kendi topraklarının sahipliğini barışçıl biçimde elinde tutma ve eğer sürüldüyse geri dönme hakkına sahiptir.

Madde 4 - Hiç kimse, ulusal ya da kültürel kimliğinden ötürü kırıma, işkenceye, zulme, sürgüne, sınırdışı edilmeye ya da ait olduğu halkın kimliğini veya bütünlüğünü tehlikeye atacak yaşam koşullarına maruz bırakılamaz.

Bölüm II: Siyasal Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Madde 5 - Her halk, vazgeçilmez ve devredilmez kendi kaderini tayin hakkına sahiptir. Her halk, kendi siyasal statüsünü özgürce ve herhangi bir dış müdahale olmaksızın belirler.

Madde 6 - Her halk, doğrudan ya da dolaylı herhangi bir sömürgeci veya yabancı egemenliğinden ve ırkçı bir rejimden kurtulma hakkına sahiptir.

Madde 7 - Her halk, bütün yurttaşları ırk, cinsiyet, inanç ya da renk ayrımı gözetmeksizin temsil edecek ve herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere etkili saygıyı güvence altına alabilecek demokratik bir yönetim hakkına sahiptir.

Bölüm III: Halkların Ekonomik Hakları

Madde 8 - Her halk, kendi doğal zenginlikleri ve kaynakları üzerinde münhasıran hak sahibidir. Yağmalanmışsa bunları ve haksız biçimde ödenmiş tazminatları geri alma hakkı vardır.

Madde 9 - Bilimsel ve teknik ilerleme insanlığın ortak mirasının bir parçası olduğundan, her halk buna katılma hakkına sahiptir.

Madde 10 - Her halkın, kendi emeğini adil biçimde değerlendirme ve uluslararası ticarete eşit ve adil koşullara hakkı vardır.

Madde 11 - Her halk, kendi ekonomik ve sosyal sistemini seçme ve herhangi bir yabancı müdahalesi olmaksızın özgürce kendi ekonomik gelişme yolunu izleme hakkına sahiptir.

Madde 12 – Belirtilen ekonomik haklar, dünya halkları arasında dayanışma ruhuyla ve onların çıkarlarına saygı gösterilerek kullanılmalıdır.

Bölüm IV: Kültür Hakkı

Madde 13 - Her halk, kendi dilini konuşma ve kendi kültürünü koruma ve geliştirme, böylelikle insanlığın kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunma hakkına sahiptir.

Madde 14 - Her halk, kendi sanatsal, tarihsel ve kültürel zenginlik hakkına sahiptir.

Madde 15 - Her halk, kendisine yabancı bir kültürün empoze edilmemesi hakkına sahiptir.

Bölüm V: Çevre ve Ortak Kaynaklar Hakkı

Madde 16 - Her halk, kendi çevresini muhafaza etme, koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Madde 17 - Her halk, açık denizler, deniz tabanı ve uzay boşluğu gibi, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkına sahiptir.

Madde 18 - Yukarıda belirtilen hakların kullanılmasında, her halk kendi ekonomik gelişiminin gerekleri ile dünya halkları arasındaki dayanışmanın koordine edilmesi ihtiyacını dikkate almalıdır.

Bölüm VI: Azınlık Hakları

Madde 19 - Bir halk, bir devletin içinde bir azınlık oluşturduğunda, kendi kimliğine, geleneklerine, diline ve kültürel mirasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

Madde 20 - Bir azınlığın üyeleri, ayırım gözetilmeksizin devletin diğer yurttaşlarıyla aynı haklardan yararlanır ve kamusal yaşama onlarla eşit temelde katılır.

Madde 21 - Bu haklar, bir bütün olarak topluluğun meşru çıkarlarına saygı gösterilerek kullanılır ve bu Bildirgede belirtilen tüm ilkelere devletin uygun davranması koşuluyla, devletin toprak bütünlüğünün ve siyasal birliğinin bozulmasına yetki veremezler.

Bölüm VII: Güvenceler ve Yaptırımlar

Madde 22 - Bu Bildirgedeki hükümlerin herhangi bir ihmali, bir bütün olarak uluslararası topluluğa yönelik yükümlülüklerin bir ihlalini oluşturur.

Madde 23 - Bu Bildirgenin dikkate alınmamasından kaynaklanan herhangi bir zarar, buna neden olan kim olursa onun tarafından tam olarak tazmin edilmelidir.

Madde 24 - Bu Bildirgedeki hükümlerin ihlalinden halkın zararına olan herhangi bir zenginleşme, bu suretle elde edilen kârların geri alınmasını gerektirir. Bu ilke, yabancı yatırımlardaki tüm aşırı kârlar için de uygulanır.

Madde 25 - Halkların temel haklarına aykırı herhangi bir eşitsiz sözleşme, anlaşma ya da kontrat hükümsüzdür.

Madde 26 - Halk için aşırı ve katlanılamaz hale gelen dış mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi durdurulur.

Madde 27 - Halkların temel haklarına, bilhassa onların varolma hakkına

yönelik ağır ihlaller, faillerinin kişisel cezai sorumluluğunu doğuran uluslararası suçları oluşturur.

Madde 28 - Temel hakları ciddi biçimde ihlal edilen her halk, özellikle siyasi ya da sendikal mücadeleyle ve son çare olarak da güç kullanma yoluyla, haklarını yürürlüğe koyma hakkına sahiptir.

Madde 29 - Kurtuluş hareketleri, uluslararası örgütlere girebilir ve onların savaşçıları insancıl savaş hukukunun koruması altındadır.

Madde 30 - Halkların temel hakları ciddi biçimde ihlal edildiğinde, uluslararası topluluğun bütün üyeleri bu hakları yeniden tesis etmekle yükümlüdür.

Küba Cumhuriyeti Anayasasından Parçalar (1976)¹³

VI. Bölüm: Eşitlik

Madde 41 - Tüm vatandaşlar eşit haklara sahiptir ve eşit yükümlülüklerle tabidir.

Madde 42 - Irk, renk, cinsiyet, ulusal köken, dini inanç ayrımcılığı ve insanlık onuruna zarar veren diğer bütün ayrımcılık biçimleri yasaktır ve yasalar uyarınca cezalandırılacaktır.

Devletin kurumları herkesi mümkün olan en erken yaştan itibaren insanların eşitliği ilkesine göre eğitir.

Madde 43 - Devlet vatandaşların Devrim tarafından kazanılmış olan aşağıdaki haklarını ırk, renk, cinsiyet, dini inanç, ulusal köken ve insanlık onuruna zarar verebilecek herhangi bir duruma göre ayırım yapmaksızın takdis eder. Tüm yurttaşlar:

- meziyet ve yetenekleriyle uyumlu olarak, bütün devlet, kamu yönetimi ve üretim hizmetlerindeki mevkilere ve görevlere erişebilirler;

- meziyet ve yetenekleriyle uyumlu olarak, Devrimci Silahlı Kuvvetler’de, Güvenlik ve iç işlerinde tüm rütbelere yükselebilirler;

- eşit işe karşılık eşit ücret alırlar;

- herkes için eşit olan ilkokullardan üniversitelere kadar bütün ulusal eğitim kurumlarında eğitim görme hakkına sahiptirler.

- bütün sağlık kurumlarında sağlık hizmeti alırlar.

- bütün bölgelerde, mahallelerde ve alanlarda yaşayabilir, bütün otellerde konaklayabilirler.

- bütün lokantalardan ve diğer kamu hizmeti kuruluşlarından hizmet alabilirler.

- herhangi bir ayırım olmadan her türlü deniz, kara ve hava ulaşım aracını kullanabilirler.

- aynı mesire yeri, plajlar, parklar, sosyal merkezler ve diğer kültür, spor, eğlence ve dinlenme tesislerinden faydalanırlar.

Madde 44 - Kadınlar ve erkekler ailenin yanısıra iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal alanlarda da eşit haklara sahiptir.

Kadınların ülkenin kalkınmasına tam katılımını başarmak için, devlet kadınların

¹³ Bazı bölümleri alıntılanan Küba Cumhuriyeti Anayasası 24 Şubat 1976’da yürürlüğe girmiş ve o tarihten bu yana birkaç değişiklik geçirmiştir. Küba Cumhuriyeti Resmi Gazetesinin 31 Ocak 2003 tarihli 3. Özel Sayısında basılan anayasa metni temel alınarak José Martí Küba Dostluk Derneği üyeleri tarafından Türkçeye çevrilmiştir. José Martí Küba Dostluk Derneği’ne anayasa metnini kullanmamız için verdikleri destekten ötürü teşekkür ederiz. (Ed.)

erkeklerle aynı fırsat ve olanaklara sahip olmasını garanti eder.

Devlet, çocuklar için gündüz bakımevleri, kısmi-yatılı ve yatılı okullar ile yaşlılar için huzurevleri ve çalışan ailelerin sorumluluklarını yerine getirmelerini kolaylaştırıcı hizmetleri örgütler.

Devlet, kadınların ve çocuklarının sağlığı ile ilgilenir, çalışan kadınlara doğum öncesi ve sonrasında ücretli doğum izni verir ve annelik faaliyetlerini yerine getirmeleri için uygun geçici iş seçenekleri sağlar.

Devlet, eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesine yardımcı olacak tüm koşulların yaratılması için çalışır.

VII. Bölüm: Temel Haklar, Yükümlülükler ve Teminatlar

Madde 45 - Sosyalist toplumda çalışma her yurttaş için bir hak, bir görev ve bir gurur kaynağıdır.

İşin karşılığı nitelik ve niceliğine bakılarak verilir; bu süreçte, ekonominin ve toplumun ihtiyaçları, işçinin tercihi ve yetenekleri ve becerisi göz önüne alınır; bu toplumsal ve iktisadi kalkınmayı krizler olmadan sağlayan sosyalist iktisadi sistem tarafından teminat altına alınır ve böylece işsizlik ve “ölü mevsim” ortadan kalkmış olur.

Tüm toplumun faydası için sınaî, zirai, teknik, sanatsal faaliyetlerde ve hizmet sektöründe gerçekleştirilen ücretlendirilmemiş, gönüllü çalışmaya, halkımızın komünist bilincinin oluşumunda önemli bir rol atfedilir.

Her işçi işinde kendine düşen görevleri bağlılıkla yerine getirmekle yükümlüdür.

Madde 46 - Tüm çalışanlar sekiz saatlik işgünü, haftalık tatiller ve yıllık ücretli izinler tarafından teminat altına alınmış olan dinlenme hakkına sahiptir. Devlet, tatil planlarının ve tesislerinin geliştirilmesine destek olur.

Madde 47 - Devlet, yaş, hastalık ya da sakatlık sebebiyle çalışamaz durumda olan her işçiye Sosyal Güvenlik Sistemi eliyle yeterli koruma sağlamakta yükümlüdür.

İşçinin ölümü halinde bu koruma aileyi kapsayacak şekilde genişletilecektir.

Madde 48 - Devlet, sosyal yardımlar eliyle yeterli mali kaynağı olmayan ya da kendileriyle ilgilenecek ya da bakacak kimsesi olmayan yaşlı vatandaşları ve çalışamaz durumda olup kendisine yardım edecek akrabası bulunmayanları koruma altına alır.

Madde 49 - Devlet, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesine yönelik yeterli önlemleri almak yoluyla çalışma sırasında korunma, güvenlik ve hijyen hakkını teminat altına alır.

İş kazasına uğrayan ya da meslek hastalığından muzdarip herkes tedavi için sağlık hizmeti alma veya geçici ya da kalıcı iş yapamazlık durumlarında emekli olma hakkına sahiptir.

Madde 50 - Herkes tıbbi koruma ve bakım hakkına sahiptir. Devlet, bu hakkı; -kırsal tıbbi servisler, sağlık hizmeti ağırları, poliklinikler, hastaneler, koruyucu ve uzmanlaşmış tedavi merkezlerinin kurulması suretiyle ücretsiz tıbbi bakım ve hastane bakımı sağlayarak,

-ücretsiz dış bakımı sağlayarak;

-halka dönük sağlık tanıtım kampanyaları, sağlık eğitimi, düzenli muayeneler, genel aşılama ve salgınların ortaya çıkmasını önleyici diğer tedbirleri alarak temin eder. Nüfusun tamamı tüm bu faaliyetlere ve planlara toplumsal ve kitlesel örgütlenmeler vasıtasıyla iştirak eder.

Madde 51 - Herkes eğitim hakkına sahiptir. Bu hak, ücretsiz ve yaygın okullar, kısmi-yatılı ve yatılı okullar sistemi ve eğitimin bütün düzeylerinde sağlanan her tür burs sayesinde teminat altına alınır. Zira, bütün eğitim araçlarının ücretsiz sağlanması ailelerinin iktisadi durumlarından bağımsız olarak tüm çocuklara ve gençlere yetenekleri, toplumun talepleri ve sosyo-ekonomik kalkınma ihtiyaçları doğrultusunda eğitim alma imkânı sağlar.

Yetişkinlerin de bu hakkı teminat altındadır; erişkin eğitimi ücretsizdir ve ilgili faaliyetler yasa ile düzenlenir; bu hak yetişkin eğitim programları, teknik ve mesleki eğitim, devlet kurumları ve işletmelerinde eğitim kursları ve işçiler için ileri düzeyde kurslar vasıtasıyla hayata geçirilir.

Madde 52 - Herkes beden eğitimi, spor ve eğlenme hakkına sahiptir.

Bu hakkın kullanılması beden eğitimi ve spor dallarının öğretilmesi ve uygulanmasının ulusal eğitim sisteminin müfredatlarında yer alması ve spor ve eğlencenin kitleselleşmesini mümkün kılan halkın hizmetindeki eğitim olanaklarının ve araçların yaygın niteliği aracılığıyla sağlanır.

Madde 53 - Vatandaşlar, sosyalist toplumun hedefleri ile uyumlu olarak ifade ve basın özgürlüğüne sahiptir. Bu hakkın hayata geçirilmesi için gerekli maddi koşullar basın, radyo, televizyon, sinema ve diğer kitle iletişim araçlarının kamu mülkiyeti ya da toplumsal mülkiyet altında olması ve asla özel mülk olamaması ile sağlanır. Bu koşullar söz konusu hakların emekçi halkın kullanımına açık olmasını ve toplumun çıkarlarına hizmet etmesini sağlar.

Bu özgürlüklerin hayata geçme biçimi yasa tarafından düzenlenir.

Madde 54 - Toplanma, gösteri yapma ve örgütlenme özgürlükleri hem kafa hem kol işçileri, köylüler, kadınlar, öğrenciler ve emekçi halkın diğer kesimleri

tarafından kullanılır ve bunun için gerekli araçlar sağlanır. Toplumsal ve kitlesel örgütlenmeler, üyelerinin sınırlandırılmamış inisiyatif geliştirme ve eleştiri hakkı temeline yaslanan düşünce ve ifade özgürlüğünü tam anlamıyla kullanacakları faaliyetler için gerekli olanaklara sahip olurlar.

Madde 55 - Din ve vicdan özgürlüğünü tanıyan, bu özgürlüğe saygı duyan ve bu özgürlüğü güvence altına alan devlet, aynı zamanda her bir yurttaşın din değiştirme ya da dini inanca sahip olmama ve yasalar çerçevesinde dini inançlarını beyan etmeme özgürlüğünü tanır, bu özgürlüğe saygıyla yaklaşır ve bu özgürlüğü güvence altına alır.

Devletin dini kurumlar ile ilişkileri yasa tarafından düzenlenir.

Madde 56 - Ev, dokunulmazdır. Hiç kimse, yasayla öngörülen haller dışında, bir başkasının evine o kişinin rızası olmadan giremez.

Madde 57 - Mektup, dokunulmazdır. Mektuba el konulması, açılması ve incelenmesi yalnızca yasal zorunluluklar durumunda mümkündür. Mahremiyet, incelemeye mahal veren durumlar dışında korunur.

Aynı ilke, telgraf ve telefon haberleşmesi için de geçerlidir.

Madde 58 - Ülkede yaşayan herkes için özgürlük ve bireysel dokunulmazlık sağlanır.

Hiç kimse, yasayla öngörülen haller dışında; yasayla öngörülen usuller tatbik edilmeden ve güvenceler verilmeden tutuklanamaz.

Tutuklu ya da hükümlülerin kişisel bütünlükleri dokunulmazdır.

Madde 59 - Hiç kimse, suçtan önce yürürlükte olan yasaların yetki verdiği yetkili mahkemelerin dışında ve yasaların öngördüğü usuller ve teminatlar olmaksızın yargılanamaz ve mahkûm edilemez.

Suçlamaya maruz kalan herkes savunma hakkına sahiptir.

İnsanlara tanıklık etmeye zorlamak amacıyla hiçbir zor ya da baskı uygulanamaz.

Yukarıdaki ilkeyi ihlal eder biçimde alınan tüm ifadeler hükümsüzdür ve bu ihlalin sorumluları yasada belirtildiği biçimde cezalandırılacaktır.

Madde 60 - Mülke el konulması yalnızca yasayla belirtilen durumlarda ve biçimlerde bir ceza olarak uygulanır.

Madde 61 - Suçlanan ya da hüküm giymiş kişilerin lehine olduğu durumlarda ceza yasası geriye dönük işletilir. Toplumsal çıkarlar ya da kamu yararı aksini gerektirmedikçe diğer yasalar geriye doğru işletilemez.

Madde 62 - Vatandaşlara tanınan özgürlüklerin hiçbirisi Anayasa ve yasaların hükümlerine ya da sosyalist devletin varlık ve amaçlarına ya da Küba halkının sosyalizm ve komünizmi inşa etme kararına aykırı biçimde hayata geçirilemez.

Bu ilkenin ihlali yasa tarafından cezalandırılabilir.

Madde 63 - Her vatandaş yasalar uyarınca şikâyetle bulunma ve yetkililere dilekçe gönderme ve makul bir süre içinde uygun bir yanıt alma ya da ilgilenilme hakkına sahiptir.

Madde 64 - Her vatandaş kamu ya da toplumsal mülkiyeti korumak, iş disiplinini gözetmek, başkalarının haklarına saygı göstermek, sosyalist yaşamın standartlarını gözetmek ve vatandaşlık ve toplumsal görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür.

Madde 65 - Sosyalist anavatanın savunulması en büyük onur ve her Kübalı vatandaşın en yüce görevidir.

Kübalıların yapmak zorunda oldukları askerlik hizmeti yasa tarafından düzenlenir.

Bir kimsenin ülkesine karşı işlediği vatana ihanet suçu en büyük suçtur; bu suçu işleyenler en ağır biçimde cezalandırılır.

Madde 66 - Anayasa'nın ve yasaların harfiyen uygulanması herkesin en hayati yükümlülüğüdür.

IX. Bölüm: Devlet Kurumlarının Örgütlenme İlkeleri ve İşleyişi

Madde 68 – Devlet kurumları, faaliyetlerini aşağıdaki düzenlemelerde belirtilen sosyalist demokrasi ilkeleri temelinde sürdürmek üzere kurulmuşlardır:

a) devlet iktidarının tüm üyeleri ya da temsilci organları seçilirler ve geri çağırma ilkesine tabidirler;

b) kitleler devlet kurumları, vekilleri, temsilcileri ve memurlarının faaliyetlerini denetler;

c) seçilmişler icraatlarının hesabını vermek zorundadırlar ve her an geri çağırılabilirler;

d) her devlet organı uzun vadeli biçimde, yetkisi dahilinde yerel düzeyde varolan kaynak ve olanakları değerlendirmek ve kitlesel ve toplumsal örgütlenmeleri faaliyetlerine dahil etmek amacıyla inisiyatifler geliştirir;

e) üst düzey devlet organlarının kararları daha alt kademedekiler için bağlayıcıdır;

f) alt düzeydeki devlet organları üst düzeydekilere karşı sorumludur ve icraatlarının hesabını bu mercilere vermek zorundadırlar;

g) tartışma, her biri eşit hakka sahip üyelerin oluşturduğu heyetlerle idare edilen devlet organlarında tartışma, eleştiri ve özeleştirii özgürlüğü ile azınlığın çoğunluğa tabiyeti ilkeleri geçerlidir.

Bolivya Halkına Manifesto (2007)¹⁴

Bir Kurucu Meclis talebi, sınıf ve kast ayrıcalıklarını kaybetmektense vatanı kanda boğmayı ya da ülkeyi bölmeyi tercih eden Banzer, Tuto Quiroga ve Sanchez de Lozada'nın soykırımı ve katliamları karşısında demokratik ve barışçıl bir yanıt olarak emekçi halk tarafından yükseltildi.

Kurucu Meclis'in toplanmasını garanti altına alan şey halkın demokratik seçimiydi; Bolivyalıları birleştirme sorumluluğuyla azınlıklara ve çoğunluklara alan açarak, adaletsizliklere son vererek ve dışlanmış ve ayrımcılığa uğramış yerli halkları tanıyarak, kurucu delegeleri seçen şey demokratik seçimdi. Bugün burada, Kurucu Meclis'i savunma kararımızla ve onurumuzla ayakta olduğumuzu aynı anda Bolivya'ya ve dünyaya anlatırken, aziz yurdumuzu seven tüm Bolivya halkını, işçileri ve iş sahiplerini, yerli halkları ve mestizoları, doğulu ve batılı yurttaşları, öğrencileri, meslek sahiplerini, orta sınıfları, komşuları, ev kadınlarını ve genç insanları, anavatanın demokratik birliğini, insanlar arası eşitliği; yerli, asli, köylü halkların kolektif haklarını, doğal zenginliklerin ulusallaştırılmasını ve sosyal hakların genişletilmesini güvence altına alacak olan Devletin yeni Politik Kuruluşu'nun (Anayasa kastediliyor; -çevirenin notu) aşağıdaki 18 stratejik maddesini savunmaya, [bunlar için] mücadele etmeye ve harekete geçmeye çağırma nedenimiz budur.

1. Halkların, kültürlerin, dillerin aynı haklara, olanaklara sahip olduğu ve yasalar, kurumlar ve toplum karşısında eşit biçimde tanındığı Üniter, Çokuluslu, Komüniter ve Demokratik bir Devlet. Çokuluslu Komüniter Devlet, komünal mülkiyeti ve yüzyıllar boyu insanları dillerine, derilerinin rengine, soyadlarına ya da geleneklerine göre ayrımcılığa tabi tutan ve marjinalleştiren devletin sömürge olmaktan çıkarılmasını temel alır. Çokuluslu, Komüniter ve Demokratik Devlet, Bolivyalıların tek ve bölünmez bir vatan içinde birliğini güvence altına alır ama aynı zamanda her yerli halkın kendi kültür ve geleneklerini koruma hakkını da tanır.

2. Çokuluslu Kamu Yönetimi. Bütün kamu görevlileri, insanlarla iletişim kurabilmek için çalıştıkları bölgenin hâkim yerli dilini, Bolivyalıların geri kalanıyla iletişim kurabilmek için İspanyolca dilini ve dünyayla bağlantı kurmak için bir yabancı dil bilmelidir.

¹⁴ Bu Manifesto, 10 Eylül 2007'de düzenlenen "Yerli, Asli, Köylü Halklar ve Uluslar Toplumsal Örgütleri ve Bolivya Kentleri Halk Örgütleri Zirvesi"nde kabul edilmiştir. Sendika.Org tarafından Türkçeye çevrilen metin, aşağıdaki adresten alınmıştır: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=13489, 06.10.2007.

3. Devletin birliği, bölgeler arası dayanışma ve iktidarın demokratik âdemi merkeziyetini güvence altına alan; belediye, bölüm, bölge ve yerli, asli, köylü özerklikleri ile birlikte bir Üniter Devlet.

4. Yenilenebilir ve yenilenemez doğal kaynakların Bolivya halkının mülkiyeti ve kontrolü altında ulusallaştırılması. Gaz, petrol, maden kaynakları, su, toprak ve ormanların bir daha asla yabancıların mülkiyetine verilmemesi. Bütün doğal kaynakların Bolivyalıların mülkiyetinde olması, Bolivyalılar tarafından ve Bolivyalıların yararına kullanılması.

5. Egemen Doğal Kaynaklar. Biyo-çeşitliliğe ek olarak [ve onun gibi] tamamı devletin kontrolü altında olan ormanların, parkların ve doğal kaynakların yönetim, idare, kontrol ve muhafazasında devlet dışı örgütlerin doğrudan katılımı bütünüyle yasaktır.

6. Büyük servetler vergisi. Çok büyük servet biriktirmiş olanlar, en muhtaçlar yararına daha büyük vergiler ödemelidir.

7. Toplumsal ve Komüniter Ekonomi. Devlet ekonominin stratejik sektörlerine katılacaktır. Devlet toplumun refahını güvence altına almak için, özel Bolivya yatırımının üretken gelişimin bir unsuru olduğunu; özel yabancı yatırımın ulusal kalkınma planlarına tabi kılınacağını; orta ölçekli ve küçük kırsal üreticilerin, tarımsal cemaatlerin ve üretim birliklerinin devlet koruması, ekonomik destek, kredi, teknoloji ve altyapı alacağını kabul eder.

8. Devlet, orta ölçekli ve küçük özel mülkiyeti ve komüniter, kooperatif ve karma mülkiyeti gözetir, güvence altına alır ve korur.

9. Latifundio'ların (İspanyol sömürgeciliği döneminde oluşturulan büyük çiftlikler) tazminat ödenmeksizin kamulaştırılması ve derhal, toplumsal fayda için üretmek isteyen kentli ve taşralı üreticiler arasında dağıtılması.

10. Seçilmiş bir yetkilinin, halkın isteğiyle yeniden seçilmesi ve geri çağırılması. Yetkililer, bundan sonra asla koltuklarının sahibi ya da koltuklarından uzaklaştırılmaz olmayacaktır. Halk egemendir ve halk ne zaman isterse yetkililerini onaylar ya da değiştirir.

11. Yargı erkinin tüm yetkililerinin adalet sistemini demokratikleştirmek, sömürge olmaktan çıkarmak ve ulusallaştırmak için seçilmesi. Yurttaşlar bundan sonra asla, kişisizleştirici, duyarsız ve hakaretamiz bir adalet sisteminin şantajlarının nesnesi olmayacaktır.

12. Farklılıkları ve ihtilafları çözmenin alternatif, tamamlayıcı ve geçmişten miras kalan bir biçimi olarak komüniter adaletin tanınması.

13. Irkçılık topluma ve devlete karşı ağır bir suçtur. Etnik, kültürel, dilsel

ayrımcılığın, ırkçılığın bütün tezahürleri, kamusal ya da özel ifadeleri cezai yaptırıma tabi tutulacaktır.

14. Her bölüm (bölge) için eşit sayıda temsilci güvencesi veren, tek bir salonu olan Çokuluslu Parlamento. Bundan sonra elitler için ayrı salonlar ve imtiyazlar yok.

15. Devlet, yolsuzlukla mücadelede suçun zamanaşımına uğramasını kabul etmez ve soruşturmalar geriye dönük olabilir. Devlet erkinin servetleri araştırmaya yetecek boyutta olması.

16. Yolsuzluklara karıştırılan bütün mallara, devlet tarafından halk yararına el konulması.

17. Bütün Bolivyalı erkekler ve kadınlar, doğumdan ölüme kadar, eşit koşullarda sağlık hizmeti hakkına sahiptir.

18. Okuyup yazamamanın topyekûn tasfiyesi.

Hak kavramı tılsımlıdır; kökleri yöneten-yönetilen ayrımının ilk çıktığı zamanlara uzanır. Tılsım; kavramın adil ve doğru olanı imlemesi ve (hak) sahibine belli bir ölçekte meşruiyet ve egemenlik alanı sunmasıyla ilgilidir. Burjuvazi; 18. yüzyıldan başlayarak hak kavramının bu tılsımını kendi sınıf iktidarını güvenceye alan bir zırh gibi kuşanmıştır. Yeni bin yılın eşiğinde tılsım el değiştiriyor; yönetsel erkin sermaye karakteri küresel çapta üryanlaşırken, zırhtan geriye paslı bir demir yığını kalıyor!

Bu derlemenin konusu, kuramsal, tarihsel ve güncel boyutlarıyla hak mücadeleleridir. Emekçi sınıfların mücadele sathı olarak hak mücadelesi; emeğin yeniden üretiminin meta-dışı alanlarını zapt eden sermaye tahakkümüne karşı hem direnişin hem de kolektivist yeniden inşanın olanaklarını içinde barındırıyor. İşçi sınıfı sosyalizmi bakımından bu kapsam, yaşadığımız tarihsel dönemde güncelin devrimcileşmesi-devrimin güncelleşmesi sarmalında somutlaşıyor. Bu kapsam ve konumlanış içindeki derlemede, sosyalizmin yeniden inşa sürecinde hak mücadelelerinin kritik rolünü açığa çıkartmaya dönük ulusal ve uluslararası katkılara yer veriliyor.

NotaBene Yayınları
www.notabeneyayinlari.com

